

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI ELM və TƏHSİLNAZİRLİYİ

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

İNNOVASIYALI İQTİSADIYYAT VƏ MENEJCMENT

№ 2

2025

Baş redaktor:

Yaşar Adil oğlu Ömərov, dosent

Redaksiya heyəti

Baş redaktorun müavini:

Sahil Zahid oğlu Həmidov k.f.d., dos.

Məsul katib:

Şakir Hüseynqulu oğlu Əliyev t.f.d., dos.

Prof. Dr. Patrick Siegfried, Trier Tətbiqi Elmlər
Universiteti, Almaniya

Prof. Dr. Anikó Khademi-Vidra, Macarıstan Kənd
Təsərrüfatı və Təbiət Elmləri Universiteti,
Macarıstan

Prof. Dr. Alina Daniłowska, Varşava Təbiət
Elmləri Universiteti, Polşa

Prof. Dr. Murat Kızıldağ, Mərkəzi Florida
Universiteti, ABŞ

Prof. Dr. Andrei Jean, Rumıniya Milli Elmlər
Akademiyası, Rumıniya

Prof. Dr. Julia Galchynska, Ukrayna Milli Təbiət
və Ətraf Mühit Elmləri Universiteti, Ukrayna

Prof. Dr. Ercan Özen, Uşak Universiteti, Türkiyə

Rəsmiyyə Abdullayeva, prof., ETN, İqtisadiyyat
İnstitutu

Şahin Xurşudov, dos., GDU

Afəddin Həmidov, dos., GDU

Məhərrəm Hüseynov, prof., ADAU

Veysəl Eyyubov, prof., MDU

Fizuli Məmmədov, prof., ATU

Yusif Hümbətov, prof., ATU

Sakit Yaqubov, prof., UNEC

Şaiq Əsgərov, dos., UNEC

Kərimov Mehman İlham o., i.f.d. (xarici dil üzrə
mütəxəssis)

Azərbaycan Respublikası Ədliyyə Nazirliyində qeydiyyatda alınıb: Reyestr №4155

Azərbaycan Texnologiya Universitetinin Elmi Şurasının qərarı ilə çap olunur

Jurnal aşağıdakı Beynəlxalq elmi məlumat bazalarına daxildi:

International Scientific Indexing (ISI), International Institute of Organized Research (I2OR), Journal factor, Cite factor, Academic Scientific Journals, Scientific Indexing Services

Print – 2616-8626

Innovasiyali iqtisadiyyat və menecment №2, 2025, 157- səh.

MÜNDƏRİCAT– СОДЕРЖАНИЕ - CONTENTS

K.S.Dadaşova İstehsal olunmuş məhsulların satış kanallarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	4
M.İ.Əhmədova, Q.R.Məmmədova Logistik idarəetmə: milli iqtisadiyyatın tərkib hissəsi.....	10
X.F.Məmmədova Toxuculuq və yüngül sənayenin uzun müddətli inkişafının tənzimlənməsi məsələləri	17
T.R. Abbasov Azərbaycanda daxili turizmin əsas inkişaf istiqamətləri	21
İ.V.Quliyev Azərbaycanda qastronomik turizmin inkişaf istiqamətləri və perspektivləri.....	28
C.M.Qocamanov Aqrobiznes məhsullarının sosial-iqtisadi əhəmiyyəti və satışının təşkilində marketing fəaliyyətinin rolu.....	33
G.Q.Həşimova Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis təcrübəsi və Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna transfer potensialı	41
M.R.Hüseynova, E.X.Şahverənova Qida sənayesində iqtisadi idarəetmə və COP29-un davamlı inkişaf strategiyalarına təsiri	47
X.İ.Rzayeva, C.N.Səfərov Aqrar sahədə istehsal resurslarına fermer əlyetərliyinin təmin edilməsində dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi	52
H.H.Hacıyeva, S.E.Məhərrəmov Outsorsinq anlayışı, onun məqsədi və potensial riskləri	60
Y.Ə.Hümbətov, T.T.Ələkbərov, A.T.Babayeva Xarici dillərin tədrisində innovativ yanaşmalar və turizm sektoru ilə integrasiya problemləri	65
A.F.Salahova Sosial-iqtisadi inkişaf anlayışı və kənd ərazilərinin xüsusiyyətləri.....	72
S.Y.Əkbərova Aqroekoturizm sahibkarlığının fermerdən sahibkara bir addım kimi qiymətləndirilməsi	80
M.Zeynalova, G.Məmmədova İstehsal müəssisələrində istehsalın təşkili zamanı ekoloji və iqtisadi səmərəliliyin artırılmasında resurslara qənaət və yaşıl texnologiyaların rolu: nəzəriyyədən praktikaya.....	87
Y.V.Qarayeva Ölkənin aqrar ərzaq təminatı sisteminin mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	98
Li Ting Platform-driven AI trade models and regional cooperation opportunities in central Asia: a China–Azerbaijan perspective	105
K.N.Atayev Rəqəmsal bankçılıq mühitində risklərin idarə edilməsi və audit mexanizmlərinin inkişafı.....	115
F.F.Abdullayev Rəqəmsal transformasiya şəraitində bank xidməti sisteminin inkişaf meyilləri	122
S.S. İsayev AI as the backbone of innovation in banking sector	127
N.R.Səfərov Müasir rəqəmsal transformasiya dövründə vı layihələrin planlaşdırılması.....	136
Ş.R.Abbasova C13-C15 alt-sektorlar üçün ayrı-ayrılıqda “makro səviyyəli istehsalın təşkili” modelinin qurulması.....	143
X.N. Cavadzadə, P.A.Mahmudov Post-münaqişə regionlarında investisiya mühitinin formalaşmasında dövlət-özəl tərəfdaşlığının rolu.....	151

İSTEHSAL OLUNMUŞ MƏHSULLARIN SATIŞ KANALLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Kəmalə Seyfulla qızı Dadaşova

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

kamale.dadasheva.74@mail.ru

***Xülasə.**Məqalədə istehsal olunmuş məhsulların satış kanallarının təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinə baxılmışdır. Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsulların satışı üçün marketinq siyasətinin həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir. Aparılmış təhlil əsasında mövcud problemlər müəyyən edilmiş, onların aradan qaldırılması istiqamətləri göstərilmişdir.*

***Açar sözlər:** məhsul, istehsal, bazar iqtisadiyyatı, milli iqtisadiyyat, inkişaf*

Giriş.Müasir bazar iqtisadi şəraitində satış fəaliyyətində mərkəzi yer tutan müəssisələrin mal və xidmətlərinin təşviqinə sistemli yanaşma biznes fəaliyyətini həyata keçirərkən heç də az əhəmiyyət kəsb etmir. Təqdimat, bir şirkət tərəfindən istehlakçıları məhsul, xidmət və ya ideya haqqında məlumatlandırmaq, inandırmaq və ya xatırlatmaq üçün istifadə olunan bir mesajdır. Malların əsas məqsədi istehlakçıları ilk alış-veriş etməyə və məhsul haqqında müsbət təəssürat yaradan bütün sonrakı alışları etməyə həvəsləndirməkdir [1,s.75].

Məhsulun təşviqi məhsulun istehsalçıdan istehlakçıya fiziki hərəkəti ilə müəyyən edilir. Beləliklə, məhsulun təşviqi ilə mənimsəməyə, genişləndirməyə və ya inkişafa yönəlmiş bir sıra tədbirləri başa düşmək zəruridir. Hədəf bazar segmenti və reklam vasitələri, şəxsi satış, təbliğat, satışın təşviqi və s. vasitəsilə tələbin yaradılması və satışın artırılması əsasında müəyyən edilir [2,s.64].

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində məhsulun satışının əsas xüsusiyyətləri

Məhsulun tanıtımının əsas məqsədi onlara olan tələbatı stimullaşdırmaq və şirkətin müsbət imicini yaratmaqdır. Məhsulun təşviqinin əsas məqsədlərini formalaşdırmaq üçün funksional yanaşma təklif etmək mümkündür.

Bu məqsədlərin həyata keçirilməsinin aşağıdakı yolları mövcuddur: yeni müştərilərin cəlb edilməsi, mövcud müştərilərdən tələbatın artırılması, satış agentlərinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, satış göstəricilərinin davamlılığının təmin edilməsi, müsbət brend imicinin yaradılması, satış portfelinin formalaşdırılması, alıcı motivasiyasının inkişafı və s. Beləliklə, məhsulun təşviqi funksiyaları dəstinə aşağıdakılar daxildir: məqbul qiymətə nüfuzun əldə olunması, innovativ məhsul üzrə imicinin yaradılması; potensial istehlakçılara məhsulun faydalı xüsusiyyətləri haqqında məlumatın çatdırılması; məhsulun qavranılması üçün yeni standartların işlənilib hazırlanması; yüksək qiymət aralığında malların satışı üzrə təşviqi; satış sisteminin və onun iştirakçılarının stimullaşdırılması; şirkətin müsbət reytinginin formalaşması [3,s.45].

Məhsulun təşviqi üsulları bunlar hesab olunur:

1. Reklam - malların onun əsas funksiyası və imkanları barədə faktiki istehlakçılara məhsulun faydalı xüsusiyyətləri (və ya onların təkmilləşdirilməsi) haqqında məlumat verir. Reklamın məqsədi təşviq edilən məhsulun istehsalçısının bazar payını artırmaqdır.

Reklam kampaniyasının effektivliyi, bir qayda olaraq, reklam olunan məhsulun mühüm əhəmiyyətini əsaslandıran arqumentlərdən, eləcə də müqayisəli xüsusiyyətləri verilmiş reklam yayımı vasitələrinin seçiminin optimallaşdırmaqdır. Reklam yayımı vasitələrinin seçimi malların təşviqi məqsədləri və şirkətin mövcud resursları nəzərə alınmaqla aparılmalıdır [4,s.75].

Fərdi satış potensial istehlakçıya təşviq edilən məhsulu almaq üçün motivasiya yaratmaqdan ibarətdir.

Şəxsi satış prosesi bir neçə mərhələdən ibarətdir:

1) hədəf auditoriyasının müəyyən edilməsi (alıcılıq qabiliyyətinə əsaslanaraq şəxsi əlaqə qurmağın məqsəduyğun olduğu potensial istehlakçıların müəyyən edilməsi);

2) hazırlıq mərhələsi (potensial istehlakçılar haqqında onların xüsusiyyətlərini formalaşdırmaq və müəyyən etmək üçün məlumatların toplanması

əlaqə qurmağın ən optimal üsulu);

3) hədəf auditoriyanın yerləşməsinin təmin edilməsi (təşviq olunan məhsula diqqəti cəlb etməklə potensial istehlakçıların alış-veriş etmək motivasiyasının inkişaf etdirilməsi, onun faydalı xüsusiyyətləri barədə məlumatlandırılması, məhsulun alınması üçün aktiv fəaliyyətin həvəsləndirilməsi);

4) məhsulun təqdimatı (məhsulun xüsusiyyətləri və üstünlüklərinin birbaşa təqdimatı, potensial alıcıların suallarına cavablar);

5) alıcının şübhələrini aradan qaldırmaq (alıcını reklam olunan məhsulu satın almağın məqsəduyğunluğuna inandırmaq istəyi; alış əsaslandırmaq və mümkün etirazları aradan qaldırmaq üçün ilkin hazırlıq);

6) satışın başa çatması (alış şərtlərinin ətraflı müzakirəsi);

7) malların çatdırılması (alınmış malların vaxtında çatdırılmasının təşkili; müştərilərin alışdan məmnunluq dərəcəsinin öyrənilməsi; şikayətlərə operativ cavab verilməsi).

Sahibkarlıq fəaliyyətinin məhsul istehsalında və satışında rolunun qiymətləndirilməsi

İstehsal olunmuş məhsullar sahəsində innovasiyalı sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi üzrə mövcud sistem formalaşma mərhələsində olmaqla milli iqtisadiyyatın dinamik inkişafının tələblərinə uyğunlaşmağı tələb edir. Müasir bazar münasibətləri şəraitində innovasiyalı fəaliyyətin dövlət tənzimlənməsi metodiki təminatın, büdcə-vergi, pul-kredit, antiinflasiya və ümumilikdə antiböhran tənzimlənməsi sisteminin yenidən nəzərdən keçirilməsini, həmçinin investisiya proseslərinin idarə edilməsinə və ixrac yönümlü sahibkarlıq fəaliyyətinin tarif və qeyri-tarif tənzimlənməsi üsullarına, keyfiyyətə yeni münasibət tələb edir [5,s.121].

İstehsal sahəsində innovasiyalı sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsi innovasiya siyasəti prioritetləri nəzərə alınmaqla həyata keçirilir. “İnnovasiya siyasəti sahəsində dövlətin əsas vəzifələrinə aşağıdakılar aid edilir:

- innovasiya fəaliyyətinin aktivləşdirilməsini stimullaşdıran normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması;

- innovasiya fəaliyyətinə maliyyə dəstəyinin göstərilməsi, respublikanın innovasiya potensialının qorunub saxlanması və daha da möhkəmləndirilməsi üçün şəraitin yaradılması;

- innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması və onun inkişafına yönəldilən tədbirlərin görülməsi;

- innovasiya fəaliyyətinə yönəldilmiş kadrların hazırlanması”.

Mülkiyyət mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün təsərrüfat subyektlərinin bərabər imkanlar şəraitində fəaliyyətinin tənzimlənməsi, onların mənafeələrinin qorunması və təbii ki, sosial sferanın inkişafına xidmət etməlidir. Bu məqsədlə, sosial-iqtisadi proseslərin birbaşa və dolayı tənzimlənməsi üsul və vasitələrindən istifadə olunur. Aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətin tənzimlənməsinin dolayı (iqtisadi) üsul və vasitələrinə, ilk növbədə vergi (vergi güzəştləri və vergidən azad olma), gömrük, pul-kredit və valyuta tənzimlənməsi, qiymət tənzimlənməsi, dövlət sifarişləri aid edilir. Qabaqcıl xarici təcrübədə bu məqsədlə, aqrar sahədə innovasiya siyasəti elementləri, sahə iqtisadiyyatının proqnozlaşdırılması, idarəetmə və nəzarət elementlərindən fəal istifadə olunmaqdadır.

Azərbaycanın bütün istiqamətlərdə sürətli inkişafı sayəsində innnovasiyalı fəaliyyətin stimullaşdırılması imkanları genişlənir. Həmin imkanlar planlaşdırma, layihələndirmə, marketinq və bu kimi digər vasitələrlə aqrar sahibkarın bazarda mövqeyini möhkəmləndirməyə xidmət etməlidir. Bu məqsədlə, müvafiq institusional sistemin formalaşdırılması da mühüm əhəmiyyət kəsb edir [6,s.124].

“İqtisadi fəaliyyətin bütün funksional sferalarında yeniliklərin yaradılması və səmərəliliyin yüksəldilməsi prosesi planlaşdırmanın, elmi tədqiqatların, layihələrin işlənilib hazırlanmasının, məhsul

istehsalının, marketinqin, bir sözlə, bazarda mövqeyini qoruma prosesinin ayrılmaz sisteminə çevrilməlidir. Ölkənin bütün istehsal olunmuş məhsullar üzrə sahələrində innovasiya tədbirlərinin tətbiqi sferasının genişlənməsini və səmərəliliyin yüksəldilməsini təmin edən xüsusi bölmələr, xidmətlər yaradılmalıdır. İnnovasiya sisteminə daha çox yeniliklərin yaradılması prosesinin idarə edilməsi, kollektivin yaradıcılıq potensialının daha yaxşı istifadə edilməsi daxil olunmalıdır”.

İnnovasiyalı inkişaf çoxsaylı amillərin təsiri altında formalaşan, olduqca mürəkkəb və kənar təsirlərə yüksək dərəcədə həssas prosesdir. Odur ki, həmin inkişafın, xüsusilə istehsal sahəsində stimullaşdırılması və özəl bölmədə iqtisadi fəallığın tənzimlənməsi mexanizminin artan mürəkkəbliyi gözləniləndir. Haqqında danışılan mexanizmin təkmilləşdirilməsi isə daha geniş rakursda, prinsipial yeni yanaşmaların formalaşdırılması və həyata keçirilməsini tələb edir.

İstehsal sahələri üzrə innovasiyalı sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsinin prioritetlərindən biri innovasiyaların investisiyalasdırılması proseslərinin idarə edilməsi və iqtisadi, sosial, texnoloji, ekoloji və digər motivlərin uzlaşdırılmasını nəzərdə tutan adekvat qərarların qəbulu üçün mükəmməl mexanizmin formalaşdırılmasıdır. Sahədə innovasiyalı sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsi sistemi investisiya mühitinin formalaşmasına, istehsal və resurs potensialından istifadə prosesinə bütün əsas xarakteristikaları əhatə etməlidir. Belə ki, tədqiqatlar əsasında innovasiyalı sahibkarlığın rəqabət qabiliyyəti mühüm kumulyativ göstərici olduğu məlumdur [7,s.240].

Rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsində intensivləşmənin, indiyə qədər məlum rolu artmaqdadır. Həmin proseslər istehsal fəaliyyətinin son məqsədinə (istehlakın xarakteristikalarına) uyğun olaraq, iqtisadi subyektlərin mövcudluğu və inkişafının əsas vasitəsi olaraq qalır.

Araşdırmalar göstərir ki, rəqabətqabiliyyətli innovasiyalı sahibkarlığın formalaşmasının “əsas şərtlərindən biri - intensiv istehsal üçün şərait yaradılmasından asılıdır və bu optimal sahələrarası münasibətlərin formalaşdırıldığı şəraitdə mümkündür. İstehsal sahəsində çalışan müəssisələrinin yalnız bir qismi maliyyə baxımından sabit vəziyyətdə olub istehsalın həcmi artırmaq imkanındadır.

Rəqabətqabiliyyəti təbii resurslardan istifadənin xarakteri ilə bilavasitə əlaqədardır. Təbii sərvətlərdən, o cümlədən, torpaqdan və sudan istifadənin səmərəliliyi, həmin sərvətlərin qiymətləndirilməsinin reallığa uyğunluğu səviyyəsindən bilavasitə asılıdır. Başqa sözlə, innovasiyalı sahibkarlığın ətraf mühitə və təbii sərvətlərə münasibətdə fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyi, ekoloji tələblərlə məhdudlaşdırıldığı şəraitdə, innovasiyalar özünəməxsus xarakter almaqdadır.

İstehsal sahəsində innovasiyalı intensivləşmə proseslərinin ekoloji-iqtisadi diaqnostikası zamanı rəqabətqabiliyyəti amilinə münasibətin xarakteri və özünəməxsus cəhətlərin müvafiq tənzimləyici təsirlər kompleksində nəzərə alınması məsələləri də aktual olaraq qalır. Unutmaq olmaz ki, məhz haqqında danışılan özünə məxsusluqlar, xarici təcrübədə, iqtisadi-inzibati xarakterli tədbirlərin, bəzən hətta müvafiq xarakterli kompleks proqramların işlənilib hazırlanmasını şərtləndirmişdir.

Qabaqcıl xarici təcrübə göstərir ki, islahatların dərinləşdirilməsi şəraitində istehsal və emal sahələrində innovasiyalı sahibkarlığın rəqabətqabiliyyətinə təsirinin idarə olunması və investisiyalasma prioritetlərinin reallaşdırılması proseslərinin tənzimlənməsi məsələləri vahid müstəvidə həll edilməlidir. Məsələ ondadır ki, innovasiyalı sahibkarlığın səmərəlilik səviyyəsini xarakterizə edən göstəricilər, həlledici dərəcədə yeni məhsul və xidmətlərin texniki-iqtisadi parametrləri ilə şərtlənir. Sahibkar intellektual potensialın inkişafına vəsait qoyuluşunu artırmaqdan əvvəl, bütün mümkün variantları araşdırır, həmin vəsaitlərin istifadə prioritetlərini yenidən nəzərdən keçirir. Bu məqsədlə iri sahibkarlıq subyektləri, hərtərəfli təhlilin və investisiya modelləşdirilməsinin nəticələrindən istifadə imkanına malikdir. Kiçik sahibkarlıq subyektləri isə, yaxşı halda müqayisəli təhlilin nəticələri ilə kifayətlənməli olurlar. Bu və digər amillərin nəticəsidir ki, istehsal sahəsində innovativ xarakterli sahibkarlıq fəaliyyətinin təşviqində metodiki təminatın rolunun, əhəmiyyətli dərəcədə artması müşahidə olunur.

İstehsal sahəsində innovasiyalı sahibkarlığın stimullaşdırılması prioritetləri qismində və eləcə də məhsulların satış kanallarının təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı tədbirlər həyata keçirilməlidir:

- ekoloji təmiz məhsullarının istehsal həcmi və ixrac ölkələrinin genişləndirilməsi;

- tullantisız istehsal texnologiyalarının tətbiqinin iqtisadi mühitinin yaxşılaşdırılması;
- xammal bazasını formalaşdıran innovasiyalı daxili istehsalın inkişafına dəstək mexanizminin yaradılması;
- qida rasionunun və ayrı-ayrı qida komponentlərinin insan ekologiyası meyarları ilə idarə olunması;
- innovasiyalı sahibkarlıq mühitinin daha səmərəli monitorinqi sisteminin formalaşdırılması və s.

Ekoloji təmiz məhsulların istehsalı təbiətə münasibətdə uyğunlaşma kontekstində, sözün həqiqi mənasında innovasiyalı fəallığın yeni səviyyəsinin əldə olunmasını tələb edir. Bu fəallıq təkcə istehsal, emal, daşıma, saxlama və satışda deyil, eyni zamanda istehlakda da özünü göstərməlidir. Əsrlər boyunca formalaşmış istehlak mədəniyyətinin prioritetləri, ekoloji təmiz məhsullardan istifadə kontekstində yenidən qiymətləndirilməli, insan ekologiyası meyarları iqtisadi məqsədəuyğunluq meyarları ilə bir sırada nəzərdən keçirilməlidir.

Alternativ enerji mənbələrindən istifadəni nəzərdə tutan innovasiyalı aqrar sahibkarlıq bərpa olunmayan enerji resurslarına qənaət baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Tullantisız texnologiyalar konsepsiyasında enerji daşıyıcılarından istifadə məsələlərinin də əhatə olunması alternativ enerji mənbələrinə innovativ yanaşma imkanlarına proqram-məqsədli yanaşmanın metodoloji və praktiki bazasını möhkəmləndirə bilər. Təcrübədə, haqqında danışılan konseptual yanaşmalara rast gəlinərsə də, hələ də arzu olunan temp və miqyas əldə edilməmişdir [8,s.91].

Sahədə sahibkarların innovasiyalara diqqətinin məlum səbəbləri qismində, ilk növbədə, əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsi, müntəzəm texnologiyaların yüksək rentabelliyi, yeni məhsullar hesabına ümumi rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və bazarın az mənimsənilmiş segmentlərinə çıxış imkanının yaranması qeyd olunmalıdır. Görmək çətin deyildir ki, sadalanan amillərin ayrı-ayrılıqda innovasiyalı sahibkarlıq fəaliyyətinin motivləşdirilməsində oynadığı rolu qiymətləndirmək üçün, müasir iqtisadi-riyazi üsullardan və müntəzəm informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından, daha fəal surətdə istifadə edilməlidir. Müqayisəli üstünlüklərin reallaşdırılmasını nəzərdə tutan regional ixtisaslaşma şəraitində aqrar sahədə innovasiyalı sahibkarlığın inkişafı, ilk növbədə torpaq resursları ilə təminat səviyyəsindən, torpaq bazarının mövcud durumundan, torpağın keyfiyyətinin bərpası və yüksəldilməsi imkanlarından, təbii – iqlim şəraitindən, satış yerinə (bazara), emal qurumlarına və təchizat mənbələrinə qədər olan məsafə, kooperasiya və integrasiya əlaqələrinin xarakteristikalarından, nəqliyyat qovşaqlarının vəziyyətindən, su hövzələrinə yaxınlıqdan, relyefdən və ekoloji durumdan, əmək vərdislərindən, sahibkarlıq subyektinin maliyyə təminatından və maliyyə resurslarından istifadə rejimindən, aqrar istehsalın innovasiyalı- intensivləşmə və ixtisaslaşma səviyyəsindən və bu kimi bir sıra digər amillərdən asılıdır.

İstehsal və emal ilə məşğul olan sahibkarların innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması sistemində innovasiya fondları əhəmiyyətli rola malikdir. Yerli xammaldan istifadə, daxili istehsalçıların innovasiya fəallığının təşviqi meyarları inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən göründüyü kimi, innovasiyalı sahibkarlığın stimullaşdırılmasında innovasiya fondlarından istifadənin kreativ sisteminin formalaşdırılması üçün real imkanlar açır. Postsovet məkanında innovasiya fondlarının dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməsi təcrübəsi, hələ də üstünlük təşkil etdiyindən, həmin fondların maliyyələşdirilməsi mexanizminin milli elmi-texniki siyasətin aqrar sahədə proteksionizmdən və institusional təminatdan asılılığının minimumlaşdırılması hesabına tranzaksiya məsrəfləri aşağı salınması istiqamətində təkmilləşdirilməsi, zənnimizcə məqsədəuyğundur.

Vençur fondları, müxtəlif innovasiyalı fəaliyyət subyektlərində və innovasiya məhsullarının yaradılmasının müxtəlif mərhələlərində fərqli funksiyaların icrasında istifadə olunur. “İnnovasiya işləmələrinin maliyyələşdirilməsinin ən mühüm infrastruktur elementlərindən biri vençur fondlarıdır. Ancaq bütün cəlbəedici cəhətlərinə baxmayaraq onlar innovasiya məhsullarının yaradılmasının tam maliyyələşdirilməsinin universal mexanizmi deyil və işləmələrin məhsulun sınaq nümunəsinin hazırlanmağa başladığı yekun mərhələlərində istifadə olunurlar. Hal-hazırda kiçik innovasiya şirkətlərinin ilkin inkişaf mərhələsində vençur maliyyələşdirilməsindən geniş istifadə olunsa da, əksər hallarda innovasiya məhsullarının işlənməsinin başlanğıcında təşkilatların özlərinə məxsus olan

vəsaitlərdən, grantlardan və eləcə də innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsinin başqa mexanizmlərindən (məsələn, kredit) istifadə olunur”.

Eyni zamanda, unutmaq olmaz ki, aqrar sahədə sahibkarların innovasiya fəallığı innovasiya infrastruktur şəbəkəsinin vəziyyəti ilə qarşılıqlı əlaqədardır. Həmin şəbəkə innovativ fəaliyyət üçün əlverişli mühit yaratmaqla yüksək intensivləşməni və nəticə etibarlı ilə kəskinləşən rəqabət şəraitində təsərrüfat subyektlərinin həyat qabiliyyətini təmin etməyə xidmət etməlidir. Tənzimləmə sisteminin innovasiyalı inkişafı təşviq etməsi elmi ideyaların kommersiyalaşmasına qədərki bütün mərhələlərində həlledici təsirə malik olan amillərin xa-rakterizə edilməsini tələb edir [7,s.240].

Müasir mənbələrdə həmin amillərin kifayət qədər ətraflı şərh olunduğunu nəzərə alaraq, burada konkret olaraq, elmi-texniki nailiyyətlərinin tətbiqi arealının fəal surətdə genişləndirilməsi halına diqqət yetirək. Haqqında danışılan vəziyyət, bir qayda olaraq, innovasiya layihələrinin kompleks proqramlar çərçivəsində icrasının, kifayət qədər ciddi koordinasiya şəraitində yaranır. Aqrar sahədə innovasiyalı fəaliyyətin koordinasiya idarə edilməsi və tənzimlənməsi prioritetlərinin oxşarlığı və bir sıra hallarda eyniliyi, innovasiyalı sahibkarlığın inkişafının tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi zamanı nəzərə alınmalıdır. Bu baxımdan, artıq qeyd olunduğu kimi, ilk növbədə dayanıqlı inkişafın prioritetləri qeyd olunmalıdır.

Nəticə.İstehsal sahəsində sahibkarlığın innovasiya yönümünün gücləndirilməsini nəzərdə tutan məqsədli proqramların prioritetləri qismində iqtisadi-ekoloji səmərəliliyin məqbul həddinin müəyyən edilməsi, mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmin rejimin qurulması və fəaliyyətində innovasiyalı istehsal sahibkarlığının artan rolu, davamlı araşdırmalardan göründüyü kimi, regional innovasiya potensialından daha səmərəli istifadə imkanlarını genişləndirə bilər.

İstehsal sahəsində innovasiyalı sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsi sisteminin təkmilləşdirilməsi adekvat informasiya bazasının yaradılmasını, o cümlədən müvafiq informasiya infrastrukturunun modernləşdirilməsini, ekoloji təmiz kənd təsərrüfatının, alternativ enerji mənbələrindən istifadənin statistikasının genişləndirilməsini, sənəd dövriyyəsinin unifikasiyasını, innovasiya layihələrinin ekspertizasında standartların mütəmadi yenilənməsini tələb edir.

Ümumilikdə innovasiya statistikasının təkmilləşdirilməsi prioritetləri kimi aşağıdakıların vurğulanmasını məqbul hesab edirik: “ölkədə və regionlarda innovasiya fəaliyyəti sahəsində baş verən mühüm proseslərin fasiləsiz statistik monitorinqinin təşkili; innovasiya fəaliyyətinin mühüm göstəricilərinin dinamikasının müşahidəsinin təşkili; statistik instrumentarının (hesabat formaları, onların doldurulması təlimatları və s.) tərtibatı prinsiplərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi; innovasiyalar statistikasının bütün digər qarışıq sahələr arasında koordinasiyası”.

İstehsal sahəsində innovasiyalı asahibkarlıq fəaliyyətinin dayanıqlı sistemin formalaşmasına xidmət etməsi, bir sıra beynəlxalq təşkilatların materiallarında bəşəriyyətin ideallarından biri kimi təqdim edilir. Müəyyən qeyd-şərtlərlə, yəni miqyas effektinin reallaşdırılması və mənafehlərin uzlaşdırılması problemləri nəzərə alınmaqla bu mülahizə ilə razılaşmaq olar. Doğrudan da, təbii sərvətlərdən istifadə və onların bərpasının, iqtisadi və ekoloji inkişafın müvazinətini nəzərdə tutan innovasiyalı inkişaf bəşəriyyətin davamlı inkişafının optimal traektoriyasını şərtləndirə bilər.

Artıq qeyd olunduğu kimi, innovasiyalı sahibkarlığın aqrar proteksionizmdən asılılığının azaldılması inkişafın dayanıqlılığı baxımından xüsusi diqqətə layiqdir. Nəzərə alınır ki, sahədə məhsul təklifinin qiymətə münasibətdə elastikliyi azaldıqca, dövlətin birbaşa subsidiyaların səmərəliliyi azalır və yaxud həmin elastiklik artdıqca, subsidiyaların səmərəliliyi yüksəlir. Aqrar bazarın dayanıqlılığı onun tənzimlənməsinin innovativliyi, daha dəqiq desək, kənar təsirlərə itkisiz uyğunlaşmanın kreativliyi sayəsində əldə olunursa, kənd təsərrüfatının çoxfunksiyalılığının təminatı üçün əlverişli şərait yaranır.

Araşdırmalar, dərk olunan istehlakın və ekoloji etikanın birgə yaşayış meyarına çevrilməsi, sözün geniş mənasında risklərin minimumlaşdırılması, aqrar fəaliyyət sisteminin özünü tənzimləmə imkanlarının gerçəkləşdirilməsi, daxili istehsalçıların haqsız rəqabətdən (həmçinin, idxal rəqabətindən) qorunması, məqsədli proqramların innovativ yönümünün gücləndirilməsi, ehtiyatlarının optimal idarə edilməsi yaxın perspektivdə innovasiyalı sahibkarlığın prioritetlərinə çevriləcəyini söyləməyə əsas

verir. Ümumiyyətlə, istehsal olunmuş məhsulların satış kanallarının təkmilləşdirilməsi istiqamətində dövlətin sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə dəstəyin artırılması zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov X., Mirzəyev S., Marketingin əsasları, Bakı, Poliqraf, 2001, - 200 s.
2. Болт Г. Дж. Практическое руководство по управлению сбытом / Г.Дж. Болт. - М.: Экономика 2015. - 272 с.
3. Балабанова Л.В. Управление сбытовой политикой: учебное пособие / Л.В. Балабанова, Ю.П. - М.: Наука, 2010 , 320 с.
4. Галицкий Е.Б. Сбытовая политика фирмы / Е.Б. Галицкий . – М: Вершина 2013. – 192 с.
5. Гольдштейн Г.Я. Маркетинговые решения по распределению товаров и услуг: Учебное пособие для магистрантов / Г.Я. Гольдштейн, А.В. Катаев - Екатеринбург, 2013. 351 с.
6. Джей, Р. Малозатратный маркетинг / Р.Джей - М.: СПб: Питер 2014. - 240 с.
7. Завьялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах. учебное пособие / П.С. Завьялов - М.: Инфра-М 2016. - 496 с
8. Захарова Ю. А. Методы стимулирования сбыта: учебное пособие / Ю.А. Захарова - М.: Медиа, 2017.- 120 с.

УДК 330.13.6

НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ КАНАЛЫ СБЫТА ПРОИЗВОДИМОЙ ПРОДУКЦИИ

Камала Сейфулла кызы Дадашова

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

kamale.dadasheva.74@mail.ru

***Резюме.** В статье рассматриваются направления совершенствования каналов сбыта выпускаемой продукции. В условиях современной рыночной экономики реализация маркетинговой политики считается необходимой для реализации продукции. На основании проведенного анализа были выявлены существующие проблемы и указаны направления их устранения.*

***Ключевые слова:** продукт, производство, рыночная экономика, национальная экономика, развитие*

UDC 330.13.6

DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF DISTRIBUTION CHANNELS OF MANUFACTURED PRODUCTS

Kamala Seyfulla Dadashova

Azerbaijan State University of Economics

kamale.dadasheva.74@mail.ru

***Summary.** The article examines the directions for improving distribution channels of manufactured products. In the conditions of a modern market economy, the implementation of a marketing policy is considered necessary for the sale of products. Based on the analysis, existing problems were identified and directions for their elimination were indicated.*

***Keywords:** product, production, market economy, national economy, development*

Redaksiyaya daxilolma: 20.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

LOGİSTİK İDARƏETMƏ: MİLLİ İQTİSADIYYATIN TƏRKİB HİSSƏSİ¹Mətanət İsrayıl qızı Əhmədova, ²Qalibə Rza qızı Məmmədova**Azərbaycan Texnologiya Universiteti
Gəncə şəhəri, Ş.İ.Xətai pr 103**¹matanat.axmedova74@gmail.com, ²memmedova.qalibe@inbox.ru

Xülasə: Məqalədə Azərbaycanın xarici iqtisadi əlaqələrinin inkişafında logistika menecmentinin əhəmiyyəti araşdırılır. Ölkənin nəqliyyat-logistika aspektlərinin mövcud vəziyyəti və potensialı global iqtisadiyyat kontekstində təhlil edilir. Məqalədə, həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq layihələrin iştirakçısı kimi inkişaf perspektivləri, infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə, nəqliyyat və logistika proseslərinin optimallaşdırılmasına yönəlmiş proqram və strategiyalar araşdırılır.

Açar sözlər: nəqliyyat logistikası, idarəetmə, səmərəlilik, milli iqtisadiyyat, inkişaf

Giriş. Nəqliyyat logistikası müasir global iqtisadiyyatın əsas elementidir, ölkələr arasında xarici iqtisadi əlaqələrin formalaşmasında və saxlanılmasında mühüm rol oynayır [9]. Dünya Bankı tərəfindən müəyyən edilmiş logistika performans indeksi (LPI) beynəlxalq ticarət logistikasının inkişaf səviyyəsinə çıxış üçün əsas müəyyənedici kimi istifadə edilə bilər. LPI ayrı-ayrı ölkələrin beynəlxalq mövqelərini yaxşılaşdırmaq üçün məkan və imkanları müəyyən etmək niyyəti ilə logistika keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi məqsədi ilə hazırlanmışdır. İndeks fəaliyyət göstərdikləri ölkədə, eləcə də əməkdaşlıq etdikləri ölkələrdə logistika sektorunun fərdi xüsusiyyətlərini qiymətləndirən logistika mütəxəssislərinin global sorğusu əsasında hazırlanıb (Dünya Bankı, 2020). Milli rəqabətqabiliyyətlik dərəcəsi ümumi şəkildə rəqabət qabiliyyətinin müvafiq sütunlarının təxminlərini özündə əks etdirən Qlobal Rəqabətlik İndeksi (GCI) ilə ölçülə bilər. 2019-cu il üzrə GCI 4.0 hesabatının nəticələri göstərir ki, ölkələr milli rəqabət qabiliyyətinin yaxşılaşdırılması baxımından hələ də geri qalırlar, buna görə də onu təşviq etmək üçün yeni nümunələr tapılmalıdır [15].

Bu gün ölkəmizin dinamik inkişaf edən iqtisadiyyatında nəqliyyat sektoru mühüm yer tutur. O, əmtəə və xidmətlərin yaradılması, hərəkəti və bölüşdürülməsi ilə bağlı geniş spektrli fəaliyyətləri əhatə edir və iqtisadi fəaliyyətin bütün aspektlərində əsas rol oynayır. Respublika iqtisadiyyatının yeni iqtisadi artım səviyyəsinə keçidinin göstəricisi dövlət layihə və proqramlarının həyata keçirilməsi ilə də birbaşa bağlıdır. Eyni zamanda, bu prosesdə biznes strukturlarının rolu çoxşaxəli və əhəmiyyətlidir. Bir tərəfdən, Respublika iqtisadiyyatının gücləndirilməsi sahibkarlığın inkişafının, işgüzar əlaqələrin inkişafı üçün yeni perspektivlərin və imkanların yaranmasının təminatıdır. Digər tərəfdən, biznes dövlətin sosial-iqtisadi proseslərinin bilavasitə iştirakçısıdır. Cəmiyyətin inkişafındakı müasir tendensiyalar biznes strukturlarının sosial məsuliyyətinin inkişafı üçün yeni global istiqamətləri, biznes və vətəndaş cəmiyyəti arasında qarşılıqlı əlaqə formalarını diktə edir və nəticədə ətraf mühitə, istehlakçılara və dövlətə məsuliyyətli münasibətin formalaşmasına kömək edən sistemlərin meydana gəlməsini tələb edir. Müxtəlif idarəetmə səviyyələrində logistika sistemlərinin sürətli inkişafı müəssisələr, klaster birləşmələri və dövlət qurumları üçün logistika sisteminin formalaşmasına da kömək edir.

Logistikanın əhəmiyyətini iqtisadi inkişafın müxtəlif sahələrində qeyd etmək olar. Milli iqtisadiyyat aspektindən, ticarəti asanlaşdıran beynəlxalq logistika sistemi beynəlxalq mal ticarətinin intensivliyinə təsir göstərir [3, 17]. Xərclərin, daşınma vaxtının, təhlükəsizliyin artmasında logistik xidmətlərin keyfiyyəti həmişə rəqabət qabiliyyətinin stimullaşdırılmasında mühüm amil olmuşdur.

Materialların satın alınmasından, yarımfabrikatların paylanmasına və son məhsulların müştərilərə çatdırılmasına qədər logistika sisteminin idarə edilməsi rəqabət üstünlüyünün əsas təyinedicisi ola bilər.

Mövzunun aktuallığı. Qloballaşma və artan dünya ticarəti dövründə nəqliyyat sistemləri vasitəsilə malların, məlumatların və resursların axınının səmərəli idarə edilməsi iqtisadi inkişafın mühüm tərkib hissəsinə çevrilir. Ona görə də milli iqtisadiyyatın qlobal rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında potensial amil kimi logistika performansının təsir dərəcəsi və gücü öyrənilməlidir.

Tədqiqatın məqsədi. Azərbaycan ticarət və nəqliyyat sahəsində zəngin tarixi irsə malik ölkə kimi regionun və dünyanın xarici iqtisadi əlaqələrində mühüm rol oynadığı üçün ticarət əməliyyatlarının səmərəliliyinin artırılması və xərclərin azaldılması mövcud yeni şəraitdə tədqiq edilməlidir.

Tədqiqat obyekti. Nəqliyyat logistikası ölkə daxilində və xaricdə mal və məlumat axınının planlaşdırılması, təşkili, idarə edilməsi və nəzarəti ilə bağlı geniş spektrli fəaliyyətləri əhatə etməklə malların daşınması, saxlanması, qablaşdırılması və paylanması proseslərinin optimallaşdırılmasına yönəltməklə tədqiqat obyekti olmalıdır.

Tədqiqat metodları. Logistika və ticarət ilə məşğul olan təşkilatların fəaliyyətinə aid nəzəri müddəaların milli standartlara müvafiq öyrənilməsi və təhlili yolu ilə milli miqyasda logistika sisteminin xüsusiyyətlərinin idarə edilməsi metodları.

MATERIALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Dəyər zəncirinin bir hissəsi kimi logistika malların, xidmətlərin və məlumatların mənşə yerindən istehlak yerinə qədər axınının planlaşdırılması, həyata keçirilməsi və səmərəliliyinə nəzarəti özündə ehtiva edir [2-3]. Əlaqədar fəaliyyətlərə daşınma, saxlama və qablaşdırma daxildir. Bundan əlavə, logistika infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi daşımanın səmərəliliyini artırır və logistika sektorunun kifayət qədər inkişaf etməməsi nəticəsində yarana biləcək əlavə xərcləri azaldır [9]. Logistika sistemləri iqtisadi artım, regional inkişaf, investisiya axını, məşğulluq və adambaşına düşən gəlir üçün ən mühüm hərəkətverici qüvvələrdən biri ola bilər [10-11]. Tədqiqatlar göstərir ki, logistikanın inkişafına investisiyanın töhfəsi xüsusilə az inkişaf etmiş ərazilər və əyalətlər üçün vacibdir [13].

Şəkilə iki il ərzində dünya üzrə LPI göstəricilərinin necə dəyişməsi göstərilir. Bu indeks 2024-cü ilin aprel ayında 52.9, bir ay, yəni mart ayının göstəricisi 58.3-dən (-5.4) aşağıdır. Bu dəyişiklik həm anbar, həm də daşıma üçün artıq tutumlara çevrilən inventar yığımlarının azalması, eləcə də nəqliyyat qiymətləri ilə bağlıdır. Enişə baxmayaraq, ümumi indeks bir il əvvəl indeksin müvafiq üç ay ərzində olduğu vaxtdan daha yüksəkdir (+2.0). Upstream (52.7) və Downstream (52.8) respondentləri arasında praktiki olaraq heç bir fərq yoxdur və kiçik (51.4) və böyük (54.3) firmalar arasında yalnız yüngül fərq var. Bu cür keçid statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir.

Bir çox tədqiqatçılar logistikaya ticarətin asanlaşdırılması amili kimi diqqət yetirirlər ki, bu da beynəlxalq ticarətin əlaqəsi vasitəsilə sənaye və iqtisadi inkişafa səbəb ola bilər. Alimlər tərəfindən ASEAN ölkələrinin təmsalında sübut edildi ki, ticarətin liberallaşdırılması və nəqliyyatın inkişafı bir-biri ilə bağlıdır və beynəlxalq ticarətə müsbət təsirləri qarşılıqlı şəkildə gücləndirir [11].

Cədvəldə LPI-nin ümumi balı, onun alt indeksləri və asılı dəyişənlər üçün təsviri statistika təqdim edilir. Dəyişənlərin müşahidəsi göstərir ki, LPI komponentləri arasında ən aşağı orta göstərici gömrük prosedurlarının səmərəliliyində qeydə alınmışdır. Bu da gömrük sahəsində təkmilləşdirmə potensialının geniş olduğunu göstərir. Həmçinin, gömrük komponenti indeksin ən aşağı minimum və maksimum dəyərində malikdir və infraqururtdan əlavə, müşahidə edilən ölkələr arasında ən yüksək standart kənarlaşma səviyyəsinə malikdir.

Cədvəl 1.

Dəyişənlər	Orta	Min	Max	Standart kənarlaşma
Gömrük	3.2	1.9	4.2	0.52
İnfrastruktur	3.3	2.1	4.4	0.58
Beynəlxalq daşınma	3.3	2.2	4.2	0.37
Logistika sərəfəsi	3.4	2.3	4.3	0.49
Nəzarət	3.5	2.2	4.4	0.48
ÜDM	26.3	632	118.9	22.9
GCI	4.7	3.5	5.7	0.51

Şəkil 1. Dünya üzrə LPİ göstəricilərinin necə dəyişməsi
(aprel 2022-cil ildən aprel 2024-cü ilə qədər)

Mənbə: <https://www.the-lmi.com/april-2024-logistics-managers-index.html>

Lakin logistikanın ticarətin təşviqində və iqtisadi inkişafda mühüm rol oynadığı inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusilə vacibdir [5]. Birbaşa təsirlə yanaşı, logistikanın iqtisadi artıma təsiri rəqabət qabiliyyəti ilə iqtisadi artım arasında əlaqənin vasitəçisi kimi dolayı təsir göstərə bilər. Eyni zamanda, logistika GCI-nin ÜDM-in artımına təsirinin gücləndirici amili kimi çıxış edir və beləliklə, milli rəqabət qabiliyyətinin iqtisadi artım və inkişafa daha əhəmiyyətli müsbət təsirinə töhfə verir [14]. Başqa sözlə, logistika infrastrukturunu və xidmətləri sisteminin qənaətbəxş səviyyədə olmadığı halda daha yaxşı maddi-texniki təminat, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi və iqtisadi inkişafın digər əlaqəli parametrləri ölkə üçün daha yaxşı nəticələr verəcəkdir. Logistika performansının iqtisadi artım və inkişafa təsiri xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələr [12, 13] və Afrika regionu [4] üçün əhəmiyyətli ola bilər ki, burada bu sektor bu ölkələrin inkişafının başlamasına və sürətləndirilməsinə xidmət edə bilər.

Logistikanın milli səviyyədə inkişafı əsas tərkib komponentlərin: infrastrukturun, institusional mühitin, xidmət təminatçılarının və yükləndiricilərinin təkmilləşdirilməsini nəzərdə tutur [2]. Logistikaya təsir edən göstəricilərdən danışarkən periferik sahələrin integrasiyası, ticarətin intensivləşdirilməsi və sənayeni gücləndirmək üçün texnologiyaların standartlaşdırılması və təkmilləşdirilməsinin vacibliyini də əlavə etmək olar. 2016-cı ildə bir sıra tədqiqatlarla LPI-dən

istifadə edərək, logistika performansındakı 1% yaxşılaşmanın texniki səmərəliliyin 0,59% yaxşılaşmasına kömək etdiyi təsdiqləndi [7]. Bu yolla logistikanın inkişafı iqtisadi artıma və sənaye istehsalının təkmilləşdirilməsinə daha da təkan verən texnologiyaların inkişafına müsbət təkan verir. Təhlillərlə sübut olunub ki, bazarda daha sürətli dəyişikliklər və daha yüksək istehlakçı tələbləri logistika xidmətlərində daha yüksək dərəcədə səmərəlilik tələb edir [10]. Müəlliflər qeyd edirlər ki, müasir istehsal prosesləri, təchizat zəncirləri və nəqliyyat fəaliyyətləri iqtisadi artıma və yeni sənaye inqilabının və sənaye 4.0-in tələblərinə uyğun hərəkət etmək üçün təkmilləşdirmə tələb edən əsas elementlərdir.

1990-cı illərin əvvəllərindən Azərbaycan dövlət kimi özünü beynəlxalq nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevirmək siyasətini fəal şəkildə həyata keçirir [1]. Bu strategiyaya ölkənin fəaliyyətində xüsusi diqqət yetirilən bir neçə əsas sahə daxildir:

1. Çin və Avropa İttifaqını ən qısa və ən səmərəli quru yolu ilə birləşdirən multimodal nəqliyyat dəhlizinin yaradılması əsas təşəbbüsə çevrilib.
2. Tranzit yüklərin cəlb edilməsi və Böyük İpək Yolunda iştirak Azərbaycanın regional rolunun gücləndirilməsinə töhfə verən mühüm strateji hədəflərə çevrilib.
3. Avropa, Qara dəniz, Qafqaz, Xəzər və Mərkəzi Asiya regionları arasında iqtisadi, ticarət, nəqliyyat və logistika əlaqələrinin inkişafı və möhkəmləndirilməsi Azərbaycan üçün prioritet məsələyə çevrilmişdir.
4. Şimal-Cənub Beynəlxalq Nəqliyyat Dəhlizi şaquli yüklərin daha səmərəli daşınmasını təmin etməklə inkişaf etməkdə davam edir.
5. Logistika və ticarət infrastrukturunda əhəmiyyətli təkmilləşdirmələr Azərbaycanı biznes və tranzit yüklər üçün daha cəlbedici edib, onun regional mərkəz kimi böyüməsinə töhfə verib.
6. Azərbaycan Rəqəmsal Ticarət Qovşağı (dünyada 2-ci belə qovşaq olmaqla) və TASİM kimi layihələr vasitəsilə Böyük İpək Yolunun rəqəmsallaşdırılması ölkənin nəqliyyat və logistika proseslərinin innovativ inkişafına və təkmilləşdirilməsinə sadiqliyini nümayiş etdirir.

Bu tədbirlər Azərbaycanın global nəqliyyat və logistika sistemində unikallığını və əhəmiyyətini artırmaqla yanaşı, beynəlxalq nəqliyyat lideri statusuna da töhfə verir.

Azərbaycan hökuməti "Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi"nə uyğun olaraq, Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizinin yaradılması prosesində sonrakı dövrdə də fəal rol oynamış, ölkənin hər iki transkontinental coğrafi dəhlizinin kəsişməsində mühüm nəqliyyat və logistika qovşağına çevrilməsinə nail ola bilmişdir. Dəhlizin Azərbaycan ərazisindən keçən hissəsi üzrə yaxın gələcəkdə gözlənilən yükdaşımalardan həcmnin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına nail olmaq üçün ciddi addımlar atılır [18].

TRASEKA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia abbreviaturası) Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin təşkili məqsədilə 1993-cü ildə yaradılmış Avropa İttifaqı ilə tərəfdaş ölkələr arasında beynəlxalq əməkdaşlıq proqramıdır. Qara dəniz hövzəsi, Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionlarında onların geosiyasi və iqtisadi potensialını tam şəkildə reallaşdırmaq məqsədi ilə iqtisadi əlaqələrin, ticarət və nəqliyyat kommunikasiyalarının (yəni dəmir yolu, dəniz, hava və avtomobil nəqliyyatı dəhlizlərinin) inkişafına yönəlib. TRASEKA həm də Böyük İpək Yolunun dirçəldilməsi üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir [19]. O cümlədən, Azərbaycanın Avrasiya Nəqliyyat Dəhlizi (TRACECA) çərçivəsində yükdaşımalardan əldə etdiyi gəlirlər 2021-ci ildə 2020-ci illə müqayisədə 5,2% artaraq 539,8 milyon manat təşkil edib. Azərbaycanın 2021-ci ildə Avrasiya Nəqliyyat Dəhlizi ilə sərnişindaşımalardan əldə etdiyi gəlirlər 33,9 milyon manat (azalma 48,4%) təşkil edib [19]. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, son illər Azərbaycanda nəqliyyat vasitələri ilə hər il orta hesabla 177,8 milyon ton yük daşınıb ki, bunun da 47,2 faizi avtomobil, 15,3 faizi dəmir yolu, 6,6 faizi dəniz nəqliyyatı, 30,9 faizi isə boru kəmərlərinin payına düşür. Bütün yük daşımalarının 69%-i özəl sektor tərəfindən həyata keçirilir [9]. Dünya İqtisadi Forumunun (DİF) yolların vəziyyəti ilə bağlı hesabatına əsasən, Azərbaycan 2019-cu ildə ən yüksək

nəticə göstərərək MDB məkanında birinci yeri tutub. Asiya qitəsində 10-cu, 141 ölkə arasında isə 24-cü yerdədir [21].

Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yol infrastrukturunun yaradılması istiqamətində də işlər aparılır. Əsas 2020-ci il noyabrın 16-da qoyulan Qələbəyə gedən yol dəhlizi Hacıqabul-Mincivan-Zəngəzur dəhlizindən Şuşa şəhərinə qədər uzanır. Planlaşdırılan yolun uzunluğu 101 km-dir. Digər strateji əhəmiyyətli layihə Zəngəlan-Horadiz avtomobil yolunun tikintisidir. Yolun ümumi uzunluğu 124 km, 4-6 hərəkət zolağından ibarətdir [1, 20].

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə dəmir yolu şəbəkəsinin bərpası istiqamətində də işlər davam etdirilir. Dəmir yolları ölkəmizin inkişaf etmiş nəqliyyat sisteminin mühüm sahələrindən biridir. Uzunluğu 100 km olan Horadiz-Ağbənd dəmir yolu işğaldan azad edilmiş torpaqlara çıxışda mühüm rol oynayacaq və ən əsas gələcəkdə Zəngəzur dəhlizi ilə Azərbaycanın materik hissəsi ilə Naxçıvan Muxtar Respublikası arasında birbaşa dəmir yolu əlaqəsinin yaradılmasına imkan verəcəkdir [22]. Üstəlik, işğaldan azad edilmiş Azərbaycan ərazilərində daha üç hava limanının istifadəyə verilməsi planlaşdırılır. Füzuli Beynəlxalq Aeroportu 2021-ci ildə, Zəngilan Beynəlxalq Aeroportu 2022-ci ildə istifadəyə verilib. Azərbaycan Prezidentinin də bəyan etdiyi kimi, Laçın Beynəlxalq Hava Limanı cari ildə, yəni 2025-ci ildə istifadəyə veriləcək [22].

İstehsalın son maya dəyərində logistika xərclərinin payı təxminən 11% təşkil edir ki, bu da dünya üzrə orta göstəricidir. Dünyanın ən böyük iqtisadiyyatlarına nəzər salsaq, logistika xərcləri Çində 14%, Aİ-də 11%, ABŞ və Kanadada isə 10% təşkil edir [16]. Milli səviyyədə nəqliyyat və logistika sistemlərinin səmərəli inkişafı iqtisadiyyatın əlaqəli sahələrinin sürətli inkişafına təkan verir. Çeviklik, vaxtlılıq, tamlıq, dürüstlük və təhlükəsizlik, xüsusən də böhran və iqtisadi tənəzzül şəraitində logistikanın mühüm amilləri kimi qeyd edilə bilər [6]. Logistika sektorunun sabitliyi və onun təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyat daxilində işgüzar fəaliyyətin fasiləsiz və sürətləndirilməsinə və xarici bazarlarla daha səmərəli əlaqələrin qurulmasına şərait yaradar. Müxtəlif sənaye sahələrini, təchizatçıları və istehlakçıları birləşdirən amil kimi logistika sisteminin təkmilləşdirilməsi bütün ayrı-ayrı sənaye sahələrinin və təchizat zəncirinin iştirakçılarının inkişafı üçün bərabər şans təmin edə bilər.

Nəticə

Dünya ölkələri arasında iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi və integrasiya proseslərinin sürətlənməsi nəqliyyat sisteminin hər bir ölkənin, o cümlədən Azərbaycanın milli iqtisadiyyatının fundamental tərkib hissəsi olduğunu təsdiqlədi. Odur ki, ölkədə nəqliyyat sisteminin davamlı inkişafını təmin etmək üçün irimiqyaslı kapital qoyuluşları, iri nəqliyyat qovşaqlarının tikintisi və müasirləşdirilməsi, logistika proseslərinin idarə olunmasında qabaqcıl texnologiya və metodların tətbiqi, infrastrukturun genişləndirilməsi və beynəlxalq tərəfdaşlıq əlaqələrinin gücləndirilməsi tələb olunur. Beləliklə, dövlət, cəmiyyət və biznes münasibətlərində maraqların uzlaşdırılması və ümumi məqsədlərə çatmaq üçün səylərin birləşdirilməsi kursu ən doğru mövqedir.

Tədqiqat işinin yeniliyi. Tədqiqatda əsasən müasir milli iqtisadiyyata təsir edən nəqliyyat logistikasını gücləndirən, obyektiv ilkin şərtləri və amilləri aşkar edən, bunun əsasında yeni logistik strategiyaların formalaşdırılan amillər öyrənilir. Bunun üçün konseptual yanaşmalar və metodoloji prinsiplərin formalaşdırılması, logistik idarəolunma və koordinasiyanın təmin edilməsi araşdırılır.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. Hazırlanmış nəzəri və metodoloji müddəalar onların konkret müəssisələrdə istifadə edilməsinə imkan verən variantda tətbiq edilərsə, logistik idarəetmənin təhlili və işlənilməsinə nəzarət optimallaşdırıla bilər.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Müşahidə olunan dəyişənlər arasında LPI komponentləri arasında ən aşağı orta qiymət gömrük prosedurlarının səmərəliliyində qeyd olunur ki, bu da bu sahədə təkmilləşdirmə imkanlarının olduğunu göstərir. Alınan bu və ya digər nəticələr göstərir ki, təkmil logistika infrastrukturunu nəqliyyatın səmərəliliyini artırır və logistika sektorunun qeyri-adekvat inkişafı nəticəsində yarana biləcək əlavə xərcləri azaldır.

ƏDƏBİYYAT

1. Məmmədov M.R. (2024). Logistlik metodologiyadan istifadənin obyektiv şərtləri. // Dayanıqlı inkişaf, cild 4, №1. MDU, s.56-61
2. Banomyong, R., Cook, P., Kent, P. (2008) "Formulating Regional Logistics Development Policy: The Case of ASEAN", International Journal of Logistics Research and Applications, Vol.11, No. 5, pp. 359–379, <https://doi.org/10.1080/13675560802389114>.
3. Bugarčić, F. Ž., Skvarciany, V. (in press, 2023) "Logistics Influence on FDI: "hard" versus "soft" Infrastructure Components", European Journal of International Management, Forthcoming 2023, <https://doi.org/10.1504/EJIM.2022.10051618>.
4. Chakamera, C., Pisa, N.M. (2021) "Associations Between Logistics and Economic Growth in Africa", South African Journal of Economics, Vol. 89, No. 3, pp. 417–438, <https://doi.org/10.1111/saje.12272>.
5. Chelebi, D. (2019) "The Role of Logistics Performance in Promoting Trade", Maritime Economics Logistics, Vol. 21, pp. 307–323, <https://doi.org/10.1080/17477778.2019.1664268>.
6. Chornopyska, N., Bolibrukh, L. (2020) "The Influence of the COVID-19 Crisis on the Formation of Logistics Quality", Intellectualization of logistics and Supply Chain Management, Vol. 2, pp. 88–98, <https://doi.org/10.46783/smart-scm/2020-2-7>.
7. Coto-Millán, P., et al. (2016) "Impact of Logistics on Technical Efficiency of World Production (2007–2012)", Networks and Spatial Economics, Vol. 16, No. 4, pp. 981–995, <https://doi.org/10.1007/s11067-015-9306-6>
8. Górecka, A.K., Pavlić Skender, H., Zaninović, P.A. (2022) "Assessing the Effects of Logistics Performance on Energy Trade", Energies, Vol. 15, No. 191, pp. 1–18, <https://doi.org/10.3390/en15010191>.
9. Halaszovich, T.F., Kinra, A. (2020) "The Impact of Distance, National Transportation Systems and Logistics Performance on FDI and International Trade Patterns: Results from Asian Global Value Chains", Transport Policy, Vol. 98, pp. 35–47, <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2018.09.003>.
10. Kovács, G., Kot, S. (2016) "New Logistics and Production Trends as the Effect of Global Economy Changes", Polish Journal of Management Studies, Vol. 14, No. 2, <https://doi.org/10.17512/pjms.2016.14.2.11>.
11. Lai, K.-H., et al. (2019) "Are Trade and Transport Logistics Activities Mutually Reinforcing? Some Empirical Evidences from ASEAN Countries", Journal of Shipping and Trade, Vol. 4, No. 2, <https://doi.org/10.1186/s41072-019-0041-x>.
12. Nguyen, C.D. T., Luong, B.T., Hoang, H.L.T. (2021) "The Impact of Logistics and Infrastructure on Economic Growth: Empirical Evidence from Vietnam", The Journal of Asian Finance, Economics and Business, Vol. 8, No. 6, pp. 21–28, <https://doi.org/10.13106/jafeb.2021.vol8.no6.0021>.
13. Saidi, S. et al. (2020) "Dynamic Linkages Between Transport, Logistics, Foreign Direct Investment, and Economic Growth: Empirical Evidence from Developing Countries", Transportation Research Part A: Policy and Practice, Vol. 141, pp. 277–293, <https://doi.org/10.1016/j.tra.2020.09.020>.
14. Sergi, B.S. et al. (2021) "Competitiveness and the Logistics Performance Index: The ANOVA method application for Africa, Asia, and the EU regions", Sustainable Cities and Society, Vol. 69, pp. 1–9, <https://doi.org/10.1016/j.scs.2021.102845>.
15. World Economic Forum (2019): "The Global Competitiveness Report", Geneva: World Economic Forum. Available at: [Accessed: January 15, 2025]
16. Yergaliyev, R., Raimbekov, Z. (2016) "The Development of the Logistics System of Kazakhstan as a Factor in Increasing its Competitiveness", Procedia Economics and Finance, Vol. 39, pp. 71–75, [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(16\)30242-8](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(16)30242-8).

17. Zaninović, P.A., Zaninović, V., Skender, H.P. (2020) "The Effects of Logistics Performance on International Trade: EU15 vs CEMS", Economic Research Ekonomska Istraživanja, Vol. 34, No. 1, pp. 1–17, <https://doi.org/10.1080/1331677X.2020.1844582>.
18. <https://ru.valdaiclub.com/files/27685/> - Международный транспортный коридор «Север — Юг» и сценарии трансрегиональной интеграции
19. <http://www.traceca-org.org/ru/otraseka/istorija-traseka/> - Как началась программа ТРАСЕКА.
20. <https://www.exploreazerbaijan.com/ru/transport> – Транспорт
21. <https://azerbaijan.az/ru/relatedinformation/280> - Транспортная система Азербайджанской Республики.
22. <https://www.trend.az/business/3621691.html> - Зангезурский коридор - важный маршрут для оптимизации транспортно-логистических схем региона.

УДК 338.47

УПРАВЛЕНИЕ ЛОГИСТИКОЙ: НЕОТЪЕМЛЕМАЯ ЧАСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

¹Метанет Исраил кызы Ахмедова, ²Галиба Рза кызы Мамедова

Азербайджанский Технологический Университет

¹matanat.axmedova74@gmail.com, ²memmedova.qalibe@inbox.ru

Резюме. В статье рассматривается значение логистического управления в содействии внешнеэкономическим связям Азербайджана. Анализируется текущее состояние и потенциал транспортно-логистических аспектов страны в контексте мировой экономики. В статье также исследуются перспективы развития Азербайджана как участника международных проектов, а также программы и стратегии, направленные на улучшение инфраструктуры и оптимизацию транспортно-логистических процессов.

Ключевые слова: транспортная логистика, управление, эффективность, национальная экономика, развитие

UDC 338.47

LOGISTICS MANAGEMENT: AN INTEGRAL PART OF THE NATIONAL ECONOMY

¹Metanet Israyil Ahmadova, ²Galiba Rza Mammadova

Azerbaijan Technological University

¹matanat.axmedova74@gmail.com, ²memmedova.qalibe@inbox.ru

Summary: The article examines the importance of logistics management in promoting foreign economic relations of Azerbaijan. The current state and potential of the country's transport and logistics aspects are analyzed in the context of the global economy. The article also examines the development prospects of Azerbaijan as a participant in international projects, as well as programs and strategies aimed at improving infrastructure and optimizing transport and logistics processes.

Keywords: transport logistics, management, efficiency, national economy, development

Redaksiyaya daxilolma: 20.10.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

**TOXUCULUQ VƏ YÜNGÜL SƏNAYENİN UZUN MÜDDƏTLİ INKIŞAFININ
TƏNZİMLƏNMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ****Xədicə Fizuli qızı Məmmədova****Azərbaycan Texnologiya Universiteti**xedicemammedova1986@gmail.com

***Xülasə.** Toxuculuq sənayesi Azərbaycan Respublikasında ən qədim sahələrdən biri olub əsasən qadın əməyindən istifadə edilərək əhalinin sıx yaşadığı yerlərdə tikilir. Toxuculuq məhsulları pambıq, yun, ipək, kətan və eləcə də toxunmayan polotnolar kimi məşhurdur. Keçmiş SSRİ məkanında ən iri toxuculuq və yüngül sənaye müəssisələri məhz Azərbaycanda tikilmiş, uzun müddət fəaliyyət göstərmişdir. Toxuculuq və yüngül sənaye müəssisələrinin Azərbaycanda tikilməsi bir neçə amillər ilə bağlı olmuşdur. Əvvəla, əkin sahələrinin şəhər və rayon yerlərinə yaxın olması, Respublika rayonlarının iqtisadi-coğrafi mövqeyi və respublikada ruslaşdırma siyasətinin aparılması və s.*

***Açar sözlər:** toxuculuq, tikiş, iqtisadiyyat, pambıqçılıq, məhsuldarlıq*

Giriş. İşdə məqsəd müasir Azərbaycan şəraitini nəzərə alaraq yüngül və toxucu sənaye müəssisələrinin inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə nəzəri, metodiki və eləcə də praktiki tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasından ibarətdir. 2020-cü ilədək bu sahəni təmin edən dövlət sifarişli məhsulların istehsalı 50%-ə çatmışdır. Ən yüksək həcmə yüngül və toxuculuq sənayesi 2023-cü ildə çatmışdır. Bu zaman sahənin “intensivləşdirmə” və s. kimi regional inkişaf Dövlət proqramları həyata keçirilmişdir.

Toxuculuq müəssisələrinin hazırkı vəziyyəti və inkişafı

Başqa sənaye sahələrində olduğu kimi bu sahədə də aparılan iqtisadi islahatlar nəticəsində respublikada fəaliyyət göstərən toxuculuq müəssisələri özəlləşdirilmiş, onların bazasında səhmdar cəmiyyətlər yaradılmış, bəziləri isə tam olaraq şirkət formasında fəaliyyət göstərirlər. 1990-2005-ci ildə qədər bu sahədə ciddi geriləmək baş vermişdir. 2005-ci ildən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi toxuculuq və yüngül sənaye sahələrində köklü islahatlar aparılmış, bir çox iqtisadi rayonlarda güclü axın xətlərinə malik müəssisələr yaradılmışdır.

Bunlara “Sumqayıt toxucu”, “H.Z. Tağıyev adına toxuculuq tikiş kombinatı”, “Yevlax Lalə Tekstil”, “Gəncə Toxucu”, “Bakı Tikiş Evi”, “Ağstafa Akkord tikiş fabriki” və s. misal göstərmək olar.

2022-cü ildə toxuculuq sənayesi məhsulları istehsalı 8,4%, geyim istehsalı 57,2% artmışdır. 2022-cü ilin ilk rübündə toxuculuq sənayesi məhsulları istehsalı 67,7% artmışdır. Son illərdə həyata keçirilən tədbirlər yüngül sənaye sahələrinin inkişafında mühüm nailiyyətlər əldə edilməsinə imkan vermişdir.

Azərbaycanda toxuculuq və yüngül sənaye istehsalı çoxsahəli istehsal kompleksinin böyük potensialı və zəngin əmək ənənələri olan ən qədim bir sahədir [1 s. 15].

Yüngül sənayeyə bir sıra sahələr daxildir. İstehsalın ümumi həcmində payı 16% olan toxuculuq sənayesi, tikiş istehsalatı (10%), dəri, xəz və ayaqqabı istehsalıdır (8,5%). Toxuculuq sənayəsi öz növbəsində 9 yarım sahəni: pambıq, kətan, yun ipək, toxuculuq, keçə və s. özündə birləşdirir.

Yüngül sənaye həm xalq istehlakı malları, həm də texniki məhsul istehsal edən sahələr kompleksinə daxildir. Yüngül və toxuculuq sənayesi məhsulları insanların pambıq, kətan, ipək parçalara, tikiş trikotaj, corab, xalça və xəz məmulatlarına; ayaqqabı, papaq, toxuculuq və dəri məhsullarına olan tələbatının ödənilməsinə təmin edir.

Toxuculuq müəssisələrinin müasir vəziyyətinin təhlili

Müasir dövrdə investisiya vəsaitlərinin kəskin surətdə çatışmadığı bir şəraitdə 2020-ə qədər Azərbaycan toxuculuq və yüngül sənaye əmtələri bazarının 50%-dən çoxunun yerli məhsulların payına düşməsinə nail olmaq əsas məqsədə çevrilmişdir. Bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi başlıca vəzifələrdəndir [2 s. 20].

Bir əsrdən çox zamanda alimlərin diqqətini cəlb edən ən vacib iqtisadi problemlərdən biri iqtisadiyyatların dövr dəyişmələri problemidir. Bir sıra ölkələrdə dövrü olaraq müxtəlif səviyyə və miqyasda böhranların yaranması onu şərtləndirən səbəb və amilləri aşkar etməyə məcbur edir.

Bunun üçün müəssisənin uyğunlaşma mexanizmi, böhran meyillərinin aradan qaldırılması və yüngül və toxucu sənaye müəssisələrinin səmərəli inkişafı üzrə mümkün olan öyrənilməli və bunun əsasında maliyyə vəziyyətinin sabitləşməsi və sonra da investisiya cəlb ediciliyi yüksəldilməlidir. Göstərilən problemlərin həlli çərçivəsində tədqiqatın ən aktual növləri rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini təmin edən inkişaf yollarının axtarışı və yüngül sənaye müəssisələrinin müflisləşməsinin qarşısını almaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye istehsalının inkişafına təkcə yerli istehsalın düşdüyü şərait deyil, həm də bu problemin həllinə kompleks metodik yanaşmaların inkişaf etməməsi mane olur.

İqtisadiyyatın inkişafında bir çox mənfi təzahürlərin-böhran tənəzzülləri, depressiya müddətinin uzanması, iqtisadi artım templərinin və məhsuldarlığın aşağı düşməsi-təməl səbəbi əsas fəaliyyət növlərinin və elmi-texniki-texnoloji konstruktor işlərinin nəticələrinin dalğalanmasıdır. Müasir nəzəriyyəçilərin əksəriyyəti bu xarakterli inkişafın səbəblərinin həlledicisi və əsası kimi texniki və texnoloji yeniliklərin dalğavari dinamikasını göstərirlər. Texnoloji baxımdan inkişaf etmiş dövlətlərin iqtisadiyyatında baş verən proseslər iqtisadiyyatda dövrü proseslərlə elmi-texniki tərəqqi və innovasiya fəaliyyətinin qarşılıqlı əlaqələrində olan problemlərin tədqiq edilməsinin xüsusən aktual olmasından xəbər verir. Texniki, texnoloji yeniliklər və işgüzar fəallığın dalğalanması arasında olan bu cür dayanıqlı və qanunauyğun əlaqələrin aşkar edilməsi, bazar mexanizmlərinin və qanunlarının dövriliyinin mənfi nəticələrinin ölkənin, sahənin, regionun, müəssisənin inkişafına təsirinin zəiflədilməsi və ya qarşısının alınması üçün zəruri əsaslar yaradır. Biznes subyektlərinin dalğavari dinamikası mexanizmlərinin nəzərə alınması yüngül sənaye müəssisələrinin rəqabət qabiliyyətinin artırılması probleminin həllinə yeni tərzdə yanaşmağa imkan verir. Bu isə Azərbaycanın Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) daxil olması ərəfəsində həyatı zərurətidir. Azərbaycanın ÜTT-yə daxil olması zamanı sənaye istehsalının inkişaf strategiyası, Avropa İttifaqı standartlarına keçidinin məlumat təminatı, yerli istehsalçıların dəstəklənməsi məsələləri daha da aktuallaşır. Bundan nəinki, xarici və daxili bazarlarda rəqabət qabiliyyəti, hətta Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyi də asılıdır. Bu problemin aktuallığı Azərbaycan Respublikasının, o cümlədən yüngül sənaye müəssisələrində baş verən iqtisadi böhranı, onların həyat dövrlərinin xüsusiyyətlərini, böhranlı və böhransız inkişafın qanunauyğunluqlarını öyrənməyin zəruriliyi və səmərəliliyinin təyin edilmiş parametrlərinə nail olmağı şərtləndirir.

İşçi məqsədi-müasir Azərbaycan şəraitini nəzərə alaraq yüngül və toxucu sənaye müəssisələrinin inkişafı və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə nəzəri, metodiki və eləcə də praktiki tövsiyələrin işlənib hazırlanmasından ibarətdir. 2020-cü ilədək iqtisadiyyatın başqa sahələrini təmin edən dövlət sifarişli məhsulların istehlakı 50%-ə çatmışdır. Ən yüksək həcmə yüngül və toxuculuq sənayesi 2023-cü ildə çatmışdır. Bu zaman sahənin “intensivləşdirmə” və s. kimi regional inkişaf Dövlət Proqramları həyata keçirilmişdir. 2000-ci ildə sənayenin bütün istehsal həcmində sahə istehsalının xüsusi çəkisi 5% təşkil etmişdir. Son 15 il ərində Azərbaycanın sənaye məhsulunun həcmində yüngül sənayenin xüsusi çəkisi kəskin surətdə azalmışdır. Hal-hazırda ölkədə istehsal olunan sənaye məhsulunun həcmində yüngül sənayenin xüsusi çəkisi 4% təşkil edir. Beləliklə, Azərbaycanın ÜDM-ində sahənin iqtisadi rolu çox-çox azalmışdır [3,s.45].

Müqayisə üçün deyə bilərik ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yüngül sənayenin sənaye istehsalının ümumi həcmində xüsusi çəkisi aşağıdakı kimi olmuşdur: Banqladeşdə-42,7%, Pakistanda-34,7%, İndoneziyada-18,2%, Türkiyədə-20,2%, Çində 13,1%. İnkişaf etmiş ölkələrdə də bu göstərici kifayət qədər yüksəkdir. İtaliyada emal sahələrinin ümumi istehsal həcmində yüngül sənayenin payı-

13,3%, Portuqaliyada 19,5% təşkil edir və yalnız maşınqayırma və dəmir emalı sahələrindən geridə qalır. ABŞ-da emal sahələrinin ümumi istehsal həcmində yüngül sənayenin payı-1,5% təşkil edir. Bu da qara və əlvan metallurgiya sahələrinin birgə istehsalından çoxdur [4,s.30].

Hal-hazırda Azərbaycanın yüngül sənayesində 100-dən artıq müəssisə, o cümlədən 20 orta və iri müəssisə fəaliyyət göstərir. Burada məşğul olanların ümumi sayı 50-min nəfər təşkil edir ki, onların 80%-i qadınlardır. Yüngül sənaye müəssisələrinin əksəriyyəti şəhər və rayonlarda məskunlaşıblar. Demək olar ki, bütün yüngül sənaye müəssisələri özəlləşdirilibdir və xüsusi və ya qarışıq mülkiyyət formasındadır.

Yüngül sənaye istehsalının strukturunun təhlili göstərir ki, sahə istehsalının 50%-ni pambıq-kağız sahəsinin 50 ən iri müəssisəsinin məhsulu təşkil edir.

Yüngül və toxuculuq sənayesinin məhsulu insanların pambıq, kətan, ipək, yun parçalarına; tikiş, tkikotaj, corab, xalça və xəz məmulatlarına; ayaqqabı, papaq, toxuculuq və dəri məmulatlarına olan tələbatının ödənilməsinə gedir.

Burada istehsal texniki və xüsusi təyinatlı məhsulların xüsusi çəkisi kifayət qədər yüksəkdir.

Məsələn, toxuculuq sənayesində maşın təkərlərinin yük kanatlarının, nəqliyyat lentlərin üçün parçaların, təkərlər üçün kordların; və qida, kimya, elektrotexniki sənaye üçün süzgəc və ələyici parçaların, tibbi materialların istehsalı həyata keçirilir.

Toxuculuq və yüngül sənayesində texnoloji tsikli kənd təsərrüfatı, kimya və maşınqayırma sahələrinin məhsulunun istifadəsi ilə bağlı olduğundan onların inkişafına təkan verir.

Nəticə

Əhalinin və təsərrüfatçılıq subyektlərinin xüsusi işçi geyiminə və ayaqqabıya, şəxsi müdafiə vasitələrinə olan tələbatını da bu sahələr ödəyir. Bu sahənin dayanıqlı işləməsi ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinə zəmanətin əsaslarından biridir. Çünki, bu sahə yerli hərbi əşya əmlakının, kosmos, tibb üçün məhsulun, xüsusi və işçi geyiminin, uşaqlar və yaşlılar üçün məmulatların olmasını təmin edir və iqtisadiyyatın bir sıra sahəsinin-kimya, neftçixarma, nəqliyyat, əlaqə və ekologiya-fəaliyyətinə kömək edir.

ƏDƏBİYYAT

- 1.Regionların sosial-iqtisadi inkişafı I Dövlət Proqramı (2003-2008-ci illər). B., 2003, s. 45.
- 2.Regionların sosial-iqtisadi inkişafı II Dövlət Proqramı (2009-2013-cü illər). B., 2009, s.60.
- 3.Azərbaycan Respublikasının Statistika Komitəsinin materialları. B., 2014, s. 400.
- 4.Выступление Бирюкова А.А. Президент ОАО «Рослегпром» на заседание коллегии Минпромнауки 18.09.2002-Торговая газета-1 сентября 2002.

УДК 658.5

ДОЛГОСРОЧНОЕ РАЗВИТИЕ ТЕКСТИЛЬНОЙ И ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ВОПРОСЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ

Хадиджа Физули кызы Мамедова
Азербайджанский Технологический Университет
xedicemammedova1986@gmail.com

Резюме. В работе определена как старейшая отрасль, рассмотрены предприятия легкой и текстильной промышленности. Швейная отрасль определена как старейшая отрасль промышленного производства с большим потенциалом многоотраслевого производственного комплекса и богатыми трудовыми традициями. Проведен анализ современного состояния предприятий текстильной промышленности за последнее 10 лет.

Ключевые слова: текстильная промышленность, швейная промышленность, экономика, хлопок, производительность.

**LONG-TERM DEVELOPMENT OF TEXTILE AND LIGHT INDUSTRY
REGULATORY ISSUES**

Khadidja Fizuli Mammadov
Azerbaijan Technological University
xedicemammedova1986@gmail.com

Summary. *The work of the enterprises of the light and textile is considered as the oldest branch of the industrial production with the high potential branch multi industrial production complex and with the rich lab our traditions. Also given analysis of the now days conditions of the textile and light enterprise industries for the last 10 years.*

Keywords: *textile, sewing, economy, cotton, productivity.*

Redaksiyaya daxilolma: 20.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

AZƏRBAYCANDA DAXİLİ TURİZMİN ƏSAS İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ**Turay Ramin oğlu Abbasov****Qərbi Kaspi Universiteti****abbasvturay77@gmail.com**

Xülasə. Azərbaycan zəngin təbii sərvətləri, çoxşaxəli mədəni irsi və iqtisadi-sosial inkişaf strategiyaları ilə daxili turizmin genişləndirilməsi üçün əlverişli potensiala malikdir. Son illərdə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının bərpası, nəqliyyat-logistika infrastrukturunun modernləşdirilməsi, “Şimal–Qərb” və “Şimal–Şərq” turizm dəhlizləri, eləcə də regional turizm klasterlərinin formalaşması daxili turizm bazarının əhatə dairəsini genişləndirən əsas istiqamətlərdəndir. Daxili turizm xüsusilə pandemiya sonrası dövrdə əhalinin səyahət davranışlarının dəyişməsi fonunda daha dinamik inkişaf etməyə başlamışdır.

İstiqamətlər üzrə aparılan təhlil göstərir ki, daxili turizmin əsas növləri aşağıdakılardır: istirahət və sağlamlıq turizmi (Naftalan, Qalaaltı, Lənkəran), ekoturizm və dağ turizmi (Qəbələ, Quba, Şamaxı), mədəni–tarixi turizm (Şuşa, Şəki, Gəncə), kənd və aqroturizm (Zaqatala, Qax, İsmayilli), dini-mənəvi turizm (Naxçıvan, Bibiheybət, Pirsatçıy). Qarabağın azad olunması ilə Şuşa, Hadrut, Füzuli və Ağdam kimi yeni istiqamətlər daxili turistlər üçün mühüm cazibə mərkəzlərinə çevrilməkdədir.

Daxili turizmin inkişafına müsbət təsir göstərən amillərə aşağıdakılar daxildir: ölkənin təbii-landşaft müxtəlifliyi, milli mətbəxin rəqabət üstünlüyü, təhlükəsiz turizm mühitinin mövcudluğu, regionlara dövlət investisiyalarının artması, “Weekend tourism” modelinin populyarlaşması, rəqəmsal rezervasiya və ödəniş sistemlərinin genişlənməsi. Bununla yanaşı, xidmət keyfiyyətində bərabərsizlik, peşəkar kadr çatışmazlığı, mövsümi asılılıq və regionlar üzrə turizm məlumatlandırma səviyyəsinin qeyri-bərabərliyi kimi problemlər də mövcuddur.

Təhlil nəticəsi göstərir ki, daxili turizmin davamlı genişləndirilməsi üçün aşağıdakı prioritetlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir: regional brendinq strategiyasının yaradılması, turizm marşrutlarının integrasiyası, aqroturizm təsərrüfatlarının subsidiyalaşdırılması, bələdçi və xidmət sahəsi kadrlarının hazırlığı, rəqəmsal turizm xəritələrinin tətbiqi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə “yaşıl turizm” konseptinin formalaşdırılması.

Ümumilikdə, daxili turizm Azərbaycan üçün həm regional sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi, həm də qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. İnkişaf strategiyası düzgün qurulduğu halda, daxili turizm ölkənin regional iqtisadiyyatında əlavə dəyər yaradan, məşğulluğu artıran və milli mədəni irsin qorunmasına töhfə verən əsas istiqamətlərdən birinə çevrilə bilər.

Açar sözlər: Turizm, inkişaf, Şimal–Qərb, Şimal–Şərq, Qarabağ, Zəngəzur, ekoturizm, sağlamlıq.

Giriş. Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında turizm sektoru xüsusi yer tutur və bu sahənin davamlı genişləndirilməsi ölkənin qeyri-neft iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi baxımından prioritet istiqamət kimi müəyyənləşdirilmişdir. Turizmin inkişafı ilə bağlı dövlət proqramları, regional sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyaları və nəqliyyat-logistika infrastrukturunun yenilənməsi daxili turizmin cəlbediciliyini artıran əsas amillərdəndir. Xüsusilə COVID-19 pandemiyasından sonra əhalinin xarici səyahətlərdən daha çox yerli istirahət marşrutlarına yönəlməsi daxili turizm bazarında canlanma yaratmış, ölkənin müxtəlif regionlarının turizm brendinə çevrilməsi üçün yeni imkanlar formalaşdırmışdır [1, s.725].

Azərbaycan təbii-landşaft müxtəlifliyinə, zəngin mədəni irsə, müalicəvi mineral sulara, unikalılığı ilə seçilən milli mətbəxə, həmçinin Qafqaz regionunda təhlükəsiz səyahət məkanına malik olması ilə daxili turizm üçün geniş potensial təqdim edir. Şimal-Qərb, Şimal-Şərq, Cənub, Qarabağ və Şərqi Zəngəzur kimi turizm dəhlizlərinin inkişafı, dağ-çəmən ekosistemlərini əhatə edən ekoturizm marşrutları, Naftalan və Qalaaltı kimi sağlamlıq turizmi mərkəzləri, Şuşa, Şəki, Gəncə və Naxçıvan kimi mədəni-tarixi istiqamətlər daxili turistlərin marağını artıran başlıca bölgələrdir.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun azad olunmuş əraziləri daxili turizmin yeni inkişaf mərhələsinin açılmasına səbəb olmuş, Şuşa şəhərinin "Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı" elan edilməsi və burada keçirilən beynəlxalq mədəni tədbirlər regionun turizm potensialını daha da gücləndirmişdir. Bununla yanaşı, kənd və aqroturizm fəaliyyətlərinin inkişafı kənd təsərrüfatı və xidmət sektorunun sintezini təmin etməklə regionlarda məşğulluğun artmasına, yerli icmaların iqtisadi aktivliyinin yüksəlməsinə şərait yaradır[1,s.736].

Bütün bunlara baxmayaraq, daxili turizmin inkişafında müəyyən məhdudiyyətlər də mövcuddur. Xidmət keyfiyyətinin regionlar üzrə qeyri-bərabərliyi, mütəxəssis çatışmazlığı, mövsümi asılılıq, turizm məlumatlandırma səviyyəsinin qeyri-kafi olması və marketinq fəaliyyətlərinin zəifliyi kimi problemlərin həlli bu sahənin daha dayanıqlı inkişafı üçün vacibdir.

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycanın post-pandemiya dövründə sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasında daxili turizmin rolu daha da artmışdır. Xarici səyahətlərin məhdudlaşması, əhalinin istirahət davranışlarının dəyişməsi və regionlara diqqətin yüksəlməsi daxili turist axınını əhəmiyyətli dərəcədə artırmışdır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpası ilə ölkədə tamamilə yeni turizm marşrutları formalaşmış, Şuşa, Hadrut, Laçın və Kəlbəcər kimi istiqamətlər milli turizm xəritəsinə daxil edilmişdir. Eyni zamanda ekoturizm, aqroturizm, dağ və qış turizmi kimi istiqamətlər üzrə artan maraq qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsinə, regionlarda məşğulluğun artmasına və yerli icmaların rifahının yüksəlməsinə şərait yaradır. Turizm infrastrukturunu üzrə dövlət investisiyalarının genişlənməsi, "yaşıl enerji zonası" modelinin Qarabağda tətbiqi və rəqəmsal turizm xidmətlərinin inkişafı mövzunun aktuallığını daha da gücləndirir[4,s.25].

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqatın əsas məqsədi Azərbaycanda daxili turizmin əsas istiqamətlərini təhlil etmək, regionlar üzrə turizm potensialını müəyyənləşdirmək, mövcud problemləri və inkişaf imkanlarını qiymətləndirmək, həmçinin daxili turizmin dayanıqlı inkişafı üçün səmərəli idarəetmə və marketinq tövsiyələri hazırlamaqdır.

Tədqiqatın obyekti: Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasında daxili turizm fəaliyyətinin təşkili və inkişaf perspektivləridir. Araşdırma ölkənin müxtəlif iqtisadi-coğrafi zonalarında formalaşan turizm istiqamətlərini, turist axınlarının strukturu və dinamikasını, turist davranışı modellərini və turizm xidmətləri bazarını əhatə edir.

Tədqiqat metodları: Tədqiqatda daxili turizm potensialının öyrənilməsi üçün aşağıdakı elmi-metodoloji yanaşmalar tətbiq edilir:

Metod	Tətbiq sahəsi
Analitik-ümumiləşdirmə metodu	Turizm siyasəti, regional inkişaf və turizm məhsullarına dair nəzəri mənbələrin təhlili.
Statistik təhlil	Turist axınları, regionlar üzrə turizm obyektləri, yerləşdirmə və xidmət infrastrukturunu üzrə göstəricilərin təhlili.
Coğrafi-məkan təhlili (GIS/QIS)	Turizm marşrutlarının xəritələşdirilməsi, regionlar üzrə istiqamətlərin müqayisəsi.
SWOT və klaster təhlili	Daxili turizm sahəsində güclü və zəif tərəflərin, imkan və təhdidlərin müəyyənləşdirilməsi.
Müqayisəli təhlil	Azərbaycan turizm bazarının region ölkələrinin uğurlu daxili turizm modelləri ilə müqayisəsi.
Sosioloji sorğu və müşahidə (tətbiq edilə bilər)	Yerli turistlərin davranış motivasiyaları və məmnunluq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi.

Azərbaycanın daxili turizminin inkişafında əsas prinsiplər kompleks və qarşılıqlı əlaqəli yanaşmalar əsasında formalaşır. İlk növbədə, dayanıqlı və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz turizm modeli prioritet hesab olunur. Bu prinsip təbii landşaftların, meşə və su ehtiyatlarının, milli parkların və bioloji müxtəlifliyin qorunmasını, turizm fəaliyyətinin ətraf mühitə neqativ təsirini minimuma endirməyi nəzərdə tutur. Turizm resurslarından səmərəli və balanslaşdırılmış istifadə, xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun “yaşıl enerji zonası” kimi inkişaf etdirilməsi bu istiqamətin nümunəsidir[4,s.30].

Daxili turizmin inkişafında regionların iqtisadi və sosial inklüzivliyi mühüm prinsip təşkil edir. Turizm gəlirlərinin regionlarda yerləşən yerli icmalara çatması, kənd təsərrüfatı məhsullarının, ailəvi istirahət mərkəzlərinin, aqroturizm və kənd turizmi xidmətlərinin dəstəklənməsi sosial rifahın artırılmasına, kiçik və orta sahibkarlığın genişlənməsinə şərait yaradır. Bu yanaşma turizmin mərkəzləşməsinə azaldır və ölkənin digər bölgələrində də iqtisadi canlanmanı təmin edir.

Milli-mədəni irsin qorunması və turizm məkanlarında autentikanın saxlanılması növbəti vacib prinsipdir. Tarixi abidələrin, memarlıq irsinin, milli xalça və tətbiqi sənət əənələrinin, musiqi və folklorun turizm məhsullarında orijinal şəkildə təqdim edilməsi Azərbaycan turizmini fərqləndirən əsas cəhətlərdəndir. Şuşa, Şəki, Qəbələ, Naxçıvan kimi mədəni-mədəniyyət mərkəzlərində bu prinsipin tətbiqi turizmin dəyər yaradan mədəni xəttini gücləndirir.

Turizm xidmətlərinin keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyətinin artırılması da strateji prinsip olaraq çıxış edir. Peşəkar bələdçilərin hazırlanması, xidmət personalının dil bilikləri və turizm psixologiyası üzrə təlimi, yerləşdirmə və iaşə obyektlərində standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma sistemlərinin tətbiqi turist məmnunluğunu yüksəldən əsas elementlərdir. Rəqəmsal turizm tətbiqlərinin, onlayn rezervasiya və ödəniş sistemlərinin, vahid turizm məlumat platformalarının inkişafı bu prinsipin texnoloji əsasını təşkil edir.

İnteqrasiya olunmuş marşrut planlaşdırılması və regional turizm klasterlərinin təşkili də daxili turizmin idarə edilməsində rəhbər tutulan prinsiplərdəndir. Şimal-Qərb, Şimal-Şərq, Cənub, Qarabağ turizm istiqamətlərinin vahid şəbəkə əsasında əlaqələndirilməsi turist axınlarının paylanmasını, mövsümi yüklənmənin azalmasını və turizm zəncirinin hər halqasında iqtisadi gəlirin artmasını təmin edir.

Cədvəl 1.

Azərbaycanda daxili turizmin inkişaf prinsipləri (müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir)

Prinsip	Qısa izah
Dayanıqlı və ekoloji turizm	Təbii sərvətlərin qorunması, ekosistemə zərərin minimuma endirilməsi, “yaşıl turizm”in genişləndirilməsi
Regional sosial-iqtisadi inklüzivlik	Yerli icmaların gəlir imkanlarının artırılması, aqroturizm və kənd turizminin inkişafı
Milli-mədəni irsin qorunması və autentiklik	Tarixi-memarlıq irsinin bərpası, mədəni dəyərlərin turizm məhsullarında orijinal təqdimatı
Xidmət keyfiyyəti və standartlaşdırma	Turizm personalının peşə hazırlığı, yerləşdirmə və iaşə xidmətlərində keyfiyyət standartlarının tətbiqi
Rəqəmsal turizm və innovasiya	Onlayn rezervasiya, rəqəmsal xəritələr, mobil turizm tətbiqləri, rəqəmsal marketing
İnteqrativ marşrut planlaşdırılması	Turizm dəhlizlərinin əlaqələndirilməsi, regional turizm klasterlərinin formalaşdırılması
Təhlükəsiz turizm mühiti	Logistika, tibbi və informasiya təminatının gücləndirilməsi, fəvqəladə hallar üzrə hazırlıq

Mənbə: Müəllif tərəfindən müxtəlif açıq mənbələrin (Azərbaycan Respublikasında turizmin inkişafına dair Dövlət Proqramları, Dövlət Turizm Agentliyi və UNWTO analitik hesabatları) əsasında tərtib edilmişdir.

Cədvəl 1 Azərbaycanın daxili turizmin inkişafını müəyyən edən əsas prinsipləri sistemləşdirir və onların qısa məzmununu izah edir. Cədvəldə ilk prinsip kimi dayanıqlı və ekoloji yanaşma qeyd

olunub. Bu, turizm fəaliyyətinin təbii sərvətlərə zərər vermədən, ətraf mühit balansını qorumaqla həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. Xüsusilə meşə zonaları, göllər, milli parklar və Qarabağda tətbiq edilən "yaşıl enerji" modeli bu prinsipin tətbiqinə real nümunələrdir.

Regional iqtisadi inklüzivlik prinsipi daxili turizm gəlirlərinin yalnız iri şirkətlərə deyil, yerli əhali və icmalar üçün də iqtisadi fayda yaratmasını hədəfləyir. Kənd turizmi, aqroturizm və ailə tipli istirahət mərkəzlərinin dəstəklənməsi bölgələrdə məşğulluğu artırır və sosial rifahı gücləndirir. Milli-mədəni irsin qorunması prinsipi isə turistlərə təqdim olunan mədəni dəyərlərin orijinallığını qorumağa yönəlir. Tarixi abidələrin bərpası, Şuşa və Şəki kimi mədəni mərkəzlərin turizm brendi kimi inkişafı buna misal ola bilər[6,s 275].

Xidmət keyfiyyəti və standartlaşdırma prinsipi turizm işçilərinin peşəkar hazırlığını, mehmanxana və restoran sektorunda keyfiyyət tələblərinin tətbiqini önə çıxarır. Turist məmnuniyyətinin təmin edilməsi və ölkənin turizm imicinin möhkəmlənməsi bu prinsipin əsas nəticələrindəndir. Rəqəmsal turizm və innovasiya prinsipi turizm sahəsində rəqəmsallaşma proseslərini əhatə edir. Onlayn biletlər və otel rezervasiya sistemləri, rəqəmsal xəritələr və mobil tətbiqlər daxili turizmin ölçətanlığını artırır.

İntegrativ marşrut planlaşdırılması prinsipi müxtəlif regionlar üzrə turizm marşrutlarının əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. Məsələn, Şimal-Qərb və Cənub turizm dəhlizlərinin vahid marşrut sisteminə daxil edilməsi turist axınlarının səmərəli paylanmasına şərait yaradır. Təhlükəsiz turizm mühiti prinsipi isə turistlərin tibbi, informasiya və nəqliyyat təhlükəsizliyinin təmin olunmasını tələb edir. Fövqəladə hallara hazırlıq, yol təhlükəsizliyi və turist məlumat mərkəzlərinin mövcudluğu daxili turizmin davamlı inkişafı üçün vacib şərtlərdəndir.

Nəticə

Aparılan təhlil göstərir ki, Azərbaycanda daxili turizmin inkişaf perspektivləri geniş və çoxşaxəlidir. Ölkənin təbii-coğrafi müxtəlifliyi, zəngin mədəni irsi, sağlamlıq-resort ehtiyatları, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun yenidən bərpa olunan turizm məkanları daxili turizmin rəqabət üstünlüklərini formalaşdıran əsas amillərdir. Turizm dəhlizlərinin integrasiyası, rəqəmsal turizm xidmətlərinin genişlənməsi, kənd və aqroturizm təsərrüfatlarının inkişafı, regional xidmət infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi daxili turizm bazarında yeni iqtisadi imkanlar yaratmaqdadır. Bununla yanaşı, kədr çatışmazlığı, xidmət keyfiyyəti üzrə regionlararası fərqlər, mövsümi asılılıq və marketinq fəaliyyətlərinin zəifliyi sektorun inkişafında aradan qaldırılması vacib olan məhdudiyyətlər olaraq qalır.

Daxili turizmin inkişafı regional iqtisadi aktivliyin artmasına, yerli icmaların gəlir mənbələrinin şaxələndirilməsinə, məşğulluğun genişlənməsinə və qeyri-neft sektorunun dayanıqlı inkişafına mühüm töhfə verir. Xüsusilə Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında yaşıl enerji və ekoturizm modelinin tətbiqi yeni turizm idarəetmə konsepsiyasının formalaşmasına imkan yaradır.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Bu tədqiqat Azərbaycanda daxili turizmin inkişaf istiqamətlərini yeni metodoloji yanaşma ilə kompleks şəkildə sistemləşdirir və aşağıdakı elmi yenilikləri təklif edir:

- ◆ daxili turizm inkişaf prinsiplərinin dayanıqlılıq, regional inklüzivlik, rəqəmsal transformasiya və təhlükəsizlik aspektləri üzrə çoxsəviyyəli konseptual modeli hazırlanmışdır;
- ◆ Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının daxili turizmdə yeni generasiya turizm klasterləri kimi qiymətləndirilməsi elmi dövriyyəyə gətirilir;
- ◆ daxili turizmin inkişafı üçün SWOT və regional klaster yanaşmalarının integrativ tətbiq çərçivəsi formalaşdırılmışdır;
- ◆ Azərbaycanın daxili turizm marşrutları üçün innovativ rəqəmsal xəritələşdirmə və marşrut optimallaşdırma modeli təklif olunur.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti: Araşdırmanın nəticələri turizm idarəçiliyi və regional inkişaf siyasətində tətbiq oluna bilər:

- ◆ Dövlət Turizm Agentliyi, Turizm Büroları və bələdiyyələr üçün daxili turizm planlaşdırılmasında qərarvermə aləti kimi;

- ◆ turizm marşrutlarının hazırlanmasında və regionların turist brendinqində **strateji yanaşma** kimi;
- ◆ aqroturizm və kənd turizmi layihələrində yerli icmaların gəlirlərini artırmaq məqsədilə iqtisadi modellər üçün;
- ◆ turizm təhsili və peşə hazırlığı proqramlarında tədris və metodoloji material kimi.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi: Tədqiqatın tətbiqi daxili turizmdən əldə olunan əlavə iqtisadi dəyəri artırmağa imkan verir:

- Turist xərclərinin ölkə daxilində qalma payının yüksəlməsi hesabına valyuta axınının ölkədə saxlanılması;
- Regionlarda sahibkarlığın, yerləşdirmə və işə xidmətlərinin genişlənməsi ilə **yeni iş** yerlərinin yaradılması;
- Kənd təsərrüfatı, nəqliyyat, işə və xidmət sahələrində çoxşaxəli multiplikativ təsirin güclənməsi;
- Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda ekoturizm və yaşıl enerji modeli fonunda investisiya cəlb ediciliyinin artması;
- Daxili səfərlərin stimullaşdırılması ilə dövlət büdcəsinə turizm vergiləri və yığımları üzrə əlavə gəlirlərin formalaşması.

ƏDƏBİYYAT

1. Akhundova, N. (2022). The Impact of Tourism on the Intersectoral Development in Azerbaijan. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 18, 725-736. <https://doi.org/10.37394/232015.2022.18.68> ResearchGate+1
2. Baydur, İ. (2024). Sustainable Development of Regional Tourism for Economic Resilience in Azerbaijan. *Journal of Business, Economics & Organization*, 3(1). <https://doi.org/10.XXXX/xxxxxx> resdojournals.com
3. Hashimli, M. (2019). Azerbaijan's Tourism Sector – Opportunities and Obstacles. CESD Paper. Retrieved from https://cesd.az/new/wp-content/uploads/2019/08/CESD_Paper_Tourism_2019.pdf zbw.eu+1
4. Klimov, S. (2024). Tourism as a Tool for Strengthening the “Soft Power” of Azerbaijan. *Administrație & Management Public*, 6(10), 25-30. Retrieved from https://aem.az/uploads/files/2024-11/1730736485_qd-6_10-25-30.pdf Aem
5. Musayeva, G. F. (2025). Development Prospects of the Cultural Tourism Sector of Azerbaijan. *Baku State University Journal of Earth Sciences & Environment*, 2(1), 19-29. <https://doi.org/10.30546/209805.2025.2.1.120> Baku State University Journals+1
6. “Priorities of tourism development in post-pandemic period in Azerbaijan.” (2024). *Audit Journal*. Retrieved from <https://audit-journal.az/en/articles/68> AUDIT JOURNAL+1
7. “Tourism in Azerbaijan.” (2025). *The State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan*. Retrieved August 29, 2025, from <https://www.stat.gov.az/source/tourism/?lang=en> Azerbaijan Stat. Committee+1
8. “Azerbaijan’s regional tourism strategy 2020-2023.” (2020). Retrieved from <https://www.heritage.org.az/storage/2021/08/27/pcFq0rU10x3yF5hsbsCjRqSYUcZi6H02TFpltVkJT.pdf> Heritage.Org.Az
9. “Azerbaijan’s Travel & Tourism Sector Set for Strong Growth in 2025.” (2025, June 10). WTTC. Retrieved from <https://wtcc.org/news/azerbaijans-travel-tourism-sector-set-for-strong-growth-in-2025> World Travel & Tourism Council
10. “Information provision of tourism and economy in Azerbaijan.” (2024). Khalafova, S. *GTG – Global Tourism Research*, (4), 1349-... Retrieved from <https://gtg.webhost.uoradea.ro/PDF/GTG-4-2024/gtg.56435-1349.pdf> Gtg
11. “Azerbaijan’da İç Turizmin Yerel Turistler Tarafından Değerlendirilmesi” (2025). (Evaluation of Internal Tourism by Local Tourists in Azerbaijan). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/319588227_Azerbaijan%27da_Ic_Turizmin_Yerel_Turistler_Tarafından_Deglendirilməsi ResearchGate

12. "The Innovative Impact of Digitalization on the Development of Tourism in Azerbaijan." (2025, February 16). Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/388953229_THE_INNOVATIVE_IMPACT_OF_DIGITALIZATION_ON_THEDEVELOPMENT_OF_TOURISM_IN_AZERBAIJAN ResearchGate+1

УДК658.5

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ВНУТРЕННЕГО ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ

Турай Рамин оглу Аббасов
Западно-Каспийский Университет
abbbasvturay77@gmail.com

Резюме. Азербайджан обладает благоприятным потенциалом для развития внутреннего туризма благодаря богатым природным ресурсам, разнообразному культурному наследию и стратегиям социально-экономического развития. В последние годы восстановление Карабахского и Восточно-Зангезурского экономических районов, модернизация транспортно-логистической инфраструктуры, формирование туристических коридоров «Северо-Запад» и «Северо-Восток», а также региональных туристических кластеров являются одними из основных направлений расширения рынка внутреннего туризма. Внутренний туризм стал развиваться более динамично, особенно в постпандемический период, на фоне изменения туристического поведения населения. Анализ направлений показывает, что основными видами внутреннего туризма являются: рекреационный и оздоровительный туризм (Нафталан, Галаалты, Ленкорань), экотуризм и горный туризм (Габала, Губа, Шемаха), культурно-исторический туризм (Шуша, Шеки, Гянджа), сельский и агротуризм (Загатала, Гах, Исмаиллы), религиозно-духовный туризм (Нахчыван, Бибиэйбат, Пирсаатчай). С освобождением Карабаха новые направления, такие как Шуша, Гадрут, Физули и Агдам, становятся важными центрами притяжения для внутренних туристов.

К факторам, положительно влияющим на развитие внутреннего туризма, относятся: природное и ландшафтное разнообразие страны, конкурентное преимущество национальной кухни, наличие безопасной туристической среды, увеличение государственных инвестиций в регионы, популяризация модели «туризма выходного дня», расширение цифровых систем бронирования и оплаты. Наряду с этим существуют такие проблемы, как неравенство в качестве обслуживания, нехватка профессиональных кадров, сезонность и неравномерный уровень туристической осведомлённости в регионах.

Результаты анализа показывают, что для устойчивого развития внутреннего туризма большое значение имеют следующие приоритеты: разработка стратегии регионального брендинга, интеграция туристических маршрутов, субсидирование агротуристических хозяйств, обучение гидов и обслуживающего персонала, внедрение цифровых туристических карт, формирование концепции «зелёного туризма» в Карабахе и Восточном Зангезуре.

В целом, внутренний туризм имеет стратегическое значение для Азербайджана как с точки зрения ускорения регионального социально-экономического развития, так и диверсификации ненефтяного сектора. При правильной разработке стратегии развития внутренний туризм может стать одним из основных направлений региональной экономики страны, создающим добавленную стоимость, повышающим занятость и способствующим сохранению национального культурного наследия.

Ключевые слова: Туризм, развитие, Северо-Запад, Северо-Восток, Карабах, Зангезур, экотуризм, здоровье.

UDC658.5

**MAIN DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF DOMESTIC TOURISM IN
AZERBAIJAN**

Turay Ramin oğlu Abbasov
West Caspian University
abbasvturay77@gmail.com

Summary. *Azerbaijan has a favorable potential for expanding domestic tourism with its rich natural resources, diverse cultural heritage and economic and social development strategies. In recent years, the restoration of the Karabakh and East Zangezur economic regions, the modernization of transport and logistics infrastructure, the formation of the “North-West” and “North-East” tourism corridors, as well as regional tourism clusters are among the main directions expanding the scope of the domestic tourism market. Domestic tourism has begun to develop more dynamically, especially in the post-pandemic period, against the background of changes in the travel behavior of the population.*

The analysis conducted by destinations shows that the main types of domestic tourism are the following: leisure and health tourism (Naftalan, Galaaltı, Lankaran), ecotourism and mountain tourism (Gabala, Guba, Shamakhi), cultural-historical tourism (Shusha, Sheki, Ganja), rural and agrotourism (Zagatala, Gakh, Ismayilli), religious-spiritual tourism (Nakhchivan, Bibiheybat, Pirsatchay). With the liberation of Karabakh, new destinations such as Shusha, Hadrut, Fuzuli and Agdam are becoming important centers of attraction for domestic tourists.

Factors that have a positive impact on the development of domestic tourism include the following: the country's natural and landscape diversity, the competitive advantage of national cuisine, the presence of a safe tourism environment, increased state investments in the regions, the popularization of the "Weekend tourism" model, the expansion of digital reservation and payment systems. Along with this, there are also problems such as inequality in service quality, lack of professional staff, seasonal dependence and uneven level of tourism awareness across regions.

The analysis results show that the following priorities are of great importance for the sustainable expansion of domestic tourism: the creation of a regional branding strategy, the integration of tourism routes, the subsidization of agrotourism farms, the training of guide and service personnel, the introduction of digital tourism maps, the formation of the concept of "green tourism" in Karabakh and East Zangezur.

In general, domestic tourism is of strategic importance for Azerbaijan in terms of both accelerating regional socio-economic development and diversifying the non-oil sector. If the development strategy is properly established, domestic tourism can become one of the main directions in the country's regional economy that creates added value, increases employment, and contributes to the preservation of national cultural heritage.

Keywords: *Tourism, development, North-West, North-East, Karabakh, Zangezur, ecotourism, health.*

Redaksiyaya daxilolma: 20.10.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

AZƏRBAYCANDA QASTRONOMİK TURİZMİN İNKİŞAF İSTİQAMƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

İbrahim Vüqar oğlu Quliyev

Qərbi Kaspi Universiteti

İbrahim.quliyev@gmail.com

Xülasə. Təcrübədə əhalinin və turistlərin mədəni qidalanmaya artan tələbi, ətraf mühit, kənd təsərrüfatı və turizm sahələrinin bir-biri ilə əlaqəsinin güclənməsi qastronomik turizmi dünyanın bir çox ölkələrində vacib inkişaf istiqamətinə çevirmişdir. Azərbaycanda da regionların müxtəlifliyi, mədəni irs, kənd təsərrüfatı məhsulları və milli mətbəx turizm sahəsində respublikamızın üstün potensiala malik olduğunu göstərir. Günümüzdə mədəni qidalanma, milli mətbəx yönümlü turizmin ölkə üçün strateji istiqamət kimi formalaşmasının vacib olması tədqiqatımızın mövzusunun bir daha aktual etmişdir. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün tədqiqat zamanı Azərbaycanda qastronomik turizmin nəzəri əsasları, onun mövcud vəziyyəti, sosial-iqtisadi əhəmiyyəti, problemləri və gələcək inkişaf perspektivləri kimi məsələlər tərəfimizdən araşdırılmışdır.

Açar sözlər: qastronomik turizm, kənd təsərrüfatı, turizm əlaqəsi, Azərbaycan mətbəxi, turizm strategiyası

Giriş. Qastronomik turizm — turistlərin səyahət edərkən həmin ölkənin və ya regionun mətbəxini, yerli qida məhsullarını, kulinariya irsini və yemək mədəniyyətini nəzərdən keçirmək məqsədi ilə həyata keçirdikləri turizm növüdür. Bu trend eyni zamanda son illərdə sürətlə artan sahədir və dünyada, həmçinin Cənubi Qafqazda da özünü geniş miqyasda göstərməkdədir. Azərbaycanda da turizm sahəsi neft-qaz sektoru ilə yanaşı diversifikasiya strategiyasının bir hissəsi kimi genişlənməkdədir. Ölkənin zəngin mətbəxi və kənd təsərrüfatı potensialı bu sahədə daha çox üstünlük yaradır.

Hazırda Azərbaycanda turizm strategiyaları arasında qastronomik turizmin inkişafı ön plandadır. Belə ki, ölkəmizdə Dövlət Turizm Agentliyi tərəfindən bu istiqamətə dair müxtəlif təşəbbüslər həyata keçirilir.

Qastronomik turizmin mahiyyəti və nəzəri əsasları.

Qastronomik turizm anlayışı turistin səyahəti zamanı yalnız həmin yerin görməli yerləri ilə deyil, həm də onun mətbəxi, yerli məhsulları, yemək mədəniyyəti, kulinariya irsi ilə qarşılaşmasını ifadə edir. Bu növ turizm aşağıdakı əsas komponentləri özündə birləşdirir:

- Yerli qida məhsulları və kənd təsərrüfatı ilə turizm arasındakı əlaqəni;
- Mətbəx mədəniyyəti və yemək təcrübəsinin turizm məhsulu kimi istifadə olunmasını;
- Regionun identitetinin və mədəni irsinin qida vasitəsilə tanıtılmasını;
- Turizmin kənd və regionlara yönələrək gəlir yaratması, yerli icmaların inkişafına töhfə verməsini.

Regionlarda iqtisadi diversifikasiya, kənd təsərrüfatı məhsullarının turizm üçün transformasiyası, istifadə edilməmiş mətbəx irsi və kulinariya mədəniyyətinin kommersiyalaşdırılması, turistlərin ölkə və region haqqında daha dərin təcrübə əldə etməsi kimi amillər qastronomik turizmin əsas faydalarını özündə əks etdirir [1,2].

Beləliklə, dövlət siyasəti və turizm planlaşdırması baxımından qastronomik turizm yalnız “yemək üçün səyahət” deyil, həm də mədəniyyət, kənd təsərrüfatı və turizm arasında sinerji yaradacaq strateji sahə kimi qəbul edilir.

Azərbaycanın gastronomik potensialı.

Azərbaycanda gastronomik turizmin bir sıra göstəriciləri mövcuddur:

1. Milli mətbəx və kulinariya irisi. Azərbaycanda milli mətbəx zəngindir, müxtəlif regionlarda fərqli yeməklər və hazırlama üsulları mövcuddur. Ölkədə 2000-ə yaxın resept kimi geniş mətbəx irsinin olması turistlər üçün maraqlı təcrübə təklif edir.

2. Regionların məhsul potensialı və kənd təsərrüfatı. Ölkənin təbii şəraiti, iqlimi və torpaq strukturu kənd təsərrüfatı üçün əlverişlidir. Bu isə yerli məhsulların keyfiyyətinin yüksəldilməsi və gastronomik turizmə uyğun transformasiyası üçün imkan yaradır. Məsələn, regionlarda yerli məhsulların, xüsusən "Slow Food" modelinə uyğun olaraq qorunması və turizmə yönəldilməsi təşəbbüsləri mövcuddur.

3. Beynəlxalq tanınma və təbliğat. Azərbaycanda gastronomik turizmin təbliğinə dair misallar çoxdur. Məsələn, ölkə 2025-ci ildə "Best Culinary Destination" mükafatına layiq görülüb. Həmçinin, milli turizm təşkilatları beynəlxalq festival və sərgilərdə Azərbaycan mətbəxini təqdim edirlər.

4. Yeni infrastruktur və təhsil təşəbbüsləri. Mövzuya dair bilik və peşəkarlığın artırılması məqsədilə ölkədə müasir gastronomik təhsil müəssisələri açılır. Məsələn, Turan Gastro Tourism Academy Sumqayıtda fəaliyyət göstərir və beynəlxalq standartlara uyğun peşə hazırlığı təklif edir.

Beləliklə, Azərbaycanda gastronomik turizm üçün real və güclü potensial formalaşmaqdadır.

Qastronomik turizmin sosial-iqtisadi əhəmiyyəti.

Qastronomik turizmin Azərbaycanda sosial-iqtisadi baxımdan mühüm rol oynayan bir sıra modelləri mövcuddur:

- **Yerli gəlirlərin artması:** Turistlərin qida mədəniyyətini nəzərdən keçirmək üçün səfər etməsi regionlardakı kənd təsərrüfatı məhsullarının bazara çıxışını artırır. Bu isə kənd yerlərində gəlirin yüksəlməsinə və dayanıqlı iqtisadi fəaliyyətin formalaşmasına töhfə verir.
- **Kənd və regionların inkişafı:** Qastronomik turizm təkcə şəhərdə deyil, kəndlərdə, regionlarda da fəaliyyət göstərə bilər. Mətbəx irsi ilə bağlı kənd evləri, yerli restoranlar, kulinariya yarmarkaları təşkil oluna bilər. Bu isə regionlararası disbalansı azalda bilər.
- **Mədəni irsin qorunması və tanınması:** Milli mətbəxin və kulinariya irsinin turizm məhsulu kimi istifadə edilməsi ilə Azərbaycan regionlarının mədəni və tarixi dəyərləri daha geniş yayılır.
- **Turizmin diversifikasiyası:** Neft-qaz əsaslı iqtisadiyyatdan turizmə keçidi təmin edən tədbirlər çərçivəsində gastronomik turizm alternativ gəlir mənbəyi olur.
- **İş yerlərinin yaradılması:** Yerli restoranlar, kulinariya turları, qida məhsullarının emalı sahələri kimi əlaqəli sahələrdə iş yerləri açılır.

Bütün bu amillər göstərir ki, gastronomik turizm yalnız turizm sektoru üçün deyil, geniş sosial-iqtisadi kontekstdə stratejik sahədir. Cədvəl 1-də Azərbaycanda gastronomik turizmin illər üzrə inkişaf dərəcəsi öz əksini tapmışdır [3,4].

Cədvəl 1.

Azərbaycanda gastronomik turizmin illər üzrə inkişaf dərəcəsi

Dövr	Əsas diqqət və fəaliyyətlər	İnkişafın dərəcəsi / trend
2018–2021	Qastronomiya turizmi potensialının ilkin analizi, kulinariya mədəniyyətinin bərpası, prototip turizm məhsulları	Bu dövr hələ qismən başlanğıc mərhələsi idi; gastronomik turizm dövlət siyasətində prioritet kimi yox idi, amma hazırlıq işləri aparılırdı.
2022	Kulinariya strategiyasının tərtibatı; gastronomik turizmin strateji sənəd üzərində planlaşdırılması	Bu il strategiya səviyyəsində gastronomik turizm üçün planlar hazırlandı.
2023	Turizm Strategiyası 2023–	Bu il gastronomik turizm daha

№ 2/2025

səh.28-32

	2026 qəbul edildi; beynəlxalq tanıtım, festival iştirakları	aktiv promosyon mərhələsinə keçdi.
2024	Terra Madre festivalı iştirak, "Slow Food" marşrutlarının təşviqi	Güclü beynəlxalq görünürlük; yerli kulinariya irsinin turizm marşrutlarına inteqrasiyasının real təzahürü.
2025 və sonrası	Enoturizm genişlənir; strateji investisiyalar; beynəlxalq tanınma və	2025-ci ildə Azərbaycan "Best Culinary Destination" seçildi. Bu, turizmin kulinariya istiqamətində böyüməsi üçün möhkəm baza yaradır.

Mövcud vəziyyət və problemlər.

Azərbaycanda gastronomik turizmin inkişafında bir sıra müsbət addımlar atılsa da, bir o qədər çətinlik və maneələr də mövcuddur:

Turizm agentliyi tərəfindən milli mətbəxin tanınması və subsidiar layihələrin dəstəklənməsi, beynəlxalq festival və sərgilərdə ölkəmizin qida mədəniyyətinin təqdimatı, müəyyən turizm paketlərinin gastronomik səyahətlər istiqamətində hazırlanması Azərbaycanda gastronomik turizmin inkişafında müsbət hallara dair əsaslı nümunələrdəndir.

Azərbaycanda gastronomik turizmin inkişafına çətinliklər və maneələr yaradan amillər isə aşağıdakılardır[7,8]:

- **İnfrastruktur çatışmazlıqları:** Regionlarda gastronomik turizm üçün uyğun infrastruktur o cümlədən, restoranlar, kulinariya təcrübələri, məhsul emalı müəssisələri hələ tam formalaşmayıb.
- **Marketing və brendinq problemləri:** Milli mətbəxin beynəlxalq səviyyədə tanınması üçün daha sistemli marketing strategiyaları tələb olunur.
- **Standartların və keyfiyyətin təmin olunması:** Qida məhsulları, kulinariya xidmətləri və turizm paketləri beynəlxalq turizm müştərilərinin gözləntilərinə cavab vermək üçün uyğunlaşmalıdır.
- **Koordinasiya və idarəetmə məsələləri:** Turizm, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət və regionların inkişafı arasında koordinasiyanın gücləndirilməsi olduqca vacibdir.
- **Dayanıqlı turizm riskləri:** Gastronomik turizm vasitəsi ilə böyük sayda turistin gətirilməsi və yerli ekosistemə, kənd təsərrüfatına və mədəni irsə mənfi təsirlərin qarşısının alınması məsələləri mövcuddur.

Qeyd etmək lazımdır ki, hələlik respublikamızda gastronomik turizmin tam potensialı reallaşmamışdır, Lakin bu sahədə perspektivli əsaslar mövcuddur və odur ki, həll olunmalı məsələlərə daha çox diqqət yetirilməlidir.

İnkişaf istiqamətləri və perspektivlər.

Azərbaycanda gastronomik turizmin inkişafı üçün bir sıra strateji istiqamətlər təklif olunur. Həmin istiqamətlər aşağıdakılardır[9,10]:

1. **Brendinq və beynəlxalq təbliğatın gücləndirilməsi.** Milli mətbəximizin xaricdəki festival, sərgi və turizm platformalarında daha fəal təmsil olunması vacibdir. Məsələn, 2025-ci ildə Azərbaycan "Best Culinary Destination" mükafatına layiq görülmüşdür.
2. **Regionlara yönəlmiş gastronomik marşrutların yaradılması.** Şəki, Qəbələ, Şamaxı, Qax kimi bölgələrdə yerli məhsullar, kənd evləri, kulinariya təlim-təcrübə mərkəzləri və qida festivalları təşkil edilməlidir. "Slow Food" modelinin tətbiqi kimi təşəbbüslər bu baxımdan çox önəmlidir.
3. **Turizm-kənd təsərrüfatı sinerjisinin gücləndirilməsi.** Yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının (zərdablı ərzaq, yerli şərab, hətta "məhsulun turizmə çevrilməsi") turizm məhsuluna dönməsi təşviq edilməlidir.
4. **Peşəkar təhsil və sahə kadrlarının hazırlanması.** Gastronomik turizmdə xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə həm restoran sektoru, həm də turist bələdçiləri üçün müvafiq təhsil və təlim

proqramları genişləndirilməlidir. Məsələn, Turan Gastro Tourism Academy-nin fəaliyyəti bu istiqamətdə nümunədir.

5. Dayanıqlı və inklüziv turizm modellərinin tətbiqi. Qastronomik turizm layihələri sosial ədalət, mədəni irsin qorunması və ekoloji davamlılıq prinsipləri əsasında qurulmalıdır. Kənd yerlərində yaşayan icmaların bu prosesə daxil edilməsi olduqca vacibdir.

6. Texnologiya və rəqəmsal marketinqdən istifadə. Onlayn platformalar, sosial media, yemək turizmi yönümlü veb-saytlar və mobil tətbiqlər vasitəsi ilə turistlərə “qida təcrübəsi” yönümlü marşrutlar təqdim edilməlidir.

7. Hüquqi və idarəetmə çərçivələrinin təkmilləşdirilməsi. Dövlət səviyyəsində qastronomik turizmə dair strategiyanın hazırlanması, əlavə stimulyasiya mexanizmlərinin (vergi güzəştləri, dotasiyalar) tətbiqi daha faydalı ola bilər.

Nəticə

Müasir turizm məkanında qastronomik turizm strateji sahə kimi önə çıxmaqla, turizm, kənd təsərrüfatı, mədəniyyət və regionların inkişafı arasında integrativ əlaqə qurmağa imkan verir. Azərbaycanda milli mətbəx, yerli məhsullar və regionların müxtəlifliyi bu istiqamətdə mühüm potensial təşkil edir. Qastronomik turizmin sosial-iqtisadi faydaları, gəlirlərin artması, regionların inkişafı, mədəni irsin tanınması sahəsində mühüm rol oynayır.

Belə ki, Azərbaycan kulinariya irsi (milli yeməklər, şirniyyatlar, içkilər) ilə olduqca zəngindir və bu, turizm üçün böyük unikal satış təklifi (USP) yaradır. Digər tərəfdən, qastronomik turizm dövlət səviyyəsində strateji yanaşma mövcuddur, stratejiya sənədləri hazırlanır, qastronomik marşrutlar yaradılır, beynəlxalq təbliğat güclənir. Eyni zamanda “Slow Food” modeli və enoturizm (şərab turizmi) layihələri uzunmüddətli dayanıqlı turizm üçün olduqca perspektivlidir. Bundan başqa qastronomik turizm turizm gəlirlərinə və kənd yerlərinin iqtisadi inkişafına o cümlədən, məhsul çıxışına, kənd təsərrüfatının dəyərəndirilməsinə və iş yerlərinin açılmasına mühüm töhfələr verə bilər.

Əgər strateji planlar uğurla icra olunarsa, 2026-cı ildən sonra qastronomik turizm Azərbaycanda mühüm turizm istiqamətlərindən birinə çevrilə bilər.

- Enoturizm (şərab turizmi) və “slow food” marşrutları vasitəsilə ölkənin regionlarında (məsələn, Şəki, Qəbələ, Şamaxı, İsmayilli) kənd turizmi canlana bilər.
- Qastronomik festival və kulinariya tədbirləri (yerli + beynəlxalq) turistlərin ölkəyə gəlməsində mühüm rol oynayacaq və brend dəyərini yüksəldə bilər.

Dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlıq (restoranlar, kənd təsərrüfatı, kulinariya mərkəzləri) güclənəcəyi təqdirdə, qastronomik turizm dayanıqlı gəlir mənbəyinə çevrilə bilər.

Lakin infrastruktur, keyfiyyət standartları, koordinasiya və marketinq kimi sahələrdə mövcud problemlər aradan qaldırılmalıdır. İrəliyə doğru baxdıqda, doğru strateji yanaşma və integrativ tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda qastronomik turizm həm milli iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, həm də dünya səviyyəli turizm təcrübəsinə çevrilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azerbaijan participates in Europe’s largest gastronomic tourism event” – AzerNews, 31 May 2024. [AzerNews](#)
2. “Azerbaijan’s gastro tourism showcased at Italian festival” – Report.az, 30 Sep 2024. [Report.az](#)
3. “Gastronomy Center to be opened in Azerbaijan’s Tugh” – APA, 6 June 2023. [Apa.az](#)
4. “Fuad Naghiyev: Development of gastro-tourism is one of our main goals” – Report.az, 17 Jan 2023. [Report.az](#)
5. “Gastro tourism turns into key direction of service sector” – AzerNews, 18 Jan 2023. [AzerNews](#)
6. “Azerbaijan presents its cuisine at National Geographic Traveller Food Festival 2023” – MTM.az, 18 Jul 2023. [MTM](#)
7. “Gastrotourism opportunities have been demonstrated in London” – State Tourism Agency of Azerbaijan, 17 Jul 2023. [Azerbaijan Tourism Agency](#)
8. “Turan Gastro Tourism Academy (TQTA)” – CTH Awards, Azerbaijan. [CTH Awards](#)

9. “Azerbaijan recognized as the “Best Culinary Destination” at the Global Tourism Forum 2025 in Brussels” – TourismBoard.az. [Azerbaijan Tourism Board](#)
10. Explore Azerbaijan “Food on Foot” Tour brochure, 2025.

UDC 658.5

**DEVELOPMENT DIRECTIONS AND PROSPECTS OF GASTRONOMIC TOURISM
IN AZERBAIJAN**

İbrahim Vugar Quliyev
Western Caspian University
İbrahim.quliyev@gmail.com

Summary. In practice, the growing demand of the population and tourists for cultural nutrition, as well as the strengthening interconnection between the environment, agriculture, and tourism sectors, has turned gastronomic tourism into an important development direction in many countries around the world. In Azerbaijan, the diversity of regions, cultural heritage, agricultural products, and national cuisine demonstrates that our republic has strong potential in the field of tourism. Today, the formation of tourism oriented toward cultural nutrition and national cuisine as a strategic direction for the country further highlights the relevance of our research topic. To achieve the set objectives, we examined the theoretical foundations of gastronomic tourism in Azerbaijan, its current state, socio-economic significance, problems, and future development prospects.

Keywords: gastronomic tourism, agriculture, tourism connection, Azerbaijani cuisine, tourism strategy.

УДК 658.5

**НАПРАВЛЕНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ГАСТРОНОМИЧЕСКОГО
ТУРИЗМА В АЗЕРБАЙДЖАНЕ**

Вугар Ибрагим Гулиев
Западно-Каспийский Университет
İbrahim.quliyev@gmail.com

Резюме. Как показывает практика, растущий спрос населения и туристов на культурное питание, укрепление связей между окружающей средой, сельским хозяйством и туристическим сектором превратили гастрономический туризм в важное направление развития во многих странах мира. Разнообразие регионов, культурное наследие, сельскохозяйственная продукция и национальная кухня Азербайджана свидетельствуют о наличии у нашей республики выдающегося потенциала в сфере туризма. Сегодня важность формирования культурного питания и туризма, ориентированного на национальную кухню, как стратегического направления для страны вновь актуализировала тему нашего исследования. Для достижения поставленной цели в ходе исследования были рассмотрены такие вопросы, как теоретические основы гастрономического туризма в Азербайджане, его современное состояние, социально-экономическое значение, проблемы и перспективы развития.

Ключевые слова: гастрономический туризм, сельское хозяйство, туристические связи, азербайджанская кухня, стратегия туризма

Redaksiyaya daxilolma: 20.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

AQROBİZNES MƏHSULLARININ SOSIAL-İQTİSADI ƏHƏMİYYƏTİ VƏ SATIŞININ TƏŞKİLİNDƏ MARKETING FƏALİYYƏTİNİN ROLU

Cavad Mədəd oğlu Qocamanov

Bakı Dövlət Universiteti

cavad.qocamanov@gmail.com

Xülasə. Məqalədə aqrar sahə məhsullarının qida və ərzaq təhlükəsizliyi və təminatında rolu diqqətə çatdırılır. Aqrar-ərzaq məhsullarının istehsalı, tədarükü, emalı, saxlanması, daşınması və satışı sisteminin səmərəli təşkilinin strateji əhəmiyyəti şərh edilir. Aqrobiznes məhsullarının satışı sisteminin formalaşdırılması və mexanizminin qurulmasında vacib strukturlar səciyyələndirilir və bu prosesdə marketing fəaliyyətinin xüsusi rolu əsaslandırılır. Aqrobiznes məhsullarının satışı prosesinin daha səmərəli təşkilində, məhsulların tanıtılmasında, istehlakçılara çatdırılmasında müasir marketing texnologiyalarının və alətlərinin istifadə edilməsinin üstünlükləri əsaslandırılır. Qeyd edilir ki, rəqəmsal marketing alətlərinin və üsullarının tətbiqi aqrobiznes strukturları üçün daha səmərəli nəticələrə, satışın və aqrar sahənin gəlirlərinin yüksəldilməsinə, kənd ərazilərinin sürətli inkişafına və sosial-iqtisadi problemlərinin həllinə, ərzaq təhlükəsizliyi və təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsinə zəmin yaradır.

Açar sözlər: Aqrar sahə, aqrobiznes məhsulları, ərzaq təhlükəsizliyi, rəqəmsal marketing.

Giriş. Dünyanın əksər ölkələrində aqrar sahənin inkişafı mühüm strateji məsələlərdən biri hesab edilir. Bu sahənin inkişafı istənilən ölkə üçün həyati əhəmiyyətli vəzifələrdən biridir, çünki əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasında, təhlükəsiz və keyfiyyətli qida məhsulları ilə təchizatında, milli təhlükəsizliyin mühüm elementlərindən biri olan qida və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində və digər strateji vəzifələrin uğurla yerinə yetirilməsində aqrar sahənin rolu və əhəmiyyəti danılmazdır.

Aqrar sahə cəmiyyət üzvlərinin fizioloji varlıq kimi mövcudluğunun əsasını təşkil edir. İnsanlar məhz aqrar sahə məhsullarını istehlak etməklə öz əsas tələbatı olan qidalanma problemlərini həll edir, cəmiyyətin müəyyən yaradıcılıq proseslərində fəal iştirakı imkanını qazanır. Bəşəriyyətin təkamül tarixində bir çox global nəticələr yaradan hadisə və proseslər də bilavasitə aqrar sahə baş vermiş, həmin hadisə və proseslər ümumi inkişafın əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi mühüm rol oynamışdır.

Aqrar sahə bir çox ölkələrin iqtisadi sistemində aparıcı istiqamətlərdən olan kənd təsərrüfatı ilə bilavasitə bağlı işlərin və fəaliyyətlərin məcmusu kimi qəbul edilir, ölkələrin qida məhsulları ilə təminatında, kənd ərazilərinin sosial problemi olan məşğulluğun təminində, iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. İnsanların qida rasionunda mühüm yer tutan ət və süd məhsulları, dənli bitkilər (buğda, arpa, çəltik, qarğıdalı və s.), tərəvəzlər, bostan məhsulları, meyvə və giləmeyvələr, müxtəlif tələbatlarını ödəyən texniki bitkilər (tütün, pambıq, çuğundur və s.) və digər xammallar, məhsullar bilavasitə aqrar sahədə yetişdirilir və istehsal edilir. Aqrar sahədə fəaliyyətin nəticəsində aqrar-ərzaq məhsulları istehsalı həcmnin artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi ərzaq təhlükəsizliyi təminatında, ölkənin bu məhsullar üzrə ixrac potensialının artırılması, kənd bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafının sürətlənməsi, kənd əhalisinin işsizlik səviyyəsinin azaldılması kimi problemlərin həllində rol oynamaqla, sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığına müəyyən töhfə verir. Aqrar sahədə fəaliyyətin təşkili və səmərəli idarəçiliyi həm də ətraf mühitin və ekoloji balansın qorunmasında, təbii ehtiyatların səmərəli istifadəsində, dayanıqlı inkişafın mühüm prinsiplərindən olan kənd ərazilərində əhalinin rifah

halının yüksəldilməsi və mənafeələrinin qorunması üçün vacib strateji məqsədlərin reallaşdırılmasında mühüm elementlərdən biri kimi çıxış edir.

Eyni zamanda, aqrar sahənin inkişafı prosesində bir sıra amillər müəyyən maneələr və məhdudiyyətlər yaradır. Son illər şəhərləşmənin sürətlənməsi, iqlim şərtlərinin ciddi dəyişikliyə uğraması, su ehtiyatlarının azalması səbəbindən quraqlığın artması, səhrələşmənin və eroziyanın artması, əkinə yararlı, münbit ərazilərin getdikcə azalması, milli aqrar siyasətin formalaşması və tətbiqində müəyyən boşluqların mövcudluğu, aqrar sahə subyektlərinin maliyyə təminatında çətinliklər, maliyyə çatışmazlığı səbəbindən bəzi təsərrüfat subyektlərinin innovativ texnologiyaları ləng tətbiq etmələri və yaxud tətbiq edə bilməmələri və s. aqrar sahədə problem, maneə və məhdudiyyətlərin bir qismidir.

Mühüm vəzifələrdən biri də istehsal olunan aqrar-ərzaq məhsullarının satışının təşkili, istehlakçılara çatdırılması prosesində ortaya çıxan problemlərin həlli, aqrobiznes sistemi mexanizminin səmərəli təşkilinə nail olunmasıdır. Aqrobiznesin optimal strukturunun formalaşdırılması, onun fəaliyyət mexanizminin təşkili və tənzimlənməsi, aqrar sahənin inkişafı və səmərəliliyinin artırılması məsələsində həlledici mərhələlərdən biridir.

Mövzunun aktuallığı. Aqrar sahənin ölkələrin sosial-iqtisadi həyatında rolu danılmazdır. Bu sahədə istehsal edilən məhsulların emalı və satışının səmərəli təşkili, bütövlükdə onun səmərəliliyinin yüksəldilməsində müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Bu səmərəlilik isə ilk növbədə sahə məhsullarının satışının təşkili prosesində biznes fəaliyyətinin qurulması və reallaşdırılmasından asılı olur. Müasir bazar münasibətlərinin inkişafında və məhsulların çeşidinin, keyfiyyətinin istehlakçıların tələb və zövqlərinə uyğun istehsalı və onlara çatdırılmasında marketinq tədqiqatlarının xüsusi rolunun olması danılmazdır. Tədqiqat aqrobiznesin təşkilində mühüm struktur elementi kimi marketinqin və marketinq texnologiya və alətlərinin tətbiqi məsələlərinə həsr edilib. Müasir biznes fəaliyyətində marketinqin əhəmiyyətini nəzərə alsaq, tədqiqatın aktual məsələyə həsr olunduğunu deyə bilərik.

Tədqiqatın materialı və metodologiyası. Tədqiqatda aqrar sahədə biznesin təşkili strukturu və bu strukturda marketinqin yeri və roluna dair yerli və xarici tədqiqatçıların əsərləri, beynəlxalq və milli aqrar sahə təşkilatlarının, birliklərinin təklif və tövsiyələri, hesabatları, statistik məlumatları və digər mənbələr təşkil edir. Tədqiqatda metodoloji olaraq problemə sistemli yanaşma və təhlil, müqayisə, ümumiləşdirmə, sintez metodlarından istifadə nəzərdə tutulur.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqatda məqsəd, aqrobiznesin təşkili, aqrar sahə məhsullarının satışı prosesində marketinq fəaliyyətinin, alət və vasitələrinin tətbiqinin əhəmiyyətini əsaslandırmaqdır.

Müzakirə. Müasir dövrdə aqrar sahənin rolu və əhəmiyyəti daha da artmaqdadır. Yer kürəsi əhalisinin təxminən hər 12 nəfərindən birinin normal qidalanmadığını və aclıq çəkdiyini nəzərə alsaq, aqrar sahənin inkişafının aktuallığını daha yaxşı dərk etmək olar. Statistik məlumatlara görə 2019-cu ildə yer kürəsi əhalisinin 7.5 %-i, (577,5 milyon nəfər), 2020-ci ildə 8,7%-i (678 milyon nəfər), 2021-ci ildə 8,6%-i (677 milyon nəfər) 2023-cü ildə 8.5 %-i (673 milyon nəfər), 2024-cü ildə isə təxminən 8.2 %-i (671 milyon nəfər) aclıq ilə üzləşib. Bu göstərici bir qədər azalıb, amma pandemiya əvvəlki səviyyədən hələ də yüksəkdir [2].

Aqrar sahədə ərzaq təhlükəsizliyi ilə bağlı vəziyyət bir çox ölkələrdə hələ də ciddi narahatlıq yaratmaqdadır. Ərzaq təhlükəsizliyi bilavasitə aqrar sahədə məhsuldarlığın səviyyəsindən asılı olur və müxtəlif riskli təbiət hadisələrinin yaratdığı ziyanlar, aqrar sahədə məhsuldarlığa mənfi təsir etməklə, müəyyən qida məhsullarının istehsalında və tədarükündə kəskin azalmaya səbəb olur ki, bu da qida çatışmazlığı yaradır. Beynəlxalq təşkilatların, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Qida və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının məlumatlarına əsasən 2021-ci ildən bəri bir çox ölkədə ərzaq təhlükəsizliyinin təmini səviyyəsində tədricən azalma müşahidə olunsa da, bu göstərici 2015-ci ilin səviyyəsi ilə müqayisədə xeyli yüksək olaraq qalır. Belə ki, 2015-ci ildə dünya ölkələrində əhalinin 21,4%-i (1,6 milyard nəfər), 2024-cü ildə isə təxminən 28%-i (2,3 milyard insan) üçün orta və kəskin səviyyəli qida çatışmazlığı qeydə alınmışdır.

Göründüyü kimi 2015-ci illə müqayisədə 2024-cü ildə qida çatışmazlığı yaşayan insanların sayı 700 milyon nəfər artmışdır ki, bu da qida təhlükəsizliyi sahəsində ciddi global problemin olmasını

göstərir [7]. Qeyd edək ki, dünyada qida təhlükəsizliyinin səviyyəsində 2021-ci ildən bəri tədricən azalma müşahidə olunur. COVID-19 pandemiyası nəticəsində demək olar ki, əksər iqtisadi fəaliyyət sahələrində mənfi meyllərin kəskin artması müşahidə olunsa da, postpandemiya dövründə qida təhlükəsizliyi təmini səviyyəsində müsbət meyl əlamətləri özünü büruzə verməyə başladı.

Qida çatışmazlığı və təhlükəsizliyi məsələsinin ciddi nəticələrə səbəb ola biləcəyi ehtimalını nəzərə alaraq demək olar ki, aqrar sahə məhsullarının istehsalı, tədarükü, emalı, istehsalı və istehlakçılara çatdırılması sahəsində, xüsusilə aqrar məhsulların istehsal-satış prosesində (aqrobiznes) görülməsi vacib tədbirlər kifayət qədər çoxdur və onların icrası üçün ciddi addımların atılmasının zəruriliyi nəzərə alınmalıdır.

Vacib məsələlərdən biri də qida çatışmazlığında orta və kəskin çatışmazlıq səviyyəsinin hansı nisbətdə olmasıdır. Bu göstərici 2023 ildə 28,4%, 2024-cü ildə 28% olmuşdur. Göründüyü kimi, 2024-cü ildə bu göstəricidə 0,4% faizə qədər azalma baş verib. Eyni zamanda bildirilir ki, 2024-cü ildə dünya əhalisinin 2,3 milyardı orta və kəskin qida çatışmazlığından əziyyət çəkib ki, bu da 2015-ci illə müqayisədə 683 milyon nəfər, 2019-cu illə müqayisədə isə 335 milyon nəfər çoxdur. 2024-cü ildə qida çatışmazlığından əziyyət çəkmiş 2,3 milyard insanın 828 milyon nəfəri “kəskin qida çatışmazlığı yaşayan” qrupa aid edilir ki, bu da xoşagəlməz hal hesab edilir. Görülən qlobal tədbirlər sayəsində kəskin qida çatışmazlığı göstəricisi 2023-cü ildə 10,4% olmuşdusa, 2024-cü ildə bu göstəricidə azalma müşahidə edilmiş və 10,1% təşkil etmişdir. Qeyd edək ki, 2015-ci ildən BMT-nin “Davamlı İnkişaf üçün Gündəlik - 2030” proqramında qlobal orta və kəskin qida çatışmazlığı göstəricisinin minimuma endirilməsi əsas məqsədlərdən biri hesab edilir [11].

Orta və kəskin qida çatışmazlığı göstəricisinin davamlı azaldılması, bilavasitə aqrobiznes sahəsində reallaşdırılan tədbirlərin səmərəlilik dərəcəsindən asılıdır. Deməli, ərzaq təminatı və təhlükəsizliyinin təmini, qida çatışmazlığından orta və kəskin əziyyət çəkən insanların sayının azaldılması mexanizminin və bu məqsədlə reallaşdırılan tədbirlərin vacib elementlərindən biri kimi aqrobiznesin səmərəli təşkilindən asılıdır.

Qeyd edilən problemlərin həllinə nail olmaq, aqrar sahədə məhsuldarlığın davamlı artırılması və aqrar-ərzaq məhsullarının istehsalı, tədarükü, emalı, saxlanması, logistikası ilə əlaqədar digər proseslərdə sistemli tədbirlərin və islahatların həyata keçirilməsi məsələlərini aktuallaşdırır. Bu tədbirlər kompleksində mühüm istiqamətlərdən biri də aqrar sahə subyektlərinin fəal və səmərəli fəaliyyət göstərə biləcəyi əlverişli aqrobiznes mühitinin yaradılmasıdır. Belə ki, qida və ərzaq təhlükəsizliyinin təmini, əhalinin fizioloji normalara uyğun qida məhsulları ilə təchiz edilməsi, qida çatışmazlığından əziyyət çəkən əhalinin sayının minimallaşdırılması, qida məhsulları emalı müəssisələrinin xamalla təminatı, bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin həlli məsələləri aqrobiznesin səmərəli təşkili, idarə edilməsi və inkişafını şərtləndirir. Aqrobiznesin təşkili ilə bağlı sistemli və davamlı tədbirlərin həyata keçirilməsi, aqrobiznes məhsulları bazarının qida məhsulları ilə təminatı, məhsulların əhaliyə çatdırılmasına, aqrar bazarlarda rəqabət mühitinin yaranmasına, istehlakçıların tələbatlarının ödənilməsinə münbit zəmin yaradır. Aqrobiznesin inkişafı həm də bu sahədə fəaliyyət göstərən müəyyən kontingentin məşğulluğunun təminatına imkan verir ki, bu da kənd əhalisinin müəyyən qrupunun rifahının yaxşılaşmasına, həyat keyfiyyətinin yüksəlməsinə, kənd ərazilərinin sosial-iqtisadi və mədəni inkişafına təsirsiz ötüşmür.

Əhalinin sayının artması ilə əlaqədar, aqrar sahə məhsullarına tələbin yüksəlməsi nəticəsi olaraq aqrobiznes sisteminin müasir çağırışlara uyğun qurulması ön plana çəkilə bilər. Aqrobiznesin səmərəli təşkili sahə məhsullarının istehlak bazarına çıxarılması və səmərəli satışı mexanizminin qurulması sahəsində sistemli tədbirlərin, xüsusilə marketinq fəaliyyətinin həyata keçirilməsini şərtləndirir. Bu proses aqrar sahə məhsullarının tədarükü və istehlakçı tələbatlarının təmini zəncirində mühüm mərhələlərdən biri sayılır.

Ümumiyyətlə biznes (ingiliscə “business”) hər hansı fəaliyyət sayəsində gəlir gətirməyi məqsəd hesab edən iqtisadi kateqoriya [1, s. 385], istehlakçı tələbatının ödənməsini və mənfəət əldə edilməsini nəzərdə tutan təşəbbüskar hüquqi və fiziki subyektlərin fəaliyyəti [2, s. 23] kimi səciyyələndirilir. Deməli aqrobiznes anlayışı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, anbarlaşdırılması, emalı,

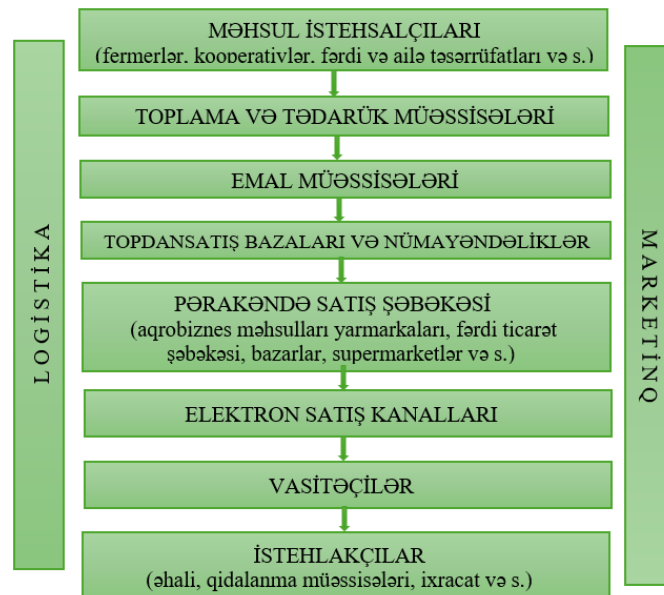
qablaşdırılması, saxlanması, daşınması, bölgüsü, satış nöqtələri və kanalları vasitəsilə istehlakçılara çatdırılması əməliyyatlarının məcmusu kimi başa düşülə bilər [3, s. 31]. Aqrobiznesi həm də kənd təsərrüfatı fəaliyyəti subyektlərinin istehsal etdikləri xammal və məhsulların satışı üzrə ixtisaslaşmış sahibkarlıq növü hesab edə bilərik.

Aqrobiznes sahibkarlıq fəaliyyəti növü kimi konkret sahə məhsullarının satışını və bundan gəlir əldə edilməsini nəzərdə tutur. Digər sahibkarlıq və biznes fəaliyyətləri kimi, aqrobiznes fəaliyyəti də spesifik xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Ona görə aqrobiznesin spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla onun altsistemlərini, o cümlədən satış altsistemini formalaşdırmaq tələb olunur. Bu sistemin səmərəli təşkili və idarə edilməsi aqrar sahənin ümumi səmərəlilik göstəricilərinə bilavasitə təsir edir. Belə ki, məhsulların satışı istənilən fəaliyyət növü və sahəsinin fəaliyyət zəncirinin son həlqəsi hesab edilir və fəaliyyətin məcmu səmərəlilik göstəricisi məhz satış prosesindən asılı olur. Eyni zamanda aqrar sahə xammal və məhsulları satışı sisteminin optimal strukturunun və reallaşdırma mexanizminin qurulması həm məhsul istehsalı subyektlərinin maddi maraqlarının qorunmasına xidmət edir və onları fəaliyyətlərini genişləndirməyə və şaxələndirməyə təşviq edir, həm də istehlakçıların mənafeələrinin və istehlak tələbatlarının daha əlverişli şərtlərlə təmini imkanlarını genişləndirir.

Aqrobiznes sahəsində satış sisteminin tərtibi və idarə edilməsi, məhsul istehsalçıları, satıcı subyektlər, vasitəçilər və istehlakçılar arasında ticarət-mübadilə əlaqələrinin, məhsulların və xammalların müxtəlif kanallar və vasitələrlə satışı üzrə təşkilati-iqtisadi münasibətlərin qurulmasını, tənzimlənməsini və digər lazımi tədbirlərin görülməsini özündə ehtiva edir.

Aqrobiznes prosesində aqrar sahənin istehsalı olan məhsulların satış sisteminin səmərəli təşkili həm də əhalinin qida təminatı səviyyəsinin yüksəldilməsi, qida çatışmazlığı səviyyəsinin azaldılması kimi global problemlərin həlli sahəsində uğur əldə edilməsi baxımından əhəmiyyətli məsələdir.

Aqrar sahə məhsullarının aqrobiznes fəaliyyəti kompleksində satışının reallaşdırılması sistemi ümumi halda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının bazarlara tədarükü, çatdırılması və satış prosesinin məcmusunu əks etdirir. Bu proses bir neçə mərhələni yəni satışda və istehlakda iştirakçı olan subyektləri əhatə edir. Aqrobiznes məhsullarının satışı sistemini sxem formasında aşağıdakı kimi təsvir etmək olar (Sxem 1.):

Sxem 1. Aqrobiznes məhsullarının satışı sistemi.

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Aqrobiznes məhsulları satışı sisteminin quruluşuna istinadən deyə bilərik ki, bu proses hər bir təsərrüfat subyektinin bütövlükdə aqrar sahənin marketing strategiyasının formalaşdırılmasında və marketing fəaliyyətinin həyata keçirilməsində iştirakı ilə müşayiət olunur və buna görə də çevik marketing strategiyasının işlənməsi zəruri hal alır. Belə ki, satışın təşkili və idarə olunması, satış

bazarlarının və onların konyunkturunun və iqtisadi qanunlarının dinamikasının xarakterinin müəyyən edilməsi, taktiki və cari təşkilati-iqtisadi məsələlərə dair qərarların qəbulu zamanı əsas istinad mənbəyi kimi marketing araşdırmalarının nəticələri çıxış edir. Aqrar sahədə marketing fəaliyyəti bazarlarda tələbin, istehlakçıların arzu və istəklərinin xarakterini müəyyən etməklə yanaşı istehsalın xarakterini və istiqamətlərini, ixtisaslaşması meyllərini, həmçinin təklif ediləcək məhsul çeşidinin dəyişmə dinamikasını müəyyən etməyə əsas verir və bu isə öz növbəsində proseslərin idarə edilməsində və qərarların qəbul olunmasında mühüm rol oynayır.

Aqrobiznesdə marketing fəaliyyəti sahə subyektlərinə ən əlverişli satış kanallarının və metodlarının müəyyən edilməsi [5], aqrar-ərzaq məhsullarının istehsalçı və emaledici subyektlərdən istehlakçılara çatdırılması üçün daha optimal təchizat-logistika mexanizminin qurulmasına zəmin yaradır. Nəticədə, məhsulların itkisi xeyli azalır, qarşısı əsasən alınır, daşınma və çatdırılmaya sərf edilən maliyyə xərcləri və vaxt sərfi minimallaşdırılır, aqrobiznes strukturlarının və aqrar sahənin fəaliyyətinin səmərəlilik səviyyəsi yüksəlir.

Aqrobiznes məhsullarının satışı prosesində marketing fəaliyyətində müasir texnologiyaların, o cümlədən rəqəmsal marketingin tətbiqi [8], istehlakçılarla daha sıx və interaktiv ünsiyyətin qurulmasına imkan verir ki, bu da aqrobiznes məhsulları istehsalçılarına və satıcılarına fəaliyyətin xarakterini və istiqamətini istehlakçı tələbatlarına çevik uyğunlaşdırmaq imkanlarını genişləndirir, təşkilati-iqtisadi tədbirlərin bazarın və istehlakçı auditoriyasının istəklərinə müvafiq planlaşdırılmasına, tərtibinə və icrasına zəmin yaradır. Eyni zamanda, marketing tədqiqatları və tədbirləri aqrobiznes məhsulları istehlakçılarının istehlak modellərinin xarakterinə görə qruplaşdırılmasına və diferensiallaşdırılmasına əsas yaradır ki, bu da aqrar sahənin fəaliyyət subyektlərinə müştəri yönümlü fəaliyyətin əsas istiqamətlərinin planlaşdırılmasına, təşkilinə və idarə edilməsinə əsas verir.

Marketing fəaliyyəti nəticələrinə əsasən kənd təsərrüfatı subyektləri aqrobiznes məhsullarının ən sərfəli satış kanallarını müəyyən və onlardan istifadə edə bilirlər ki, bu da elektron satışın istifadəsinin artmasına və aqrobiznes üçün daha əlverişli ticarət münasibətlərinin inkişafına və genişlənməsinə gətirib çıxarır. Nəticədə, aqrobiznes məhsullarının satış həcmi və sahə subyektlərinin gəlirləri artır, müəssisələrin fəaliyyətinin genişləndirilməsi və şaxələndirilməsi üçün maliyyə potensialı güclənir.

Eyni zamanda, aqrobiznes məhsullarının müasir şərtlərə uyğun satış strategiyalarının formalaşması mümkünləşir, məhsul istehsalı, emalı, satışı ilə məşğul olan subyektlərin perspektiv inkişaf istiqamətlərinin proqnozlaşdırılması və reallaşdırılması üçün müəyyən əsaslar yaranır. Digər mühüm amil ondan ibarətdir ki, marketing tədqiqatları əsasında aqrobiznes məhsullarının satışı strategiyasında çevik dəyişikliklər və düzəlişlər edilməsi mümkün olur. Çevik və elastik satış strategiyasının formalaşdırılması və reallaşdırılması müasir aqrobiznesdə uğurlu fəaliyyətə, rəqəbat qabiliyyətinə və bazarda uzunömürlülüyə təminat yaranan əsas amillərdən biridir [4].

Marketing araşdırmaları və fəaliyyəti aqrobiznesdə sahə müəssisələrinə satış strategiyalarını öz ehtiyat və potensiallarına uyğunlaşdırmaq imkanı yaradır [6, s. 37]. Belə vəziyyətdə müəssisələrin aqrobiznes sahəsində uğurları artır, perspektiv inkişaf imkanları üçün daha ciddi təminat yaranır. Bu təminat rəqəmsal marketing sayəsində daha etibarlı formada yaranı bilər [10].

Bildiyimiz kimi, bütün sahələrdə rəqəmsallaşma son illərin əsas inkişaf meyllərindən biridir. Son illər aqrar sahədə klassik satış üsulları ilə yanaşı, rəqəmsal marketing metodlarına əsaslanan satış üsul və kanallarından fəal istifadə olunur.

Aqrobiznes məhsullarının satışında mühüm tədbirlərdən olan marketing fəaliyyətində rəqəmsal texnologiyalardan istifadə, daha geniş auditoriyaya çıxış imkanları yaradır və aqrar sahə müəssisələrinin öz xammal və məhsullarını satmaq imkanlarını xeyli artırır. Bu aspektdən əminliklə demək olar ki, aqrobiznesdə rəqəmsal marketingin rolu və əhəmiyyəti çox böyükdür [9, s. 104]. Rəqəmsal marketing sahə müəssisələrinə və aqrobiznes məhsullarının satışına aşağıdakı üstünlükləri təmin edir:

- müəssisələrə aqrar-ərzaq məhsullarının istehsalı istiqamətlərini müəyyən etməyə əsas verir;

-əlvərişli bazarların müəyyən edilməsinə imkan verir və məhsulların bazara çıxarılması prosesini asanlaşdırır;

-məhsulların alıcı kütləsinə tanıtılması prosesini sürətləndirir;

-məhsulların bazarda hərəkət etdirilməsi, tanıtılması və reklam-informasiya bazasının yaradılması xərclərini kəskin azaldır;

-məhsul satışının təşviqinə interaktiv yollarla daha əlvərişli şərtlərlə nail olur.

Rəqəmsal marketinq fəaliyyəti müxtəlif sayt, platforma, texniki-texnoloji vasitələr, mobil tətbiqlər və s. istifadə edərək aqrobiznes məhsullarının satışının artırılması üçün əlavə olaraq:

a) aqrobiznes məhsullarının:

-daha geniş auditoriyaya təqdim edilməsinə;

-regional və beynəlxalq bazarlara çıxarılmasının asanlaşmasına;

-elektron ticarət kanalları vasitəsilə blok-çeyn texnologiyası əsasında birbaşa alıcılara çatdırılmasına;

-satışını təşviq etməkdə vacib olan daha ucuz daha çox insan kütləsinə çatdırılan reklam kompaniyasının təşkilinə;

-məişəyi, keyfiyyəti və istehsal prosesi barədə istehlakçılara etibarlı informasiyanın ötürülməsinə;

b) aqrobiznes strukturlarının:

-istehlakçılarla interaktiv və effektiv ünsiyyətinin yaranmasına;

-müşəri təcrübə və davranışlarına əsasən optimal və çevik marketinq strategiyasının müəyyən edilməsinə;

-müsbət imicinin və güclü brendinin yaradılmasına;

-cəlbediciliyinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına;

-məhsullarının xarici bazarlara daha əlvərişli şərtlərlə və az xərclə çıxarılmasına;

-maliyyə potensialının artırılmasına və ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsirinin güclənməsinə ciddi təsir edir.

Aqrobiznes məhsullarının satışının təşkili və idarə edilməsinin artırılması prosesində qeyd edilən məsələlərin həyata keçirilməsində rəqəmsal marketinqin istifadə etdiyi sayt, platforma, texniki və texnoloji vasitələr, mobil tətbiqlər və s. ehtiyatlar aşağıdakı sxemdə əks olunur (Sxem 2.)

Sxem 2. Aqrobiznesdə rəqəmsal marketinq alətləri.

Mənbə: Müəllif tərəfindən tətbiq edilmişdir.

Araşdırmalar göstərir ki, aqrobiznes məhsullarının satış sistemində marketinqin xüsusi rolu qeyd edilməlidir. Məhz müasir marketinq tədqiqatları sayəsində istehsalçı-istehlakçı arasında ünsiyyət kanalları və imkanları sayəsində sıx qarşılıqlı münasibətlərin inkişafı, etibarın yaranması nəticəsində tələbatların real vaxt şəraitində xarakterinin müəyyən edilməsi və onların ödənilməsi üçün birbaşa satışın təşkili, müşəri məmuniyyətinin yaranması və s., o cümlədən satışın təşviqi və həcmnin artırılması mümkünləşir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, aqrar sahə məhsullarının satış sisteminin qurulması və marketinq fəaliyyətinin təşkili məsələləri aqrobiznes fəaliyyətinin strategiyasında öz əksini tapmalı,

marketing fəaliyyətində məqsədlər dəqiq müəyyən edilməlidir. Rəqabət şərtlərinin durmadan gücləndiyi aqrar-ərzaq bazarlarında satışın səmərəli təşkili üçün marketing tədqiqatlarının nəyə fokuslanması dəqiq bilinməli, aqrobiznesin strateji məqsədlərinə nail olmaq üçün marketing alətlərindən, o cümlədən rəqəmsal marketing tədbirlərindən istifadədə davamlı təkmilləşdirmələr və düzəlişlər aparılmalıdır. Belə ki, aqrobiznes məhsullarının satış sisteminin baza məqsədi aqrar sahə bazarlarında baş verən biznes proseslərinə çevik uyğunlaşmağa, kəskinləşən rəqabət mühitində uğurlu satış əməliyyatlarının aparılmasına nail olmağa, aqrobiznes strukturlarının daha az xərc çəkməklə ən çox mənfəət əldə etməyə və marketing tədqiqatlarının nəticələrinə əsaslanmaqla səmərəli nəticələr əldə etməyə yönəlməlidir.

Nəticə. Beləliklə, aparılan araşdırmalar göstərir ki, aqrobiznes məhsullarının satışının artırılmasında bir çox amillərlə yanaşı, marketing fəaliyyətinin xüsusi rolu və əhəmiyyəti qeyd edilməlidir. Təcrübəyə əsasən deyə bilərik ki, ənənəvi marketing fəaliyyəti məcmu halda aqrobiznes məhsullarının satışının təşviqində, müştəri loyallığının yaradılmasında, aqrar sahə və aqrobiznes subyektlərinin imicinin və brendinin formalaşmasında, aqrar sahə məhsullarının tanıtılmasında, istehsalın xarakterinin istehlakçı tələbatlarına uyğunlaşdırılmasında və aqrobizneslə bağlı digər məsələlərdə analoji funksiyaları icra etsə də, bu sahədə müasir çağırışlara uyğun satış sisteminin qurulması və səmərəli fəaliyyətin təşkili ilə bağlı ortaya qoyulan məqsəd bu sahədə daha çox rəqəmsal marketing alətlərinin tətbiqini şərtləndirir.

Rəqəmsal marketing alətlərinin və üsullarının tətbiqi istənilən aqrobiznes strukturları üçün daha səmərəli nəticələrin əldə edilməsinə, satışın artırılması hesabına sahənin gəlirlərinin yüksəldilməsinə, kənd ərazilərinin daha sürətli sosial-iqtisadi inkişafına nail olunmasına, əhalinin qida məhsulları ilə lazımı səviyyədə təminatına, ölkənin qida və ərzaq təhlükəsizliyi səviyyəsinin yüksəldilməsinə çox böyük töhfə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Böyük İqtisadi Ensiklopediya / İdeya müəllifi və baş redaktor, akad. Z.Ə.Səmədzadə. - Bakı: Azərbaycan İqtisadçılar İttifaqı, "Letterpress" nəşriyyat evi, - [7 cildə] c. 1, -2012, - 632 s. c. 1, s. 385.
2. Hüseynov, T.Ə. Müəssisənin iqtisadiyyatı. / T.Ə.Hüseynov. – Bakı: Səda, – 2005. 560 s.
3. Агробизнес: [Электронный ресурс] / Большой энциклопедический словарь: Москва, 2000. URL:<https://dis.academic.ru/dic.nsf/enc3p/47662>
4. Формирование сбытовых стратегий [Электронный ресурс]: konspekts.ru/marketing/formirovanie/-sbytovoy-srategyi.
5. Каменчик, Н.В., Выбор оптимальных каналов сбыта сельхозхозяйственной продукции. /Н.В.Каменчик, А.И.Товстолис // Проблемы и перспективы экономики и управления – 2013 - №4 (70)- с. 2211–219.
6. Международный агробизнес: / Под.ред. д.э.н., проф. Ю.Г. Козака, Киев: Центр учебной литературы,- 2013, 306 с.
7. Global hunger falls but conflict and climate threaten progress, UN says | Reuters. <https://www.reuters.com/world/global-hunger-falls-conflict-climate-threaten-progress-un-says>.
8. Digital Marketing Strategies for Agribusiness. "Agribusiness Guide Series" By Digital World (e-book) 2024, 362 p.
9. Francisco J. Martínez-López, Luis F. Martinez, Philipp Brüggemann Advances in Digital Marketing and e-Commerce. Advances in digital marketing and commerce. Fifth International Conference. Springer, 2024. 429 p. <https://www.scribl.com/books/E4848B/digital-marketing-strategies-for-agribusiness>
10. Pant S.Ch., Sinoy G.N., Koung H.W. Emerging Trends in Food and Agribusiness Marketing. 2025. <https://eos.com/blog/agritech-market-overview-and-trends-for-2025-2030/>
11. Prevalence of moderate or severe food insecurity | SDG Indicators Data Portal | Food and Agriculture Organization of the United Nations. https://www.fao.org/sustainable-development-goals-data-portal/data/indicators/212_

УДК 658

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРОДУКЦИИ АГРОБИЗНЕСА И РОЛЬ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ОРГАНИЗАЦИИ ЕЕ СБЫТА

Джавад Мадад Годжаманов
Бакинский Государственный Университет
cavad.qocamanov@gmail.com

Резюме. В статье обращается внимание на роль сельскохозяйственной продукции в обеспечении продовольствия и продовольственной безопасности и снабжения. Отмечается стратегическое значение эффективной организации системы производства, поставок, переработки, хранения, транспортировки и реализации сельскохозяйственной продукции. Охарактеризованы важные структуры в формировании системы и построении механизма реализации продукции агробизнеса, обоснована особая роль маркетинговой деятельности в этом процессе. Обоснованы преимущества использования современных маркетинговых технологий и инструментов для более эффективной организации процесса реализации продукции агробизнеса, ее продвижения и доставки потребителям. Отмечается, что внедрение инструментов и методов цифрового маркетинга создает предпосылки для более эффективных результатов для агробизнесструктур, повышения продаж и доходов аграрного сектора, ускоренного развития и решения социально-экономических проблем сельских территорий, повышения уровня продовольственной безопасности и обеспеченности.

Ключевые слова: Аграрный сектор, продукция агробизнеса, продовольственная безопасность, цифровой маркетинг.

UDC 658

THE SOCIO-ECONOMIC IMPORTANCE OF AGRIBUSINESS PRODUCTS AND THE ROLE OF MARKETING ACTIVITIES IN ORGANIZING THEIR SALES

Javad Madad Gojamanov
Baku State University
cavad.qocamanov@gmail.com

Summary. The article draws attention to the role of agricultural products in food and food security and provision. The strategic importance of the efficient organization of the system of production, supply, processing, storage, transportation and sale of agricultural products is commented on. The important structures in the formation of the system and the construction of a mechanism for the sale of agribusiness products are characterized, and the special role of marketing activities in this process is substantiated. The advantages of using modern marketing technologies and tools in more efficient organization of the agribusiness product sales process, product promotion, and delivery to consumers are substantiated. It is noted that the application of digital marketing tools and methods creates the basis for more efficient results for agribusiness structures, increasing sales and agricultural income, rapid development of rural areas and solving socio-economic problems, and increasing the level of food security and provision.

Keywords: Agricultural sector, agribusiness products, food security, digital marketing.

Redaksiyaya daxilolma: 20.10.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

ŞƏRQİ ASİYA ÖLKƏLƏRİNİN TEXNOPOLİS TƏCRÜBƏSİ VƏ AZƏRBAYCANIN QEYRİ-NEFT SEKTORUNA TRANSFER POTENSİALI**Günay Qnyaz qızı Həşimova****Bakı Biznes Universiteti****gunay.hesimova07@gmail.com**

Xülasə. Məqalədə Şərqi Asiya ölkələrinin (Yaponiya, Cənubi Koreya, Çin və Tayvan) texnopolis təcrübəsi hərtərəfli təhlil olunmuş və bu modelin Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna tətbiq imkanları araşdırılmışdır. Təhlil göstərir ki, texnopolislər universitetlər, tədqiqat institutları və sənaye müəssisələri arasında qarşılıqlı integrasiya əsasında fəaliyyət göstərərək innovasiya ekosisteminin formalaşmasına mühüm töhfə verir. Şərqi Asiya ölkələrinin uğur nümunələri sübut edir ki, dövlət dəstəyi, elmi potensialın səfərbər olunması, startapların inkişafı və xarici investisiyaların cəlb edilməsi texnopolis modelinin davamlılığını təmin edən əsas amillərdir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişaf prioritetləri nəzərə alınaraq müəyyən olunmuşdur ki, texnopolis yanaşmasının ölkənin qeyri-neft sektorunda tətbiqi innovasiya yönümlü istehsalın genişlənməsinə, yüksək texnologiyalı məhsulların ixrac potensialının artırılmasına və insan kapitalının daha səmərəli istifadəsinə imkan yaradacaqdır. Məqalənin əsas elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis təcrübəsi Azərbaycan reallıqlarına uyğun olaraq adaptasiya imkanları baxımından sistemli şəkildə təhlil edilmişdir.

Aparılan araşdırmalar nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, texnopolislərin Azərbaycanda tətbiqi iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi prosesini sürətləndirəcək, rəqabətqabiliyyətliliyi artıracaq və regional inkişafın yeni mərhələsini təmin edəcəkdir.

Açar sözlər: texnopolis, innovasiya, qeyri-neft sektoru, texnoloji transfer, Şərqi Asiya, Azərbaycan

Giriş. Qlobal iqtisadi inkişaf prosesində texnopolislərin rolu getdikcə daha da aktuallaşır. Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyi təkcə təbii resurslardan asılı olmayıb, həm də yüksək texnologiyaların, innovasiya yönümlü istehsalın və bilik əsaslı iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bu baxımdan texnopolis konsepsiyası yalnız yeni istehsal məkanı kimi deyil, həm də elmi-tədqiqat, təhsil və sənaye sektorlarını birləşdirən strateji platforma kimi çıxış edir. Belə mərkəzlərdə yaradıcı mühit, texnologiyaların kommersiyalaşdırılması və startapların dəstəklənməsi üçün əlverişli şərait formalaşdırılır ki, bu da milli iqtisadiyyatların innovasiya dayanıqlığını artırır. Xüsusilə Şərqi Asiya ölkələrinin təcrübəsi texnopolis modelinin praktik nəticələrini aydın şəkildə nümayiş etdirir. Yaponiya 1970-ci illərdən etibarən Tsukuba Science City kimi texnopolislər vasitəsilə elmi tədqiqatların və yüksək texnologiyalı istehsalın konsentrasiyasını təmin edib. Cənubi Koreyada Pangyo Techno Valley kimi nümunələr dövlət dəstəyi ilə startapların inkişafına və universitet-sənaye əməkdaşlığının güclənməsinə təkan verib. Çin isə Shenzhen və Zhongguancun kimi texnopolislər vasitəsilə beynəlxalq investisiya cəlb edərək texnologiyaların sürətli kommersiyalaşdırılmasına nail olub. Tayvanın Hsinchu Science Park təcrübəsi isə yarımkeçirici sənayesinin və informasiya texnologiyalarının inkişafında həlledici rol oynayıb. Bu ölkələrin hamısında orta qəhət kimi dövlət siyasətinin dəstəyi, universitetlərin elmi potensialı və sənaye müəssisələrinin aktiv iştirakı qeyd olunur.

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan üçün bu təcrübənin öyrənilməsi xüsusilə aktuallıq kəsb edir. Belə ki, ölkənin əsas strateji hədəfi neftdən asılılığı azaltmaq və qeyri-neft sektorunun dayanıqlı

inkışafını təmin etməkdir. Bu isə yalnız yeni texnologiyaların, innovativ sahibkarlığın və universitet–sənaye–dövlət əməkdaşlığına əsaslanan elmi-texnoloji infrastrukturun yaradılması ilə mümkündür. Texnopolis modelinin tətbiqi isə məhz bu məqsədlərə xidmət etməklə, iqtisadiyyatın rəqabətədavamlılığını və investisiya cəlbediciliyini artırmağa imkan yaradır.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqatın əsas məqsədi Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis modelinin formalaşma və inkişaf təcrübəsini öyrənmək, onların institusional və innovasiya idarəetmə mexanizmlərini təhlil etmək və əldə olunan nəticələr əsasında Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna, xüsusilə də KOB-ların innovasiya-investisiya fəaliyyətinə uyğun transfer imkanlarını müəyyənləşdirməkdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı alt-məqsədlər qarşıya qoyulur:

1. Nəzəri-metodoloji baza – texnopolis konsepsiyasının iqtisadi mahiyyətini, innovasiya ekosistemlərindəki rolunu və qlobal yanaşmalarını təhlil etmək;
2. Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi – Yaponiya, Cənubi Koreya, Çin və Sinqapur kimi Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis inkişaf modellərinin strukturunu və uğur amillərini araşdırmaq;
3. Azərbaycan kontekstində qiymətləndirmə – mövcud qeyri-neft sektorunun inkişaf səviyyəsini, KOB-ların innovasiya potensialını və dövlətin institusional dəstək mexanizmlərini analiz etmək;
4. Transfer imkanlarının müəyyənləşdirilməsi – Şərqi Asiya təcrübəsinin hansı elementlərinin Azərbaycan reallığına uyğunlaşdırıla biləcəyini göstərmək;
5. Praktiki tövsiyələrin hazırlanması – Azərbaycanın innovasiya ekosistemində texnopolislərin yaradılması, KOB-ların texnoloji transformasiyası və xarici investisiya cəlbediciliyinin artırılması istiqamətində elmi əsaslandırılmış təkliflər irəli sürmək.

Tədqiqatın obyekti : Azərbaycanın iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun inkişafı çərçivəsində kiçik və orta sahibkarlıq (KOS) subyektlərinin fəaliyyətinin innovasiya və investisiya cəlbediciliyidir.

Tədqiqatın metodları: Tədqiqatda elmi-abstrakt və məntiqi təhlil, iqtisadi-statistik, həmçinin müqayisəli təhlil metodlarından istifadə olunmuşdur.

MATERIALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Texnopolis anlayışı 1970-ci illərdən etibarən şəhər və regionlarda yüksək texnologiyalı innovasiya mərkəzləri kimi inkişaf etməyə başlamışdır. Bu mərkəzlərin əsas məqsədi elmi-tədqiqat müəssisələrini, universitetləri və sənaye sektorunu bir platformada birləşdirərək innovasiya proseslərinin sürətlənməsini təmin etməkdir. Texnopolis konsepsiyası həmçinin yerli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətini artırmaq, yeni iş yerləri yaratmaq və yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalını təşviq etmək üçün strateji vasitə kimi qəbul olunur. Şərqi Asiyada texnopolislərin inkişafı dövlət tərəfindən güclü şəkildə dəstəklənmişdir. Burada universitetlər, R&D mərkəzləri və sənaye parkları arasında qarşılıqlı əlaqə və strateji əməkdaşlıq təmin olunur ki, bu da bilik əsaslı iqtisadiyyatın formalaşmasını sürətləndirir [1, s.48]. Dövlət siyasəti yalnız maddi dəstəkdən ibarət olmayıb, eyni zamanda qanunvericilik və inzibati mexanizmlərlə texnopolislərin fəaliyyətinin səmərəliliyini artırır. Yaponiyada texnopolis nümunələri, məsələn, Tsukuba Science City və Osaka Innovation Hub, elmi-tədqiqat və sənaye sektorlarını birləşdirərək innovativ məhsulların sürətli kommersiya-yalaşdırılmasına və yüksək texnologiyalı istehsalın inkişafına xidmət edir [2, s.350]. Bu texnopolislərdə universitetlər və sənaye müəssisələri arasında layihə əsaslı əməkdaşlıq modeli tətbiq olunur, laboratoriyalar və tədqiqat infrastrukturunu startaplar və texnoloji şirkətlər üçün açan edilir.

Cənubi Koreyada HITECH Valley və Pangyo Techno Valley modelləri isə startapların inkubasiyası, maliyyə dəstəyi, ixtisaslaşmış təlim proqramları və universitet-sənaye əməkdaşlığının gücləndirilməsi kimi mexanizmlərlə texnoloji innovasiyaların kommersiyalaşdırılmasını təşviq edir [3, s.210]. Bu texnopolislər, həmçinin beynəlxalq sərmayələrin cəlb olunması və yerli texnoloji ekosistemin formalaşdırılması baxımından strateji əhəmiyyət daşıyır.

Çin və Tayvanda, xüsusilə Shenzhen və Hsinchu Science Park nümunələri, texnoloji transferin sürətləndirilməsi, innovativ müəssisələr üçün əlverişli investisiya mühitinin yaradılması və qeyri-neft

sektorunun inkişafının stimullaşdırılması kimi mühüm rol oynayır [4, s.106]. Bu texnopolislər həm yerli, həm də xarici şirkətlərin elmi-tədqiqat layihələrində iştirakını təşviq edir, yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı və ixracını artırır. Beləliklə, Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis modeli iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi, yüksək texnologiyalı istehsalın təşviqi və innovasiya yönümlü inkişafın təmin olunması baxımından uğurlu nümunə kimi çıxış edir.

Cədvəl 1:

Şərqi Asiya Texnopolis Təcrübəsinin Xüsusiyyətləri

Ölkə	Texnopolis nümunəsi	Əsas xüsusiyyətlər	Sektor fokusları
Yaponiya	Tsukuba Science City	Dövlət dəstəyi, R&D universitet inteqrasiyası	Nanotexnologiya, bio, elektronika
Cənubi Koreya	Pangyo Techno Valley	Startup inkubasiya, texnologiya transfer	IT, bio, avtomatika
Çin	Shenzhen Science Park	Xarici investisiya cəlbə, sürətli kommersiyalaşma	Elektronika, telekommunikasiya
Tayvan	Hsinchu Science Park	Universitet-sənaye əməkdaşlığı, R&D dəstəyi	Yarıkeçirici, IT, biotexnologiya

Mənbə: Müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis təcrübəsi göstərir ki, texnopolislərin uğurla fəaliyyət göstərməsi üçün üç əsas komponentin birləşməsi zəruridir. Birinci komponent universitetlər və tədqiqat institutlarıdır, yəni bilgi istehsalı mexanizmi. Universitetlər və R&D mərkəzləri elmi-tədqiqat fəaliyyətlərini həyata keçirərək yeni texnologiyalar, məhsul və proseslərin inkişafını təmin edir. Bu komponent innovasiya ekosisteminin intellektual təməlini təşkil edir, çünki yüksək keyfiyyətli tədqiqat nəticələri olmadan texnopolislərin davamlı fəaliyyəti mümkün deyil. Bundan əlavə, universitetlər tələbə və gənc mütəxəssisləri təlimatlandırmaqla insan kapitalının formalaşmasına da töhfə verir, beləliklə, texnoloji biliklər və bacarıqlar iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə ötürülür.

İkinci komponent dövlət siyasəti və maliyyə dəstəyidir. Dövlət texnopolislərin fəaliyyətini koordinasiya edir, qanunvericilik və inzibati mexanizmlərlə innovasiya mühitinin əlverişli olmasını təmin edir. Maliyyə dəstəyi, o cümlədən qrantlar, subsidiyalar, vergidən azadolmalar və investisiya təşviqləri texnopolislərdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin və startapların layihələrini həyata keçirməsi üçün vacibdir. Dövlət həmçinin strateji planlama və regional inkişaf proqramları vasitəsilə texnopolislərin uzunmüddətli dayanıqlığını təmin edir. Bu komponent olmadan texnopolislərdə texnoloji transfer və kommersiyalaşma prosesləri zəif inkişaf edə bilər.

Üçüncü komponent sənaye müəssisələri və startaplardır, yəni kommersiyalaşma mexanizmi. Texnopolislərin əsas məqsədi yalnız bilik istehsalı deyil, həmin biliklərin praktik istifadəyə və iqtisadi faydaya çevrilməsidir. Sənaye müəssisələri və startaplar tədqiqat nəticələrini bazara çıxarır, məhsul və xidmətlərin istehsalına tətbiq edir, yeni iş yerləri yaradır və qeyri-neft sektorunda iqtisadi artımı stimullaşdırır. Startapların inkubasiyası və texnoparkların yaradılması bu komponentin mühüm hissəsidir, çünki onlar gənc sahibkarlar üçün resurs, mentorluq və maliyyə dəstəyi təmin edir.

Beləliklə, texnopolislərin effektiv fəaliyyəti yalnız bu üç komponentin – bilgi istehsalı (universitetlər və tədqiqat mərkəzləri), dövlət dəstəyi və maliyyə təminatı, eləcə də kommersiyalaşma mexanizmi (sənaye müəssisələri və startaplar) – qarşılıqlı inteqrasiyası və sinergetik təsiri ilə mümkündür. Şərqi Asiya təcrübəsi sübut edir ki, bu komponentlər arasında balans və qarşılıqlı əlaqə texnopolislərin innovasiya ekosistemində davamlı uğurunu təmin edən əsas amillərdən biridir. [5, s.1021].

Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda texnopolis modelinin tətbiqi üçün bir sıra strateji üstünlüklər mövcuddur ki, bu da ölkənin innovasiya ekosisteminin inkişafı və yüksək texnologiyalı istehsalın təşviqi üçün əlverişli zəmin yaradır. Birinci üstünlük təhsil və elmi-tədqiqat infrastrukturunun

mövcudluğudur. Azərbaycanda ADA Universiteti, Bakı Dövlət Universiteti (BDU), Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının (AMEA) laboratoriyaları və digər elmi-tədqiqat mərkəzləri yüksək keyfiyyətli bilik istehsalına və tədqiqat fəaliyyətinə zəmin yaradır. Bu qurumlar texnopolis modelində bilgi istehsalı komponentini təmin edir və innovasiya yönümlü layihələr üçün integrasiya imkanları təqdim edir. Universitetlər və elmi-tədqiqat institutları arasında əməkdaşlıq, həmçinin gənc tədqiqatçı və startapçı kadrların yetişdirilməsi texnopolisin əsas elementlərindən biri olan insan kapitalının səmərəli istifadəsini təmin edir. [6, s.20].

Digər bir üstün cəhət isə dövlət tərəfindən göstərilən investisiya dəstəyidir. Azərbaycan Respublikasının “Azərbaycan 2030: İnnovasiya və Texnologiya Strategiyası” çərçivəsində qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəlmiş müxtəlif proqramlar, qrantlar, vergi güzəştləri və digər təşviq mexanizmləri texnopolis modelinin həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaradır. Dövlət siyasətinin bu dəstəyi yalnız maliyyə təminatı ilə məhdudlaşmır, həm də institusional koordinasiya, qanunvericilik dəstəyi və regional inkişaf proqramları vasitəsilə texnopolislərin dayanıqlılığını gücləndirir.

Habelə Azərbaycanın coğrafi mövqeyi və regional tranzit imkanları da Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda texnopolis modelinin tətbiqi üçün strateji bir üstünlük sayıla bilər. Ölkə Avropa və Asiya arasında strateji məkanda yerləşir, bu da ixrac və investisiya imkanlarını genişləndirir, beynəlxalq texnologiya transferinin sürətlənməsinə şərait yaradır. Belə coğrafi üstünlük texnopolislərdə fəaliyyət göstərən müəssisələr üçün həm logistika, həm də bazar imkanları baxımından əhəmiyyətlidir. [7, s.101].

Texnopolis modellərinin Azərbaycana transferi üçün əsas prioritet sahələr müəyyən edilmişdir. Bunlara aqrar texnologiyalar və emal, yüngül sənaye və tekstil innovasiyaları, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları (İKT) və proqram təminatı startapları, habelə biotexnologiya və farmasevtika daxildir. Bu sahələr yüksək texnologiyalı istehsalın, innovasiya yönümlü layihələrin və xarici investisiyaların cəlb olunması baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycanın mövcud təhsil, elmi-tədqiqat və institusional infrastruktur, dövlət dəstəyi və coğrafi üstünlükləri texnopolis modelinin uğurla tətbiqi üçün əlverişli zəmin yaradır. Bu da qeyri-neft sektorunda innovasiya ekosisteminin formalaşması, KOS-ların rəqabət qabiliyyətinin artırılması və ölkənin iqtisadiyyatının şaxələndirilməsi üçün strateji əhəmiyyət daşıyır.

Nəticə. Aparılan tədqiqat göstərir ki, texnopolis modeli yalnız innovasiya və texnologiyaların inkişafını sürətləndirmir, həm də iqtisadiyyatın ümumi dayanıqlılığını artırır. Şərqi Asiya ölkələrinin təcrübəsi sübut edir ki, texnopolislər milli iqtisadi siyasət və strateji investisiya planlaması ilə sıx integrasiya olunarsa, həm regionlararası inkişaf balansını təmin etmək, həm də yerli KOS-ların global bazarlarda rəqabət qabiliyyətini yüksəltmək mümkündür. Azərbaycanda texnopolis yanaşmasının tətbiqi qeyri-neft sektorunda həm məhsuldarlığın, həm də ixrac potensialının artırılmasına, innovasiya yönümlü startapların və tədqiqat layihələrinin maliyyə-ləşdirilməsinə şərait yaradacaq. Bundan əlavə, texnopolis infrastruktur, insan kapitalının daha səmərəli istifadəsinə, elmi-tədqiqat işlərinin kommersiyalaşdırılmasına və dövlət, biznes və akademik institutlar arasında uzunmüddətli əməkdaşlıq mexanizmlərinin formalaşmasına imkan verəcək. Nəticədə, texnopolislərin tətbiqi Azərbaycanın iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə, rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə və regionlararası innovasiya mərkəzlərinin inkişafına strateji töhfə verəcəkdir.

Aparılan tədqiqatın nəticələrinə əsasən belə qənaətə gəlmək olar:

1. Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis təcrübəsi göstərir ki, dövlət dəstəyi, universitet-sənaye əməkdaşlığı, startapların inkişafı və xarici investisiyaların cəlb edilməsi texnopolis modelinin davamlılığını təmin edən əsas amillərdir.
2. Texnopolislərin tətbiqi innovasiya ekosisteminin formalaşmasına, texnologiyaların kommersiyalaşdırılmasına və qeyri-neft sektorunda yüksək texnologiyalı istehsalın genişlənməsinə mühüm töhfə verir.
3. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda texnopolis modelinin tətbiqi investisiya cəlbediciliyini artıracaq, KOS-ların innovasiya potensialını gücləndirəcək və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini sürətləndirəcəkdir.

4. Tədqiqat göstərir ki, Şərqi Asiya təcrübəsinin milli şəraitə uyğun adaptasiyası üçün dövlət, biznes və akademik institutlar arasında effektiv əməkdaşlıq mexanizmlərinin yaradılması vacibdir.

5. Texnopolislərin yaradılması yalnız iqtisadi inkişaf üçün deyil, həm də insan kapitalının səmərəli istifadəsi, regionlararası balansın təmin olunması və rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft sektorunun inkişafı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edir.

İşin elmi yeniliyi və tətbiqi əhəmiyyəti: Məqalənin elmi yeniliyi ondan ibarətdir ki, Şərqi Asiya ölkələrinin texnopolis təcrübəsi sistemli şəkildə təhlil edilmiş, onların institusional və innovasiya idarəetmə mexanizmləri müəyyənləşdirilmiş və bu təcrübənin Azərbaycan reallığına uyğun adaptasiya imkanları qiymətləndirilmişdir. Həmçinin işdə qeyri-neft sektorunda KOS-ların investisiya cəlbediciliyinin artırılması və innovasiya yönümlü fəaliyyətin təşviqi üçün metodoloji əsaslar işlənmişdir.

Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan üçün praktiki tövsiyələr təqdim edir; texnopolis modelinin tətbiqi qeyri-neft sektorunda innovasiya mühitinin gücləndirilməsinə, yüksək texnologiyalı istehsalın və ixrac potensialının artırılmasına, KOS-ların rəqabətqabiliyyətinin yüksəldilməsinə imkan yaradır. Həmçinin iş nəticələri dövlət orqanları və investisiya strategiyalarının hazırlanmasında elmi əsas kimi istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Hüseynov, T. (2019). Texnoparklar və innovasiya klasterlərinin ölkə iqtisadiyyatına təsiri. *İqtisadi Araşdırmalar Jurnalı*, 3(1), 45–63.
2. Glaeser, E. L., & Kerr, W. R. (2021). Clusters, innovation, and regional economic development. *Journal of Economic Geography*, 21 (3), 345–372. (<https://doi.org/10.1093/jeg/lbaa016>)
3. Lee, K., & Lim, C. (2019). Technological learning and industrial development in Korea (pp. 205–267). Oxford University Press.
4. Wang, J., & Zhao, X. (2020). Science parks and innovation clusters in China (pp. 97–155). Palgrave Macmillan.
5. Qian, H., & Acs, Z. J. (2020). Regional innovation systems and high-tech entrepreneurship in emerging economies. *Small Business Economics*, 54 (4), 1021–1040. (<https://doi.org/10.1007/s11187-019-00260-6>)
6. Əliyev, R., & Məmmədova, S. (2020). Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda innovasiya infrastrukturunun inkişafı (pp. 15–78). Bakı: Bakı Biznes Universiteti Nəşriyyatı.
7. Həsənov, F., & Quliyev, E. (2022). Qeyri-neft sektorunda yüksək texnologiyalı istehsalın inkişafı: Təcrübə və perspektivlər. *Azərbaycan Elmi Jurnalı*, 12(4), 101–125.

УДК 330.34;

ОПЫТ ТЕХНОПОЛИСОВ СТРАН ВОСТОЧНОЙ АЗИИ И ПОТЕНЦИАЛ ТРАНСФЕРА В НЕНЕФТЯНОЙ СЕКТОР АЗЕРБАЙДЖАНА

Гюнай Гняз кызы Гашимова
Бакинский университет бизнеса
gunay.hesimova07@gmail.com

Резюме. В статье представлен всесторонний анализ опыта технополисов восточноазиатских стран (Японии, Южной Кореи, Китая и Тайваня), а также рассматриваются возможности применения данной модели в несырьевом секторе Азербайджана. Анализ показывает, что технополисы в значительной степени способствуют формированию инновационной экосистемы за счёт интеграции университетов, научно-исследовательских институтов и промышленных предприятий. Успешные примеры восточноазиатских стран подтверждают, что государственная поддержка, мобилизация

научного потенциала, развитие стартапов и привлечение иностранных инвестиций являются ключевыми факторами устойчивости модели технополиса.

С учётом приоритетов экономического развития Азербайджана установлено, что применение технополисного подхода в несырьевом секторе страны будет способствовать расширению инновационно-ориентированного производства, увеличению экспортного потенциала высокотехнологичной продукции и более эффективному использованию человеческого капитала. Основная научная новизна статьи заключается в том, что опыт восточноазиатских стран в сфере технополисов был системно проанализирован с точки зрения адаптационных возможностей к реалиям Азербайджана.

В исследовании сделан вывод, что внедрение технополисов в Азербайджане ускорит процесс диверсификации экономики, повысит конкурентоспособность и обеспечит новый этап регионального развития.

Ключевые слова: технополис, инновации, несырьевой сектор, трансфер технологий, Восточная Азия, Азербайджан.

UDC 330.34;

TECHNOPOLIS EXPERIENCE OF EAST ASIAN COUNTRIES AND TRANSFER POTENTIAL TO THE NON-OIL SECTOR OF AZERBAIJAN

Gunay Gnyaz gizi Hashimova
Baku Business University
gunay.hesimova07@gmail.com

Summary. The article provides a comprehensive analysis of the technopolis experience of East Asian countries (Japan, South Korea, China, and Taiwan) and examines the possibilities of applying this model to Azerbaijan's non-oil sector. The analysis demonstrates that technopolises contribute significantly to the formation of an innovation ecosystem by ensuring integration among universities, research institutes, and industrial enterprises. The successful cases of East Asian countries confirm that government support, mobilization of scientific potential, development of start-ups, and attraction of foreign investment are the key factors ensuring the sustainability of the technopolis model.

Taking into account Azerbaijan's economic development priorities, it has been determined that the application of the technopolis approach in the country's non-oil sector will foster the expansion of innovation-oriented production, enhance the export potential of high-tech products, and ensure more efficient utilization of human capital. The main scientific novelty of the article lies in the fact that the technopolis experience of East Asian countries has been systematically analyzed in terms of adaptation opportunities to the realities of Azerbaijan.

The research concludes that the implementation of technopolises in Azerbaijan will accelerate the diversification process of the economy, increase competitiveness, and ensure a new stage of regional development.

Keywords: technopolis, innovation, non-oil sector, technology transfer, East Asia, Azerbaijan

Redaksiyaya daxilolma: 20.11.2025

Çapa qəbul olunma: 15.04.2025

QIDA SƏNAYESİNDƏ İQTİSADI İDARƏETMƏ VƏ COP29-un DAVAMLI İNKİŞAF STRATEGİYALARINA TƏSİRİ

Mehriban Rövşən qızı Hüseynova, Emiliya Xanhüseyn qızı Şahverənova

Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

huseynova.mehriban.89@gmail.com, Emiliyashaverenova@gmail.com

Xülasə. Qida sənayesi hər bir ölkənin iqtisadi və sosial sabitliyində mühüm rol oynayır. *İqlim dəyişikliyi və ekoloji problemlər bu sektorun qarşısında yeni çağırışlar qoyur. COP29 kimi beynəlxalq tədbirlər isə bu sahədə davamlı iqtisadi idarəetmənin vacibliyini önə çəkir.* Qida sənayesində iqtisadi idarəetmə və COP29-un davamlı inkişaf strategiyalarına təsiri çox vacibdir. Bu sahədə iqtisadi idarəetmə, qida istehsalının və təchizat zəncirinin daha dayanıqlı və sərfəli olmasını təmin etməyə yönəlidir. COP29 (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 29-cu iqlim dəyişiklikləri konfransı), qlobal miqyasda iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə və dayanıqlı inkişafın təşviqi ilə bağlı mühüm qərarlar qəbul etmək məqsədini güdür. Məqalədə qida sənayesində iqtisadi idarəetmənin cari vəziyyəti, COP29-un tövsiyələri və bu istiqamətdə inkişaf imkanları araşdırılır.

Açar sözlər: Qida sənayesi, İqtisadi idarəetmə, Davamlı inkişaf, COP29, İqlim dəyişikliklər, Resursların səmərəli istifadəsi, Karbon emissiyalarının azaldılması, Aqrar-sənaye sektoru, Ekoloji cəhətdən təmiz istehsal, Tullantıların azaldılması, Bərabərgəlirli iqtisadiyyat, Qlobal əməkdaşlıq, Sosial və iqtisadi rifah, Sərfəli istehsal.

Giriş. Qlobal miqyasda iqlim dəyişikliyi qida təhlükəsizliyini və kənd təsərrüfatı istehsalını təhdid edən əsas faktorlardan biridir. Bu vəziyyət qida sənayesində iqtisadi idarəetmə modellərinin yenidən qurulmasını zəruri edir. Azərbaycan 2024-cü ildə COP29-a ev sahibliyi etməklə bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlıqda öz rolunu gücləndirmişdir. Qida Sənayesində İqtisadi idarəetmə, qida sənayesində resursların səmərəli istifadə olunmasını, məhsulun keyfiyyətini artırmaq, tullantıları azaltmaq və istehsalın optimallaşdırılmasını təmin etməyə yönəlidir. Bu sahədə tətbiq olunan iqtisadi idarəetmə strategiyalarına aşağıdakılar daxil ola bilər:

- **Məhsul və istehsal proseslərinin optimallaşdırılması:** Məhsulun istehsalından başlayaraq, təchizat zənciri boyunca bütün mərhələlərdə səmərəli idarəetmə təcrübələrinin tətbiqi. Bu, istehsal xərclərinin azalmasına və qida israfının önəlməsinə kömək edir.

- **İnnovasiya və texnologiya tətbiqi:** Yeni texnologiyaların (məsələn, aqrotexnologiya və rəqəmsal idarəetmə sistemləri) qida istehsalında istifadəsi daha səmərəli və ekoloji cəhətdən daha təmiz proseslərin həyata keçirilməsinə şərait yaradır.

- **Ədalətli ticarət və istehsal qaydaları:** Qida sənayesində yerli fermerlərin və istehsalçıların dəstəklənməsi, onların sosial və iqtisadi rifahını artırmaqla bərabər, qlobal bazarda ədalətli və dayanıqlı ticarət əlaqələrinin qurulmasına imkan verir.

Azərbaycanın qida sənayesi əsasən kənd təsərrüfatına əsaslanır. İdxaldan asılılıq, su və torpaq resurslarının məhdudluğu, istehsal və logistika problemləri bu sahədə effektiv idarəetmənin əhəmiyyətini artırır. Dövlət proqramları, subsidiyalar və kənd təsərrüfatına texnoloji dəstək bu idarəetmənin əsas komponentləridir.

COP29-un Davamlı İnkişaf Strategiyalarına Təsiri: COP29-un əsas məqsədi Paris Sazişinin müddələrinin icrasını gücləndirmək, qlobal istiləşmənin qarşısını almaq və davamlı inkişafın təmin edilməsidir. Qida sənayesi bu kontekstdə həm iqlim dəyişikliyinə səbəb olan amil, həm də ondan təsirlənən sahədir. COP29 çərçivəsində təqdim olunan yaşıl texnologiyalar, emissiyaların azaldılması

strategiyaları və investisiya imkanları bu sənayenin transformasiyasına təkan verə bilər. COP29, iqlim dəyişikliyi qarşısını almaq üçün beynəlxalq əməkdaşlığı təşviq edən və dayanıqlı inkişaf hədəflərinə çatmağa kömək edən bir forumdur. Bu konfransın qida sənayesinə və iqtisadi idarəetməyə təsiri aşağıdakı sahələrdə nəzərə çarpır:

- Karbon emissiyalarının azaldılması: COP29 çərçivəsində qida sənayesində karbon emissiyalarının azaldılması məqsədilə daha ekoloji cəhətdən təmiz istehsal metodlarının tətbiqinə diqqət yetirilir. Bu, həm də qida sənayesində dayanıqlı istehsal proseslərinin tətbiqini təşviq edir.
- Aqrar-sənaye sektorunda dayanıqlı təcrübələr: Qida istehsalçıları və fermerlər üçün dayanıqlı kənd təsərrüfatı və təbii resursların qorunması ilə bağlı strategiyalar irəlilədilir. Bu, əkinçilikdə təbii resursların daha effektiv istifadəsinə və torpaq tələfatının qarşısının alınmasına kömək edir.
- Tullantıların azaldılması: COP29-da qəbul olunan siyasətlər qida tullantılarının azaldılmasına və qida israfının qarşısını almağa yönəlib. Bu məqsədlə, qida istehsalı və təchizat zəncirində innovativ və dayanıqlı yanaşmaların tətbiqinə dəstək verilir.
- Sosial və iqtisadi təsirlər: COP29-da qəbul olunan qərarlar yalnız ekologiyaya deyil, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrin sosial və iqtisadi inkişafına təsir edir. Bu, daha inklüziv və bərabərgərlirli qlobal iqtisadiyyatın yaradılmasına xidmət edir.

Davamlı İqtisadi İdarəetmə Modelləri

Müasir idarəetmə yanaşmaları resursların effektiv istifadəsinə, təkrar emal imkanlarının genişləndirilməsinə və rəqəmsallaşmaya əsaslanmalıdır. İqlim risklərinin qiymətləndirilməsi, yerli istehsalın stimullaşdırılması və dayanıqlı kənd təsərrüfatı metodlarının tətbiqi qida sənayesində uzunmüddətli iqtisadi sabitliyi təmin edə bilər. Qida sənayesində iqtisadi idarəetmə və COP29-un davamlı inkişaf strategiyalarına təsirini daha ətraflı təhlil etmək üçün bir neçə əhəmiyyətli statistik məlumatlar təqdim edilib. Bu statistikalar həm qida istehsalı, həm də iqlim dəyişiklikləri və davamlı inkişaf sahələrinə aid olan məlumatlardır.

1. Qida Sənayesinin İqlim Dəyişikliklərinə Təsiri:

Qida istehsalı və istehlakı, dünya üzrə karbon emissiyalarının əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir. Məsələn:

- Qida istehsalı, təchizatı və istehlakı qlobal karbon emissiyalarının təxminən 25-30%-ni təşkil edir. (UNFAO, 2021)
- Əkinçilik və heyvandarlıq sektoru qlobal iqlim dəyişikliyinə təsir edən ən böyük sahələrdən biridir. Məsələn, heyvandarlıq yalnız üstü emissiyalarının təxminən 14.5%-ni məsuliyyət daşıyır. (FAO, 2013)

2. Qida İstehsalı və Tullantılar:

Qlobal qida tullantıları, həm istehsal, həm də istehlak mərhələlərində böyük ölçüdə mövcuddur.

- Bir il ərzində dünya üzrə 1,3 milyard ton qida israf edilir, bu, dünya qida istehsalının təxminən üçdə birini təşkil edir. (FAO, 2019)
- Qida tullantıları, hər il 3,3 milyard ton karbon ekvivalentinə bərabərdir ki, bu da dünyadakı qlobal emissiyaların təxminən 8%-ni təşkil edir. (United Nations Environment Programme, 2021)

3. Dayanıqlı Kənd Təsərrüfatı və Qida Təhlükəsizliyi:

Qida təhlükəsizliyi və kənd təsərrüfatı sistemləri qlobal dayanıqlı inkişafın mühüm aspektlərindəndir.

- Dünyada 828 milyon insan hələ də qida təhlükəsizliyi problemi ilə üzləşir. Bu, planetin əhalisinin yeddi faizini təşkil edir. (FAO, 2023)
- Aqrar sektorda dayanıqlı təcrübələrin tətbiqi, 2030-cu ilə qədər karbon emissiyalarını 25%-ə qədər azaltmağa kömək edə bilər. (IPCC, 2021)

4. COP29 və İqlim Dəyişiklikləri ilə Mübarizə:

COP29 çərçivəsində qəbul olunan qərarların əsas məqsədi qlobal iqlim dəyişiklikləri ilə mübarizəni gücləndirməkdir.

- İqlim dəyişikliyi, 1.5°C temperatur artımının altında qalması təmin etmək üçün qlobal emissiyaların 45%-ə qədər azaldılmasını tələb edir. (IPCC, 2021)

• COP21-də Paris Sazişi, 2030-cu ilə qədər iqlim dəyişikliyi qarşısını almaq məqsədilə global emissiyalarının 45% azaldılmasını və 2050-ci ilə qədər karbonsuz iqtisadiyyatın qurulmasını nəzərdə tutur.

5. *Qlobal Qida İstehsalı və İstehlakı Statistikaları:*

Qlobal qida istehsalının artırılması və eyni zamanda karbon emissiyalarının azaldılması çətin və qarşılıqlı təsirli bir məsələdir.

• 2022-ci ilin məlumatlarına görə, qlobal qida istehsalı hər il təxminən 4 milyard ton məhsul istehsal edir (FAO, 2022).

• Dünyada hər il 50 milyon hektar torpaq kənd təsərrüfatı məqsədilə istifadə olunur. Bu sahənin əhəmiyyətli miqdarda torpaq istifadə etməsi, həm də ekosistemlərə ciddi təsir göstərir. (World Bank, 2022)

6. *Qida Sənayesinin Resurs İstifadəsi:*

Qida sənayesi, dünya üzrə əhəmiyyətli su və enerji sərfiyyatına səbəb olur.

• Kənd təsərrüfatı sektoru dünya üzrə təxminən 70% təzə su ehtiyatını istifadə edir. (FAO, 2021)

• Bir kiloqram ət istehsal etmək üçün 15,000 litr su sərf olunur, bu da qida istehsalında su resurslarının səmərəli istifadəsinin vacibliyini göstərir. (Water Footprint Network, 2020)

7. *Dayanıqlı Qida Sistemləri və İnnovasiya:*

• Dünyada dayanıqlı qida sistemlərinə yönəldilən investisiyalar son illərdə artmışdır və global miqyasda 2030-cu ilə qədər 2.5 trilyon dollar dəyərində bir sərmayə gözlənilir. (World Resources Institute, 2021)

• Qida israfını azaldan texnologiyalar və innovativ sistemlər, təxminən 2050-ci ilə qədər dünya üzrə qida tullantılarını 50% azalmasına imkan verə bilər (UNEP, 2021).

Yuxarıda verilən statistikalar göstərir ki, qida sənayesində iqtisadi idarəetmə, COP29-un davamlı inkişaf strategiyaları və iqlim dəyişikliklərinin təsiri global miqyasda əhəmiyyətli təsirlərə sahibdir. İqlim dəyişikliyi ilə mübarizə və dayanıqlı kənd təsərrüfatı təcrübələrinin tətbiqi, həm ekoloji, həm də iqtisadi cəhətdən gələcəkdə uğurlu nəticələr verə bilər.

Nəticə və Təkliflər

Qida sənayesində iqtisadi idarəetmə ekoloji və sosial baxımdan davamlı olmalıdır. COP29 bu istiqamətdə Azərbaycan üçün mühüm imkanlar yaradır. Təvsiyə olunur ki, yaşıl investisiya proqramları hazırlanmalı, iqlim dəyişikliklərinə adaptasiya planları hazırlanmalı, və rəqəmsal həllər genişləndirilməlidir. Bu yanaşma həm daxili bazarın sabitliyini qoruyacaq, həm də ixrac potensialını artıracaq. Qida sənayesində iqtisadi idarəetmə və COP29-un davamlı inkişaf strategiyalarına təsiri çox vacibdir. Bu sahədə iqtisadi idarəetmə, qida istehsalının və təchizat zəncirinin daha dayanıqlı və sərfəli olmasını təmin etməyə yönəlir. COP29 (Birləşmiş Millətlər Təşkilatının 29-cu iqlim dəyişiklikləri konfransı), global miqyasda iqlim dəyişikliyinə qarşı mübarizə və dayanıqlı inkişafın təşviqi ilə bağlı mühüm qərarlar qəbul etmək məqsədini güdür. Nəticə olaraq, qida sənayesində iqtisadi idarəetmə və COP29-un davamlı inkişaf strategiyaları bir-birini tamamlayan vacib amillərdir. Bu iki sahə arasındakı sinerji, həm ekoloji, həm də iqtisadi baxımdan dayanıqlı və gələcək üçün daha sağlam bir qida sisteminin qurulmasına imkan verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Bengtsson, M., & Sörqvist, P. (2018). Sustainable Development: A Global Perspective. Oxford University Press.
2. Kates, R. W., Parris, T. M., & Leiserowitz, A. A. (2005). What is Sustainable Development? Goals, Indicators, Values, and Practice. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 47(3), 8-21.
3. Garnett, T., & Godfray, H. C. J. (2012). Sustainable Intensification in Agriculture: Navigating a Course through Complex Challenges. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, 365(1554), 1-12.

4. Pretty, J. N., & Bharucha, Z. P. (2014). Sustainable Intensification in Agricultural Systems. *Annals of Botany*, 114(6), 1-18.
5. UNFCCC (United Nations Framework Convention on Climate Change). (2023). COP29 Summary Report. United Nations. Available at: <https://unfccc.int/cop29>
6. IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). (2021). *Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report*. Cambridge University Press.
7. FAO (Food and Agriculture Organization). (2021). *The State of Food Security and Nutrition in the World 2021*. Rome: FAO.
8. World Bank. (2020). *Food Systems and Climate Change: Opportunities for Action*. Washington, DC: World Bank.
9. COP29 Official Website. (2025). Key Developments and Agreements on Sustainable Development Goals. www.cop29.org.
10. Greenpeace International. (2022). *How Climate Change Affects the Global Food System*. www.greenpeace.org.
11. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating Shared Value. *Harvard Business Review*, 89(1-2), 62-77.
12. Daly, H. E. (1996). *Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development*. Beacon Press.

УДК 330.34**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ В ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ И
ВЛИЯНИЕ COP29 НА СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ**

¹Мехрибан Ровшан кызы Гусейнова, ²Эмилия Хангусейн кызы Шахверенова
Азербайджанский государственный университет нефти и промышленности
¹huseynova.mehriban.89@gmail.com, ²Emiliyashaverenova@gmail.com

Резюме. Пищевая промышленность играет важную роль в экономической и социальной стабильности каждой страны. Изменение климата и экологические проблемы создают новые вызовы для этого сектора. Международные мероприятия, такие как COP29, подчеркивают важность устойчивого экономического управления в этой области. Экономическое управление в пищевой промышленности и влияние COP29 на стратегии устойчивого развития имеют большое значение. Экономическое управление в этой области направлено на обеспечение большей устойчивости и прибыльности производства и поставок продовольствия. Целью КС29 (29-й конференции ООН по изменению климата) является принятие важных решений по борьбе с изменением климата и содействию устойчивому развитию в глобальном масштабе. В статье рассматривается современное состояние экономического управления в пищевой промышленности, рекомендации COP29 и возможности развития в этом направлении.

Ключевые слова: Пищевая промышленность, Экономическое управление, Устойчивое развитие, COP29, Изменение климата, Эффективное использование ресурсов, Сокращение выбросов углерода, Агропромышленный сектор, Экологически чистое производство, Сокращение отходов, Справедливая экономика, Глобальное сотрудничество, Социально-экономическое благосостояние, Прибыльное производство.

UDC 330.34

ECONOMIC MANAGEMENT IN THE FOOD INDUSTRY AND THE IMPACT OF COP29 ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGIES

¹Mehriban Rovshan gizi Huseynova, ²Emiliya Khanhuseyn gizi Shahverenova
Azerbaijan State Oil and Industry University

¹huseynova.mehriban.89@gmail.com, ²Emiliyashaverenova@gmail.com

Summar. *The food industry plays an important role in the economic and social stability of each country. Climate change and environmental issues pose new challenges for this sector. International events such as COP29 highlight the importance of sustainable economic management in this area.*

Economic governance in the food industry and the impact of COP29 on sustainable development strategies are of great importance. Economic governance in this area aims to ensure greater sustainability and profitability in food production and supply. The goal of COP29 (the 29th UN Conference on Climate Change) is to make important.

Decisions on combating climate change and promoting sustainable development on a global scale. The article examines the current state of economic governance in the food industry, the recommendations of COP29 and the possibilities for development in this direction.

Keywords: *Food industry, Economic management, Sustainable development, COP29, Climate change, Resource efficiency, Carbon emission reduction, Agribusiness, Clean production, Waste reduction, Fair economy, Global cooperation, Socio-economic welfare, Profitable production.*

Redaksiyaya daxilolma: 20.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

UOT 338.433; 338.43

DOI 10.30546/JIECM.2025.2.2032

AQRAR SAHƏDƏ İSTEHSAL RESURLARINA FERMER ƏLYETƏRLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNDƏ DÖVLƏT DƏSTƏYİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ¹Xuraman İsmayıl qızı Rzayeva, Cəlal Nəsimi oğlu Səfərov¹Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti²Aqrar Tədqiqatlar Mərkəzi¹xuramanrzayeva58@gmail.com, ²Celalseferov.cs@gmail.com

Xülasə. Məqalədə müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində aqrar sahədə istehsal resurslarına fermerlərin əlyetərliyinin təmin edilməsində dövlət dəstəyinin araşdırılması, təsərrüfatların fəaliyyətinin perspektiv imkanlarının genişlənməsində dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsinin müəyyənləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması məsələlərinə baxılmışdır.

Açar sözlər: aqrar sahə, fermer təsərrüfatı, dövlət dəstəyi, istehsal, resurs, əlyetərlik, iqtisadi inkişaf.

Giriş. Məlum olduğu kimi, ölkəmizdə aparılan torpaq islahatları nəticəsində üç təsərrüfat forması fəaliyyət göstərir; kənd təsərrüfatı müəssisələri, fərdi sahibkarlar və ailə - kəndli təsərrüfatları. Hazırda, kənd təsərrüfatında əsas məhsul istehsalçıları əsasən ailə-kəndli təsərrüfatlarıdır. 2023-cü ilin statistik məlumatına görə ölkədə istehsal olunan məhsulun 11.1%-i kənd təsərrüfatı müəssisələri tərəfindən, 88.9%-i isə fərdi sahibkarlar və ailə-kəndli təsərrüfatları tərəfindən istehsal olunmuşdur. Fərdi sahibkar təsərrüfatları tərəfindən istehsal olunan məhsullar isə ayrılıqda daha az xüsusi çəkiyə malikdir. Odur ki, kənd yerlərində fəaliyyət göstərən kiçik təsərrüfat formaları ölkənin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında mühüm rol oynayır.

İqtisadçı alim E.Ə. Quliyev öz tədqiqatlarında qeyd edir ki, “Aqrar islahatların ilk illərindən başlayaraq kənd təsərrüfatı məhsullarının aşağı qiymətləri, artan istehsal xərcləri, istehlakçının ərzaq məhsulları üçün ödədiyi məbləğin dəyər zəncirinin subyektləri arasında qeyri-bərabər bölgüsü kənd təsərrüfatı sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik və orta təsərrüfatların və eləcə də kənd təsərrüfatı müəssisələrinin orta və ya yüksək gəlir əldə etmə imkanlarına mənfi təsir göstərən açıq tendensiyalardır”[4. səh 125]

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, ölkədə fəaliyyət göstərən xırda, kiçik və orta istehsalçılarla bərabər, (iri şirkət və holdinqlər istisna olmaqla) digər istehsalçıların da məhsulun maya dəyərinə uyğun keyfiyyətli və rəqəbatqabiliyyətli məhsul istehsal etmək üçün müasir texnika və texnologiyalar əldə etməsi üçün maliyyə vəsaitləri çatışmır. Ölkənin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün tələb olunan məhsulların istehsalının artırılması istehsalçıların innovativ istehsal texnologiyaları və istehsal vasitələri ilə təmin edilməsinin yaxşılaşdırılmasını şərtləndirir. Hazırda, aqrar sahənin mövcud inkişaf səviyyəsinin aşağı olması, emal sənayenin zəif investisiya cəlbediciliyi və dünya bazarında kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın artmasına baxmayaraq aqrobiznesin inkişafında mövcud olan risklər və s problemlər dövlət tərəfindən aqrar siyasətin aparılmasına sistemli yanaşmanı zəruri edir.

Mövzunun aktuallığı – Aqrar sahə iqtisadiyyatının inkişafı, ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin qorunması və kənd yerlərinin davamlılığı ilə bağlı bir sıra amillərdən ibarətdir. Dünyada baş verən proseslər, qiymətlərin sürətlə qalxması fonunda yaranan global problemlər qarşısında ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi hər bir ölkə üçün strateji əhəmiyyətli sahəyə çevrilir. Təsərrüfatların inkişafı və davamlılığı bilavasitə texnika, toxum, gübrə və yanacaq kimi istehsal ehtiyatlarının mövcudluğundan asılıdır. Bu resurslara səmərəli dövlət dəstəyi fermerlərə istehsal həcmi artırmağa və məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmağa imkan verir ki, bu da öz növbəsində istehsal həcmi artırılmasında və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Hazırda ölkəmizdə

fəaliyyət göstərən ailə-kəndli (fermer) təsərrüfatları kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında 90%-ə dək paya malikdir. Bu təsərrüfatların inkişaf etməsi, kənd yerlərinin inkişafı, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı və regional iqtisadi inkişafı stimullaşdırır. Fermerlərə daxilolmalar üçün subsidiya şəklində dəstək istehsal xərclərini azaltmağa kömək edir ki, bu da rəqabətin artmasına və təsərrüfatların gəlirliliyinin artmasına şərait yaradır. Aqrar sahədə fermerlərin istehsal ehtiyatlarına sahib olmasına dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsinin aktuallığı yerli kənd təsərrüfatının rəqabət qabiliyyətinin artırılması, kənd təsərrüfatı istehsalının artımının stimullaşdırılması, kənd yerlərində həyat şəraitinin yaxşılaşdırılması və ölkənin ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi zərurətindən irəli gəlir. Bunun üçün dövlət dəstəyi mexanizmini təkmilləşdirmək, onu daha əlçatan, şəffaf və effektiv etmək, o cümlədən fermerlərin innovasiyalara və davamlı inkişafa daha maraqlı olmalarına dəstək vermək lazımdır.

Tədqiqatın məqsədi ölkə iqtisadiyyatının mühüm sahələrindən biri olan aqrar sahənin inkişafına nail olunmasında prinsiplial olaraq mühüm amil kimi istehsal resurslarına fermer əlyetərliyinin təmin edilməsinə dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsidir.

Tədqiqat obyektı kimi ölkənin kənd təsərrüfatında fəaliyyət göstərən ailə-kəndli təsərrüfatları və ev təsərrüfatları müəyyən edilmişdir.

Tədqiqat işində təhlil, müqayisə, müşahidə və statistik təhlil kimi iqtisadi üsullardan istifadə edilmişdir. Tədqiqat işində ailə-kəndli təsərrüfatları haqqında toplanmış məlumatlardan, Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarından, aqrar sahənin inkişafı üçün dövlət dəstəyi ilə bağlı normativ hüquqi sənədlərdən və eləcə bu sahədə elmi araşdırmaları olan yerli və xarici alimlərin elmi məqalə və əsərlərindən istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - məqalədə aparılan təhlillər nəticəsində verilən təklif və tövsiyələr yeni fermerlərin formalaşmasında və onların istehsal resursları ilə təmin edilməsində dövlət dəstəyinin təkmilləşdirilməsi və müasir təsərrüfat formalarının inkişaf layihələrinin hazırlanmasında istifadə oluna bilər.

MATERIALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Fermerlərə büdcə hesabına göstərilən dövlət dəstəyinin şəffaflığının təmin edilməsi inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi, ölkəmizdə də aqrar siyasətin son illərdə kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşmanın tətbiqini müxtəlif sahələrinə yönəlməsini zəruri etmişdir. Bura daxildir: dəqiq kənd təsərrüfatı, rəqəmsal maliyyə xidmətləri, məlumatların uçotu və idarəetmə sisteminin inkişafı, informasiya texnologiyaları dəstəyinin genişləndirilməsi və s. Burada xüsusi ilə elektron kənd təsərrüfatının tətbiqini qeyd etmək olar. Hazırda fermerlərin istehsal resurslarına çıxışının asanlaşdırılması üçün verilən subsidiyaların fermerlərin elektron sistem üzərindən qeydiyyatdan keçərək almaları təmin edilmişdir. Fermerlərə verilən kartlara köçürülən vəsaitlərin 25%-nin nəğdləşdirilməsi və 75%-nin isə dövriyyə vəsaitlərinin alınmasına və sığorta ödənişi üçün sərf edilməsi ilə dövlət dəstəyinin birbaşa kənd təsərrüfatı istehsalına yönləndirilməsi təmin edilmişdir.

Keçən əsrin 90-cı illərində dəyişən iqtisadi münasibətlər nəticəsində yeni avadanlıqların alınması çətinləşmiş və aqrar islahatların ilk illərindən kənd təsərrüfatında mövcud olan avadanlıqların rəqabətqabiliyyətli olmaması və onların aşınaraq istismar müddətini başa vurması kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalında və emalında bir çox problemlər yaratmışdır. Məhz bu amillər, kənd təsərrüfatında avadanlıqların yenilənməsi, sahədən məhsuldarlığı artırmaq üçün innovativ texnologiyaların tətbiqi və genişləndirilməsi, aqrotexniki xidmətlərin göstərilməsi, rəqabətin və keyfiyyətin yüksəldilməsi kimi problemlərin həlli kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi mexanizminin hazırlanaraq həyata keçirilməsini zəruri etmişdir. Sürətli iqtisadi inkişaf, rəqabət mühitinin getdikcə daha da sərtləşməsi göstərilən dövlət dəstəyi mexanizminin təkmilləşdirilməsini şərtləndirmişdir. Məhz bu baxımdan, *Kənd təsərrüfatı istehsal vasitələri bazarında rəqabətyönlü fəaliyyətin təmin edilməsi, texnikanın və damazlıq heyvanların lizinq vasitəsilə güzəştli satışı mexanizminin təkmilləşdirilməsi, özəl aqrotexniki xidmətlərin genişləndirilməsi, dövlət-özəl tərəfdaşlığı prinsipi tətbiq edilməklə güzəştlərə yönəldilən büdcə vəsaitindən səmərəli istifadə edilməsi* Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin və aqrar sahədə lizinq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 19 dekabr 2018-ci il tarixli 413№-li Fərmanında öz əksini tapmışdır [1].

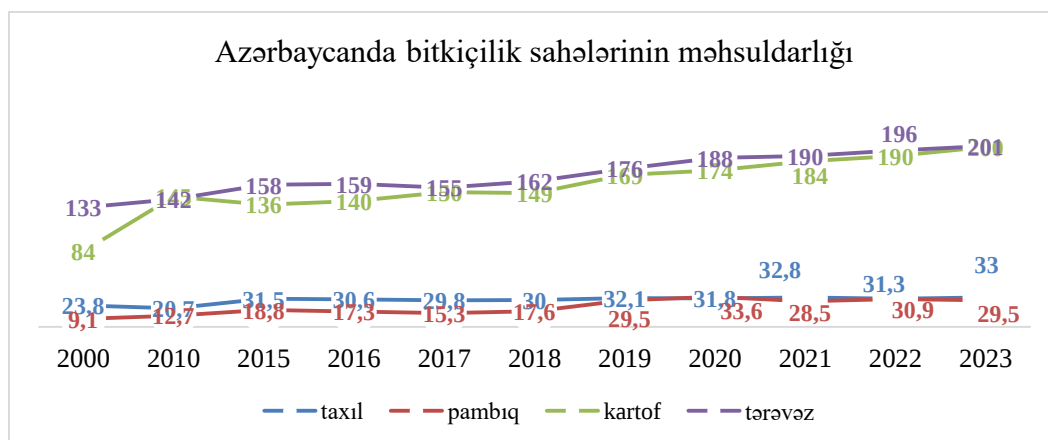
Məlum olduğu ki, kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə olunan və əsas istehsal fonduna daxil edilən resurslardan məhsul almaq da xeyli vaxt tələb edir. Məsələn bir südçülük fermasında inəklərin yetişdirilməsi üçün 3 il, meyvə bağından məhsul əldə edilməsi üçün 4-5 il, çay məhsulunun əldə edilməsi üçün 8-10 il vaxt tələb olunur. Təbii ki, burada 1-5 hektar aralığında torpaq sahələrinə sahib olan ailə-kəndli təsərrüfatlarının bu qədər müddəti gözləməyə və məhsul əldə edilənə qədər xərcləri qarşılamağa imkanları yoxdur və maliyyə vəsaitlərinin çox məhdud olması vəziyyəti daha da çətinləşdirir. Digər tərəfdən, kənd təsərrüfatında innovativ bağların salınması və məhsuldar heyvanlardan ibarət heyvandarlıq təsərrüfatlarının yaranması istiqamətində müəyyən işlər görülməsinə baxmayaraq əldə edilən əsas istehsal resurslarının yerli şəraitə uyğunlaşdırılmasında qarşıya çıxan çətinliklər onlardan istifadənin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salır.

Araşdırmalar göstərir ki, kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın artırılmasına təsir edən amilləri üç qrupa ayırmaq olar. Bunlar tənzimlənməyən, qismən tənzimlənən və tam tənzimlənən amillərdir.

Tənzimlənən amillərə məhsul istehsalı üçün istifadə olunan toxum və ətirlərin keyfiyyəti, yerli şəraitə uyğunluğu və cinsi, alaq otları ilə yoluxma səviyyəsi, bitkilərin xəstəlikləri və zərərvericiləri, qida elementlərinin mövcudluğu, yeni texniki vasitələrlə təminat səviyyəsi, torpağın aerasiyası (torpağın sıxlığı və havalanması) və aqreqat tərkibi daxildir. Bu amillər vasitəsilə geniş ərazilərdə istehsalı tənzimləmək olar, eyni zamanda, tənzimlənməyən və qismən tənzimlənən amillərin bitkilərin böyüməsinə, inkişafına, məhsuldarlığına və keyfiyyətinə mənfi təsirini minimuma endirmək olar.

Məlum olduğu kimi fermerlərin ən çox çətinlik çəkdiyi məsələlərdən biri, əkin sahələrinin vaxtılıq vaxtında mineral gübrələrlə təmin edilməsidir. Burada yaranan çətinliklərdən biri qiymətlərin baha olması və maliyyə imkanlarının aşağı olmasıdır. Digər səbəb, verilən subsidiyaların şəxsi ehtiyacları yönəldilməsi ilə bağlıdır. Subsidiyaların verilməsində edilən dəyişikliklər və qeyd etdiyimiz kimi vəsaitin nəədləşdirilməsinə qoyulan məhdudiyyətlər əkin sahələrinin münbitliyinin qorunmasına və nəticədə istehsalın artmasına şərait yaratmışdır.

Statistik məlumatların təhlili göstərir ki, kənd təsərrüfatı əkinlərinin islahatlar dövründə və 2000-ci illərdə, 2010-2015-ci illərdə mineral gübrələrlə təmin edilməsi həddən artıq aşağı səviyyədə olub. Təbii ki, bu da torpaqların münbitliyinin aşağı düşməsinə, məhsuldarlığın və sonda istehsalın azalmasına ciddi təsir etmişdir. Torpaqların təbii münbitliyinin qorunması və iqtisadi münbitliyinin artırılması aqrar siyasətin əsas prinsipi olmalıdır. Məhz bu baxımdan, aparılan islahatlar, istehsal resurslarına fermer əlyetərliyinin təmin edilməsi istiqamətində dövlət dəstəyinin göstərilməsi 2015-ci ildən sonrakı illərdə əkin sahələrinin mineral gübrələrlə təmin edilməsini yaxşılaşdırmışdır. Bu isə öz növbəsində məhsuldarlığın və məhsul istehsalının artmasına səbəb olmuşdur. Onu da qeyd edək ki, əkin sahələrinin qidalı maddələrlə təmin edilməsi məhsuldarlığın artmasına təsir edən əsas amillərdən biridir. Azərbaycanda əsas məhsullar üzrə məhsuldarlığın dinamikası qrafik 1 -də verilmişdir.

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

Qrafik 1. Azərbaycanda əsas əkin sahələrinin məhsuldarlığın dinamikası.

Qrafikdə təsvir olunan statistik məlumatlardan göründüyü kimi məhsuldarlıq göstəriciləri əsasən 2016-cı ildən sonra artan trendlə inkişaf etmişdir. Övvəldə qeyd etdiyimiz kimi bu, tək əkinlərin qidalı maddələrlə təmin edilməsi ilə bağlı deyil, burada, əkinlərdə cins toxumlardan və yeni texnologiyalardan istifadə səviyyəsinin yüksəldilməsi də önəmli rol oynayır.

Dünya iqtisadiyyatında baş verən proseslər, məlum müharibə səbəbindən yaranmış enerji böhranı və bu böhranla üzləşən ən böyük sənaye istehsalına malik olan inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin olması avadanlıqların qiymətlərinin kəskin artmasına gətirib çıxarır. Artıq təsərrüfatlarda əvvəllər mövcud olmuş və bu gündə vergi hesabatlarında öz əksini tapan amortizasiya xərcləri artan qiymətlər fonunda öz əhəmiyyətini daha da itirmişdir. Odur ki, fermerlərin istehsal resurslarına əlyetərliyinin təmin edilməsi üçün istehsal resurslarının idxalına güzəştli gömrük rüsumları və vergi güzəştləri tətbiq edilir.

“Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının 22 noyabr 2013-cü il tarixli 824 nömrəli qanununa əsasən Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə edilən dəyişikliklərə görə, 2014-cü il yanvarın 1-dən 5 il müddətinə torpaq vergisi istisna olmaqla, digər vergiləri ödəməkdən azadırlar. Bu vergilərə gəlirlərə tətbiq edilən gəlir vergisi; kənd təsərrüfatı məhsullarının satışı üzrə dövrüyyədən əlavə dəyər vergisi və hüquqi və fiziki şəxslər fəaliyyət prosesində istifadə olunan əmlaka görə əmlak vergisi aiddir [3].

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2005-ci il 31 yanvar tarixli 11 və 12 nömrəli qərarlarına əsasən kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı sahəsində istifadə edilən və lizinq müqaviləsinin obyektı olan əksər maşın və texniki vasitələr idxal edilərkən idxal rüsumundan və əlavə dəyər vergisindən azadırlar [3].

Hazırda, Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi vəsaiti hesabına texnikaların alınmasına dövlət dəstəyi göstərilir. Texnika və digər avadanlıqların alınmasına sahibkar tərəfindən texnikanın dəyərinin 20%-i həcmində ilkin ödəniş, dövlət tərəfindən 40 %-i həcmində subsidiya (güzəşt), qalan məbləğ isə Bank tərəfindən faizsiz kreditləşməklə kənd təsərrüfatı texnikası əldə etmək mümkündür. Damazlıq heyvan alışı üçün isə heyvanın dəyərinin 25%-i həcmində ilkin ödəniş, dövlət tərəfindən 60% subsidiya (güzəşt), qalan məbləğ isə illik 7%-lə Bank tərəfindən kreditləşdirilir [2].

Araşdırmalardan göründüyü kimi kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı prosesində tələb olunan istehsal resurslarına əlyetərliyi asanlaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən mühüm addımlar atılmaqdadır. Bu isə öz növbəsində sahədən məhsuldarlığın və gəlirlərin artmasına imkan verir.

Nəticələr və müzakirə

Kənd təsərrüfatı milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə səmərəlilik baxımından rəqabət apara bilmir. İstənilən ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq kənd təsərrüfatı, iqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli dəstəyə ehtiyacı olan bir sahə kimi formalaşmışdır. Dünya bazarında ən çox məhsul ixrac edən ölkələrdə məhsul istehsalının artmasının əsas səbəbi də bu sahəyə dövlət dəstəyinin güclənməsi ilə izah olunur. İnkişaf etmiş ölkələrdə məhsul istehsalının və məhsul satışı bazarının dəqiq təşkili və düzgün tənzimlənməsi kənd təsərrüfatının sürətli innovativ inkişafını təmin etməkdədir.

Türkiyədə 2017-ci ildə ödənilən kənd təsərrüfatı yardımları ilə ÜDM-in 1%-i arasındakı fərq təxminən 5 milyard ABŞ dollar təşkil etmişdir. 2006-cı ildə qəbul edilmiş “Kənd təsərrüfatı haqqında” qanuna əsasən, dövlət kənd təsərrüfatı istehsalının dəstəklənməsinə ÜDM dəyərinin 1%-ni ayırmalıdır. Ancaq aradan keçən 10 illik müddətdə qanunda göstərilən nisbət təxminən yarısı kənd təsərrüfatı istehsalına dəstək üçün ayrılıb. 2017-ci ildə Türkiyədə ÜDM dəyərinin 0,41%-i kənd təsərrüfatının dəstəklənməsinə ayrılıb və bu nisbət son illərin ən aşağı səviyyəsinə düşüb [10].

Türkiyə Kənd Təsərrüfatı və Meşə Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən verilən məlumata görə son illərdə fermerlərin istehsal resursları ilə təminatının yaxşılaşdırılması üçün toxum, dənli bitkilər, dizel yanacağı, gübrə, torpaq analizi və kənd abadlığı sahələrində dövlət dəstəyi genişləndirilmiş və onun səmərəliliyini artırmaq üçün yeni mexanizmlər hazırlanmaqdadır.

Araşdırmalar göstərir ki, istehsal resurslarına fermer əlyetərliyinin təmin edilməsi üçün göstərilən dövlət dəstəyi ÜTT –yə üzv olan ölkələrlə, üzv olmayan ölkələr arasında kəskin

fərqlənməkdədir. Xüsusilə ÜTT –yə daxil olan ölkələr götürdükləri öhdəliklərə uyğun olaraq dövlət dəstəyini həyata keçirirlər.

Rusiya Federasiyasında kənd təsərrüfatının inkişafı və fermerlərin istehsal resurslarına əlyetərliyini təmin edilməsi üçün fermerlərin güvənə biləcəyi dövlət dəstəyi proqramı yaradılmışdır. Məsələn, son illərdə mövcud maşınların təkmilləşdirilməsi və ya dəyişdirilməsi məqsədilə kənd təsərrüfatı texnikasının alınmasına, eyni zamanda kooperativləri dəstəkləmək üçün kooperativ üzvlərindən kənd təsərrüfatı məhsullarının alınmasına subsidiyalar ayrılır. Bundan əlavə, kooperativ üzvlərinə sonradan yenidən qeydiyyatla alınmaqla əmlakın alınması üçün subsidiya ala bilməsinə şərait yaradılır. Damazlıq heyvanlarla məşğul olan fermerlərə cavan heyvanların (mal-qara, quşçuluq) alınmasına, sürü sığortasına görə subsidiyalar verilir. Satılan süd də kvotaya daxil edilir. Subsidiya proqramının bir istiqaməti də ailə təsərrüfatlarının dəstəklənməsinə yönəlib. Təsərrüfat fəaliyyətinə başlayan və ya genişləndirən fermer bir ildən artıq müddətə aktiv məhsul istehsalçısıdırsa dövlət dəstəyi ala bilər. Yəni pul almaq üçün bir ev təsərrüfatı bir ildən çox müddətə kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçısı kimi qeydiyyatla alınıb. Bu halda fermer təsərrüfatı inkişaf etdirmək və ya genişləndirmək üçün tələb olunan xərclərin 60%-ni subsidiya şəklində dövlətdən ala bilər.

Kənd təsərrüfatında deqradasiya proseslərini dayandırmaq və sənayenin davamlı inkişafı vektorunu formalaşdırmaq üçün, nüfuzlu ekspertlərin hesablamalarına görə, federal büdcədən ən azı 1 trilyon rubl ayrılması və dövlət dəstəyini büdcə xərclərinin 10-15%-ə çatdırılması lazımdır. Bu, İsveç (əhəmiyyətli dərəcədə kiçik əkin sahəsi ilə 6 milyard dollar ayırır), Yaponiya (64 milyard dollar ayırır), Çin və Avropa İttifaqı (müqayisəli əkin sahəsinə müvafiq olaraq 147 və 108 milyard dollar ayırmaqla) kimi ölkələrdə kənd təsərrüfatına dəstək səviyyəsinə uyğundur [7].

Aparılan araşdırmalar göstərir ki Aİ-də 11 milyondan çox fermer fəaliyyət göstərir və onların bir çoxu bir-birindən ayrılıqda müstəqil fəaliyyət göstərən nisbətən kiçik ailə təsərrüfatları şəklində işləyir. Aİ-da emalçılar və pərakəndə satıcılar arasında daha yüksək konsentrasiya var. Danışıqlar apararkən bu asimmetriya tədarük zəncirində digərləri ilə fermerlərin öz maraqlarını müdafiə etmələrini çətinləşdirir.

Çində 2004-cü ildən bəri mərkəzi hökumət kənd təsərrüfatı texnikasının alınmasına subsidiya siyasətini həyata keçirmək üçün xüsusi vəsait ayırıb. 2021-ci ilin sonuna qədər mərkəzi hökumət təxminən 40 milyon fermeri və kənd təsərrüfatı istehsalı və texnikasının istismarı təşkilatlarını dəstəkləmək üçün ümumilikdə 258,2 (36,148 milyard ABŞ dolları) milyard yuan sərmayə qoyub. Təqribən 50 milyon dəst kənd təsərrüfatı texnikası və alətləri alınmışdır. Subsidiya siyasətinin həyata keçirilməsi kənd təsərrüfatı materiallarının texnologiyası və avadanlıqlarının səviyyəsini yüksəltmiş, ölkədə kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsi və kənd təsərrüfatı maşınqayırma avadanlığı sənayesinin sürətli inkişafına səmərəli kömək etmişdir. 2018-ci ilin dekabrında "Kənd təsərrüfatının mexanikləşdirilməsinin sürətləndirilməsi və kənd təsərrüfatı maşın avadanlıqları sənayesinin transformasiyası və təkmilləşdirilməsi üzrə Dövlət Şurasının Rəhbər Rəyləri" verilmişdir ki, bu da kənd təsərrüfatı texnikasının alınmasına subsidiya siyasətinin sabit şəkildə həyata keçirilməsinin vacibliyini göstərir. 2022-ci ildə 1 nömrəli Mərkəzi Sənədə qeyd edilən prinsiplərə uyğun olaraq kənd təsərrüfatı texnikasının alınması və tətbiqi üçün subsidiya siyasəti həyata keçirilir, subsidiyaların ödənilməsi üsulu optimallaşdırılır, kənd təsərrüfatı texnikasının fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi mexanizmi təkmilləşdirilir. Eyni zamanda subsidiyalaşdırılan maşınların giriş və çıxışına, yüksək keyfiyyətli maşınlarla və yüksək səviyyəli əlavələrə malik olmasını təşviq edir, taxıl qurutma və digər əməliyyatlar, qarğıdalı və soya kəməri kimi kənd təsərrüfatı maşınlarının dəstəklənməsinə diqqət yetirilir. Mürəkkəb formalı əkin və kolza yığım, geniş miqyaslı mürəkkəb ağıllı kənd təsərrüfatı maşınları təşviq edilir [8].

Onu da qeyd edək ki, Çin hökuməti kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyini azaltmağı da planlaşdırır. Belə ki, dövlət bazar iqtisadiyyatının inkişafının tələblərinə və xüsusi fiskal transfert ödəniş fondlarının idarə edilməsini islahatlara uyğunlaşmaq, fiskal faiz endirimlərinə dəstəyin daha da artırılması və kənd təsərrüfatı ilə bağlı müəssisələrə birbaşa subsidiyaların mərhələli şəkildə azaldılması üçün təsirli tədbirlər görməyi nəzərdə tutur. Bu məqsədlə əməkdaşlığı təşviq etmək kiçik

və orta kənd təsərrüfatı istehsalçıları yüksək şəkildə dəstəkləmək üçün maliyyə institutları ilə, orta miqyaslı əməliyyatların inkişafını təşviq etməyi məqsəduyğun hesab edir.

Qazaxıstan respublikasında 2015 -ci ilə qədər dövlət dəstəyində müxtəlif dəstək alətlərindən istifadə olunurdu ki, bu da dövlət dəstəyinin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salırdı. (mənbə)

İxrac subsidiyaları dövlət tərəfindən digər ölkələrə ixrac edilərkən yerli taxıl istehsalçılarına birbaşa ödənişlər şəklində verilir. Belə ki, ixrac subsidiyalarının həcmi kənd təsərrüfatına subsidiyaların ümumi həcmnin təxminən 13%-ni təşkil edib. İxrac zamanı taxılın daşınmasına subsidiya şəklində dövlət dəstəyinin verilməsinin əsas səbəbləri: dənizə çıxışın olmaması (ən yaxın rus limanına qədər olan məsafə 1200 km idi); iri kənd təsərrüfatı bazarlarından uzaqlıq; Qazaxıstanın kənd təsərrüfatı məhsullarının rəqabət qabiliyyətini kəskin şəkildə azaldan yüksək nəqliyyat xərcləri; nəqliyyat xərclərini kompensasiya etmək üçün Rusiyada fermerlərə dəstək verilməsi [9].

Qeyd edək ki, Qazaxıstanda ÜTT -yə üzv olana qədər kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyində daha çox qadağan olunmuş alətlərdən istifadə olunurdu. Yəni ixraca dəstək və idxalı əvəzetmə tədbirlərinin subsidiyalaşdırılmasını həyata keçirirdi. Bu formada subsidiyalaşdırmanın səmərəsiz olduğuna baxmayaraq 2015 - ci ilə qədər Qazaxıstanda tətbiq olunmuşdur. ÜTT -yə üzv olduğdan sonra Qazaxıstan qadağan olunmuş dövlət dəstəyi tədbirlərini dayandırdı. ÜTT -yə üzv olduğdan sonra kənd təsərrüfatının subsidiyalaşdırılması istiqamətləri dəyişdi. Belə ki, kənd təsərrüfatının rəqəmsallaşdırılması, fermerlərin biliklərinin artırılması, istehsal resurslarına fermer əlyetərliyinin təmin edilməsi üçün toxum və ting materialları istehsalının subsidiyalaşdırılması, aqrar sahəyə bank kreditlərinin faiz dərəcələrinin subsidiyalaşdırılması və s istiqamətlərdə dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirilir.

Kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsi və istehsalçıların sosial vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçıları kənd təsərrüfatına torpaq vergisi istisna olmaqla digər vergilərdən azad edilmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə isə kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə məşğul olan istehsalçılar vergiyə cəlb edilir və dövlət büdcəsinin formalaşmasında əhəmiyyətli rola malikdirlər. Bunun başlıca səbəbləri kənd təsərrüfatının innovativ inkişafının təmin edilməsi və davamlı inkişafın qorunması olmuşdur. Lakin ümumilikdə kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın getdikcə artması və bunun qiymətlərə təsiri dövlət dəstəyinin daha da aktuallaşmasını şərtləndirmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrin nümunələrində ölkə iqtisadiyyatının ümumi inkişafı genişləndikcə kənd təsərrüfatında vergi yükünün azaldılması, bəzi ölkələrdə isə sıfırlanması və dövlət dəstəyinin tətbiqi müşahidə olunmaqdadır. Məsələn, Çinin ötən illərdəki vergi siyasətində edilən dəyişikliklərə müvafiq olaraq iqtisadiyyatının inkişafı ilə paralel olaraq aqrar sahəyə dövlət dəstəyi tətbiq olunmaqdadır.

Qeyd edək, dövlət dəstəyi siyasətinin məqsədləri hər bir ölkənin inkişaf səviyyəsinə görə fərqlənir. Lakin ümumilikdə burada 3 əsas məqsədin olduğu aydın görünür. 1. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının düzgün idarə edilməsi və dolayısı dövlət nəzarətinin təmini; 2. İstehsalçının kənd təsərrüfatına marağını artırmaq üçün dəstək; 3. Ölkə daxilində balansın qorunması.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, bəzi ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da subsidiyaların verilməsi rəqəmsallaşdırılmış və şəffaflığı təmin edilmişdir. Lakin bu zəhmət tələb edən prosedur olduğundan müvafiq subyektivlik yaradılır. Eyni zamanda, subsidiyalar, bir qayda olaraq, kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına torpaq əkinləri və payızlıq əkinlər başa çatdıqdan sonra verilir. Nəticədə fermerlər istifadə olunan toxum, yanacaq-sürtkü materiallarının, mineral gübrələrin və bitki mühafizə vasitələrinin alınması üçün bahalı qısamüddətli kreditlər götürməyə və ya digər şəxslərdən borc almağa məcbur olurlar. Bazarlarda satılan mineral gübrə və bitki mühafizə vasitələrinin keyfiyyətsiz olduğunda isə istehsalçılara daha çox zərər dəyir. Nəticədə isə kənd təsərrüfatının inkişafına ayrılan dövlət maliyyə dəstəyi vasitəsi kimi alınan subsidiyalar öz əhəmiyyətini itirir. Yəni, verilən subsidiyaların məhsul istehsalının həcmnin artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsiri itirilmiş olur. Bu qeyd edilənlər isə öz növbəsində subsidiya mexanizminin daha da təkmilləşdirilməsini şərtləndirir.

Heyvandarlığın inkişafı üçün subsidiyaların verilməsi də ölkələr üzrə fərqlənməkdədir. Burada verilən subsidiya mexanizmində də çatışmazlıqlar mövcuddur. Belə ki, heyvandarlıq sahəsində

subsidiyaların verilməsində müxtəlif kriteriyalar mövcuddur. Azərbaycanda bala almaya görə, Qazaxıstanda çəki artımına görə subsidiya şəklində dövlət dəstəyi verilir. Lakin hər iki halda yerli şəraitə uyğun heyvanların cinsi nəzərə alınmır. Bu isə dövlət dəstəyinin iqtisadi səmərəliliyini aşağı salır və dolayısı olaraq büdcə yükünün azalmasına təsir etmir, əksinə artırmış olur. Lakin, inkişaf etmiş ölkələrdə ümumilikdə kənd təsərrüfatında və eləcə də heyvandarlıqda resurs qənaət edən innovativ texnologiyaların tətbiqi, dünyada baş verən inflyasiya prosesləri və texnikanın bahalaşması, eyni zamanda mövcud olan digər təşkilati-iqtisadi amillər nəzərə alınaraq dövlət dəstəyi mexanizmləri hazırlanır ki, bu da subsidiyaların səmərəliliyini artırır. Nəticədə inkişaf edən sahə ərzaq istehsalını artırmaqla əhalinin təminatı üçün yaranan çətinlikləri aradan qaldırır. Bu isə büdcə yükünün azalmasına təsir edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyinin və aqrar sahədə lizinq fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi haqqında" 19 dekabr 2018-ci il tarixli 413№-li Fərmanı. (<https://e-qanun.az/framework/41022>) (15.01.2023)
2. Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyinin məlumatları (<tps://www.accessbank.az/az/ht>) (23.01.2023)
3. Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (<https://www.agro.gov.az/az/>) (23.01.2023)
4. Quliyev E.Ə., Kənd təsərrüfatının və kəndin inkişafının mövcud vəziyyəti və inkişaf perspektivləri, (səh 123-131), "Kooperasiya" elmi-praktiki jurnalı №1(72)-2024, 217 s.
5. Экономика сельского хозяйства / Под ред. В.В. Кузнецова.-Ростов н/Д, 2005. -346 с.
6. Novak, N.P. "World experience of state support of organic production." Efficient economy, no.6, 2016, ([www.economy.nayka.com.ua/ op=1&z=5034](http://www.economy.nayka.com.ua/op=1&z=5034). Accessed 19 Mar.2018.) (10.02.2023)
7. Paptsov A G 2017 The role of the state in the agricultural sector of developed countries AIC: Economics, Management 4 pp 83-87
8. www.zcggs.moa.gov.cn/zczc/202206/t20220615_6402470.htm (11.02.2023)
9. Заурбекова Т.С-Основные тенденции развития мер государственной поддержки сельского хозяйства в Казахстане в условиях членства в ЕАЭС и ВТО (<https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-tendentsii-razvitiya>) (15.02.2023)
10. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/764630> (17.02.2023)
11. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

УДК 338.433; 338.43

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ДОСТУПА ФЕРМЕРОВ К ПРОИЗВОДСТВЕННЫМ РЕСУРСАМ В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

Рзаева Хураман Исмаил кыз, Джалил Насими Сафаров
Азербайджанский Государственный Экономический Университет
Центр аграрных исследований

Цель исследования - целью данного исследования является совершенствование государственной поддержки обеспечения доступа фермеров к производственным ресурсам как принципиально важного фактора достижения развития аграрного сектора, который является одним из важных направлений экономики страны.

Методология исследования – в работе использовались такие экономические методы, как анализ, сравнение, наблюдение и статистический анализ.

Практическая значимость исследования -Предложения и рекомендации, данные в результате проведенного в статье анализа, могут быть использованы при формировании новых фермеров и обеспечении их производственными ресурсами, совершенствовании

поддержки фермеров и разработке проектов развития современных форм фермерского хозяйства.

Результаты исследования - Результаты исследования могут способствовать обеспечению эффективной работы фермерских хозяйств.

Оригинальность и научная новизна исследований - Определены направления совершенствования государственной поддержки в расширении возможностей фермеров по приобретению производственных ресурсов и облегчению доступа к ресурсам для производства конкурентоспособной и качественной продукции производителей сельскохозяйственной продукции.

Ключевые слова: аграрная сфера, хозяйство, государственная поддержка, производство, ресурс, доступность, экономическое развитие

UDC 338.433; 338.43

IMPROVEMENT OF STATE SUPPORT IN ENSURING FARMERS' ACCESS TO PRODUCTION RESOURCES IN THE AGRICULTURAL FIELD

Khuraman Ismail Rzayeva, Jalal Nasimi Safarov
Azerbaijan State University of Economics
Agricultural Research Center

The purpose of the research - the purpose of this study is to improve state support for ensuring farmers' access to production resources as a fundamentally important factor in achieving the development of the agricultural sector, which is one of the important areas of the country's economy

The methodology of the research– the work used such economic methods as analysis, comparison, observation and statistical analysis.

The practical importance of the research - The proposals and recommendations given as a result of the analysis conducted in the article can be used in the formation of new farmers and providing them with production resources, improving support for farmers and developing projects for the development of modern forms of farming.

The results of the research - The results of the study can help ensure efficient operation of farms.

The originality and scientific novelty of the research- Directions for improving state support in expanding the opportunities for farmers to acquire production resources and facilitating access to resources for the production of competitive and high-quality products for agricultural producers have been identified.

Key words: agrarian field, farm, state support, production, resource, accessibility, economic development.

Redaksiyaya daxilolma: 10.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

AUTSORSINQ ANLAYIŞI, ONUN MƏQSƏDİ VƏ POTENSIAL RISKLƏRİ¹Hafizə Hüseyn Hacıyeva, ²Səkinə Etibar Məhərrəmov¹Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti²Azərbaycan Texnologiya Universiteti¹haciyeva.hafiza@mail.ru, ²sekin_1989@mail.ru

Xülasə . Outsorsinqdən düzgün istifadə edilməməsi bir çox Qərb firmalarının davamlı rəqabət qabiliyyətinin azalmasında mühüm rol oynayır. Qərb menecerləri tez-tez outsorsinqə müdafiə əməliyyatı kimi baxırlar. Yanaşma artımlı olmağa meyllidir. Fərdi olaraq qəbul edilən bir sıra artımlı outsorsinq qərarları iqtisadi mənə kəsb edə bilər, lakin birlikdə onlar həm də biznesin rəqabət qabiliyyətinin təslim olmasını təmsil edə bilər. Bununla belə, strategiyanın ümumi hissəsi kimi düzgün başa düşülən və idarə olunan outsorsinq rəqabət qabiliyyətinə kömək edə bilər. Bu məqalə müəlliflərin Şimali Amerikadakı firmalarla araşdırmasına əsaslanır. Avropa və Asiya outsorsinqin düzgün istifadə edilməməsinin biznesin gələcəyini necə məhv edə biləcəyini və outsorsinqin düzgün istifadəsinin rəqabət üstünlüyü yaratmağa necə kömək edə biləcəyini müzakirə edir.

Açar sözlər: outsorsinq , outsorser, idarəetmə , informasiya sistemləri, üçüncü tərəf .

Giriş: Outsorsinq, təşkilatdan kənar mənbələrdən məhsul və ya xidmətlərin satın alınması kimi müəyyən edilir. Müəyyən dəstək funksiyalarının kənar bir təşkilat tərəfindən daha sürətli, daha ucuz və ya daha yaxşı yerinə yetirilə biləcəyinə inanılan zaman firmalar outsorsinqi nəzərdən keçirməlidir. Təşkilatın əsas səlahiyyətləri olmayan vəzifələr müqavilə ilə bağlanmağa namizəddir. Bununla belə, müştəri bazanıza daha yaxşı xidmət göstərməyə imkan verən hər hansı bir bacarıq və ya bilik qapıdan çıxartmağa çalışdığınız məhsul və ya xidmətlə birbaşa əlaqəlidir, evdə qalmalıdır.

Mövzunun aktuallığı. Bu gün seçilmiş təşkilati fəaliyyətlərin outsorsinqi korporativ strategiyanın tərkib hissəsidir. Korporasiyalar üçün outsorsinqin faydaları əhəmiyyətlidir: azaldılmış xərclər, genişləndirilmiş xidmətlər və təcrübə. Outsorsinq şirkətlərə öz resurslarını yenidən əsas bizneslərinə yönəltməyə imkan verir. Korporasiyalar, daxili şəkildə təkrarlamaq üçün çox baha olacaq bir texnologiyayı satıcıdan ala bilərlər. Outsorsinqin uğurlu olması üçün qərar məlumatlı olmalıdır. Outsorsinq əlaqələrinin effektiv idarə edilməsi təşkilati vacib şərtidir.[1]

Tədqiqatın məqsədi: Outsorsinqin aşağıdakı əsas məqsədlərini araşdıraraq nümunələrlə əsaslandırmaqdır:

1. Müəssisə və təşkilatların səmərəliliyinin (ilk növbədə iqtisadi) artırılması və biznes xərclərinin minimuma endirilməsi;
2. Outsorsinq olan proseslərin icra keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
3. Əsas olmayan fəaliyyətlərin inkişafı üçün müəssisə və təşkilatlara əlavə investisiyalara ehtiyacın azaldılması;
4. Şirkətin xərclərinin və kadr səviyyələrinin ümumi optimallaşdırılması.

Tədqiqat obyekti. Əksər ölkələrdə outsorsinq ilkin olaraq istehsal sənayesində geniş yayılmışdır. Bununla belə, bu gün səhiyyəni outsorsinq əlaqələrinin kifayət qədər yüksək inkişafı ilə xarakterizə olunan xidmət sənayesinin üç aparıcı sektorundan biri (maliyyə, mühasibat sektoru və hüquq xidmətləri ilə birlikdə) kimi kifayət qədər əsaslı şəkildə təsnif edə bilərik .

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda sistemli yanaşma və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tibb müəssisələri tərəfindən outsorsinqdən istifadənin məqsədləri sənaye şirkətlərinin məqsədləri ilə eynidir. Əvvəla, bu, təşkilati resursların ən effektiv olduğu yerlərdə qorunması və istifadəsidir. Eyni zamanda, aşağı gəlirli resurslardan istifadəni tələb edən proseslər minimuma endirilir. Outsorsinq əlaqələrinin effektivliyi ondan ibarətdir ki, bu yanaşma tibb təşkilatına göstərilən tibbi xidmətlərin keyfiyyətini və əlçatanlığını təmin etməyə diqqəti cəmləməyə imkan verir və ixtisaslaşmış outsorsinq şirkətləri ilə əməkdaşlıq xəstələrin xidmət ehtiyaclarını ödəməyə kömək edir. Səhiyyədə menecerlər üçün ən ağırlı məqam gözlənilməli kimi maliyyə-iqtisadi blokun və keyfiyyətin idarə olunması olub.

Bu gün hər hansı bir tibb təşkilatında həm inzibati, həm də idarəetmə və tibbi (məsələn, tibb bacısı) işçilərinin kifayət qədər böyük bir iş vaxtı tibbi xidmət göstərilməsi prosesi ilə birbaşa əlaqəli olmayan vəzifələrin yerinə yetirilməsinə sərf olunur. Eyni zamanda, kadrların idarə edilməsi, avadanlıq və binaların istismarı, qida və dərman təminatı, təmizlik və s. çox vaxt aparın. Məhz bu proseslər ilk növbədə outsorsinq şəklində üçüncü tərəf şirkətlərinə ötürülür. Üstəlik, bu, təkcə bir sıra funksiyaların ixtisaslaşmış müəssisələrə ötürülməsi deyil, əvvəllər tibbi yardım göstərilməsi prosesinin ayrılmaz hissəsi hesab edilən fəaliyyətlərdən (təmizləmə, kətanların emalı, üçüncü tərəf laboratoriyalarında laboratoriya testlərinin aparılması, xəstələrin yeməklərinin təşkili və s.) .

Tibbdə outsorsinqin yeni növləri xəstələrə məlumat dəstəyinin (yardım masasının) ötürülməsi, kadr seçimi, audit xidmətləri, hüquqi dəstək, rahatlıq və xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əlavə şəraitin yaradılması daxildir .

Müəssisə və təşkilatlarda outsorsinq adətən bir neçə mərhələdə həyata keçirilir. İlkin olaraq, qurumun müxtəlif fəaliyyət növlərinin outsorsinqinin məqsədəuyğunluğu müəyyən edilir. Bu mərhələdə təşkilatın öz imkanları və təhlil edilən funksiyaların üçüncü tərəf şirkətinə ötürülməsinin iqtisadi məqsədəuyğunluğu qiymətləndirilir. Maddi-texniki bazanın və istehsal potensialının vəziyyətinin, outsorsinq üçün nəzərdə tutulan funksiyaları yerinə yetirən kadrların tərkibinin və ixtisasının qiymətləndirilməsini aparmaq. Sonra funksiyaları müstəqil yerinə yetirərkən onların keyfiyyətini və dəyərini qiymətləndirirlər, həmçinin təşkilatın müstəqil şəkildə yerinə yetirdiyi işlərin maya dəyərini və bazardakı analoqlarını müqayisə edərək təhlil edilən proseslərin outsorsinqinin iqtisadi effektini müəyyənləşdirirlər. Nəticədə, outsorsinq üçün uyğun olan bir müəssisə və ya təşkilatın prosesləri və fəaliyyətinin ilkin siyahısı formalaşır.

Sonra yuxarıda müəyyən edilmiş proseslərin icra keyfiyyəti əsasında outsorsinq xidmətləri bazarı yoxlanılır. Bazar təhlili aparılarkən potensial outsorsinqə verilən xidmətlərin keyfiyyətinə, qiymətinə və müddətinə dair ilkin tələblər müəyyən edilir. Yuxarıda göstərilənlərə əlavə olaraq, müəyyən bir müştərinin xüsusi tələbləri ola bilər. Nəticədə, outsorsinqə planlaşdırılan xidmətləri müvafiq keyfiyyət səviyyəsi ilə təmin edə biləcək mümkün təşkilatların siyahısı formalaşır. Bundan əlavə, planlaşdırılan outsorsinqin nəticələrini qiymətləndirərkən, müəssisənin boşaldılmış resursları, prosesin outsorsinqə keçmə riskləri və fəvqəladə hallar zamanı tibb təşkilatının funksionallığının bərpası algoritmi nəzərə alınmalıdır. outsorsinq xidmətlərinin alınması prosesində. Mümkündür ki, alınan yeni məlumatlar nəzərə alınmaqla, əvvəlki mərhələlərdə qəbul edilmiş funksiyaların outsorsinq qərarı dəyişdirilə bilər.

Növbəti mərhələdə outsorsinq prosesini təşkil edən hərəkətləri, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərini ətraflı təsvir edərək, texniki spesifikasiya hazırlanır. Bundan sonra, federal qanunvericiliyə uyğun olaraq, outsorsinq müسابiqə əsasında seçilir və onunla müqavilə bağlanır. Outsorsinq İnstitutunun fikrincə, outsorsinqerin müştəri tərəfindən qarşıya qoyulan vəzifələri düzgün başa düşməsi, yaxşı strukturlaşdırılmış outsorsinq müqaviləsi və şirkətin düzgün seçilməsi onların funksiyasını uğurla yerinə yetirməsinin açarıdır. Təbii ki, müəyyən proseslərin outsorsinqə verilməsi üçün dəqiq tövsiyələr ola bilməz. Hər bir müəssisə və təşkilat bu məsələni öz məqsədlərinə, onlara necə nail olmağın fərdi anlayışına və mövcud resurslara əsaslanaraq müstəqil şəkildə həll edir. Bununla belə, rəhbərlərin outsorsinqə bağlı potensial riskləri də anlamaları vacibdir. Ənənəvi olaraq bunlara aşağıdakılar daxildir:

- üçüncü tərəf təşkilatından yaranan asılılıq;

- əhəmiyyətli məlumatlara (məlumat bazalarına, menyu hesablamalarına və s.) daxil olmaqda çətinlik;
- perspektivin qeyri-müəyyənliyi: inhisarçıya çevrilmiş autsorser (bu, çox vaxt təşkilatın özü ilə müqavilə ilə asanlaşdırılır) göstərilən xidmətlərin qiymətlərini əhəmiyyətli dərəcədə artırma bilər;
- müqavilənin icrasında gözlənilməzlik (məsələn, qida ilə təmin etmək üçün xidmətlərin sabit qiyməti olsa belə, ərzaq məhsullarının qiymətlərinin artması səbəbindən onların texniki cəhətdən təmin edilməsinin mümkün olduğu vəziyyət yarana bilər və s.);
- qeyri-adekvat keyfiyyətdə xidmətlərin alınması təhlükəsi (xüsusilə müqavilə üzrə rəqabətdə qiymət dempinqi vəziyyətində);
- əvvəllər təşkilatda autsorsinqə verilmiş prosesin bərpasında çətinliklər (qanunvericilikdə, maliyyələşdirmə sistemində və s. dəyişikliklər nəticəsində belə bir ehtiyac yarana bilər). [2]

Tənqidçilər, xidmətlərin onlayn alışı, birbaşa xarici investisiyalar və bəzən bütün idxallar kimi tamamilə fərqli hadisələrə istinad etmək üçün bu termini bir-birinin əvəzində istifadə edərək, ofşor autsorsinqə dair ictimai müzakirələri qarışdırdılar. Biz iddia edirik ki, aydınlıq bu müxtəlif fenomenlər arasında fərq qoymağı tələb edir və autsorsinqi alıcı və satıcının coğrafi yaxınlığını tələb etməyən, əsas etibarilə həyata keçirilən, alıcı və satıcının coğrafi yaxınlığını tələb etməyən xidmətlər kimi müəyyən edilir. Tərif məqsəduyğundur, çünki bu, ictimai şüurda nisbətən yeni və qorxulu olan və son “autsorsinq” müzakirəsini qızıqdıran fenomendir. Offşor autsorsinqin yüksək dəyərli işlərin aşağı qiymətli işlərlə əvəzlənməsinə gətirib çıxaracağına dair qorxular, əksinə bir sıra keyfiyyət arqumentləri baxımından burada qeyri-mümkündür. [3]

İnformasiya sistemlərinin autsorsinqi son vaxtlar informasiya sistemləri rəhbərliyinin üzləşdiyi kritik problemlərdən biri olmuşdur, lakin o, hələ də informasiya sistemləri fəaliyyətlərinin necə autsorsinqə veriləcəyi ilə bağlı konseptual müzakirə mərhələsində qalır. İndiyə qədər istifadə olunan müəyyənəddici amillər, məsələn, əməliyyat xərcləri və “strateji” və ya “əmtə” xüsusiyyətləri, son istifadəçilərə sistemlərinin xaricdən verilməsinin lazım olub-olmadığını müəyyən etməkdə kömək etmək üçün çox dardır. Bu sənəddə autsorsinq qərarları üçün idarəetmə, strategiya, iqtisadiyyat, texnologiya və keyfiyyət daxil olmaqla beş amil nəzərə alınmalıdır. Bundan əlavə, məqalə istifadəçilərə autsorsinq problemlərini strukturlaşdırmaqda kömək etmək üçün analitik iyerarxiya prosesi metodundan istifadə edən qərar modeli təklif edir. Qərar modeli istifadəçilər üçün nəzərdən keçirilən hər bir informasiya sistemləri sistemi üçün autsorsinq strategiyasını qəbul edib-etməmələrinə qərar vermək üçün rəqəmli dəyərlər yaradır.[4]

Autsorsinq qərarları və informasiya texnologiyaları (İT) autsorsinq sövdələşməsinin tələb etdiyi növ müqavilə razılaşmaları risklərə səbəb olur. Bu o deməkdir deyil ki, autsorsinq özlüyündə pisdır. Bu, yalnız o deməkdir ki, yeni məhsulların inkişafı, kapital qoyuluşları və İS layihələri kimi digər riskli biznes müəssisələrində olduğu kimi, risklərin qiymətləndirilməsi və risklərin idarə edilməsi İT autsorsinq müəssisəsinin uğuruna mühüm töhfələr verir. Bu sənəd risklərin qiymətləndirilməsinə diqqət yetirir. Riskin qısa konseptual tərifini təqdim etdikdən sonra, İT autsorsinq müqaviləsi nəticəsində yarana biləcək əsas arzuolunmaz nəticələri müəyyən etmək üçün iş empirik ədəbiyyatı nəzərdən keçirir. Daha sonra o, ilkin nəzəri əsas kimi əməliyyat dəyəri və agentlik nəzəriyyəsiindən istifadə edir və ədəbiyyatda müəyyən edilmiş risk faktorlarının təsnifatı üçün çərçivə təklif edir. Nəhayət, məqalə müxtəlif risk faktorlarının arzu olunmaz nəticələrlə necə əlaqəli olduğunu araşdıraraq riskin dinamikasını müzakirə edir.[5]

Nəticə. Autsorsinq firmanın əvvəllər şirkət daxilində yerinə yetirilmiş fəaliyyətin icrasını xarici təşkilata həvalə etməsi təcrübəsinə aiddir. Təchizatçılara ofşorinq və ofşor autsorsinqin elmi jurnallarda və işgüzar mətbuatda autsorsinqə dair son müzakirə və müzakirələrin çoxunda üstünlük təşkil etsə də, milli sərhədləri aşmayan autsorsinqin mahiyyəti və əhatə dairəsi və tədarükçülərdən başqa qurumlara autsorsinqin xarakteri və miqyası belədir və olduqca əhəmiyyətlidir. Bu fonda, firmalar üçün mövcud olan geniş çeşidli autsorsinq yollarını təsvir edən beş mənbənin autsorsinq çərçivəsi təklif olunur. Əksər hallarda, offşorinq və ofşor autsorsinqin əsas motivi kimi xərclərin azaldılması son müzakirələrdə üstünlük təşkil edir. Bundan əlavə, xidmətlər sektorunda ofşor

outsorsinqin sürətli böyüməsindən sonra, bu inkişafların əsasını təşkil edən texnoloji qüvvələr haqqında geniş şəkildə yazılmışdır. Bunun fonunda firmaların outsorsinq qərarlarında xərcdən başqa mülahizələrin aktuallığı və texnologiyanın avtomatlaşdırılmasında rolu və bununla da əvvəllər outsorsinqə verilmiş fəaliyyəti lazımsız hala gətirmək və ya fəaliyyətin şirkət daxilində həyata keçirilməsi müzakirə olunur.[6]

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatda outsorsinq idarəetmə strukturu kimi tibb müəssisələrində araşdırılmışdır. Tədqiqatda outsorsinq sadəcə idarəetmə sisteminin ötrülməsi kimi araşdırılmamış eyni zamanda strateji idarəetmə faktı kimi irəli sürülmüşdür. Nəticə etibarı ilə tədqiqat outsorsinqin iqtisadi və idarəetmə xüsusiyyətlərini qarşılıqlı araşdıraraq bu sahədə elmi yenilik və nəzəri-praktiki fikirlər irəli sürmüşdür.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqatda araşdırılmış sahələr mühazirəçilər tərəfindən ali təhsilin magistratura səviyyəsində “idarəetmə uçotu”, “Mühasibat uçotu”, “Biznesin təşkili” və s. kimifənlərdə istifadə oluna bilər.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Tədqiqat olunan outsorsinq modeli müəssisələrdə tətbiq olunmaqla idarəetmə sisteminin keyfiyyətini artıracaq, xidmət səviyyəsini yüksəldəcək, müəssisənin əsas əməliyyat fəaliyyətinə yönəlməsinə köməklik edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. W.M. Lankford, və F.Parsa, Outsourcing: a primer, Management Decision, Vol. 37 No 4, səh. 310-316. <https://doi.org/10.1108/00251749910269357>
2. S.O.Kalendzhyan, S.E. Ermakova, N.S. İzmalkov .Səhiyyədə outsorsinqin əsas xüsusiyyətlərinin təhlili . Rusiya Sahibkarlığı. 2016. Səh. 981–988.
3. Cəqdiş Bəhəvati, Arvind Panagariya, T.N. Srinivasan, Outsorsinqlə bağlı qarışıqlıqlar, İqtisadi perspektivlər jurnalı, cild. 18, No. 4, payız 2004. səh. 93-114
4. Chyan Yang, Jen-Bor Huang, İnformasiya sistemlərinin outsorsinqi üçün qərar modeli, Beynəlxalq İnformasiya İdarəetmə Jurnalı, Cild 20, Sayı 3, İyun 2000, Səh 225-239
5. B.A. Aubert, M. Patry, S. Rivard, İT outsorsinq riskinin qiymətləndirilməsi, Sistem Elmləri üzrə Otuz Birinci Havay Beynəlxalq Konfransının materialları, Kohala Coast, USA, 06 Avqust 2002
6. Rajan Varadarajan, Outsourcing: Daha geniş düşünün, Journal of Business Research, Volume 62, Sayı 11, Noyabr 2009, Səh 1165-1172

УДК 338

ПОНЯТИЕ АУТСОРСИНГА, ЕГО ЦЕЛИ И ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ РИСКИ

Хафиза Гусейн Гаджиева, Сакина Этибар Махаррамова
Азербайджанский Государственный Аграрный Университет
Азербайджанский Технологический Университет
haciyeva.hafiza@mail.ru, sekine_1989@mail.ru

Резюме. Неправильное использование аутсорсинга играет важную роль в снижении устойчивой конкурентоспособности многих западных компаний. Менеджеры на Западе часто рассматривают аутсорсинг как оборонительную операцию. Подход, как правило, склонен быть постепенным. Отдельно принятые отдельные шаги аутсорсинга могут иметь экономический смысл, однако вместе они могут представлять собой уступку конкурентоспособности бизнеса. Тем не менее, аутсорсинг, правильно понятый и управляемый как часть общей стратегии, может способствовать повышению конкурентоспособности.

Эта статья основана на исследовании авторов компаний Северной Америки. Обсуждается, как неправильное использование аутсорсинга в Европе и Азии может разрушить будущее бизнеса, и как правильное использование аутсорсинга может способствовать созданию конкурентного преимущества.

Ключевые слова: аутсорсинг, аутсорсер, управление, информационные системы, третья сторона.

UDC 338

THE CONCEPT OF OUTSOURCING, ITS PURPOSE AND POTENTIAL RISKS

Hafiza Huseyn Hajiyeva, Sakina Etibar Maharramova
Azerbaijan State Agrarian University
Azerbaijan University of Technology
haciyeva.hafiza@mail.ru
sekine_1989@mail.ru

Summary. Misuse of outsourcing plays a significant role in reducing the sustainable competitiveness of many Western firms. Western managers often view outsourcing as a defensive operation. The approach tends to be incremental. Individually adopted incremental outsourcing decisions may make economic sense, but together they may represent a surrender of business competitiveness. Nevertheless, outsourcing, properly understood and managed as part of an overall strategy, can contribute to competitive advantage. This article is based on the authors' research with North American firms. It discusses how improper use of outsourcing in Europe and Asia can undermine the future of business and how proper use of outsourcing can help create competitive advantage.

Keywords: outsourcing, outsourcer, management, information systems, third party .

Redaksiyaya daxilolma: 20.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİNDƏ İNNOVATİV YANAŞMALAR VƏ TURİZM SEKTORU İLƏ İNTEQRASIYA PROBLEMLƏRİ

¹Yusif Əbulfət Oğlu Hübətov, ²Tural Tahir Oğlu Ələkbərov, ³Arzu Tahir Qızı Babayeva

¹Azərbaycan Texnologiya Universiteti

³Gəncə Dövlət Universiteti

¹Humbetov-1964@mail.ru ²turalekbarov@gmail.com ³arzu.babayeva@gdu.edu.az

Xülasə. Məqalədə xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin tədrisində innovativ yanaşmaların və bu prosesin turizm sektoru ilə integrasiyasının rolu və əhəmiyyəti araşdırılmışdır. Tədqiqat göstərir ki, ənənəvi, qrammatika və tərcümə yönümlü tədris üsulları tələbələrdə praktik ünsiyyət və peşəkar bacarıqların formalaşması üçün kifayət qədər səmərəli deyil. Müəllif qeyd edir ki, CLIL (Content and Language Integrated Learning) və ESP (English for Specific Purposes) kimi müasir pedaqoji metodologiyaların tətbiqi dil öyrənməni sahəyaxas məzmunla birləşdirməklə tədrisin keyfiyyətini artırır və tələbələrin peşəkar hazırlığını gücləndirir.

Məqalədə həmçinin müəllimlərin innovativ metodlara hazırlığı, texnoloji infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və praktiki yönümlü təlim mühitlərinin yaradılmasının vacibliyi vurğulanır. Nəticə olaraq, xarici dil tədrisinin turizm sektoru ilə integrasiyası Azərbaycan təhsil sisteminin modernləşməsinə, tələbələrin beynəlxalq əmək bazarına daha yaxşı adaptasiyasına və rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanmasına mühüm töhfə verir.

Açar sözlər: xarici dil tədrisi, innovativ metodlar, CLIL, ESP, turizm sektoru, integrasiya, təhsil innovasiyası.

Giriş Qloballaşma dövründə xarici dillərin tədrisi yalnız dil biliklərinin öyrədilməsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda əmək bazarının tələblərinə cavab verən praktik bacarıqların formalaşdırılmasını da tələb edir. Müasir dünyada turizm sənayesinin sürətli inkişafı və beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi, xüsusilə ingilis dilinin peşəkar səviyyədə mənimsənilməsinə zəruri edir. Lakin bir çox hallarda ali təhsil müəssisələrində xarici dillərin tədrisi əsasən nəzəri biliklər, qrammatika və tərcümə yönümlü yanaşmalarla məhdudlaşır ki, bu da tələbələrin real kommunikativ situasiyalarda dili effektiv şəkildə istifadə etməsini çətinləşdirir. Bu vəziyyət göstərir ki, dil öyrənmənin yalnız nəzəri deyil, həm də praktik və sahəyaxas məzmunla integrasiyası vacibdir. Xüsusilə turizm sektoru ilə əlaqələndirilmiş dil tədrisi tələbələrə peşəkar ünsiyyət bacarıqları, müvafiq terminologiya və real situasiyalar əsasında öyrənmə imkanları yaradır. CLIL (Content and Language Integrated Learning) və ESP (English for Specific Purposes) kimi müasir pedaqoji yanaşmaların tətbiqi bu baxımdan mühüm əhəmiyyət daşıyır. Beləliklə, bu məqalənin məqsədi xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin tədrisində innovativ yanaşmaların və turizm sektoru ilə integrasiyanın əhəmiyyətini təhlil etmək, mövcud problemləri müəyyənləşdirmək və tədris prosesinin səmərəliliyini artırmaq üçün elmi əsaslı təkliflər irəli sürməkdir.

Məqalənin elmi yeniliyi; Azərbaycanda bu məsələ adətən dil tədrisi və turizm sahələrində ayrılıqda öyrənilib. Lakin bu məqalə dil tədrisini konkret sənaye sahəsi – turizm ilə integrasiya modeli kimi təklif edir. Bu yanaşma tədris prosesinin yalnız dil bacarıqlarına deyil, peşəkar kompetensiyaların formalaşdırılmasına da yönəldilməsini elmi baxımdan əsaslandırır. CLIL və ESP metodologiyalarının Azərbaycan təhsil sisteminə uyğunlaşdırılmış tətbiq modelinin təklifi. Məqalədə beynəlxalq praktikada uğurla sınaqdan keçirilmiş bu iki yanaşma yerli şərait, resurs və tədris ənənələri nəzərə alınmaqla Azərbaycan ali təhsil müəssisələri üçün adaptasiya olunmuş şəkildə təqdim olunur. Bu, xarici dillərin

öyrədilməsində peşəkar sahəyəxas integrativ metodologiyanın ilk sistemli təhlillərindən biri kimi çıxış edir. Məqalə göstərir ki, xarici dil öyrənmənin real peşəkar mühitlə birləşdirilməsi (məsələn, təlim-müəssisə əməkdaşlığı, “dil+praktika” proqramları) Azərbaycan təhsil sistemində yeni yanaşma kimi təklif olunur. Bu, həm də dil tədrisinin iqtisadi faydalılığını və tətbiq yönümünü artıran yeni konseptual model yaradır.

Əsas mətn. Mövcud təhsil prosesində xarici dillərin tədrisi çox vaxt nəzəri biliklərə, xüsusilə qrammatika qaydalarına və tərcüməyə güclü diqqət yönəldilməsi ilə xarakterizə olunur. Tələbələr vaxtlarının böyük hissəsini qrammatika qaydalarını əzbərləməyə, tərcümə tapşırıqları yerinə yetirməyə və imtahanlara hazırlaşmağa sərf edirlər. Belə bir yanaşma praktik ünsiyyət bacarıqlarının inkişafı üçün kifayət qədər imkan yaratmır. Nəticədə, tələbələr dili nəzəri cəhətdən yaxşı başa düşsələr də, onu real ünsiyyət situasiyalarında effektiv şəkildə istifadə edə bilmirlər.

Məsələn, xarici turistə xidmət göstərmək, beynəlxalq müştəri ilə telefon danışığı aparmaq və ya ingilis dilində e-poçt yazmaq kimi tapşırıqlar yalnız nəzəri bilikləri deyil, praktik bacarıqları tələb edir. Belə situasiyalarda özünü düzgün və sərbəst ifadə edə bilməmək dil biliklərinin real həyatda səmərəsiz qalmasına səbəb olur.[1]

Bundan əlavə, bu gün xarici dil tədrisi ilə turizm sektoru arasında sıx əlaqə çatışmazlığı mövcuddur. Bir çox ali təhsil müəssisələrində ingilis dili ümumi tədris proqramına əsasən öyrədilir və tələbələr əsasən “Mənim ailəm”, “Mənim hobbim” və “Hava” kimi gündəlik mövzularla məşğul olurlar. Halbuki turizm, otel idarəçiliyi, bələdçilik və aviasiya xidmətləri kimi peşəkar sahələrdə tələbələrə sahəyəxas terminologiya, peşəkar lüğət və real kommunikativ situasiyalar üzrə kifayət qədər bilik verilmir. Nəticədə, məsələn, otel idarəçiliyi ixtisasında təhsil alan tələbə “reception desk” (qəbul masası), “reservation policy” (bron siyasəti) və ya “guest feedback” (qonaq rəyi) kimi terminləri nə tanıyır, nə də onları kontekstdə düzgün şəkildə istifadə etməyi bacarır. Bu isə onların öz ixtisasları üzrə beynəlxalq səviyyədə işləmək imkanlarını məhdudlaşdırır.[13]

Digər mühüm məsələ müəllimlərin metodoloji hazırlığı və innovasiyalara açıq olmaları ilə bağlıdır.[4] Müasir təhsil getdikcə daha çox innovativ pedaqoji metodları və texnologiyaları məsələn, CLIL (Content and Language Integrated Learning məzmun və dilin integrativ öyrənilməsi), oyunlaşdırma (gamification), AR/VR (artırılmış və virtual realıq texnologiyaları) və tapşırıq əsaslanan tədris (task-based learning) kimi yanaşmaları tədris prosesinə daxil edir. Bu metodlar dil öyrənməni daha effektiv və cəlbedici edir. Təəssüf ki, bir çox müəllimlər hələ bu metodları lazımi səviyyədə mənimsəməmişlər. Bəzi müəllimlər xarici dili yaxşı bilsələr də, interaktiv dərslər təşkil etmək, tələbə fəallığını artırmaq və tapşırıqlar vasitəsilə öyrənməni yönləndirmək üçün zəruri metodoloji bacarıqlara malik deyillər. Nəticədə, dərslər çox vaxt ənənəvi olaraq qalır, müəllim mühazirələri və test hazırlıqları ilə məhdudlaşır.

Məsələn, müasir dil öyrənmə dərslərində tələbələri turist kimi təsəvvür etmək və onları turizm xidməti ssenarisi daxilində ingilis dilində ünsiyyətə cəlb etmək mümkündür. Rol paylama tapşırıqları, virtual səyahət layihələri, real müştərilərlə sınaq söhbətləri və ya otel qəbul otağı mühitinin simulyasiyası tələbələrə yalnız dil bacarıqlarını deyil, həm də mədəniyyətlərarası kommunikasiya qabiliyyətlərini inkişaf etdirməyə kömək edir.

Bundan əlavə, müəllimlərin müasir texnologiyalardan istifadə sahəsindəki bilik və bacarıqları çox vaxt yetərli səviyyədə olmur. *Kahoot*, *Quizlet*, *Padlet* və *Nearpod* kimi onlayn resurslardan istifadə dərsləri canlandırma və tələbələrə testlər, viktorinalar və interaktiv tapşırıqlar vasitəsilə biliklərini möhkəmləndirmək imkanı yarada bilər. Təəssüf ki, belə imkanlardan istifadə bir çox təhsil müəssisələrində hələ də məhdud səviyyədədir.[12, s.68]

Başqa bir real problem isə xarici dillərin praktiki yönümlü şəkildə tədrisi üçün zəruri texniki infrastrukturun çatışmazlığıdır. Bəzi ali təhsil müəssisələrində dil tədrisi üçün nəzərdə tutulmuş multimedia otaqları, audiovizual materiallar, müasir dərslilər və ya internetə qoşulmuş interaktiv lövhələr mövcud deyil. Bu isə tədris prosesinin yalnız dərslilərə əsaslanan birtərəfli şəkildə həyata keçirilməsinə gətirib çıxarır. Belə şəraitdə, müəllimlər innovasiyalar tətbiq etmək istəsələr belə, maddi-texniki baza onları dəstəkləmir.

Bundan başqa, təhsil müəssisələrində praktik dil mühitinin olmaması da ciddi problemdir. Xarici dili effektiv öyrənmək üçün tələbələrin dil ilə yalnız sinifdə deyil, həm də sinifdən kənarda ünsiyyət qurmaq imkanına malik olmaları vacibdir. Təəssüf ki, bir çox universitetlərdə “Speaking Club”lar, dil olimpiadaları, turizm simulyasiyaları və ya xarici qonaqlarla ünsiyyət məkanları kifayət qədər deyil. Bu vəziyyət öyrənilmiş biliklərin praktikada tətbiqi imkanlarını məhdudlaşdırır və passiv öyrənmə modelinə gətirib çıxarır.[7]

Digər bir aktual problem isə dərslərlərin və tədris materiallarının müasir tələblərə cavab verməməsidir. Bir çox dərslər mövcud peşəkar tələbləri nəzərə almır və süni mətnlərə, eləcə də köhnəlmiş kontekstlərə əsaslanır. Məsələn, qloballaşma, rəqəmsal xidmətlər və beynəlxalq turizm ilə bağlı termin və ifadələr tədris materiallarında demək olar ki, yoxdur. Bu vəziyyət tələbələri real sənayedən uzaqlaşdırır və onların dil öyrənməyə olan motivasiyasını azaldır.

Bundan əlavə, tələbələrin dil bilikləri səviyyələrindəki fərqlər də tədris prosesinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. A1 və ya A2 səviyyəsində olan başlanğıc mərhələli tələbələrin B1 və ya B2 səviyyəsindəki irəliləmiş öyrənilənlərlə eyni qrupda təhsil alması nəticəsində dərslərin eyni tempdə aparılması mümkün olmur. Müəllimlər ümumiləşdirilmiş yanaşma tətbiq etməyə məcbur qalır, bu isə yüksək səviyyəli tələbələri cansıxıcı vəziyyətə salır, zəif səviyyəli tələbələrin isə dərsi tam şəkildə başa düşməsinə mane olur. Bu hal fərdi yanaşmanın zəruriliyini önə çıxarır.[6, s. 82]

Digər diqqətəlayiq problem isə düzgün istiqamətləndirilməmiş xarici dil qiymətləndirmə sistemidir. Bir çox ali təhsil müəssisələrində xarici dil bacarıqlarının qiymətləndirilməsi yalnız testlər, qrammatika tapşırıqları və tərcümə üzərindən aparılır.[3] Tələffüz, şifahi nitqin inkişafı, yazı bacarıqları və interaktiv ünsiyyət qabiliyyətləri isə çox vaxt yetərinə nəzərə alınmır. Bu vəziyyət tələbələri imtahanlar üçün materialı əzbərləməyə sövq edir, lakin dili real həyatda istifadə etmək bacarığı formalaşmır.

Məsələn, 2024-cü ildə Azərbaycanın beş aparıcı universitetində aparılmış təhlilə görə, ingilis dilindən yüksək bal toplayan 100 tələbədən yalnız 37-si sadə bir mövzuda üç dəqiqəlik sərbəst şifahi söhbət aparmaq bacarığına malik olmuşdur.

Eyni zamanda, texnoloji infrastrukturun zəifliyi də dil tədrisinin keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Bir çox təhsil müəssisələrində multimedia avadanlıqlarına, dil laboratoriyalarına, interaktiv lövhələrə və onlayn platformalara çıxış məhduddur. Bu isə müasir tədris metodlarının praktik tətbiqinə mane olur.

Məsələn, turizm ixtisası üzrə təhsil alan bir tələbə real həyatda müştərilərlə ünsiyyət qurmağı öyrənmək üçün video materiallara, dialoq simulyasiyalarına və ya otel mühitini əks etdirən virtual tapşırıqlara ehtiyac duyur. [7] Lakin belə resursların çatışmazlığı səbəbindən müəllimlər ənənəvi “kitab + lövhə” yanaşması ilə məhdudlaşmağa məcbur olurlar.[2]

Ümumilikdə, beynəlxalq əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirilən bu təşəbbüslər milli təhsil sisteminin müasirləşdirilməsində, innovasiyaların geniş tətbiqində və gənc nəslin geniş dünyagörüşünə malik, müasir biliklərlə silahlanmış fərdlər kimi formalaşmasında mühüm rol oynayır. Buna görə də belə əməkdaşlıqların inkişaf etdirilməsi və daim genişləndirilməsi vacibdir.

Bu məqalədə xarici dillərin, xüsusilə ingilis dilinin tədrisində innovativ yanaşmaların və turizm sektoru ilə integrasiyanın əhəmiyyəti və aktual problemləri təhlil edilir. Müəyyən olunmuşdur ki, ənənəvi tədris metodları çox vaxt yalnız nəzəri biliklərə əsaslanır və praktik bacarıqların inkişafında yetərinə səmərəli deyil. Buna görə də dil öyrənmənin real həyat və peşəkar kontekstlərlə əlaqələndirilməsinə ehtiyac vardır.[9]

Turizm sektoru ilə integrasiya dil öyrənməni təkcə daha maraqlı və interaktiv etmir, həm də tələbələrə praktiki peşə mühitlərində zəruri olan lüğət ehtiyatını, ifadələri və ünsiyyət modellərini öyrədir.[9] Bu isə öz növbəsində onların gələcəkdə turizm sənayesində uğur qazanmalarına töhfə verir. CLIL (Content and Language Integrated Learning – Məzmun və Dilin İntegrativ Öyrənilməsi) metodologiyasının və ESP (English for Specific Purposes – Xüsusi Məqsədlər üçün İngilis Dili) proqramlarının tətbiqi dil tədrisində yeni imkanlar açır, çünki bu yanaşmalar yalnız dil bacarıqlarını deyil, həm də sahəyə dair ixtisaslaşmış bilikləri inkişaf etdirir.[5]

Bundan əlavə, interaktiv texnologiyaların və müasir pedaqoji yanaşmaların köməyi ilə tədris prosesi daha səmərəli olur və tələbələrin motivasiyasını əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Praktiki tapşırıqlar, onlayn və oflayn təlimlər, müxtəlif layihələr və ustad dərsləri tələbələri dili praktikada istifadə etməyə hazırlayır, onların müstəqil düşünmə və ünsiyyət bacarıqlarını inkişaf etdirir.[10]

Müəllimlərin innovativ metodları tətbiq etməsini və peşəkar bacarıqlarını artırmasını təşviq edən zəruri şəraitin yaradılması, eləcə də təhsilin turizm sektoru fəaliyyəti ilə sıx əlaqələndirilməsinə dair təkliflər təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və onun beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına töhfə verir. Bu söylərin hamısı milli təhsil sisteminin müasirləşdirilməsinə, gənclərin müasir qlobal bazarın tələblərinə uyğunlaşmasına və rəqabətqabiliyyətli kadrların hazırlanmasına şərait yaradır.

Beləliklə, xarici dillərin tədrisində innovativ yanaşmaların tətbiqi və turizm sektoru ilə integrasiyası yalnız dil təhsilinin effektivliyini artırır, həm də tələbələrin gələcək peşəkar uğurları üçün möhkəm zəmin yaradır. Bu isə öz növbəsində ölkəmizin təhsil sisteminin qlobal miqyasda daha da inkişaf etdirilməsinə və möhkəmləndirilməsinə xidmət edir.[11]

Son illərdə xarici dillərin tədrisinə innovativ yanaşmalar, xüsusilə turizm sənayesi ilə birgə tətbiq edildikdə, təhsil sistemlərinin müasirləşdirilməsində mühüm amillərdən birinə çevrilmişdir. Bu metodlar yalnız nəzəri biliklərə deyil, həm də tələbələri real peşəkar situasiyalara hazırlayan praktiki ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına yönəlir. Dil öyrənmənin sahəyexas terminologiya və situasiyalarla əlaqələndirilməsi tələbələrə beynəlxalq əmək bazarında uğur qazanmaq üçün zəruri olan bilik və bacarıqları qazandırır.[1]

Dil tədrisinin turizm sektoru ilə integrasiyası təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və tələbələrin gələcək karyeralarına daha yaxşı hazırlanması üçün dəyərli imkanlar yaradır. Qrammatika qaydalarına və tərcüməyə əsaslanan ənənəvi tədris metodları çox vaxt real situasiyalarda effektiv ünsiyyət üçün vacib olan praktiki bacarıqların formalaşmasında uğursuz olur. İnnovativ pedaqoji yanaşmaların sahəyexas məzmunla birləşdirilməsi tələbələrin təlim prosesinə fəal cəlb olunmasını təmin edir və sinifdaxili öyrənmə ilə peşəkar tələblər arasındakı fərqi aradan qaldırmağa kömək edir.[1]

Müasir təhsil qloballaşma və sürətlə dəyişən əmək bazarının çağırışlarına cavab vermək üçün turizm sənayesi ilə əlaqəli məzmunla yanaşı innovativ tədris metodlarını da özündə birləşdirməlidir.[3] Bu integrativ yanaşma tələbələrin dil bacarıqlarını yalnız təkmilləşdirmir, eyni zamanda onların peşəkar uğur üçün tələb olunan ixtisaslaşmış biliklərlə təmin olunmasına xidmət edir. Bu, tələbələrdə motivasiyanı artırır, fəal iştirakçılıq mühitini formalaşdırır və onları gələcək karyeralarında müxtəlif ünsiyyət situasiyalarında inamla hərəkət etməyə hazırlayır.

Beynəlxalq standartlara cavab verən rəqabətqabiliyyətli işçi qüvvəsi formalaşdırmaq üçün təhsil sistemləri dil öyrənməni praktik sənaye təcrübəsi ilə birləşdirən qabaqcıl strategiyalar qəbul etməlidirlər[7]. *Məzmun və Dilin İntegrativ Öyrənilməsi (CLIL)* və *Xüsusi Məqsədlər üçün İngilis Dili (ESP)* kimi metodologiyalar tələbələrə həm dil, həm də peşəkar bacarıqları eyni zamanda inkişaf etdirmək imkanı yaradır.[4, s.96] Bu yanaşma müasir qlobal əmək bazarının tələblərinə cavab verə bilən hərtərəfli məzunların hazırlanmasını təmin edir.[8]

Nəticə etibarilə, xarici dil tədrisində innovativ yanaşmaların, xüsusilə turizm sektoru ilə integrasiyanın tətbiqi, dil təhsilinin effektivliyini və aktuallığını artırmaq baxımından həyati əhəmiyyət daşıyır. Əsasən nəzəri biliklərə söykənən ənənəvi metodlar tələbələri real ünsiyyət və peşəkar problemlərə hazırlamaq baxımından kifayət qədər səmərəli deyil. Praktiki, sahəyexas məzmunun və *CLIL*, *ESP* kimi müasir pedaqoji texnikaların tətbiqi vasitəsilə müəllimlər tələbələri zəruri bacarıq və motivasiya ilə daha yaxşı təchiz edə bilirlər.[4, s.98]

Bundan əlavə, dil təhsili ilə sənaye tələbləri arasındakı əlaqənin gücləndirilməsi öyrənmə təcrübəsini zənginləşdirməklə yanaşı, tələbələrin gələcəkdə turizm və əlaqədar sahələrdə karyeraya hazırlıq səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə artırır. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün müəllimlərin ixtisasartırma təlimlərinə investisiya qoymaq, tədris materiallarını yeniləmək və interaktiv, immersiv öyrənmə mühitlərini dəstəkləyən texniki infrastrukturunu inkişaf etdirmək vacibdir. Nəticə etibarilə, bu cür hərtərəfli modernləşmə söyləri yüksək ixtisaslı, çevik və qlobal əmək bazarında uğurla fəaliyyət

göstərə bilən məzunların hazırlanmasına, həmçinin ölkənin beynəlxalq miqyasda inkişafına mühüm töhfə verəcəkdir.[11]

Nəticə: Araşdırmanın nəticələri göstərir ki, xarici dillərin tədrisində ənənəvi, nəzəri biliklərə əsaslanan metodlar müasir əmək bazarının və xüsusilə turizm sektorunun tələblərinə cavab vermir. Belə yanaşmalar tələbələrə real ünsiyyət və peşəkar fəaliyyət üçün vacib olan praktiki dil bacarıqlarını yetərinə inkişaf etdirmir.

Bu baxımdan, innovativ pedaqoji yanaşmaların (CLIL, ESP, task-based learning, oyunlaşdırma, AR/VR texnologiyaları və s.) tətbiqi və dil tədrisinin turizm sektoru ilə integrasiyası mühüm zərurət kimi ortaya çıxır. Bu integrativ model:

- dil öyrənməni praktiki və sahəyaxas məzmunla zənginləşdirir,[2]
- tələbələrin peşəkar kommunikasiya bacarıqlarını formalaşdırır,
- motivasiya və öyrənməyə marağı artırır,
- təhsilin keyfiyyətinin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasına şərait yaradır.

Bundan əlavə, müəllimlərin innovativ metodologiyalara hazırlığı, texnoloji infrastrukturun gücləndirilməsi və müasir tədris materiallarının hazırlanması bu prosesin davamlı və effektiv həyata keçirilməsi üçün əsas amillərdir.

Beləliklə, məqalənin elmi nəticəsinə görə, xarici dillərin tədrisində innovativ yanaşmaların turizm sektoru ilə integrasiyası, tələbələrin həm dil, həm də peşəkar bacarıqlarını paralel inkişaf etdirməklə, onların global əmək bazarında rəqabətqabiliyyətini artırır və milli təhsil sisteminin müasirləşməsinə elmi-praktik töhfə verir.

ƏDƏBİYYAT

1. Axundova, T.R. Xarici dillərin tədrisində kommunikativ səriştənin formalaşdırılmasının nəzəri əsasları // – Bakı: Xarici Dillərin Tədrisi Jurnalı, – 2022. №1, – s. 33.
2. Brown, H.D. Principles of Language Learning and Teaching. – 5th ed. – Pearson Education, – 2007.
3. Coyle, D., Hood, P., Marsh, D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2010.
4. Dalton-Puffer, C. Content-and-language integrated learning: From practice to principles? // Annual Review of Applied Linguistics, – 2011. Vol. 31, – p. 182–204.
5. Hutchinson, T., Waters, A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, – 1987.
6. Mahmudova, Z.A. İşgüzar ingilis dili və onun tədrisi // – Bakı: Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının Elmi Xəbərləri, – 2021. Cild 3.2, – s. 81–84.
7. Richards, J.C., Rodgers, T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. – 3rd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2014.
8. Sharples, M., McAndrew, P., Weller, M., Ferguson, R., FitzGerald, E., Hirst, T., Gaved, M. Innovative Pedagogy: Open University Innovation Report 2. – Milton Keynes: The Open University, – 2013.
9. Sharpley, R., Telfer, D.J. Tourism and Development: Concepts and Issues. – Channel View Publications, – 2014.
10. Tomlinson, B. Materials Development in Language Teaching. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2011.
11. Umudova Z. Tədris prosesində motivasiyanın əhəmiyyəti və tədris prosesində müəllimin, şagirdlərin, müəllim–şagird münasibətlərinin rolu // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası M. Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, – 2021.
12. Valiyeva, G.V. Hydrotourism resources of Gusar tourism-recreation zone and ways of using them // Resurslar, – 2022, – s. 68.
13. Wang, Y., Li, Y. The role of English in tourism industry development: A case study of China // International Journal of Language and Linguistics, – 2018. Vol. 5, No. 3, – p. 105–112.

UDC 338

INNOVATIVE PEDAGOGICAL STRATEGIES IN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION
AND THEIR INTEGRATION INTO THE TOURISM SECTOR¹ Yusif Abulfat Oglu Humbatov, ² Tural Tahir Oglu Alekbarov, ³ Arzu Tahir Qizi Babayeva¹ Azerbaijan University of Technology³ Ganja State University¹ Humbetov-1964@mail.ru ² turalekbarov@gmail.com ³ arzu.babayeva@gdu.edu.az

Summary. The article explores the role and significance of innovative approaches in foreign language teaching, particularly in English language instruction, and the integration of this process with the tourism sector. The study shows that traditional teaching methods focused on grammar and translation are not sufficiently effective in developing students' practical communication and professional skills. The author notes that the application of modern pedagogical methodologies such as CLIL (Content and Language Integrated Learning) and ESP (English for Specific Purposes) enhances the quality of teaching by combining language learning with field-specific content and strengthens students' professional preparation.

The article also emphasizes the importance of teachers' readiness to apply innovative methods, the improvement of technological infrastructure, and the creation of practice-oriented learning environments. As a result, the integration of foreign language teaching with the tourism sector makes a significant contribution to the modernization of Azerbaijan's education system, better adaptation of students to the international labor market, and the preparation of competitive professionals.

Keywords: foreign language teaching, innovative methods, CLIL, ESP, tourism sector, integration, educational innovation.

УДК 338

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ СТРАТЕГИИ В ОБУЧЕНИИ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ И ИХ ИНТЕГРАЦИЯ В ТУРИСТИЧЕСКИЙ СЕКТОР¹ Юсиф Абульфат оглы Гумбатов, ² Турал Таир оглы Алекперов, ³ Арзу Таир кызы Бабаева¹ Азербайджанский Технологический Университет³ Гянджинский Государственный Университет¹ Humbetov-1964@mail.ru ² turalekbarov@gmail.com ³ arzu.babayeva@gdu.edu.az

Резюме. В статье рассматривается роль и значение инновационных подходов в преподавании иностранных языков, особенно английского языка, а также интеграция этого процесса с туристическим сектором. Исследование показывает, что традиционные методы обучения, основанные на грамматике и переводе, недостаточно эффективны для развития у студентов практических коммуникативных и профессиональных навыков. Автор отмечает, что применение современных педагогических методологий, таких как CLIL (Content and Language Integrated Learning интегрированное обучение содержанию и языку) и ESP (English for Specific Purposes английский язык для специальных целей), повышает качество обучения, сочетая изучение языка с профессионально ориентированным содержанием, и укрепляет профессиональную подготовку студентов.

В статье также подчеркивается важность готовности преподавателей к использованию инновационных методов, совершенствования технологической инфраструктуры и создания практико-ориентированной образовательной среды. В результате интеграция преподавания иностранных языков с туристическим сектором

способствует модернизации системы образования Азербайджана, лучшей адаптации студентов к международному рынку труда и подготовке конкурентоспособных специалистов.

Ключевые слова: преподавание иностранных языков, инновационные методы, CLIL, ESP, туристический сектор, интеграция, образовательные инновации.

Redaksiyaya daxilolma: 20.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

SOSIAL-İQTİSADI İNKİŞAF ANLAYIŞI VƏ KƏND ƏRAZİLƏRİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Anjela Fərid qızı Salahova

Qərbi Kaspi Universiteti

anjelasalahova@gmail.com

Xülasə. Məqalədə kənd yerlərinin sosial və iqtisadi cəhətdən necə inkişaf etdiyi araşdırılır, bu icmaları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətləri və qarşılaşdıqları maneələrə diqqət yetirilir. Məqalədə kənd yerlərinin tərəqqisinə dair qurulmuş nəzəriyyələr nəzərdən keçirilir, kənd cəmiyyətlərindəki dəyişikliklərin əsas hərəkətverici qüvvələri müəyyənləşdirilir və davamlı inkişaf üçün geniş strategiyalar təklif olunur. İnsanların, iqtisadiyyatın, infrastrukturun və kənd həyatının sosial aspektlərinin hərtərəfli təhlili göstərir ki, əsl irəliləyiş iş yerlərinin yaradılması, infrastrukturun modernləşdirilməsi, təhsilin dəstəklənməsi və qurumların gücləndirilməsi sayələrini birləşdirməklə əldə edilir. Nəticələr kənd və şəhər bölgələri arasındakı boşluğu aydınlaşdırmağa kömək edir və siyasət hazırlayan və ya birbaşa kənd inkişafı ilə məşğul olanlara praktik rəhbərlik edir.

Açar sözlər: sosial-iqtisadi inkişaf, kənd yerləri, davamlı inkişaf, kənd iqtisadiyyatı, kənd təsərrüfatı sektoru, infrastruktur, insan kapitalı, kənddən şəhərə köç, ərazi inkişafı, kənd yerlərinin inkişafı.

Giriş: Kənd yerləri ərazinin və dünya əhalisinin əhəmiyyətli bir hissəsini təşkil edir, qida təhlükəsizliyinin təmin edilməsində, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə edilməsində və mədəni irsin qorunmasında həlledici rol oynayır. Əhəmiyyətinə baxmayaraq, kənd yerləri iqtisadi imkanlar, infrastrukturun inkişafı və xidmətlərə çıxış baxımından tez-tez şəhər mərkəzlərindən geri qalır. Kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasını başa düşmək, bu əraziləri şəhər həmkarlarından fərqləndirən unikal xüsusiyyətlərin, problemlərin və imkanların tanınmasını tələb edir.

Kənd inkişafına müasir yanaşma sənaye kənd təsərrüfatı siyasətindən kənd həyatının bir çox aspektlərini nəzərə alan hərtərəfli ərazi strategiyalarına qədər inkişaf etmişdir. Bu düşüncə dəyişikliyi göstərir ki, kənd yerlərində davamlı inkişaf yalnız kənd təsərrüfatından deyil, müxtəlif iqtisadi fəaliyyət sahələrindən, yaxşı infrastrukturdan, təhsil imkanlarından, səhiyyə xidmətlərinə çıxışdan və fəal sosial qurumlardan asılıdır. Kənd inkişafının çətinliyi iqtisadi, sosial, ekoloji və idarəetmə ilə bağlı sahələri birləşdirən geniş yanaşmalar tələb edir.

Mövzunun aktuallığı: Son onilliklərdə kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafının öyrənilməsinin aktuallığı bir-biri ilə əlaqəli bir sıra amillərlə əlaqədar artmışdır. Birincisi, kənd və şəhər əraziləri arasında davam edən fərqlər ölkələrdəki sosial birliyi və ərazi tarazlığını təhdid edir. Xüsusilə gənclər və təhsilli insanların kənddən köçməsi kənd əhalisinin azalmasına və icmaların uzun müddət zəifləməsinə səbəb olur. İkincisi, kənd yerləri iqlim dəyişikliyi, texnoloji nasazlıqlar və iqtisadi qloballaşma da daxil olmaqla qlobal problemlər qarşısında xüsusilə həssasdır və bu da məqsədyönlü siyasi tədbirlərin görülməsini tələb edir.

Bundan əlavə, COVID-19 pandemiyası uzaq iş, rəqəmsal əlaqə və mərkəzləşdirilməmiş həyat formalarının potensialını vurğulayaraq kənd inkişafına marağı canlandırdı. Bir çox kənd yerləri həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və kənd yerlərini canlandırmaq üçün imkanlar yaratmaq istəyən şəhər sakinləri tərəfindən yenidən maraq gördü. Bundan əlavə, kənd bölgələri davamlı inkişaf məqsədlərinə çatmaq üçün çox vacibdir, xüsusən yoxsulluğun azaldılması, qida təhlükəsizliyi, ətraf mühitin qorunması və inklüziv böyümə ilə əlaqəli olanlar. Kənd yerlərinin sosial-iqtisadi

inkışafının spesifik xüsusiyyətlərini anlamaq, davam edən problemləri həll edərkən bu imkanlardan istifadə edən səmərəli bir siyasət hazırlamaq üçün vacibdir.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqatın əsas məqsədi kənd yerlərinin müəyyən bir şəraitində sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyasını təhlil etmək və inkişaf trayektoriyalarına təsir edən fərqli xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirməkdir. Xüsusi vəzifələrə aşağıdakılar daxildir:

Kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafına nəzəri əsasları və konseptual yanaşmaları öyrənmək; kənd yerlərini şəhər şəraitindən fərqləndirən əsas xüsusiyyətləri müəyyənləşdirmək və təhlil etmək; kənd icmalarında sosial-iqtisadi tərəqqiyə təsir edən əsas amilləri və müəyyənədiciləri araşdırmaq; kənd yerlərinin inkişafı ilə üzləşən mövcud problemləri və imkanları qiymətləndirmək; kənd yerlərində müxtəlif inkişaf strategiyalarının və siyasi fəaliyyətlərin effektivliyini qiymətləndirmək; və kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafının nəticələrinin yaxşılaşdırılması üçün dəlillərə əsaslanan tövsiyələr hazırlamaq.

Tədqiqat obyekti: Bu tədqiqatın obyekti kənd yerlərinin sosial-iqtisadi sistemləridir, onların struktur xüsusiyyətlərinə, inkişaf dinamikasına və transformasiya proseslərinə xüsusi diqqət yetirilir. Tədqiqatın əsas diqqəti onların məskunlaşma xüsusiyyətləri, əhali sıxlığı, iqtisadiyyatın quruluşu və təbii ehtiyatlar və kənd təsərrüfatı fəaliyyəti ilə əlaqələri ilə müəyyən edilən kənd icmalarına yönəldilmişdir. Tədqiqat demoqrafik quruluş, məşğulluq quruluşu, gəlir mənbələri, infrastruktur şəbəkələri, xidmət təminatı, sosial kapital, təşkilati çərçivə və ətraf mühit şərtləri daxil olmaqla kənd sosial-iqtisadi sistemlərinin müxtəlif aspektlərini əhatə edir. Təhlil kənd ərazilərini müxtəlif inkişaf mərhələlərində və fərqli coğrafi kontekstlərdə araşdırır, kənd xüsusiyyətlərinin regional şərtlərə, tarixi trayektoriyalara və siyasi şərtlərə görə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişdiyini qəbul edir.

Tədqiqat metodları: Bu tədqiqat nəzəri təhlili, ədəbiyyatın sistemətik icmalını və müqayisəli qiymətləndirməni birləşdirən hərtərəfli metodoloji yanaşmadan istifadə edir. Nəzəri analiz metodu sosial-iqtisadi inkişafın konseptual əsaslarını və kənd şəraitinə tətbiq olunmasını öyrənmək üçün istifadə olunur. Ədəbiyyatın sistemətik icmalına beynəlxalq təşkilatların, milli hökumətlərin və tədqiqat institutlarının elmi nəşrləri, proqram sənədləri və statistik hesabatları daxildir.

Müqayisəli təhlil müxtəlif bölgələrdə kənd inkişafı və siyasi yanaşmalarda nümunələri, dəyişiklikləri və ən yaxşı təcrübələri müəyyən etmək üçün istifadə olunur. Struktur və funksional metod kənd sosial-iqtisadi sistemlərinin müxtəlif komponentləri arasındakı əlaqələri təhlil etməyə kömək edir. Statistik analiz demoqrafik meyllər, iqtisadi göstəricilər və sosial nəticələr daxil olmaqla kənd inkişafının kəmiyyət göstəricilərini öyrənmək üçün istifadə olunur. Ümumiləşdirmə metodu hərtərəfli nəticələr və tövsiyələr hazırlamaq üçün müxtəlif mənbələrdən və perspektivlərdən məlumatları birləşdirir. Bu çox modlu yanaşma həm universal prinsipləri, həm də kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafının spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alan etibarlı təhlil təmin edir.

MATERIALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Sosial-iqtisadi inkişaf konsepsiyası: Sosial-iqtisadi inkişaf icma və ya millət daxilində sosial rifahla yanaşı iqtisadi şəraitin sistemətik şəkildə yaxşılaşdırılması deməkdir. Bu, ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artması kimi sadə iqtisadi artımdan kənara çıxır və təhsil, səhiyyə, gəlir bölgüsü və sosial ədalətin yaxşılaşdırılmasını əhatə edir. Əsasən, bu inkişaf prosesi ekoloji məhdudiyyətləri nəzərə alan davamlı təcrübələri təşviq edərkən yoxsulluq, bərabərsizlik və işsizliyin azaldılması məqsədi ilə ictimai strukturların çevrilməsini əhatə edir.[6]

"Sosial-iqtisadi" termini sosial davranış və iqtisadi fəaliyyət arasındakı əlaqəni vurğulayır. Məsələn, iş yerlərinin yaradılmasını stimullaşdıran iqtisadi siyasətlər uzunmüddətli fayda təmin etmək üçün təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxış kimi sosial amilləri də nəzərə almalıdır. İnkişaf tez-tez ömür uzunluğu, təhsil səviyyəsi və adambaşına düşən gəliri birləşdirən İnsan İnkişafı İndeksi (IRCHP) kimi göstəricilərlə ölçülür. Daha geniş mənada, müəyyən bir coğrafi ərazidə iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi cəhətləri birləşdirən hüquqlara əsaslanan bir prosesdir.

Kənd yerlərində sosial-iqtisadi inkişaf bu ərazilərin spesifik xüsusiyyətləri və problemləri nəzərə alınmaqla aparılmalıdır. [6, 26]. Buraya kənd təsərrüfatı sistemlərinin məhsuldarlığın və dayanıqlığın artırılması istiqamətində dəyişməsi, kənd iqtisadiyyatının xammal sektorlarından kənarda

şaxələndirilməsi, fiziki və rəqəmsal infrastrukturun yaxşılaşdırılması, keyfiyyətli təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxışın genişləndirilməsi, yerli qurumların gücləndirilməsi və sosial birliyin gücləndirilməsi daxildir. [24]. Kənd inkişafı prosesi, tez-tez Kənd kimliyini və müqayisəli üstünlüklərini təyin edən Mədəni İrs və ətraf mühit aktivlərinin qorunması ilə modernləşmənin birləşməsinə tələb edir. [12].

Kənd yerlərinin fərqli xüsusiyyətləri: Demografik xüsusiyyətlər: kənd yerləri şəhər mərkəzləri ilə müqayisədə daha az əhali sıxlığı, daha kiçik məskunlaşma ölçüləri və yaxşı demografik quruluşla xarakterizə olunur. [4, 5]. Bir çox kənd bölgələrində əhalinin yaşlanması və gənclərin axını müşahidə olunur ki, bu da işçi qüvvəsi, xidmət göstərilməsi və icmaların canlılığı ilə bağlı problemlər yaradır. [14]. Əsasən gənc, daha savadlı insanların iştirak etdiyi kənddən şəhərlərə köçün seçici təbiəti yerli insan kapitalını və sahibkarlıq potensialını sarsıdan "beyin sızmasına" səbəb ola bilər.

İqtisadi quruluş: Kənd İqtisadiyyatı ənənəvi olaraq xammal sektorlarına, xüsusən kənd təsərrüfatına, meşə təsərrüfatına və qaynaq hasilatına yönəlmişdir. [26, 22]. Bu sektorlar vacib olaraq qalsa da, uğurlu kənd inkişafı getdikcə iqtisadiyyatın istehsal, xidmət, turizm və biliklərə əsaslanan fəaliyyətlərə yönəldilməsindən asılıdır. [11,2]. Kənd yerləri çox vaxt maliyyə çatışmazlığı, kiçik bazarlar, yüksək xərclər və şəhərlərlə müqayisədə zəif iqtisadi imkanlar kimi problemlərlə qarşılaşır. Bununla birlikdə, torpaq, təbii ehtiyatlar, ətraf mühitin keyfiyyəti və mədəni dəyərlər baxımından müqayisəli üstünlüklərə sahib ola bilərlər. [13].

İnfrastruktur və xidmətlər: kənd yerləri tez-tez inkişaf potensialını məhdudlaşdıran infrastruktur çatışmazlığından əziyyət çəkir. [7]. Nəqliyyat şəbəkələri daha az inkişaf edə bilər ki, bu da bazarlara çıxışı və hərəkətiliyi məhdudlaşdırır. Bir çox kənd bölgəsi rəqəmsal əlaqə boşluqlarını saxlayır və informasiya iqtisadiyyatında iştirak üçün maneələr yaradır. [17]. Kənd yerlərində səhiyyə, təhsil, maliyyə xidmətləri və mədəni imkanlar da daxil olmaqla əsas xidmətlərə giriş, əhalinin dağılması və böyük iqtisadi sistemlərlə əlaqəli problemlər səbəbindən daha məhdud və baha başa gəlir. [19].

Sosial kapital və icma strukturları: kənd icmaları tez-tez şəhər əraziləri ilə müqayisədə daha güclü sosial əlaqələr, daha yüksək şəxsiyyətlərarası etimad və daha aydın icma kimliyini qoruyurlar. [18,9]. Bu xüsusiyyətlər kollektiv fəaliyyət və icma inkişaf təşəbbüsləri üçün dəyərli bir üstünlük təşkil edir. [16]. Bununla birlikdə, birləşmiş sosial qurumlar bəzən yeniliklərin, yeni gələnlərin integrasiyasının qarşısını alır və mövcud idarəetmə münasibətlərinə maneə ola bilər.

Ekoloji kontekst: kənd yerləri təbii mühit və ekosistemlərlə daha sıx əlaqələr saxlayır [8]. Torpaqdan istifadə modelləri, ətraf mühitin keyfiyyəti və təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə kənd yerlərində yaşayış səviyyəsinə birbaşa təsir göstərir. Kənd bölgələri tez-tez daha geniş əhaliyə fayda gətirən qida istehsalı, su təchizatı, karbon udma və biomüxtəlifliyin qorunması da daxil olmaqla kritik ekosistem xidmətləri göstərir. [8, 10]. İqlim dəyişikliyi və ətraf mühitin pisləşməsi təbii sərvətlərə əsaslanan iqtisadiyyatdan asılı olan kənd icmaları üçün xüsusi problemlər yaradır. [20].

Kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafına təsir edən əsas amillər: Kənd inkişaf trayektoriyasına bir-biri ilə əlaqəli bir çox amil təsir göstərir. [22]. Kənd təsərrüfatının məhsuldarlığı və davamlılığı hələ də vacibdir, çünki kənd təsərrüfatında çox sayda insan işləyir və kənd mənzərələri buna uyğun formalaşır. [8]. Dəqiq əkinçilik, biotexnologiya və rəqəmsal alətlər daxil olmaqla texnologiya yeniliklər yeni bacarıq tələbləri qoyarkən məhsuldarlığı artırmaqla bilər. [17]. İqtisadiyyatın qeyri-kənd təsərrüfatı sektorları ilə şaxələndirilməsi alternativ gəlir mənbələri təmin edir və kənd təsərrüfatı bazarının qeyri-sabitliyinə qarşı həssaslığı azaldır. [11,24].

Təhsil və peşə təhsili yolu ilə insan kapitalının inkişafı kəndlilərin iqtisadiyyatın inkişafında iştirak edə bilməsi üçün çox vacibdir. [18]. Səhiyyəyə giriş məhsuldarlığı, həyat keyfiyyətini və əhalinin saxlanması təsir edir. Nəqliyyat, telekommunikasiya, enerji və su infrastrukturuna qoyulan investisiyalar əməliyyat xərclərini azaldır və iqtisadi fəaliyyətə kömək edir. [13, 7]. Maliyyə xidmətlərinə və kapitalla çıxış sahibkarlığa və biznesin inkişafına təsir göstərir.

İdarəetmə səmərəliliyi, tənzimləmə bazası və mülkiyyət hüquqları daxil olmaqla institusional keyfiyyət investisiya mühitinə və inkişaf nəticələrinə təsir göstərir. [25]. Sosial kapital və icma təşkilatı kollektiv fəaliyyətə və yerli inkişaf təşəbbüslərinə kömək edir. [16, 19]. Şəhər mərkəzləri və qlobal bazarlarla integrasiya potensial asılılıq yaradan imkanların strukturuna təsir göstərir. [1]. Ekoloji davamlılıq kənd dolanışıqlarının və ekosistem xidmətlərinin uzunmüddətli canlılığını təmin edir. [3, 20].

İnkişaf problemləri və imkanları: Kənd yerləri bir çox bölgədə davam edən yoxsulluq, əhalinin axmasına səbəb olan məhdud iqtisadi imkanlar, məhsuldarlığı və həyat keyfiyyətini aşağı salan infrastruktur boşluqları, səhiyyə və təhsil xidmətləri çatışmazlığı, informasiya iqtisadiyyatında iştirakını məhdudlaşdıran rəqəmsal boşluq da daxil olmaqla əhəmiyyətli inkişaf problemləri ilə üzləşir.[19].İqlim dəyişikliyinə və ətraf mühitin dəyişməsi qarşı həssaslıq.[10, 20] və qocalmış əhali işçi çatışmazlığı yaradır və qayğı ehtiyaclarını artırır [15].

Bununla birlikdə, kənd yerləri də əhəmiyyətli imkanlar təmin edir. [13, 7]. Yerli və ekoloji cəhətdən təmiz məhsullara artan istehlakçı marağı kənd istehsalçıları üçün faydalıdır.[12]. Rəqəmsal inkişaf, coğrafi çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə imkan verən uzaqdan işləməyə və xidmətlər göstərməyə imkan verir.[17]. Bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı kənd bölgələrində yeni iqtisadi imkanlar yaradır. Təbii və mədəni dəyərlərə əsaslanan turizm gəlir gətirir və iş yerləri yaradır. [26]. Ətraf mühitin keyfiyyəti, daha aşağı yaşayış dəyəri və güclü icmalar da daxil olmaqla həyat keyfiyyətinin faydaları sakinləri və müəssisələri cəlb edir.[9]. Ətraf mühit və ekosistem xidmətləri ətraf mühit bazarları vasitəsilə potensial gəlir mənbələri yaradır .[8].

Nəticə

Tədqiqat göstərir ki, uğurlu kənd sosial-iqtisadi inkişafı eyni vaxtda bir çox aspektləri əhatə edən hərtərəfli, yer mərkəzli yanaşmalar tələb edir. [18,24]. Yalnız kənd təsərrüfatına və ya infrastruktura yönəlmiş bir sektordakı fəaliyyətlər insan kapitalına, qurumlara və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə əlavə investisiya qoyulmadan kifayət deyil. [6].

Əsas nəticələr göstərir ki, kənd inkişaf trayektoriyaları ilkin şərtlərə, coğrafi kontekstə və siyasi mühitə görə əhəmiyyətli dərəcədə dəyişir. [2, 22]. Bütün kənd şəraitinə tətbiq olunan universal inkişaf modeli mövcud deyil; bunun əvəzinə effektiv strategiyalar yerli aktivlərə, problemlərə və imkanlara uyğunlaşdırılmalıdır .[4]. Uğurlu kənd bölgələri ümumiyyətlə ayrı-ayrı sektorlardan asılılığı azaldan çoxşaxəli iqtisadiyyatlar da daxil olmaqla bir neçə ümumi xüsusiyyət nümayiş etdirir. [11], rabitə və məhsuldarlığı təmin edən keyfiyyətli infrastruktur. [13], yerli insan kapitalını inkişaf etdirən güclü təhsil müəssisələri, səmərəli yerli idarəetmə və institusional potensial [16], kollektiv fəaliyyəti dəstəkləyən aktiv sosial kapital [19], daha geniş iqtisadi şəbəkələr daxilində strateji mövqe [9] və davamlı təbii ehtiyatların idarə edilməsi [3].

Tədqiqat Kənd və şəhər arasındakı əlaqələrin kənd yerlərinin inkişafında həlledici rol oynadığını təsdiqləyir [1]. Kənd və şəhər ərazilərini ayrı və ya rəqabət kimi qəbul etmək əvəzinə, uğurlu inkişaf strategiyaları onların tamamlayıcılığını və qarşılıqlı asılılığını tanıyır. Şəhər mərkəzləri kənd yerləri üçün bazarlar, xidmətlər və yenilik mənbələri təmin edir, kənd bölgələri isə qida, qaynaq, ətraf mühit xidmətləri təmin edir və şəhər əhalisinin həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırır.

Rəqəmsal texnologiya kənd yerlərinin ənənəvi çatışmazlıqlarını aradan qaldıra biləcək bir transformasiya gücünə çevrilir .[17]. Genişzolaqlı uzaqdan iş, onlayn təhsil, telemedicilik, e-ticarət və rəqəmsal Dövlət Xidmətlərinə imkan verir ki, bu da şəhər mərkəzlərinə fiziki yaxınlığın vacibliyini azaldır. Bununla birlikdə, bu potensialın reallaşdırılması rəqəmsal infrastruktura və bacarıqların inkişafına əhəmiyyətli investisiyalar tələb edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Bu tədqiqat bir neçə yeni element sayəsində kənd yerlərinin sosial-iqtisadi inkişafının elmi anlayışına töhfə verir. Birincisi, iqtisadi, sosial, demografik, infrastruktur, ekoloji və institusional aspektləri birləşdirən kənd inkişafının təhlili üçün hərtərəfli, çoxölçülü bir çərçivə təmin edir. Bu vahid yanaşma, əvvəlki kənd inkişafı ədəbiyyatında üstünlük təşkil edən tək sektor analizinin məhdudiyyətlərini aşır.

İkincisi, tədqiqat kənd yerlərinin xarakterik xüsusiyyətlərinin daha geniş inkişaf prosesləri və siyasi tədbirlərlə necə qarşılıqlı əlaqədə olduğunu anlamağa kömək edir. Kənd yerlərinin xüsusiyyətlərinin bir neçə parametərə görə sistematik təhlili bu xüsusiyyətlərin həm məhdudiyyətlər, həm də inkişaf imkanları yaratdığını ortaya qoyur ki, bu da şəhər mərkəzli inkişaf modellərinin sadə tətbiqi deyil, fərdi yanaşmaların tətbiq edilməsini tələb edir.[1]

Üçüncüsü, tədqiqat qloballaşma, texnoloji dəyişikliklər və ekoloji problemlər kontekstində kənd yerlərinin gələcəyi ilə bağlı müasir mübahisələrə töhfə verir. Yeni meylləri ümumiləşdirir və kənd inkişaf strategiyalarına, xüsusən rəqəmsallaşma, iqlimə uyğunlaşma və demoqrafik dəyişikliklərlə əlaqəli təsirlərini qiymətləndirir. Rəqəmsal texnologiyanın kənd yerlərində ənənəvi mənfi şərtləri necə dəyişdirə biləcəyini təhlil etmək, inkişafdakı qabaqcıl problemlərin və imkanların həllinə xüsusilə yeni bir töhfədir.[1]

Tədqiqat işinin tətbiqi dəyəri: Bu tədqiqatın praktik əhəmiyyəti bir çox maraqlı tərəf qruplarına və tətbiq kontekstlərinə aiddir. Milli və regional siyasət inkişaf etdiriciləri üçün tədqiqat hərtərəfli kənd inkişafı siyasəti və proqramlarının hazırlanması üçün elmi əsaslı əsaslar təqdim edir. Əsas amillərin və fərqli xüsusiyyətlərin müəyyənəşdirilməsi tədbirlərin prioritetləşdirilməsinə və mənbələrin səmərəli bölüşdürülməsinə kömək edir. Hərtərəfli, çoxölçülü yanaşmalara vurğu təcrid olunmuş problemlərin deyil, bir-biri ilə əlaqəli problemlərin həllinə yönəlmiş siyasətlərin hazırlanmasının əsasını təşkil edir.

Yerli hökumətlərə və kənd icmalarına tədqiqat yerli aktivlər və şərtlərlə uyğunlaşdırılmış inkişaf strategiyaları haqqında fikir verir. Kənd yerlərinin fərqli xüsusiyyətlərini anlamaq icmalara müqayisəli üstünlükləri və inkişaf imkanlarını müəyyənəşdirməyə kömək edir. Uğurlu inkişaf modellərinin təhlili, kontekstə uyğun uyğunlaşma ehtiyacını qəbul edərkən yerli təşəbbüslər üçün model və ilham verir.

Kənd yerlərində çalışan inkişaf mütəxəssisləri və tədqiqat inkişaf layihələrinin hazırlanması və həyata keçirilməsi üçün konseptual vasitələr və praktik tövsiyələr verir. Çoxölçülü quruluş, fəaliyyətlərin dar tapşırıqlardan çox, kənd inkişafının bir çox aspektlərini həll etməyə yönəlməsini təmin edir. Tədqiqatçılar və müəllimlər üçün bu iş kənd inkişafı tədqiqatları üçün nəzəri anlayışa və pedaqoji mənbələrin yaradılmasına və gələcək tədqiqatlar üçün tədris planlarının və proqramlarının hazırlanmasına bir töhfədir.

İnvestorlar, sahibkarlar və ticarət strukturları da daxil olmaqla özəl sektor nümayəndələri üçün Tədqiqat Kənd bazarlarında və investisiya kontekstində imkanları və problemləri ortaya qoyur, kənd yerləri ilə qarşılıqlı əlaqə strategiyaları ilə bağlı daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə kömək edir. Kənd təşviq edən amillərin təhlili müəssisələrə kənd yerlərində uğurlu fəaliyyət üçün tələbləri anlamağa kömək edir.[15].

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəliliyi: Bu nəzəri və analitik tədqiqat birbaşa pul gəliri gətirməyə deyil, iqtisadi səmərəliliyi siyasət və praktikaya çoxsaylı təsir kanalları vasitəsilə özünü göstərir. Tədqiqat, investisiya vahidi başına inkişaf nəticələrini maksimum dərəcədə artıran prioritet tədbirlər və inteqrasiya olunmuş yanaşmalar təyin etməklə dövlət ehtiyatlarının kənd inkişafına daha səmərəli ayrılmasına kömək edir. Bu araşdırmaya əsaslanan dəlillərə əsaslanan siyasətlərin hazırlanması, inkişaf strategiyalarının kənd yerlərinin fərqli xüsusiyyətlərinə məhəl qoymadığı və ya uyğun olmayan şəhər mərkəzli modellərə güvəndiyi zaman tez-tez rast gəlinən bahalı siyasi səhvlərin və resursların səmərəsiz paylanması qarşısını ala bilər.

Tədqiqat göstərir ki, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və davamlı inkişaf kənd icmalarını sənaye sarsıntıları və uzunmüddətli dəyişikliklərə qarşı daha davamlı edir. Bu davamlılıq iqtisadi sabitliyi artırır və təcili yardım ehtiyacını azaldır. Rəqəmsal iqtisadiyyat, bərpa olunan enerji və ekosistem xidmətləri isə kəndlərdə yeni iş və gəlir imkanlarını yaratmağa kömək edir.

Kənd yerlərinin iqtisadi ehtiyaclarına uyğun insan kapitalının inkişafı strategiyalarını inkişaf etdirməklə, tədqiqat işçi qüvvəsinin məhsuldarlığını artırmağa və təhsilə qoyulan investisiyaların israfına səbəb olan bacarıq uyğunsuzluğunu azaltmağa kömək edir. İnfrastruktur investisiyalarına və

rabitənin yaxşılaşdırılmasına vurğu iqtisadi əməliyyatları asanlaşdırır, xərcləri azaldır və bütün sektorlarda əmək məhsuldarlığını artırır. İqtisadi səmərəliliyin uzunmüddətli artması, qısamüddətli faydalar üçün təbii kapitalı tükəndirmək əvəzinə gələcək nəsillər üçün istehsal potensialını qoruyan davamlı qaynaq idarəetmə üsulları ilə əldə edilir.

Tədqiqatın kənd və şəhər əraziləri arasındakı əlaqələri anlamağa verdiyi töhfələr, sıfır cəmiyyət rəqabət məqsədləri yerinə kənd və şəhər əraziləri arasında tamamlayıcı amilləri müəyyənləşdirərək məkan iqtisadi Təşkilatının optimallaşdırılmasına kömək edir. İnkişafa bu ərazi yanaşması müxtəlif yaşayış məntəqələrində ixtisaslaşdırılmış istehsal, bazar integrasiyası və resurs mübadiləsi yolu ilə səmərəliliyin artırılmasını təmin edir. Ümumiyyətlə, dəqiq bir şəkildə ölçülməsi çətin olsa da, bu işə əsaslanan inkişaf etmiş kənd inkişaf siyasətinin və təcrübələrinin iqtisadi dəyəri, ehtimal ki, tədqiqatın özü üçün təvazökar xərclərdən çoxdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Berdegue, J. A., & Proctor, F. J. (2014). Inclusive Rural-Urban Linkages. Working Paper Series No. 123. Santiago: Rimisp.
2. Bryden, J., & Hart, K. (2004). A New Approach to Rural Development in Europe: Germany, Greece, Scotland, and Sweden. Lewiston: Edwin Mellen Press.
3. Chambers, R., & Conway, G. R. (1992). Sustainable Rural Livelihoods: Practical Concepts for the 21st Century. IDS Discussion Paper 296. Brighton: Institute of Development Studies.
4. Castle, E. N. (1998). A Conceptual Framework for the Study of Rural Places. American Journal of Agricultural Economics, 80(3), 621-631.
5. Cloke, P. (2006). Conceptualizing Rurality. In P. Cloke, T. Marsden, & P. Mooney (Eds.), Handbook of Rural Studies (pp. 18-28). London: SAGE Publications.
6. Ellis, F., & Biggs, S. (2001). Evolving Themes in Rural Development 1950s-2000s. Development Policy Review, 19(4), 437-448.
7. European Commission. (2021). Long-term Vision for Rural Areas: Towards Stronger, Connected, Resilient and Prosperous EU Rural Areas by 2040. Brussels: European Commission.
8. FAO. (2021). The State of Food and Agriculture 2021: Making Agrifood Systems More Resilient to Shocks and Stresses. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
9. Halfacree, K. (2006). Rural Space: Constructing a Three-fold Architecture. In P. Cloke, T. Marsden, & P. Mooney (Eds.), Handbook of Rural Studies (pp. 44-62). London: SAGE Publications.
10. Lowe, P., & Ward, N. (2007). Sustainable Rural Economies: Some Lessons from the English Experience. Sustainable Development, 15(5), 307-317.
11. IFAD. (2021). Rural Development Report 2021: Transforming Food Systems for Rural Prosperity. Rome: International Fund for Agricultural Development.
12. Marsden, T., & Sonnino, R. (2008). Rural Development and the Regional State: Denying Multifunctional Agriculture in the UK. Journal of Rural Studies, 24(4), 422-431.
13. OECD. (2020). Rural Well-being: Geography of Opportunities. Paris: OECD Publishing.
14. Pezzi, M. G., & Urso, G. (2016). Peripheral Areas: Conceptualizations and Policies. Introduction to the Special Issue. Italian Journal of Planning Practice, 6(1), 1-19.
15. Persson, L. O., & Westholm, E. (2019). Transforming Rural Areas in the Nordic Countries. Stockholm: Nordregio.
16. Ray, C. (2000). The EU LEADER Programme: Rural Development Laboratory. Sociologia Ruralis, 40(2), 163-171.
17. Saleemink, K., Strijker, D., & Bosworth, G. (2017). Rural Development in the Digital Age: A Systematic Literature Review on Unequal ICT Availability, Adoption, and Use in Rural Areas. Journal of Rural Studies, 54, 360-371.
18. Shucksmith, M. (2010). Disintegrated Rural Development? Neo-endogenous Rural Development, Planning and Place-Shaping in Diffused Power Contexts. Sociologia Ruralis, 50(1), 1-14.

19. Shortall, S. (2008). Are Rural Development Programmes Socially Inclusive? Social Inclusion, Civic Engagement, Participation, and Social Capital: Exploring the Differences. *Journal of Rural Studies*, 24(4), 450-457.
20. Scott, M. (2013). Resilience: A Conceptual Lens for Rural Studies? *Geography Compass*, 7(9), 597-610.
21. Socio-economic Development - (AP Human Geography). Fiveable. <https://fiveable.me/key-terms/ap-hug/socio-economic-development>
22. Terluin, I. J. (2003). Differences in Economic Development in Rural Regions of Advanced Countries: An Overview and Critical Analysis of Theories. *Journal of Rural Studies*, 19(3), 327-344.
23. United Nations. (2021). The Sustainable Development Goals Report 2021. New York: United Nations Publications.
24. Van der Ploeg, J. D., Renting, H., Brunori, G., Knickel, K., Mannion, J., Marsden, T., et al. (2000). Rural Development: From Practices and Policies towards Theory. *Sociologia Ruralis*, 40(4), 391-408.
25. World Bank. (2022). World Development Report 2022: Finance for an Equitable Recovery. Washington, DC: World Bank Publications.
26. Woods, M. (2011). *Rural Geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*. London: SAGE Publications.

УДК 338

ПОНЯТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ И ОСОБЕННОСТИ

Анжела Фарид кызы Салахова
Западно-Каспийский Университет

Резюме. В статье исследуется, как сельские районы развиваются в социальном и экономическом плане, уделяя особое внимание характеристикам, которые отличают эти сообщества друг от друга, и препятствиям, с которыми они сталкиваются. В статье рассматриваются устоявшиеся теории прогресса сельской местности, определяются основные движущие силы изменений в сельских общинах и предлагаются широкие стратегии устойчивого развития. Всесторонний анализ социальных аспектов жизни людей, экономики, инфраструктуры и сельской жизни показывает, что реальный прогресс достигается за счет объединения усилий по созданию рабочих мест, модернизации инфраструктуры, поддержке образования и укреплению институтов. Результаты помогают прояснить разрыв между сельскими и городскими районами и дают практическое руководство тем, кто разрабатывает политику или непосредственно участвует в развитии сельских районов.

Ключевые слова: социально-экономическое развитие, сельское хозяйство, устойчивое развитие, сельское хозяйство, сельскохозяйственный сектор, инфраструктура, человеческий капитал, миграция из села в город, территориальное развитие, развитие сельских районов.

UDC 338

THE CONCEPT OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT AND RURAL AREAS FEATURES

Anjela Farid Salahova
Western Caspian University

Summary. The article examines how rural areas are socially and economically developed, focusing on the characteristics that distinguish these communities from each other and the obstacles they face. The article considers established theories on the progress of rural areas, identifies the main

driving forces of change in rural societies, and proposes a wide range of strategies for Sustainable Development. A comprehensive analysis of the social aspects of people, the economy, infrastructure and Rural Life shows that real progress is achieved by combining efforts to create jobs, modernize infrastructure, support education and strengthen institutions. The results help clarify the gap between rural and urban areas and provide practical guidance to policy-makers or those directly involved in rural development.

Keywords: *socio-economic development, rural areas, sustainable development, rural economy, agricultural sector, infrastructure, human capital, rural-to-urban migration, Territorial Development, Rural Development.*

Redaksiyaya daxilolma: 20.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

AQROEKOTURİZM SAHIBKARLIĞININ FERMERDƏN SAHIBKARA BİR ADDIM KİMİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Samirə Yusif qızı Əkbərova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

ffidan096@gmail.com

Xülasə. Kənd turizminin inkişafı yeni normal şəraitdə turizm və kənd iqtisadiyyatı üçün yeni artım nöqtəsinə çevrilib ki, bu da kəndlərin urbanizasiyasının təşviqi, kənd iqtisadiyyatının canlandırılması, kənd təsərrüfatı, əkinçilik və kənd yerlərinin problemlərinin həlli, kəndlərdə məşğulluğun və işçi qüvvəsinin hərəkətililiyinin təşviqi, kənd turizm sənayesinin təkmilləşdirilməsi, həmçinin bazarın inkişafının səmərəli səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün yeni təkandır [1]. Sahibkarlıq kəndin canlılığının stimullaşdırılmasında effektivdir və fermerlərin gəlirlərini və məşğulluğunu artırmaq və fermerlərin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün mühüm vasitədir. Kənd təsərrüfatı və turizm biznesi ilə məşğul olan fermerlər qeyri-dövlət iqtisadiyyatının əsas formalarından biri olmaqla yanaşı, həm də yeni tipli kənd təsərrüfatı idarəetmə sistemini, güclü tamamlayıcı və əsas daşıyıcı yaradır, aqro-ekoturizm biznesi ilə məşğul olan fermerlər mütərəqqi mədəniyyətin və sivil modanın inkişafına böyük təkan verəcək, onlar xalqı zənginləşdirməyin mühüm yoludur, formalaşmış regionu və kəndi ən yaxşı modelə çevirməlidirlər [14].

Açar sözlər: kənd turizmi, aqro turizm, fermer təsərrüfatı, aqro biznes və sahibkarlıq resursları

1. Ədəbiyyat icmalı

1.1. Kənd təsərrüfatı konsepsiyası turizm sahibkarlığı ilə əlaqələndirilir.

Təsərrüfat sahibkarlığı və kənd təsərrüfatına dair ədəbiyyatda aparılan araşdırmalar göstərir ki: fermerlərin sahibkarlıq davranışı istehsal və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün öz bacarıq, bilik və ideyalarından yeni üsullarla, yeni formalarda və yeni təşkilati strukturda istifadə etmək vasitəsi kimi vasitələri, resursları ələ keçirməkdən ibarətdir. Hansı ki, iki məna qatını ehtiva edir: birincisi, kənd təsərrüfatı istehsalında əsas istehsal vasitəsi kimi fermerləri və ya ənənəvi torpağı götürün, həm də torpaqda əməyi, lakin istehsal və ya biznesin ümumi sərvətinin istehsalının tərkibini və ya yeni miqyasda və istehsalın təşkilini, bu da sahibkarlıq adlanır [4]. Çünki ənənəvi kənd təsərrüfatı istehsalından fərqlidir; ikincisi, torpağı əsas istehsal vasitəsi kimi götürməyin, daha çox torpaqdan sənaye istehsalı ilə məşğul olun. Aqroekoturizm turizm və rekreasiya sənayesi ilə əlaqəli kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, heyvandarlıq və balıqçılıqdır.

Təbii ekologiya, süni ekologiya, kənd, tarix və mədəniyyət, xalq mədəniyyəti və turizm strukturunun digər müxtəlif səviyyələri. Mövcud alimlərin tədqiqatları zamanı aqroturizm biznesi ilə məşğul olan fermerlərin öyrənilməsinə həsr olunmuş ədəbiyyat nadir olaraq qalır, ona görə də bu anlayışın dəqiq tərfi yoxdur.

Bu layihənin tədqiqat təcrübəsinə əsaslanaraq, bu sənəd təsərrüfat turizmi və kənd təsərrüfatı ilə bağlı sahibkarlığı “kənd ərazilərində yaşayan və kənd ev təsərrüfatları kimi qeydiyyatdan keçmiş, yaşayış vasitələrinin yaxşılaşdırılmasına nail olmaq üçün kənd resurslarının təşkilinə arxalanan və ya əsas məqsəd kimi inkişaf imkanları axtaran, kənd təsərrüfatı, meşəçilik, heyvandarlıq və balıqçılıq, kommersiya sənayesi və kommersiya sənayesi ilə bağlı fəaliyyətləri həyata keçirən insanlar” kimi müəyyən edir [7].

1.2 Fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən amillərin tədqiqi

Kəndli sahibkarlığına təsir edən amillərlə bağlı çoxlu ədəbiyyat mənbələri mövcuddur və müvafiq tədqiqat nəticələri aşağıdakılardır: Təhsil səviyyəsi və əvvəlki təcrübə fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə, eləcə də kənd təsərrüfatı mütəxəssislərinin təhsil səviyyəsinə və peşəkar şəxsiyyətinə mühüm təsir göstərir.

Sahibkar fermerlərin təhsili digər adi kəndlilərdən daha yüksəkdir. Fermerlərin biznesdə uğur qazanması üçün insan kapitalının toplanması vacibdir. Fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinin uğurunda formal təhsil, təlim, iş və idarəetmə təcrübəsi əsas rol oynayır. Ali təhsilli və daha çox biznes təcrübəsi, istedadı və idarəetmə bacarıqları olan fermer sahibkarlar biznesin qurulması və inkişafına nail olmaq üçün təşkilatdan daha çox maliyyə dəstəyi ala bilərlər [3].

Bir çox alim psixoloji xüsusiyyətlərin və sahibkarlıq bacarıqlarının fermerlərin uğurunun əsas amilləri olduğuna inanır və qeyd edir ki, sahibkarlar iki səviyyəli sahibkarlıq bacarıqlarına malik olmalıdırlar: birincisi, idarəetmə bacarıqları, insanlarla ünsiyyət bacarıqları və s. kimi ümumi funksional bacarıqlar, digər bacarıq səviyyəsi isə əsas bacarıqların daha yüksək səviyyəsidir, məsələn, innovasiya, macəra və kənd rabitəsi, kənd təsərrüfatı və informasiya texnologiyaları. Regional maliyyə mühiti fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə mühüm təsir göstərir [8].

Mədəni ənənələr və iqtisadi amillər təsərrüfat sahibkarlığının müxtəlif inkişaf trayektoriyalarını müəyyən edir və təsərrüfat sahibkarlığının uğurunda mədəni amillər həlledici rol oynayır. Sahibkarlıq nümunələri vasitəsilə kənd yerlərində sahibkarlıq ənənələri fermerlərin niyyətlərinə və sahibkarlıq davranışlarına təsir göstərir. Hökumətin sahibkarlığı təşviq etmək bacarığı isə bu müəssisələrin uğurunda əsas xarici amildir. Xarici mühit kəndli sahibkarlığına mühüm təsir göstərəcək. Kənd mühiti həm sahibkarlıq imkanlarını, həm də sahibkarlıq məhdudiyyətlərini ehtiva edir [1].

Ətraf mühitə aşağıdakılar daxildir: təbii mühit, sosial mühit, iqtisadi mühit və siyasi mühit, kənd yerlərində kənd yerləri ilə müqayisədə kənd yerlərində əhalinin sıxlığı, infrastruktur və bazara çıxış baxımından əhəmiyyətli fərq var. Bundan əlavə, təbii sərvətlərin bol olduğu kənd yerləri resurs inkişafında daha fəaldır. Bundan əlavə, kənd yerlərində təbii landşaftların və yerli adətlərin inkişafı kənd turizminin inkişafına səbəb ola bilər və yerli fermerlərin müvafiq sahibkarlıq fəaliyyətini yarada bilər [6].

Yuxarıda göstərilən tədqiqatlar göstərir ki, fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən amillərə aşağıdakılar daxildir: fermerlərin demoqrafik xüsusiyyətləri, kənd yerlərində insan kapitalının yığılması, fermerlərin psixoloji xüsusiyyətləri və sahibkarlıq bacarıqları, kənd mühiti, sosial və mədəni amillər, kənd infrastrukturunu, siyasi amillər və s.

Son illər yerli alimlər fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən amillərlə bağlı daha çox araşdırmalar aparıblar. Müvafiq tədqiqat nəticələri və əsas nəticələr aşağıdakı kimi ümumiləşdirilir: Fermer sahibkarları ilə sahibkarlıq resursları, iş təcrübəsi, sahibkarlıq təcrübəsi və öyrənmə təcrübəsi arasında güclü əlaqələr mövcuddur; Demoqrafik xüsusiyyətlər, psixoloji xüsusiyyətlər və ətraf mühit faktorları fermer sahibkarlara təsir edən mühüm amillərdir və kəndli sahibkarların sosial şəbəkəsinin ölçüsü sahibkarlıq imkanlarının tanınmasına müsbət təsir göstərir, Kənd yerlərində maliyyə mühiti və kredit məhdudiyyətləri kəndlilərin sahibkarlıq davranışına mühüm təsir göstərir. İdeal kənd maliyyə mühiti kənd maliyyə mühitinin inkişafına kömək edə bilər [5].

Yeni kənd maliyyə institutları fermerlərin sahibkarlıq seçimlərinə müsbət təsir göstərir. Kredit məhdudiyyətləri ilə yanaşı, tədqiqatçılar fermerlərin sahibkarlıq davranışına təsir edən digər amilləri də araşdırıblar. Fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə institusional amillər, xarici mühit və onların öz keyfiyyətləri təsir edir və fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətində regional fərqlər əsasən ilk ikisi ilə bağlıdır [2]; Şəxsi psixoloji kapital və sosial kapital kəndliyə də təsir edir, o cümlədən ailə mühitinin, ailə əhalisinin, təhsil səviyyəsinin və s. təsir göstərir, buna ekoloji amillərin təsiri daha çox olur, ailə mühiti və şəxsi amillər isə daha az təsir edir [3]. Yuxarıdakı tədqiqatlar göstərir ki, fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir edən daxili amillərə aşağıdakılar daxildir: fermerlərin təcrübəsi və biliyi, fermerlərin fərdi xüsusiyyətləri və psixoloji xüsusiyyətləri, kənd resursları, ətraf mühit və maliyyə mühiti, şəxsi psixoloji kapital və sosial kapital.

Ümumiləşdirsək, kənd təsərrüfatı turizmi sahibkarlığı ilə bağlı yerli və xarici tədqiqatlar nisbətən zəngin olsa da, kənd təsərrüfatı turizmi ilə məşğul olan fermerlər üzrə tədqiqatlar hələ də çox azdır. Bundan əlavə, fermerlərin sahibkarlığını öyrənən müasir alimlər müvafiq nəzəri analitik bazaya əsaslanmadan əsasən nəzəri müzakirələr aparır və müvafiq tədqiqat fərziyyələri irəli sürürlər ki, bu da nəzəri təhlilin izahedici gücünü zəiflədir. Hazırda kənd təsərrüfatı, turizm, sahibkarlıq, biznes tədqiqatları ilə məşğul olan fermerlər dağınıq və sistemli olmadığından aqroturizm biznesi ilə məşğul olan fermerlərə daxili mexanizm və empirik testlərin izahı üçün daha əhatəli nəzəri əsasların yaradılması zəruridir.

2. Tədqiqat metodları

2.1. Ölçmələr

Bu tədqiqatın dəyişənləri kənd təsərrüfatı ilə bağlı ferma turizmi sahibkarlığının performansına və beş ballıq Likert şkalasından istifadə edərək kənd təsərrüfatı ilə bağlı ferma turizmi sahibkarlığının effektivliyinə təsir edən əsas amillərdir [10].

Sahibkarlıq fəaliyyəti: Mövcud tədqiqatlara əsaslanaraq, bu sənəddə sahibkarlıq fəaliyyəti iki aspektdən ölçülür: yeni başlayan müəssisənin maliyyə vəziyyəti və sahibkarın ailəsinin iqtisadi şəraitinin yaxşılaşdırılması. Müəssisələr maliyyə çətinlikləri ilə üzləşmir, müəssisənin ümumi göstəriciləri yaxşı vəziyyətdədir, korporativ gəlirlilik çox yaxşıdır və biznes sürətlə genişlənir; ilkin müəssisəyə nail olmaq, ailə gəlirlərinin əvvəlkindən əhəmiyyətli dərəcədə artmasına, həyat səviyyəsinin əvvəlkindən daha yüksək olmasına, böyük artıma nail olmaqdır [7].

Kənd təsərrüfatı ilə bağlı fermerlərin turizm sahibkarlığının fəaliyyətinə təsir göstərən əsas amillər: Sahibkarlıq tədqiqatlarına dair müvafiq ədəbiyyatın təhlili göstərir ki, sahibkarlıq mühiti, sahibkarlıq imkanlarının müəyyən edilməsi və qiymətləndirilməsi, sahibkarlıq motivasiyası, sahibkarlıq resursları və digər amillər sahibkarlığın fəaliyyətinə təsir edən mühüm amillərdir.

Bu tədqiqat sahibkarlıq mühitini ölçmək, sahibkarlıq imkanlarını, sahibkarlıq motivasiyasını və sahibkarlıq resurslarını müəyyən etmək və qiymətləndirmək üçün ədəbiyyat və sahə müsahibələrindən istifadə edir. Sahibkarlıq mühiti ölçüsünə yerli icma üçün yaxşı lokallaşdırılmış infrastruktur daxildir; Yerli hökumət əlverişli biznes mühitinin yaradılması üçün bizə kifayət qədər dəstək göstərmişdir; bazarımız gəlirli biznes imkanları ilə doludur; Bizim çoxlu rəqabətqabiliyyətli yerli müəssisəmiz var; müstəqil və sahibkarlıq mühitinin yerli təşviqi; Bir çox yerli sakin biznes fəaliyyətlərinə nəzarət edə bilər; Öz biznesimin qurucusu kimi ətrafımda çoxlu insanlar var [5].

Sahibkarlıq imkanlarının tanınması və qiymətləndirilməsinin ölçülməsinə mənim bu bizneslərə investisiya etmək həvəsim daxildir; Hesab edirəm ki, bu sahibkarlıq layihəsinin inkişafının mümkünlüyü yüksəkdir. Sahibkarlıq həvəsləndirici tədbirlərə şəxsi azadlığın əldə edilməsi məqsədilə sahibkarlıq; öz biznesinizi qurmaq; karyera seçimlərini başa düşmək və biznes qurmaq; şəxsi gəlirin və sahibkarlığın artırılması; tanınma və sahibkarlıq qazanmaq; biznes qurmaq bacarığınızı sübut edin; şəxsi həyata və sahibkarlığa zəmanət; ailənin və biznesin gələcək qorunması üçün; ailə biznesi və sahibkarlıq fəaliyyətini davam etdirmək üçün [6,8].

Sahibkarlıq resurslarının ölçülməsi üçün əsas göstəricilərə sosial münasibətlər vasitəsilə sahibkarlıq resurslarının əldə edilməsi üçün lazım olan resurslar; sosial münasibətlər vasitəsilə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün zəruri olan müxtəlif maddi resurslara (insan, maliyyə və maddi) çıxış; və sosial münasibətlər vasitəsilə sahibkarlıq ehtiyaclarına çıxış Bütün növ idarəetmə, istehsal, ticarət, texnoloji və digər təcrübələr [4,5].

2.2 Nəzəri model və fərziyyələr

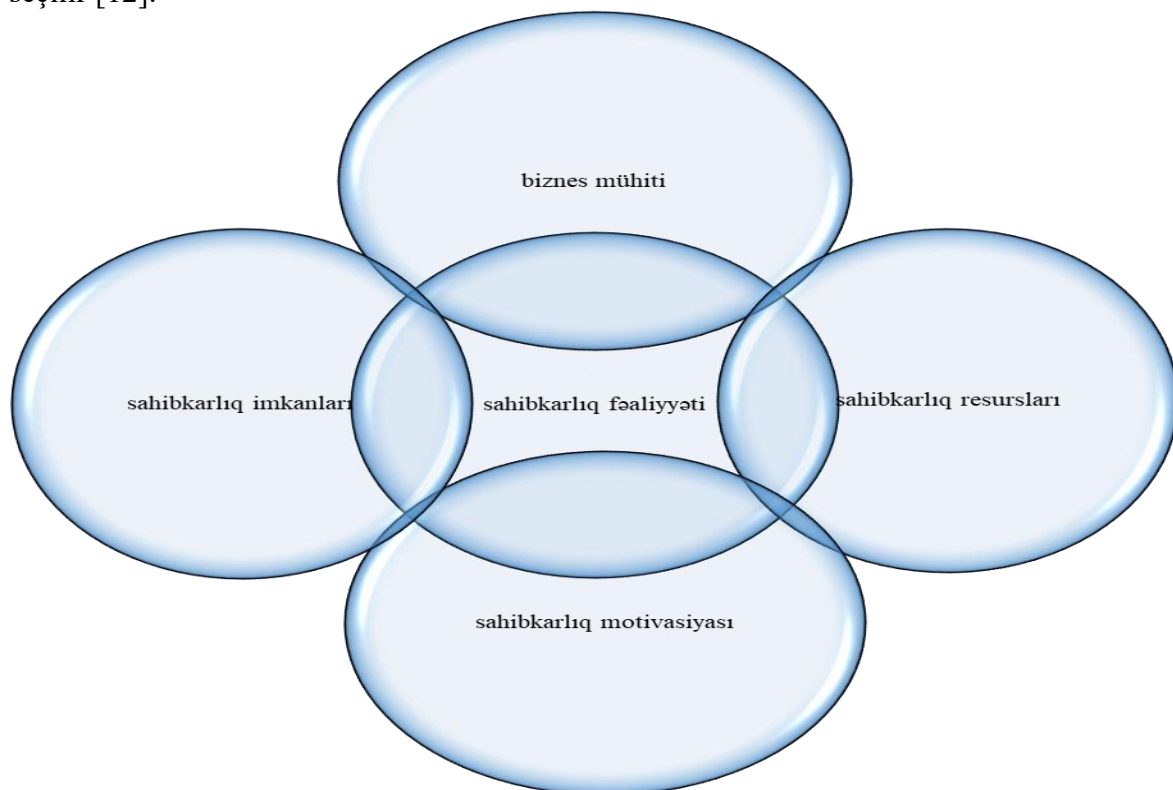
Ədəbiyyat araşdırmasına əsaslanaraq, bu iş ilkin olaraq Şəkil 1-də göstərildiyi kimi kənd təsərrüfatı ilə bağlı ferma turizmi sahibkarlığının nəzəri modelini qurur. Fermerlərin kənd təsərrüfatı turizmi sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinə təsir göstərən əsas amillər əsasən dörd aspektdə öz əksini tapır: sahibkarlıq mühiti, sahibkarlıq imkanları, sahibkarlıq resursları və sahibkarlıq motivasiyası. Sahibkarlıq fəaliyyəti əsasən sahibkarlıq fəaliyyətinin maliyyə göstəriciləri və sahibkarın ailəsinin iqtisadi şəraitinin yaxşılaşdırılması ilə müəyyən edilir [10].

Sahibkarlıq imkanları yeni yanaşmalar vasitəsilə bazar ehtiyaclarını ödəmək üçün resursları birləşdirərək yeni dəyər yaratmaq imkanlarıdır. Bazar reallığının tez-tez tarazlıq vəziyyətində olduğu Avstriya iqtisadi nəzəriyyəsinə görə, qiymətlərin ötürülməsi mexanizmi qeyri-kamildir ki, bu da sahibkarlıq imkanlarının mövcudluğu üçün obyektiv əsas yaradır. Bazarda balanssız məlumat təsadüfi paylanmır və mövcud məlumatlara çıxış sahibkarlıq imkanlarını tapmaq üçün acaqdır, ona görə də sahibkarlıq imkanları tapılacaq fərdi imkanlara uyğun olmalıdır. Fərsətçi məlumatlara həssas olan insanlar mənfəət üçün, yəni sahibkarlıq imkanlarını müəyyən etmək üçün konkret məhsulların, xidmətlərin və s.-nin daha da kəşf edilməsi üçün təmin edilməmiş bazar tələbini və ya kifayət qədər istifadə olunmayan resursları dərk edirlər [11].

Resurslara çıxış: Yeni biznesi uğurla qurmaq üçün fermer sahibkarlar vəsait toplamaq, biznes və ya istehsal sahəsi seçmək, xammal almaq, avadanlıq almaq və ya icarəyə götürmək, miqrant işçiləri işə götürmək, müştərilərlə əlaqə yaratmaq və s. kimi bir çox işi yerinə yetirməlidirlər prenevril proses [5].

Tapşırıq yaratmaq üçün bir işi başa çatdırmaq müxtəlif sahibkarlıq resursları tələb edir, potensial fermerlərdə adətən belə şərait olmur, onlar kənardan resurslar almalıdırlar. Ümumiyyətlə, bacarıqların inkişafı resursların əldə edilməsi, integrasiyası və istifadəsi prosesidir və fermerlərin sahibkarlıq fəaliyyətinin miqyası nisbətən kiçikdir və resursların integrasiyası və istifadəsi nisbətən sadədir. Ona görə də fermerin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının əsas vəzifəsi resursların əldə edilməsidir. Buna görə də, bu tədqiqatda sahibkarlıq resurslarının seçimi bu nəzəri çərçivənin tərkib elementləri kimi nəzərdən keçirilir [4].

Sahibkarlıq: Sahibkarlığın ilkin mərhələsində olan fermerlər üçün uğur yaşamaq və böyüməkdir; Üstəlik, bir çox fermerlərin rəsmi biznes qeydiyyatı mütləq deyil, bu da onların fəaliyyətini ölçməyi çətinləşdirir. Buna görə də bu tədqiqatda sahibkarlıq fəaliyyəti nəzəri çərçivənin tərkib hissəsi kimi seçilir [12].

Şəkil 1.

Nəticə Bu yazıda təklif olunan nəzəri model üçün sistem tənlik modeli uyğun sınaq vasitəsidir. Potensial nəzəri dəyişənlər arasındakı əlaqələri yoxlamaq üçün sistem tənlik modeli istifadə edilə bilər.

Cədvəl 1.

	BİZNES MÜHİTİ	SAHIBKARLIQ MOTIVASIYASI	SAHIBKARLIQ RESURLARI	SAHIBKARLIQ IMKANLARI
SAHIBKARLIQ MOTIVASIYASI				
(BİRBAŞA TƏSİR)				
(DOLAYI TƏSİR)	0,262***			
(CƏMI)	0,262***			
SAHIBKARLIQ RESURLARI				
(BİRBAŞA TƏSİR)	0,694***			
(DOLAYI TƏSİR)				
(CƏMI)	0,694***			
SAHIBKARLIQ IMKANLARI				
(BİRBAŞA TƏSİR)	0,219(p=0,058 >0,05)			
(DOLAYI TƏSİR)				
(CƏMI)	0.219			
SAHIBKARLIQ FƏALİYYƏTİ				
(BİRBAŞA TƏSİR)	0,489***	0,263***	-0,067	0,467***
(DOLAYI TƏSİR)	0.125			
(CƏMI)	0,614***	0,263***	-0,067	0,467***

Qeyd: *** ikitərəfli testlə müvafiq olaraq 0.01 səviyyəsində əhəmiyyətlidir [13]

Cədvəl 1-dən aşağıdakı nəticələri əldə etdik. Sahibkarlıq mühiti sahibkarlıq motivasiyasına və sahibkarlıq resurslarına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir. Sahibkarlıq motivasiyası sahibkarlıq fəaliyyətinə, sahibkarlıq imkanları da sahibkarlıq fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir göstərir .

ƏDƏBİYYAT:

1. Alola A.A, Uzuner G. 2020. The housing market and agricultural land dynamics: appraising with economic policy uncertainty index. Int J Finance Econ. 25(2):274–285.
2. Ashley C., Maxwell S. Rethinking Rural Development, Development Policy Review, 2010, № 19, 395- 425.
3. Alphey N., Bonsall M.B. Genetics-based methods for agricultural insect pest management. Agric for Entomol. 2018, 20(2), p. 130–140.

4. Liopa-Tsakalidi A., Tsolis D., Barouchas P., Chantzi A.E, Koulopoulos A., Malamos N. Application of mobile technologies through an integrated management system for agricultural production. Proc. Technol., 2013, vol. 8, pp. 165–170.
5. Andrey C., Galera H., Cabido J. & Wiskey W. New trends in the outdoor hospitality industry. Valais: HES-SO Haute École spécialisée de Suisse occidentale Valais, 2014, p. 9.
6. Bac D. The emergence of sustainable tourism—a literature review, Quaestus, 2008, N 4, pp. 130–140.
7. Barbieri, C. Agritourism Research: A Perspective Article. Tour. Rev. 2019, 75, p. 149–152, doi:10.1108/TR-05-2019-0152.
8. Marcis J., Bortoluzzi S.C., de Lima E. P., et al. Sustainability performance evaluation of agricultural cooperatives. Operations: a systemic review of the literature. Environ, Dev Sustainability. 2019, 21(3), p.1111–1126.
9. United Nation Global Population Growth and Sustainable Development. Accessed: Apr. 11, 2022, p. 124.
10. Zamani N., Mohammadi M. Entrepreneurial learning as experienced by agricultural graduate entrepreneurs. High Educ. 2018, N 76(2), p. 301–306
11. 2019 No.1 Central Document, http://www.gov.cn/xinwen/2016-01/27/content_5036745.html.
12. Lin Qiang, Jiang Yanfu & Zhang Jian. The Theory of Entrepreneurship and an Analysis of Its Conceptual Framework. 2021, (9):85-94.
13. Zhu Mingfeng. Factors Influencing Entrepreneurial Behavior Among Farmers: A case study of Hangzhou, China Rural Economy. 2022, (3):25-34.
14. <https://agritourismworld.com/>

УДК 338

ОЦЕНКА ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СФЕРЕ АГРОЭКОТУРИЗМА КАК ШАГА ОТ ФЕРМЕРА К ПРЕДПРИНИМАТЕЛЮ

Самира Юсиф гызы Акбарова

Азербайджанский Технологический Университет

ffidan096@gmail.com

Резюме. Развитие сельского туризма стало новой точкой роста для туризма и сельской экономики в новых нормальных условиях, что является новым стимулом для содействия сельской урбанизации, оживления сельской экономики, решения проблем сельского хозяйства, фермерства и сельских районов, содействия сельской занятости и мобильности рабочей силы, улучшения индустрии сельского туризма и повышения эффективного уровня развития рынка [1]. Предпринимательство эффективно для стимулирования сельской жизнеспособности и является важным средством увеличения доходов и занятости фермеров и улучшения положения фермеров. Фермеры, занимающиеся сельскохозяйственным и туристическим бизнесом, являются не только одной из основных форм негосударственной экономики, но и создают новый тип системы управления сельским хозяйством, сильное дополнение и основной носитель, фермеры, занимающиеся агроэкотуристическим бизнесом, дадут большой импульс развитию прогрессивной культуры и цивилизованной моды, они являются важным способом обогащения людей и должны сделать сформированный регион и деревню лучшей моделью [14].

Ключевые слова: сельский туризм, агротуризм, фермерство, агробизнес и предпринимательские ресурсы

UDC 338

ASSESSMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN AGROECOTOURISM AS A STEP FROM FARMER TO ENTREPRENEUR

Samira Yusif Akbarova
Azerbaijan University of Technology
ffidan096@gmail.com

Summary. *Rural tourism development in the new normal conditions has become a new growth point for tourism and rural economy; it is a new impetus to promote rural urbanization, revitalize rural economy, solve problems of agriculture, farming and rural areas, promote rural employment and labor mobility, improve rural tourism industry and increase the effective level of market development [1]. Entrepreneurship is effective in promoting rural vitality and is an important way to increase farmers' income and employment and improve the situation of farmers. Farmers engaged in agricultural and tourism business are not only one of the main forms of non-state economy, but also create a new type of agricultural management system, a powerful complement and main carrier, farmers engaged in agricultural ecotourism business will give a great impetus to the development of progressive culture and civilized fashion, an important way to enrich people, and should make the created region and village the best model [14].*

Keywords: *rural tourism, agrotourism, farming, agricultural business and entrepreneurial resources*

Redaksiyaya daxilolma: 12.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

İSTEHSAL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ İSTEHSALIN TƏŞKİLİ ZAMANI EKOLOJİ VƏ İQTİSADI SƏMƏRƏLİLİYİN ARTIRILMASINDA RESURLARA QƏNAƏT VƏ YAŞIL TEKNOLOGİYALARIN ROLU: NƏZƏRİYYƏDƏN PRAKTİKAYA

¹ Mehriban Zeynalova, ² Gülnarə Məmmədova

¹ Azərbaycan Texnologiya Universiteti

² Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

¹mehribanzeynalova1966@mail.ru, ²gulnara.ali63@gmail.com

Xülasə. Müəssisələrin istehsal sektorunun fəaliyyəti ilə bağlı ekoloji və resurs problemlərinin intensivləşməsi şəraitində sənaye inkişafının davamlı modellərinin formalaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Təqdim olunan məqalə yüngül sənaye müəssisələrinin istehsal sistemlərinin ekoloji və iqtisadi səmərəliliyinin təmin edilməsində resursa qənaət edən və ekoloji cəhətdən təmiz texnoloji həllərin rolunun hərtərəfli elmi dərk edilməsinə yönəlmişdir. Məqalədə sənayenin davamlı transformasiyası üçün əsas maneələr (texnoloji, institusional, kadr) və hərəkətverici amillər (dövlət dəstəyi, investisiya, standartlaşdırma) müəyyən edilir. Əsas təhlillər göstərir ki, yaşıl həllərin integrasiyası təkcə karbon izlərini azaltmağa və resurs istehlakını optimallaşdırmağa kömək etmir, həm də xarici bazarlarda müəssisələrin rəqabət qabiliyyətini artırır. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti dövrü iqtisadiyyatı və davamlı idarəetmə prinsiplərinə uyğun olaraq istehsal sistemlərinin modernləşdirilməsi üzrə tövsiyələrin hazırlanmasındadır. Əsər müasir ekoloji və iqtisadi çağırışlar nəzərə alınmaqla yüngül sənayenin strateji inkişafında maraqlı olan tədqiqatçılar, siyasətçilər, sənayeçilər və investorlar üçün nəzərdə tutulub. Nəticələr gələcək elmi tədqiqatlar üçün əsas yaradır və global ekoloji gündəm kontekstində yüngül sənayenin davamlı inkişafı üçün effektiv strategiyaların formalaşmasına töhfə verir.

Açar sözlər: yüngül sənaye, yaşıl texnologiyalar, resurslara qənaət, davamlı inkişaf, Azərbaycan, ISO 14001, ESG, transformasiya

Giriş. Müasir global iqtisadiyyatın inkişaf mərhələsində ətraf mühitin degradasiyası, təbii resursların tükənməsi və iqlim risklərinin artması ilə bağlı global çağırışlar daha da kəskinləşir və istehsal sahələrində ekoloji, iqtisadi səmərəliliyin artırılması məsələsi isə strateji əhəmiyyət kəsb edir. Bu kontekstdə yüksək enerji və resurs tutumuna malik olan yüngül sənaye, eyni zamanda, dayanıqlı inkişaf istiqamətində transformasiya üçün əhəmiyyətli potensiala malik bir sahə kimi çıxış edir. Belə transformasiyanın əsas istiqamətlərindən biri resurslara qənaət edən və “yaşıl” texnologiyaların tətbiqidir ki, bu da həm ətraf mühitə mənfi təsirin azaldılmasına, həm də istehsal səmərəliliyinin artırılmasına imkan yaradır. Müasir davamlı istehsal konsepsiyaları – o cümlədən “yaşıl iqtisadiyyat” və dövrü iqtisadiyyat modelləri – ənənəvi ekstensiv yanaşmaların əvəzinə xammal, enerji və əmək resurslarının rəşional istifadəsinə əsaslanan innovativ həllərə keçidi nəzərdə tutur. Bu baxımdan, yüngül sənaye – xüsusilə də toxuculuq və geyim istehsalı – resurslara qənaət edən texnologiyaların tətbiqi, layihələndirmənin rəqəmsallaşdırılması, bioçürüyən materiallardan istifadə və suya qənaət edən proseslərin sınaqdan keçirilməsi və genişləndirilməsi üçün pilot platforma kimi qiymətləndirilə bilər. Beynəlxalq təcrübə (xüsusilə Türkiyə, Banqladeş, Vyetnam və Aİ ölkələrinin təcrübəsi) göstərir ki, ekoloji cəhətdən təhlükəsiz texnologiyaların istehsal proseslərinə integrasiyası yalnız maya dəyərinin və əməliyyat xərclərinin azaldılmasına deyil, eyni zamanda məhsulun beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artmasına da səbəb olur. Bu isə beynəlxalq ekoloji standartlara uyğunluğun təmin olunması ilə mümkündür. Bununla belə, davamlı istehsal modellərinə keçid təkcə texniki və

texnoloji deyil, həm də institusional, təşkilati və kadr aspektlərini əhatə edən kompleks islahatlar tələb edir. Bu məqalənin məqsədi yüngül sənaye müəssisələrində istehsalın təşkilində resurslara qənaət edən və “yaşıl” texnologiyaların tətbiqinə dair nəzəri-metodoloji yanaşmaları əsaslandırmaq və praktiki alətləri təqdim etməkdir. Xüsusi diqqət texnoloji innovasiyalarla iqtisadi-ekoloji səmərəlilik arasındakı qarşılıqlı əlaqənin təhlilinə və ekoloji məsuliyyət prinsiplərinə əsaslanan davamlı biznes modellərinin formalaşdırılması üçün zəruri olan şərtlərin müəyyən edilməsinə yönəlmişdir. Tədqiqatın elmi yeniliyi, istehsal sistemlərinin modernləşdirilməsinə ekologiya, iqtisadiyyat və idarəetmə sahələrinin sintez olunmuş yanaşması əsasında yanaşmada özünü göstərir. Praktiki əhəmiyyəti isə ondan ibarətdir ki, məqalədə milli yüngül sənayenin dayanıqlı inkişafı kontekstində resursqoruyucu həllərin tətbiqi üzrə uyğunlaşdırılmış tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın məqsədi. Müasir iqtisadi inkişaf şəraitində istehsal fəaliyyətinin səmərəli təşkili müəssisələrin uğurlu fəaliyyət göstərməsinin əsas şərtlərindən birinə çevrilmişdir. Bu prosesin mərkəzində iqtisadi və idarəetmə aspektlərini özündə birləşdirən təşkilati-iqtisadi idarəetmə mexanizmi dayanır. İstehsalın təşkili üzrə nəzəri yanaşmalar və həmin mexanizmin formalaşdırılması prinsipləri həm elmi tədqiqatların, həm də istehsal sistemlərinin idarə olunması üzrə praktiki fəaliyyətin mühüm istiqamətlərini təşkil edir. İstehsalın rəşional təşkili və iqtisadi proseslərin effektiv idarə olunması müəssisənin davamlı inkişafına, dəyişkən xarici mühitə uyğunlaşmasına və onun rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinə əhəmiyyətli töhfə verir. İstehsal fəaliyyəti cəmiyyətin mövcudluğu və inkişafı üçün zəruri olan maddi nemətlərin yaradılması prosesidir və bu, iqtisadi həyatın əsasını, digər fəaliyyət sahələrinin isə bazisini təşkil edir [1]. Bu kontekstdə istehsal fəaliyyətinin nəzəri bazasını dəqiqləşdirmək və cəmiyyət üçün dəyərə malik məhsulun yaradılması prosesində resursların necə çevrildiyini aydınlaşdırmaq zərurəti yaranır. İstehsal müxtəlif növ resursların (maddi: metal, ağac, şüşə və s.; qeyri-maddi: bilik, informasiya və s.) istehlak dəyəri olan məhsula çevrilməsi prosesidir və yekun məhsul həm mal, həm də praktik fayda verən xidmət formasında təqdim oluna bilər [2]. Bu yanaşmanı inkişaf etdirərək istehsal prosesini daha geniş iqtisadi sistemin tərkib hissəsi kimi nəzəri baxımdan izah etmək məqsəduyğundur. İqtisadi elmin bir sahəsi kimi istehsal nəzəriyyəsi resursların məhsula çevrilməsi mexanizmlərini tədqiq edir və istehlak nəzəriyyəsi ilə sıx bağlıdır. Bu qarşılıqlı əlaqə istehsal fəaliyyəti ilə cəmiyyətin ehtiyaclarının ödənilməsi arasında qarşılıqlı asılılığı əks etdirir [3].

Beləliklə, bu nəzəri prinsiplərə əsaslanan istehsal sistemi milli iqtisadiyyatın maddi təməlini formalaşdırır, sosial-iqtisadi yüksəlişə və davamlı inkişafa töhfə verir. İstehsal fəaliyyətinin nəzəri əsaslarının təhlilini davam etdirərək, istehsal prosesinin təşkilinin necə həyata keçirildiyini və cəlb olunan resursların effektiv idarə edilməsinin hansı mexanizmlərlə təmin olunduğunu araşdırmaq zəruridir.

İstehsal fəaliyyəti yalnız məhsulun birbaşa hazırlanmasını deyil, həm də planlaşdırma, keyfiyyətə nəzarət, logistika və resursların optimallaşdırılması kimi yardımçı proseslərin idarə olunmasını əhatə edir. Effektiv istehsal insan resursları, avadanlıq, materiallar və informasiya axınlarının inteqrasiyasını tələb edir. Bu isə məhsuldarlığın artırılmasına, xərclərin azaldılmasına və müəssisənin rəqabət mühitində davamlılığının gücləndirilməsinə imkan verir. İstehsalın təşkili – sosial-iqtisadi şərait nəzərə alınmaqla, mövcud resursların vahid istehsal prosesi çərçivəsində rəşional şəkildə birləşdirilməsinə yönəlmiş tədbirlər sistemidir.

İstehsalın təşkili prosesinə təsir göstərən amilləri daha dərindən anlamaq üçün idarəetmə qərarlarının elmi əsasını təşkil edən fundamental iqtisadi qanunların rolunu nəzərdən keçirmək vacibdir. Effektiv istehsal təşkilatçılığı sisteminin formalaşdırılması tələb və təklif qanunu, zaman qənaəti qanunu, əmək məhsuldarlığının artırılması qanunu və digər iqtisadi qanunların nəzərə alınmasını zəruri edir. Bu qanunların mənimsənilməsi və tətbiqi istehsal fəaliyyətinin elmi əsaslandırılmasını və bütün növ resurslardan səmərəli istifadənin təmin edilməsini mümkün edir.

Yüngül sənaye müəssisələrində istehsal proseslərinin rəşional təşkili təkcə bu fundamental qanunların nəzərə alınmasını deyil, həm də onların strateji planlaşdırma mexanizmlərinə inteqrasiyasını tələb edir. Belə yanaşma, bazar konjunkturası, texnoloji trendlər və ekoloji tələblərdəki

dəyişikliklərə operativ reaksiya verə bilən adaptiv idarəetmə modelinin formalaşdırılmasına şərait yaradır. Sənayedə davamlılıq və ekoloji məsuliyyətin əhəmiyyətinin artdığını nəzərə alaraq, müəssisələrin strateji inkişaf istiqamətlərindən biri resursqoruyucu həllərin tətbiqi olmalıdır[4].

Sənaye sahəsini transformasiyası fonunda resurslara qənaət texnologiyaların tətbiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu texnologiyalar material və enerji resurslarından istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına, tullantıların azaldılmasına və ətraf mühitə mənfi təsirin minimuma endirilməsinə yönəlmişdir. Bundan əlavə, bu yanaşma insan kapitalından istifadənin optimallaşdırılmasını da mümkün edir. BMT-nin Ətraf Mühit Proqramının (UNEP) məlumatlarına əsasən, sənayedə resursqoruyucu texnologiyaların tətbiqi ümumi xərclərin 20–30% azalmasına, eyni zamanda ekoloji davamlılığın təmin olunmasına gətirib çıxara bilər. Texnoloji və proses yönümlü həllərlə yanaşı, müəssisələrin davamlılığının gücləndirilməsində beynəlxalq səviyyəli normativ alətlər və standartlar da mühüm rol oynayır. Bu strategiyanın əsas istiqamətləri ekoloji yönümlü innovasiyaların daha dəqiq desək yaşıl texnologiyaların, qapalı istehsal dövrlərinin, xammalın təkrar istifadəsinin və tullantıların emalının tətbiqini əhatə edir. ISO 14001 kimi beynəlxalq standartlar ətraf mühit risklərinin minimallaşdırılmasına və müəssisələrin investisiya cəlbəediciliyinin artırılmasına yardımçı olan ekoloji yönümlü idarəetmə modellərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır [5]. Beynəlxalq Resurs Panelinin (IRP) məlumatlarına görə, resursqoruyucu texnologiyalara yatırılan hər bir dollar, xərclərin azaldılması və ekoloji səmərəliliyin artırılması hesabına üç-dörd qat iqtisadi fayda gətirir. Beləliklə, resurslara qənaət edən texnologiyaların istehsal və idarəetmə sistemlərinə integrasiyası yüngül sənaye müəssisələrinin uzunmüddətli inkişaf strategiyasının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilir. Bu isə, BMT-nin 2030-cu ilə qədər Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyində müəyyən edilmiş məqsədlərin reallaşmasına töhfə verməklə yanaşı, müəssisələrin global bazarda rəqabət mövqelərini də gücləndirir.

Tədqiqatın metodları. Yüngül sənayedə resurslara qənaət və ekoloji cəhətdən təmiz (“yaşıl”) texnologiyaların tətbiqi üzrə beynəlxalq və yerli təcrübənin araşdırılması istehsal sistemlərinin davamlı transformasiyası prosesində həm ən yaxşı təcrübələrin, həm də tipik çətinliklərin müəyyənəşdirilməsinə imkan verən mühüm elmi-tədqiqat istiqamətidir. Ekoloji çağırışların global xarakterini və resursların qorunmasına artan ehtiyacı nəzərə alaraq, müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilmiş layihələrin sistemli təhlili elmi yanaşmanın ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Sənayedə, o cümlədən yüngül sənayedə “yaşıl” texnologiyaların tətbiqi, BMT-nin 2030-cu ilə qədər Dayanıqlı İnkişaf Gündəliyində müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olunmasına və Paris İqlim Sazişi çərçivəsində beynəlxalq öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə yönəlmiş global səylərlə birbaşa bağlıdır. Aparıcı ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, yalnız innovasiyalara, normativ dəstəyə və biznesin stimullaşdırılmasına əsaslanan kompleks və ardıcıl yanaşma ekoloji cəhətdən effektiv və rəqabətə davamlı istehsal modellərinə keçidi təmin edə bilər. Bu baxımdan postsovet məkanının spesifik xüsusiyyətlərini — iqtisadi strukturun, institusional mühitin və texnologiyalara çıxış imkanlarının səviyyəsini nəzərə almaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Elmi təhlilə həm beynəlxalq, həm də regional keyslərin daxil edilməsi sənaye sahəsində mövcud transformasiya proseslərinin obyektiv və tarazlaşdırılmış mənzərəsini qurmağa imkan verir. Xarici və yerli təcrübənin müqayisəsi həm uğurlu nümunələri, həm də resursqoruyucu texnologiyaların tətbiqində tipik baryerləri aşkara çıxarır. Bu isə xüsusilə yüngül sənayenin davamlı inkişaf templərinin sürətlənməsi, rəqəmsallaşma və ekoloji tələblərin sərtləşdirilməsi şəraitində aktualdır[5].

Global təcrübə sübut edir ki, yaşıl və resursqoruyucu texnologiyaların istehsal proseslərinə integrasiyası həm ekoloji, həm də iqtisadi səmərəliliyin əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlməsinə səbəb olur. Dünyanın aparıcı şirkətləri material tutumunu, enerji sərfiyyatını və ətraf mühitə mənfi təsirləri azaltmağa yönəlmiş ənənəvi modellərdən davamlı istehsal strategiyalarına keçirlər. Məsələn, Adidas şirkəti “Parley for the Oceans” layihəsi çərçivəsində okeanlardan yığılan plastik tullantılardan idman ayaqqabılarının istehsalında istifadə etməklə ekoloji məsuliyyət strategiyasını həyata keçirir. Rəsmi məlumatlara görə, bu təşəbbüs çərçivəsində 50 milyondan çox plastik butulka təkrar emal olunmuş, nəticədə ətraf mühitin çirklənməsi əhəmiyyətli dərəcədə azalmış və təchizat zəncirlərinin davamlılığı möhkəmləndirilmişdir [3]. Patagonia şirkəti isə davamlı dəbin öncüllərindən biri olaraq bioloji

parçalana bilən materialların tətbiqini genişləndirmiş, geyimlərin təmiri və təkrar istifadəsini təşviq etmişdir. Onun “Worn Wear” strategiyası tekstil məhsullarının həyat dövrünü uzatmağa və bu yolla karbon izini və tekstil tullantılarının həcmi azaltmağa yönəlmişdir. Nike korporasiyası “Circular Design Guide” adlı təşəbbüs çərçivəsində tam təkrar emal oluna bilən məhsulların dizaynına yönəlmiş dairəvi dizayn prinsiplərini tətbiq etmişdir. Burada əsas diqqət su istehlakının azaldılmasına və qapalı dövrlü istehsal sistemlərinə verilmişdir. Bu yanaşma dairəvi iqtisadiyyatın prinsiplərinə uyğun olmaqla həm xərclərin azaldılmasına, həm də ekoloji standartların qorunmasına imkan verir. Asiya ölkələri, o cümlədən Yaponiya və Çin, davamlı tekstil sənayesinin inkişafına xüsusi önəm verir. Bu ölkələrdə DyeCoo kimi texnologiyalarla su istifadə olunmadan parça boyama üsulları tətbiq edilir, günəş panelləri və qapalı su dövriyyə sistemləri geniş şəkildə istifadə olunur. Bu isə həm istehsalatın enerji səmərəliliyini artırır, həm də çirklənmə səviyyəsini azaldır. Sadalanan təcrübələrin təhlili göstərir ki, resurslara qənaət və yaşıl texnologiyaların tətbiqi sinerji effekti yaradır — bu isə eyni anda xərclərin azaldılması, ekoloji yönümlü investisiyaların cəlbi və davamlı məhsul brendinin möhkəmləndirilməsi deməkdir. Bu nümunələr inkişaf etməkdə olan ölkələrin yüngül sənaye müəssisələrində oxşar həllərin tətbiqi üçün modelləşdirici baza kimi çıxış edə bilər [6].

Azərbaycanın və MDB ölkələrinin yüngül sənayesində mövcud meyillər və çağırışlar

İstehsal sistemlərinin davamlılıq və resurslara qənaət istiqamətində global transformasiyası fonunda postsovet məkanına daxil olan ölkələrin yüngül sənaye sahəsi beynəlxalq tələblərə uyğunlaşma və modernizasiya zərurəti ilə qarşılaşır. Bu kontekstdə Azərbaycan, Özbəkistan və Qazaxıstan kimi ölkələrə xüsusi diqqət yetirilir, çünki bu sahə onların iqtisadiyyatında və əhalinin məşğulluğunda mühüm rol oynayır.

İstehsalatın ekoloji və iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş əhəmiyyətli səylərə baxmayaraq, regionda bir sıra struktur problemlər mövcuddur: ISO 14001 kimi beynəlxalq ekoloji idarəetmə standartlarının xüsusilə kiçik və orta müəssisələrdə yayılmamasının və tətbiq səviyyəsinin aşağı olması; Avropa İttifaqı və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının (OECD) “yaşıl bazar” tələblərinə uyğun məhsul sertifikatlaşdırılmasının kifayət qədər inkişaf etməməsi; resurslara qənaət və tullantıların azaldılmasını dəstəkləyən maliyyə alətlərinə və texnologiyalara çıxışın məhdudluğu; istehsal avadanlığının yüksək dərəcədə köhnəlməsi və texnoloji yenilənmənin zəif imkanları [7].

Bununla belə, bəzi ölkələrdə dövlət qurumları ilə beynəlxalq tərəfdaşlar arasında sistemli əməkdaşlıq nəticəsində müsbət irəliləyişlər müşahidə olunur. Bu baxımdan, Azərbaycanın tekstil sənayesinin ekoloji səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş modernizasiya proqramları nümunə kimi göstərilə bilər. Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanın Sumqayıt, Gəncə, Ağdam və Şəki şəhərlərində İqtisadiyyat Nazirliyi və beynəlxalq investorların dəstəyi ilə həyata keçirilən Regional Davamlı İnkişaf Proqramı çərçivəsində pilot layihələr icra olunur. Bu layihələrdə tullantı sularının həcmi əhəmiyyətli dərəcədə azaltmağa və ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısını almağa imkan verən müasir su təmizləmə sistemləri tətbiq edilir. Eyni zamanda, elektrik enerjisi itkilərinin azaldılması və enerjiyə qənaətli istehsal modelinin formalaşdırılması məqsədilə rəqəmsal enerji uçotu proqramları və ağıllı sayğacların quraşdırılması həyata keçirilir. Bundan əlavə, tekstil tullantılarının, qablaşdırma materiallarının və köməkçi komponentlərin çeşidlənməsi və təkrar emalı üçün infrastrukturun yaradılması vacib bir istiqamətə çevrilmişdir. Bu tədbirlər müəssisələrin ekoloji göstəricilərini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, dairəvi iqtisadiyyat prinsiplərinə uyğun olaraq qapalı istehsal dövrlərinin yaradılmasına da şərait yaradır [3].

Özbəkistanda “yaşıl ixracı” təşviq edən dövlət strategiyası çərçivəsində tekstil sənayesində karbon intensivliyinin azaldılması və enerji səmərəliliyinin artırılması məqsədilə rekonstruksiya layihələri həyata keçirilir. Burada xüsusilə Cənubi Koreya şirkətləri tərəfindən həyata keçirilən xarici investisiyalar və kadr hazırlığı təşəbbüsləri diqqətəlayiqdir. Ağıllı tikib məşinləri və minimal enerji sərfiyyatı ilə işləyən avtomatlaşdırılmış xətlər kimi enerjiyə qənaətli avadanlıqların tətbiqi Özbəkistan müəssisələrinin davamlı istehsal tələblərinə cavab verən yeni ixrac bazarlarına çıxışını təmin edir. Paralel olaraq, OEKO-TEX və ISO 14001 daxil olmaqla beynəlxalq standartlara uyğun

sertifikatlaşdırma prosesi də həyata keçirilir ki, bu da global tərəfdaşlar tərəfindən etimadın artmasına səbəb olur.

Qazaxıstan da “yaşıl iqtisadiyyat” üzrə Avrasiya platformasının icrası çərçivəsində yüngül sənaye sahəsinin modernizasiyasına yönəlmiş ardıcıl fəaliyyət göstərir. Ölkə daxilində milli təşəbbüslər su dövriyyəsinin qapalı sistemlərinin tətbiqinə, resursların rəqəmsal monitorinqinə və daha ekoloji təmiz boya və parça işləmə modellərinə keçidə yönəldilmişdir. Burada dövlət tərəfindən klaster layihələrinin dəstəklənməsi və ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların alınmasına subsidiyaların ayrılması mühüm rol oynayır. Qazaxıstan eyni zamanda “yaşıl istehsal”ı təşviq etmək məqsədilə normativ bazanı ardıcıl şəkildə inkişaf etdirir və bu da davamlı inkişaf prinsiplərinə uyğun olaraq sektorun transformasiyası üçün əlverişli institusional mühitin formalaşmasına şərait yaradır [8].

Beləliklə, MDB ölkələrindəki mövcud meyillərin təhlili göstərir ki, resurslara qənaət və yaşıl texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi üçün həm institusional maneələr, həm də inkişaf imkanları mövcuddur. Uğurlu transformasiyanın əsas şərti isə regionda yüngül sənaye müəssisələrinin davamlı inkişafını stimullaşdıran əlverişli normativ və investisiya mühitinin yaradılmasıdır.

Yüngül sənayedə resurslara qənaət və yaşıl texnologiyaların tətbiqi üzrə beynəlxalq və regional təcrübələrin təhlili

Resurslara qənaət və yaşıl texnologiyaların yüngül sənayedə tətbiqinə dair beynəlxalq və regional təcrübələrin təhlili bir sıra mühüm qanunauyğunluqları üzə çıxarır. Birincisi, uğurlu transformasiya yalnız dövlətin sistemli dəstəyi və beynəlxalq ekoloji və texnoloji standartlara integrasiya şəraitində mümkündür. İkincisi, Avropa İttifaqı, ABŞ, Yaponiya və Çin kimi ölkələrdə dairəvi və aşağı karbonlu modellərə keçidə yüksək hazırlıq səviyyəsi müşahidə olunur. Üçüncüsü, MDB ölkələrində, o cümlədən Azərbaycanda institusional baryerlərlə yanaşı, beynəlxalq proqramların dəstəyi ilə artmaqda olan davamlı inkişaf potensialı da mövcuddur. Kompensasiya olunmuş tədqiqat yanaşması – case-study təhlili, normativ-hüquqi bazanın müqayisəli təhlili (ISO, ESG platformaları, UNEP), ekspert müsahibələri və SWOT təhlili – yalnız mövcud təcrübələrin sistemləşdirilməsinə deyil, həm də milli xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla səmərəli modellərin adaptasiyası üçün təkliflərin hazırlanmasına imkan yaradır. Xüsusilə Azərbaycan yüngül sənayesinin davamlı inkişafı üçün daxili və xarici potensialın qiymətləndirilməsində SWOT təhlilinin tətbiqi mühüm əhəmiyyət daşıyır və makro, mezo səviyyələrdə əsaslandırılmış idarəetmə qərarlarının qəbulunu təmin edir. Məsələn, aşağıdakı cədvəldə Azərbaycanın yüngül sənayesi sahəsində resurslara qənaət və yaşıl texnologiyaların tətbiqinin SWOT təhlili göstərilmişdir.

Cədvəl 1.

Güclü tərəflər (Strengths):	Zəif tərəflər (Weaknesses):
Azərbaycanın hökuməti tərəfindən davamlı inkişaf üzrə milli proqramlar çərçivəsində dövlət dəstəyi; Sumqayıt, Aödam. Gəncə və Şəki kimi ənənəvi tekstil regionlarında sənaye infrastrukturunun mövcudluğu; davamlı pambıq istehsalı və sahəyə uyğun bacarıqlara malik işçi qüvvəsinin mövcudluğu; ixrac üçün logistika imkanları (Bakı–Tbilisi–Qars dəmir yolu xətti).	Bəzi müəssisələrdə hələdə avadanlıqların köhnə olması və aşağı avtomatlaşdırma səviyyəsi; ISO 14001 və OEKO-TEX kimi sertifikatlaşdırma sistemlərinin zəif yayılması; “Yaşıl” maliyyələşmə və texnoloji həllərə məhdud çıxış; davamlı beynəlxalq təchizat zəncirlərinə integrasiyanın aşağı səviyyəsi.
İmkanlar (Opportunities):	Təhlükələr (Threats):
Cənubi Koreya və Almaniya kimi ölkələrdən birbaşa xarici investisiyaların cəlbə; Avropa bazarına ekoloji sertifikatlı məhsulların ixracının genişləndirilməsi; rəqəmsal və avtomatlaşdırılmış resurs qənaəti	davamlı yüngül sənayesi inkişaf etmiş ölkələrin rəqabəti; xarici bazarlarda yaşıl ticarət baryerləri riski (CBAM, REACH); ESG və dairəvi iqtisadiyyat sahəsində

texnologiyalarının tətbiqi; Yaşıl İqlim Fondu, QEF, UNEP kimi qurumlardan qrantların cəlbə; Ekoloji ixtisaslaşmalı sənaye klasterlərinin formalaşdırılması.	ixtisaslaşmış kadr çatışmazlığı; texnologiya və avadanlıqda idxaldan yüksək asılılıq.
---	--

Praktik hissə: yüngül sənayedə yaşıl texnologiyaların tətbiqi nümunələri və nəticələri

Müasir dövrün reallıqları istehsal proseslərinin davamlı transformasiyasına yönəlmiş nəzəri əsaslandırmalardan konkret tədbirlərə keçidin zəruriliyini diktə edir. Bu kontekstdə yaşıl və resurslara qənaət texnologiyalarının yüngül sənayedə tətbiqi üzrə praktik nümunələr yalnız uğurlu həllərin illüstrasiyası deyil, həm də ekoloji cəhətdən səmərəli istehsal modellərinin geniş tətbiqinə əsas yaradan platforma kimi çıxış edir. Bu nümunələrin təhlili innovasiyaların texnoloji baxımdan həyata keçirilə biləcəyini, eləcə də onların müəssisələrin iqtisadi və ekoloji göstəricilərinə təsirini qiymətləndirməyə imkan verir. Davamlı inkişaf praktikada bir sıra tədbirlərlə həyata keçirilir: təkrar emal olunmuş və bioloji parçalanan materiallardan istifadə, dairəvi istehsal dövrlərinə keçid, resursların idarə olunması üzrə rəqəmsal sistemlərin tətbiqi və s. Bu tədbirlər yalnız karbon izinin və çirklənmə səviyyəsinin azalmasına deyil, həm də məhsulun global bazarlarda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına xidmət edir.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, ekoloji modernizasiya, xüsusilə "yaşıl" məhsullara artan tələbat və ticarət tərəfdaşları tərəfindən ekoloji tələblərin sərtləşməsi şəraitində (OECD, 2022; UNIDO, 2023), inkişafın mühüm drayverinə çevrilə bilər.

Beynəlxalq təcrübə: transmilli praktikalar və onların nəticələri

Qlobal ekoloji qeyri-sabitlik şəraitində aparıcı dünya şirkətləri məhsulun həyat dövrünün bütün mərhələlərində yaşıl və resurslara qənaət texnologiyalarının integrasiyasına dair səmərəli yanaşmalar nümayiş etdirirlər. Bu təşəbbüslər BMT-nin 2030-cu ilə qədərki Gündəliyində təsbit olunmuş Davamlı İnkişaf Məqsədlərinə (DİM) çatmaq məqsədilə təbii sərfiyyatın minimuma endirilməsinə və davamlı biznes modellərinin formalaşdırılmasına yönəlmişdir [5].

Məsələn, ABŞ-ın Nike şirkəti Circular Design Guide konsepsiyası çərçivəsində materialların təkrar emalı, bərpa olunan resurslardan istifadə və istehsalat tullantılarının azaldılmasını əhatə edən dairəvi layihələndirmə strategiyalarını tətbiq etmişdir. Bu yanaşmanın nəticəsində su sərfiyyatı 30%, tullantı həcmi isə 20% azaldılmışdır ki, bu da ənənəvi istehsal modelləri ilə müqayisədə mühüm nailiyyətdir. Almaniyanın Adidas şirkəti isə Parley for the Oceans proqramı çərçivəsində korporativ davamlılıq siyasətini həyata keçirir. Bu təşəbbüs nəticəsində okeanlardan və sahil zonalarından toplanmış plastik tullantılar təkrar emal edilərək idman ayaqqabısı və tekstil məhsullarının istehsalında istifadə olunur. Şirkət bu proqram vasitəsilə 50 milyondan çox plastik butulkani emal etmiş və dəniz mühitinə düşən plastik tullantıların həcmi azaltmaqla yanaşı, təkrar xammal təchizatçıları ilə davamlı tərəfdaşlıq quraraq təchizat zəncirini gücləndirmişdir [3]. Oxşar yanaşma ABŞ-ın Patagonia şirkətində də müşahidə olunur. Bu şirkət sahədə ilk olaraq təkrar istehlak və ekoloji dizayn prinsiplərini tətbiq etmişdir. Onun Worn Wear proqramı geyimlərin istismar müddətini uzatmaq, onların təmiri və yenidən istifadəsi, eləcə də bioloji parçalana bilən materiallardan istifadə ilə diqqət cəkir. Bu tədbirlər nəticəsində tekstil tullantılarının həcmi 38%, ilkin xammal sərfiyyatı isə 27% azalmışdır. Asiya ölkələrində də ekoloji yönümlü istehsal texnologiyalarının sürətli inkişafı müşahidə olunur. Məsələn, Yaponiya və Çin kimi ölkələrdə DyeCoo texnologiyası əsasında su istifadə edilməyən quru parça boyama üsulları tətbiq edilir, eyni zamanda tekstil müəssisələrində günəş panelləri və qapalı su dövriyyə sistemləri geniş yayılmışdır [6]. Bu texnologiyalar yalnız resurs sərfiyyatının və çirklənmənin azaldılmasına deyil, həm də Asiya istehsalçılarının beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətinin güclənməsinə xidmət edir. Bundan əlavə Çin Xalq Respublikası tekstil sənayesində yaşıl texnologiyaların tətbiqi istiqamətdə, ölkənin 2021–2025-ci illəri əhatə edən 14-cü Beşillik İnkişaf Planı çərçivəsində resurslardan səmərəli istifadə, emal sənayesinin inkişafı və tullantıların azaldılması kimi prioritetlər müəyyən edilmişdir. Bu təşəbbüslərin bir hissəsi olaraq, Şençze şəhərində Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GIZ) ilə əməkdaşlıq çərçivəsində "Textile Compass" layihəsi

həyata keçirilir. Layihənin məqsədi tekstil istehsalında yaşıl texnologiyaların integrasiyasıdır və aşağıdakı komponentləri əhatə edir:

- istixana qazı emissiyalarının azaldılmasının qiymətləndirilməsi üçün ölçmə, hesabat və yoxlama (MRV) metodologiyasının tətbiqi.
- davamlı istehsalı stimullaşdırmaq məqsədilə aşağı faizli kreditlər kimi yaşıl maliyyə alətlərindən istifadə.
- "Waste to Fashion" kimi tədbirlər vasitəsilə ictimaiyyətin tekstil tullantıları problemləri barədə məlumatlılığının artırılması.

Bu tədbirlər tekstil sənayesinin ətraf mühitə təsirinin azaldılmasına və Çinin 2060-cı ilə qədər karbon neytrallığına nail olmaq hədəflərinə dəstək verir.

Beləliklə, transmilli case-study nümunələri yaşıl texnologiyaların resurs və enerji səmərəliliyinin artırılmasında, məhsulun ekoloji göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasında və istehlakçılarla investorlar arasında etibarın möhkəmləndirilməsində yüksək potensiala malik olduğunu göstərir. Bu kimi uğurlu təcrübələrin əsasında innovativ idarəetmə, normativ dəstək və davamlı istehlak tələbinə uyğunlaşma dayanır. Onlar inkişaf etməkdə olan yüngül sənaye ölkələri o cümlədən Azərbaycan, Özbəkistan və Qazaxıstan üçün nümunəvi adaptasiya modelləri kimi çıxış edə bilər.

Regional nümunələr: Azərbaycanda pilot layihələr

-Azərbaycanda Ağdam, Gəncə, Şəki və Mingəçevir kimi şəhərlərdə yerləşən bir sıra tekstil müəssisələrində regionların davamlı inkişafı üzrə dövlət proqramı çərçivəsində bir neçə pilot təşəbbüs həyata keçirilir:

- təmizlənmiş suyun 40%-dək təkrar istifadəsini təmin edən su təmizləmə sistemlərinin tətbiqi;
- enerji sərfiyyatına nəzarət məqsədilə sensorlar və ağıllı sayğacların quraşdırılması;
- avadanlıqların modernləşdirilməsi və enerji səmərəli texnologiyalara keçid (elektrik enerjisinə qənaət 25%-ə qədər);

Tullantıların çeşidlənməsi və utilizasiyası, o cümlədən tekstil kəsiklərinin təkrar emalı.

Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyinin məlumatına əsasən, bu kimi tədbirlərin həyata keçirilməsi nəticəsində vahid məhsul üzrə istehsal xərcləri 12–15% azalmış, eləcə də xarici bazarlar üçün ekoloji sertifikatlaşdırma səviyyəsi artmışdır [7].

Azərbaycan yüngül sənaye sektorunda yaşıl və resurslara qənaət texnologiyalarının tətbiqinə getdikcə artan maraq göstərir. Bu tendensiya xüsusilə dövlətin davamlı regional inkişaf proqramı çərçivəsində özünü daha qabarıq şəkildə büruzə verir. Ağdam, Gəncə, Şəki və Mingəçevir kimi şəhərlərdə tekstil müəssisələrinin kompleks ekoloji və texnoloji modernizasiyasını hədəfləyən bir sıra pilot layihələr həyata keçirilir. Bu təşəbbüslər çərçivəsində aşağıdakı əsas istiqamətlər xüsusi qeyd olunmalıdır:

- 1.Təmizlənmiş suyun 40%-ə qədərində istehsal dövriyyəsində təkrar istifadəsini təmin edən su təmizləmə sistemlərinin tətbiqi;
- 2.Enerji sərfiyyatının monitorinqi və optimallaşdırılması məqsədilə ağıllı sensorların və rəqəmsal sayğacların quraşdırılması;
3. İstehsalat avadanlıqlarının modernləşdirilməsi və enerji səmərəli texnologiyalara keçid, bu isə elektrik enerjisinin sərfiyyatının 25%-ə qədər azalmasına şərait yaradır;
- 4.Tullantıların çeşidlənməsi və emalı sistemlərinin tətbiqi, o cümlədən tekstil qalıqlarının təkrar istifadəsi.

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin 2023-cü il tarixli məlumatlarına əsasən, qeyd olunan təşəbbüslərin həyata keçirilməsi vahid məhsul üzrə istehsalat xərclərinin 12–15% azalmasına və məhsulun ekoloji sertifikatlaşdırma səviyyəsinin yüksəldilməsinə səbəb olmuşdur və bu isə öz növbəsində yeni ixrac bazarlarına çıxışın təmin olunmasına və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə mühüm töhfə vermişdir.

Effektivliyin müqayisəli təhlili

Göstərici	Beynəlxalq şirkətlər	Azərbaycandakı pilot layihələr
Su sərfiyyatının azalması	25–30%	40%-dək (təkrar dövriyyə hesabına)
Tullantıların azaldılması	20–38%	15–20%
Enerji səmərəliliyinin artımı	15–25%	25%-dək
Əməliyyat xərclərinə qənaət	20%-dək	12–15%
Ekoloji sertifikatlaşdırmanın səviyyəsi	yüksək (ISO, OEKO-TEX və s.)	qismən tətbiq olunub (inkışaf mərhələsində)

Beynəlxalq və yerli praktik təcrübənin təhlili göstərir ki, yaşıl və resurslara qənaət texnologiyalarının yüngül sənayedə tətbiqi yalnız ekoloji cəhətdən əsaslandırılmış yanaşma deyil, eyni zamanda istehsal bazasının modernizasiyası üçün strateji əhəmiyyətə malik istiqamətdir. Nike, Adidas və Patagonia kimi transmilli korporasiyaların təcrübəsi sübut edir ki, dairəvi istehsal dövriyyəsi, resursların təkrar istifadəsi və tullantıların azaldılması prinsiplərinin tətbiqi eyni zamanda həm davamlı ekoloji nəticələrin, həm də istehsalat xərclərində əhəmiyyətli qənaətin əldə edilməsinə şərait yaradır. Bu şirkətlər müasir cəmiyyətin və investorların gözləntilərinə cavab verən korporativ məsuliyyət və innovativ inkışaf üçün yeni standartlar formalaşdırırlar.

Yerli kontekstdə, Azərbaycanın pilot layihələrinin nümunəsi göstərir ki, məhdud resurslar şəraitində belə yaşıl təşəbbüslərin uğurlu reallaşdırılması mümkündür, əgər institusional dəstək, dövlətin stimullaşdırıcı tədbirləri və müasir texnologiyalara çıxış təmin olunursa. Enerji səmərəli avadanlıqların, rəqəmsal monitorinq sistemlərinin və tullantıların emalı texnologiyalarının tətbiqi istehsal xərclərinin azaldılmasına, resurslardan istifadənin səmərəliliyinin artırılmasına və ixrac imkanlarının genişləndirilməsinə səbəb olmuşdur.

Beləliklə, aparılan təhlillərin nəticələri sübut edir ki, yaşıl texnologiyaların düzgün inteqrasiyası sayəsində yüngül sənaye müəssisələri ekoloji izlərini azaltmaqla yanaşı, davamlı inkışafa nail ola, qlobal bazarda rəqabət üstünlüyünü möhkəmləndirə və investisiya cəlbəediciliyini artırma bilərlər. Bununla belə, bu prosesin uzunmüddətli və dayanıqlı olması üçün normativ, texnoloji və investisiya mühitinin formalaşdırılması həlledici əhəmiyyətə malikdir, belə ki, bu, sənayenin davamlı inkışaf prinsipləri əsasında transformasiyasını dəstəkləyən əsas şərtlərdən biridir [8].

Nəticə. Müasir dövrdə yüngül sənayenin inkışafı resurslara qənaət edən və ekoloji cəhətdən təhlükəsiz texnologiyaların tətbiqi olmadan mümkün deyil. Aparılmış təhlil göstərdi ki, istehsal sistemlərinin davamlı inkışaf istiqamətində transformasiyası həm institusional dəstəyi, həm də sınaqdan keçmiş texnologiyaların praktik tətbiqini tələb edir. Əsas beynəlxalq şirkətlərin təcrübəsi və Azərbaycanda həyata keçirilmiş təşəbbüslər bir daha sübut edir ki, yaşıl texnologiyalar təkcə ətraf mühitə təsir azaldılmasına deyil, həm də əhəmiyyətli iqtisadi faydanın əldə olunmasına xidmət edir. Ekoloji yönümlü istehsalat keçid şirkətlərə rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması, investisiyaların cəlbi, beynəlxalq standartlara uyğunluq və istehlakçılar tərəfindən etimadın möhkəmləndirilməsi üçün mühüm imkanlar yaradır. Qlobal davamlılıq və ESG şəffaflığı tələbləri fonunda bu amil sənayenin uzunmüddətli yaşama qabiliyyəti üçün həlledici faktora çevrilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri kompleks yanaşmanın vacibliyini bir daha təsdiq edir. Bu yanaşma institusional islahatları, stimullaşdırıcı mexanizmləri, innovasiyaların tətbiqini, ixtisaslı kadrların hazırlanmasını və beynəlxalq əməkdaşlığı əhatə etməlidir. Yalnız bu şərtlər daxilində Azərbaycan və MDB ölkələrinin yüngül sənaye müəssisələri qlobal çağırışlara uyğunlaşmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda dünya iqtisadiyyatında davamlı mövqe tuta bilərlər. Aparılmış təhlil əsasında yaşıl və resurslara qənaət edən texnologiyaların tətbiqi üzrə beynəlxalq və yerli praktikaya əsaslanaraq sənaye transformasiyasının gücləndirilməsi məqsədilə aşağıdakı təkliflər irəli sürülür:

1. Azərbaycanca və MDB ölkələrində yüngül sənaye sahəsində yaşıl keçid üzrə milli strategiyanın hazırlanması və həyata keçirilməsi, bu zaman ISO 14001 standartlarının adaptasiyası və davamlı inkişaf prinsiplərinin biznes modellərinə integrasiyası təmin olunmalıdır.

2. Resurslara qənaət texnologiyalarını tətbiq edən müəssisələrə dövlət dəstəyinin genişləndirilməsi – vergi güzəştləri, qrant maliyyələşməsi, “yaşıl” subsidiyalar və investisiya təşəbbüslərində birbaşa iştirak vasitəsilə.

3. Ekoloji təhsil və kadrların ixtisasartırma infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, burada ekodizayn, tullantıların idarə edilməsi, enerji səmərəliliyi və rəqəmsal monitoring sahələrinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.

4. MDB və Aİ ölkələri arasında ən yaxşı təcrübələrin mübadiləsi üçün platformaların yaradılması, beynəlxalq təşkilatların və biznes tərəfdaşların iştirakı ilə elmi-istehsalat klasterləri və transsərhəd layihələr vasitəsilə əməkdaşlığın genişləndirilməsi.

5. ESG göstəricilərinin istehsalat fəaliyyətinin effektivliyinin qiymətləndirilməsi sisteminə integrasiyası, bu isə müəssisələrin davamlılığını daha dolğun əks etdirəcək və onların investisiya cəlbediciliyini artıracaqdır.

Yuxarıda göstərilən təkliflərin həyata keçirilməsi yüngül sənaye müəssisələrinin texnoloji modernləşdirilməsinə və müasir ekoloji və iqtisadi tələblərə cavab verən dayanıqlı, rəqabətə davamlı bir sənaye sektorunun formalaşmasına xidmət edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. McKinsey & Company. (2020). *Fashion on Climate: How the Fashion Industry Can Urgently Act to Reduce its Greenhouse Gas Emissions*. Global Fashion Agenda. <https://www.mckinsey.com>
2. Climate Bonds Initiative. (2022). *Green Bond Market Summary*. Retrieved from <https://www.climatebonds.net/resources/reports>
3. Klemeš, J. J., Fan, Y. V., & Jiang, P. (2020). COVID-19 pandemic facilitating energy transition opportunities. *International Journal of Energy Research*, 44(13), 7614–7623. <https://doi.org/10.1002/er.6007>
4. Caliber.az. (2023). *Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda “yaşıl” iqtisadiyyat prioritetləri*. Retrieved from <https://caliber.az>
5. İHKİB. (2022). *Sürdürülebilirlik Raporu 2022*. İstanbul Hazır Giyim ve Konfeksiyon İhracatçıları Birliği. Retrieved from <https://ihkib.org.tr>
6. Circular Economy Earth. (2023). *LEED-certified green factories in Bangladesh*. Retrieved from <https://circulareconomy.earth>
7. LightCastle Partners. (2024). *Digitalization in Bangladesh Garments Sector*. Retrieved from <https://lightcastlepartners.com>
8. Vietnam Briefing. (2024). *Vietnam's Textile and Apparel Industry: Towards Sustainable Growth*. Retrieved from <https://vietnam-briefing.com>

УДК 338

РОЛЬ РЕСУРСОСБЕРЕЖЕНИЯ И ЗЕЛЁНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ И ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРИ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОИЗВОДСТВА НА ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ: ОТ ТЕОРИИ К ПРАКТИКЕ

¹Зейналова Мехрибан, ²Мамедова Гюльнара

¹ Азербайджанский Технологический Университет

² Азербайджанский государственный экономический университет

mehribanzeynalova1966@mail.ru, gulnara.ali63@gmail.com

Резюме. В условиях обострения экологических и ресурсных проблем, связанных с деятельностью производственного сектора предприятий, формирование устойчивых моделей

промышленного развития приобретает особую значимость. Представленная статья направлена на всестороннее научное осмысление роли ресурсосберегающих и экологически чистых технологических решений в обеспечении экологической и экономической эффективности производственных систем предприятий лёгкой промышленности.

В статье определяются основные препятствия (технологические, институциональные, кадровые) и движущие факторы (государственная поддержка, инвестиции, стандартизация) для устойчивой трансформации отрасли. Основные аналитические выводы показывают, что интеграция зелёных решений способствует не только снижению углеродного следа и оптимизации потребления ресурсов, но и повышению конкурентоспособности предприятий на внешних рынках.

Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций по модернизации производственных систем в соответствии с принципами циклической экономики и устойчивого управления. Работа предназначена для исследователей, политиков, промышленников и инвесторов, заинтересованных в стратегическом развитии лёгкой промышленности с учётом современных экологических и экономических вызовов.

Полученные результаты создают основу для будущих научных исследований и способствуют формированию эффективных стратегий устойчивого развития лёгкой промышленности в контексте глобальной экологической повестки.

Ключевые слова: лёгкая промышленность, зелёные технологии, ресурсосбережение, устойчивое развитие, Азербайджан, ISO 14001, ESG, трансформация

UDC 338

THE ROLE OF RESOURCE EFFICIENCY AND GREEN TECHNOLOGIES IN ENHANCING ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC SUSTAINABILITY DURING THE ORGANIZATION OF PRODUCTION IN MANUFACTURING ENTERPRISES: FROM THEORY TO PRACTICE

¹Zeynalova Mehriban, ²Mammadova Gulnara

¹ Azerbaijan Technological University

² Azerbaijan State University of Economics

mehribanzeynalova1966@mail.ru, gulnara.ali63@gmail.com

Summary. In the context of escalating environmental and resource-related challenges associated with the activities of the industrial sector, the formation of sustainable models of industrial development becomes particularly significant. The presented article is aimed at a comprehensive scientific understanding of the role of resource-efficient and environmentally friendly technological solutions in ensuring the ecological and economic efficiency of production systems in light industry enterprises.

The article identifies the main obstacles (technological, institutional, and human resources) and driving factors (government support, investment, standardization) for the sustainable transformation of the sector. Key analytical findings show that the integration of green solutions not only helps reduce carbon footprints and optimize resource consumption but also enhances the competitiveness of enterprises in foreign markets.

The practical significance of the research lies in the development of recommendations for the modernization of production systems in accordance with the principles of circular economy and sustainable management. The work is intended for researchers, policymakers, industrialists, and investors interested in the strategic development of light industry in light of current environmental and economic challenges.

The results provide a foundation for future scientific research and contribute to the formation of effective strategies for the sustainable development of light industry within the context of the global environmental agenda.

Keywords: light industry, green technologies, resource efficiency, sustainable development, Azerbaijan, ISO 14001, ESG, transformation.

Redaksiyaya daxilolma: 20.11.2025

Çapa qəbul olunma: 15.04.2025

ÖLKƏNİN AQRAR ƏRZAQ TƏMINATI SİSTEMİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Yeganə Vahid qızı Qarayeva

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

yeganaqara@gmail.com

Xülasə. Ölkənin ərzaq təminatı sisteminin formalaşdırılması dövlətin ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmağın prioritetlərindəndir. Bu baxımdan ərzaq məhsulları istehsalı ilə məşğul olan aqrar təsərrüfatçılıq subyektlərinin yüksək mütəşəkkilliklə fəaliyyət göstərməsi, bu əsasda tələbatə uyğun məhsul təklifini həyata keçirməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ona görə də aqrar ərzaq təminatı sisteminə konseptual yanaşmaların əsaslandırılması hazırda aktual məsələlərdən biri kimi özünü göstərir. Ərzaq təminatı sistemi öz funksional strukturu ilə bütövlük prinsipi əsasında formalaşdırılır. Çünki bu sistem, iqtisadi proseslərin inkişafına təsir edən bir sıra amillərin birləşməsinə əsaslanaraq, müxtəlif dövrlərdə müxtəlif fərqli davranış və fəaliyyət nümayiş etdirir. Bu çərçivədə ərzaq təminatı sisteminin ən mühüm struktur komponentlərindən olan aqrar sahənin ölkənin ərzaq təhlükəsizliyindəki rolunun müəyyən edilməsi vacibdir.

Açar sözlər: aqrar ərzaq təminatı sistemi, istehsal, istehlak, resurs, stimullaşdırma, özünütəminetmə.

Giriş. Ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, bu məqsədlə ərzaq məhsullarına tələbatın yerli istehsal hesabına ödənilməsi hər bir dövlətin iqtisadi siyasətində ən mühüm yerdə durur. Qida ehtiyatlarının yaradılması ilə etibarlı ərzaq təminatı sisteminin formalaşdırılması qlobal səviyyədə də aktual məsələlərdən hesab olunur. Qlobal təcrübədə ərzaq məhsulları ilə etibarlı təminatda aqrar sahəyə xüsusi yer verilir. Çünki iqtisadiyyatın bu mühüm sferası ərzaq məhsulları istehsalını həyata keçirən kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf potensialını, eləcə də əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi imkanlarını özündə cəmləşmişdir. Əhalinin artımı, urbanizasiya, bununla əlaqədar olaraq istehlakın strukturundakı dəyişikliklər, dövlətin dayanıqlı ərzaq təminatı sistemini yaratmaq qabiliyyətini şərtləndirir [3, s.29]. Bu problemləri hərtərəfli və davamlı şəkildə həlli, geniş və müxtəlif mürəkkəblik səviyyələrini əhatə edən sistemli yanaşma tələb edir.

Ərzaq probleminin müasir dünyada hələ də həll olunmaması, onun çoxşaxəli təbiəti və mürəkkəbliyi ərzaq məhsulları istehsalı, ehtiyat fondlarının formalaşdırılması və ərzaq ehtiyatlarının bölüşdürülməsi kimi mühüm məsələləri önə çəkir. Qeyd edilən problemlərin həlli perspektivləri, kənd təsərrüfatında məhsuldar qüvvələrin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Beləliklə, yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı hesabına etibarlı ərzaq təminatı sisteminin formalaşdırılması bununla bağlı əsas hədəf nöqtələrini özündə birləşdirir.

Mövzunun aktuallığı. Aqrar ərzaq təminatı sistemi iqtisadi, sosial və ekoloji əsaslara xələl gətirmədən ölkənin qida təhlükəsizliyini və əhalinin etibarlı şəkildə qidalanmasını təmin edən bir sistem kimi fəaliyyət göstərir. Aqrar ərzaq təminatı sistemi, bütün aspektlərdə iqtisadi dayanıqlığı və sosial davamlılığı təmin etməklə cəmiyyətə ciddi fayda verir, ətraf mühitə əsasən müsbət təsir göstərir. Bu sistem, qida məhsullarının istehsalı, emalı, bölgüsü və istehlakını, həmçinin ərzaq təhlükəsizliyini təmin etmək üçün səyləri özündə əks etdirir, bütün əhali üçün ərzaq məhsullarının mövcudluğunu, əlçatanlığını, istifadəsini və sabitliyini təmin edən fəaliyyət və proses kimi fəaliyyət göstərir.

Ərzaq təminatı məsələsi, daxili və xarici amillərdən asılı olmayaraq dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyinin ən mühüm tərkib hissəsidir [5, s.108]. Ərzaq ehtiyatlarını, bununla bağlı potensial

imkanları dövlətin əhalinin və ayrı-ayrılıqda hər bir vətəndaşın ərzaq məhsullarına olan tələbatını, cəmiyyətin sosial inkişafı üçün zəruri miqdarda, keyfiyyətdə və çeşiddə ödəmək qabiliyyəti kimi xarakterizə etmək olar. Bu baxımdan kənd təsərrüfatının strateji əhəmiyyəti məhz ərzaq məhsulları ilə özünü təmin etməyə nail olunması, istehlak bazarının sabitləşdirilməsi, ehtiyatların yaradılması, bu məqsədlər üçün iqtisadi potensialın formalaşdırılması istiqamətləri ilə müəyyən edilir. Qeyd edilənlər onu göstərir ki, ölkənin ərzaq təminatı problemi, eləcə də istehlakçılardan davamlı artan tələbatının ödənilməsi zəruri həcmdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı yolu ilə həll oluna bilər. Təsədüfi deyil ki, “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nda “yerli istehsalı hesabına özünütəmin etmə”, “ölkədə qida məhsulları ehtiyatlarının” [1] artırılması məsələlərinə xüsusi yer verilir.

Ümumi şəkildə ərzaq təchizatını cəmiyyət üzvlərinin müvafiq keyfiyyət və kəmiyyət normalarına uyğun ərzaq məhsulları ilə təmin edilməsi ilə əlaqədar yaranan iqtisadi münasibətlərin məcmusu kimi qəbul etmək olar. Eyni zamanda dövlət ərzaq məhsullarının mövcudluğuna, sabitliyinə və səmərəli şəkildə istifadəsinə zəmanət verməyi öz üzərinə götürür. Bununla belə, insanların fiziki və sosial inkişafı üçün dövlət ərzaq məhsullarına çıxışını təmin etməyə, nəticə etibarilə ərzaq təhlükəsizliyinə nail olmağa borcludur. Beləliklə, əhalinin ərzaq məhsulları ilə tibbi standartlara uyğun etibarlı və fasiləsiz təmin edilməsi aqrar ərzaq təminatı sisteminin təşkilati-iqtisadi mexanizm kimi əsas məqsədlərindəndir [2, s.27].

Bu çərçivədə aqrar iqtisadiyyat özünün əsas funksiyalarından olan ölkənin ərzaq müstəqilliyinin təmin edilməsində birbaşa iştirak etməklə fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olur. Bununla belə, ölkənin aqrar ərzaq məhsulları ilə özünütəmin etmə səviyyəsinin prioritetlərində idxal məhsullarından istifadə, faktiki olaraq öz istehsalına alternativlik təşkil edir. Çünki kənd təsərrüfatı məhsullarının idxalı bəzi hallarda yerli istehsalın qorunması zərurətini şərtləndirir. Ona görə etibarlı ərzaq təminatı sisteminin formalaşdırılmasında yerli istehsalın stimullaşdırılması aqrar siyasətin əsas istiqamətlərindən birinə çevrilir.

MATERİALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Ərzaq məhsullarının ölkənin tələbatına uyğun şəkildə istehsalı ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə iqtisadi siyasətin yerinə yetirilməli olduğu əsas vəzifələr sırasındadır. Ərzaq məhsulları ilə təmin edilmə vəzifəsi, ilk növbədə zəruri kateqoriyalı yerli ərzaq istehsalı, həmçinin kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı ilə onların istehlakı arasında tarazlığa nail olunması nəticəsində həyata keçirilir [4, s.6]. Beynəlxalq təcrübədə ölkənin ərzaq təminatı üçün əsasən aşağıdakı üsulların tətbiqindən istifadə edilir:

- kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının həcmi ilə istehlakın səviyyəsi arasında tarazlığın gözlənilməsi;
- istehlakçıların daha çox ehtiyac duyduğu ərzaq məhsulları ilə özünütəmin etmə səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- ərzaq təminatında əhəmiyyətli payı olan yerli kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalçılarına dövlət dəstəyinin həyata keçirilməsi və s.

Deməli, aqrar sahədə istehsal olunan məhsullar hesabına ərzaq təminatı probleminin həlli kənd təsərrüfatı istehsalçılarının dəstəklənməsi ilə yanaşı istehlakçıların maraqlarını nəzərə alınmasını da tələb edir. Bu baxımdan aqrar ərzaq təminatı sisteminin inkişafının ən vacib istiqamətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- kənd təsərrüfatına dövlət dəstəyi çərçivəsində istehsalçıların ehtiyaclarına uyğun olaraq büdcə xərclərinin artırılması, elmi tədqiqatların stimullaşdırılması, innovativ texnologiyaların tətbiqinin genişləndirilməsi;
- aqrar ərzaq məhsulları istehsalçılarının maddi-texniki bazasının yaxşılaşdırılması yolu ilə istehsalın intensivləşdirilməsi səviyyəsinin artırılması;
- kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsal həcmının artırılması, istehsalın istehlak uyğun şəkildə optimallaşdırılması;
- istehsal infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi;

- yerli ərzaq məhsullarının istehlakının təşviqi və stimullaşdırılması;
- ərzaq təchizatı zəncirinin həlqələri arasındakı əlaqənin səmərəliliyinin təmin edilməsi [6, s.371]

və s.

Ərzaq təminatı sisteminin vəziyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif parametrlərdən istifadə olunur: aqrar istehsal potensialından istifadə səviyyəsi; kənd təsərrüfatında istehsal potensialı parametrlərinin genişləndirilməsi; strateji əhəmiyyətli aqrar ərzaq məhsullarının idxalının yerli istehsal məhsulları ilə əvəzlənməsi; əsas ərzaq məhsullarının istehlak göstəriciləri; ərzaq ehtiyatlarına olan tələbat və onun ödənilməsi vəziyyəti və s. Bu baxımdan əsas aqrar ərzaq məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsinə nəzər saldıqda məlum olur ki, 2023-cü ildə dənliilər və paxlaları istisna olmaqla (müvafiq olaraq 70,5% və 62,8%) digər məhsul növləri üzrə bu göstərici 89,8-139,7% aralığında dəyişir [cədvəl 1]. Digər illər üzrə də oxşar vəziyyət müşahidə edilir. Özünütəminetmə səviyyəsinin əksər məhsul növləri üzrə 80%-dən yuxarı olması ərzaq təhlükəsizliyinin təmin olunması mənasını təsdiq edir.

Cədvəl 1

Bitkiçilik məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsi, faiz [8]

Məhsullar	2019	2020	2021	2022	2023
Dənliilərin (çəltik istisna olmaqla) cəmi	67,3	68,1	73,7	69,0	70,5
Paxlaları	76,1	60,3	56,4	61,5	62,8
Kartof	87,8	90,6	88,8	89,0	89,8
Bütün növ tərəvəz	112,0	110,4	106,6	106,8	107,2
Pomidor	132,5	131,0	121,1	119,8	118,9
Bostan məhsulları	100,8	100,8	102,6	103,2	103,2
Meyvə və giləmeyvə	123,1	116,3	122,9	123,9	135,5
Qoz və fındıq	138,2	138,0	136,5	137,0	139,7
Nar	110,7	112,0	127,8	125,9	132,8
Üzüm	94,3	95,8	94,4	94,8	93,9

Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsinin təhlili göstərir ki, 2019-2023-cü illərdə bütün növ ət və ət məhsulları üzrə göstərici 82,5-86,4%, süd və süd məhsulları üzrə 83,3-86,3%, yumurtada 99,1-102,2% aralığında tərəddüd edir [cədvəl 2]. Bu nəticələr, əsas heyvandarlıq məhsullarının ərzaq təminatında mühüm rol oynadığını deməyə əsas verir.

Cədvəl 2

Heyvandarlıq məhsulları ilə özünütəminetmə səviyyəsi, faiz [8]

Məhsullar	2019	2020	2021	2022	2023
Bütün növ ət və ət məhsulları	82,5	84,5	86,4	86,0	85,3
mal əti və ət məhsulları	86,1	87,4	91,9	93,0	88,4
qoyun və keçi əti və ət məhsulları	97,6	97,3	98,2	97,0	94,9
donuz əti və ət məhsulları	5,3	4,7	4,8	4,6	4,7
quş əti və ət məhsulları	74,6	79,0	79,6	78,5	81,7
Süd və süd məhsulları	86,3	83,5	84,8	83,3	84,0
Yumurta	101,8	100,0	99,1	100,5	102,2

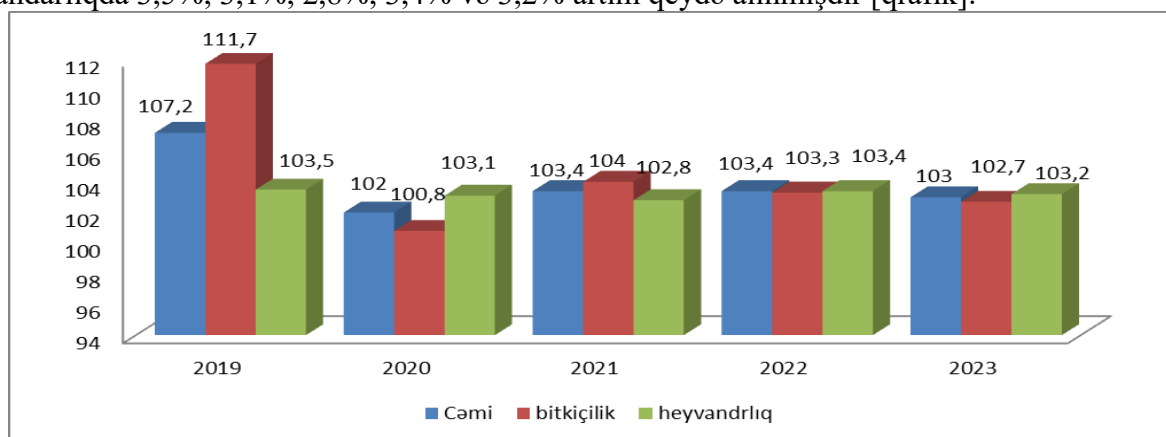
Ərzaq təminatı sisteminin dayanıqlığının əsas xüsusiyyətlərindən biri, əhalinin həmin məhsullara əlçatanlığı ilə bağlıdır. Son illər insanların normal fəaliyyəti üçün zəruri olan bir sıra zəruri elementləri ehtiva edən kənd təsərrüfatı məhsullarına əhalinin tələbatının dinamik şəraitdə artması nəzərə çarpır. Bu fonda 2023-cü ildə adambaşına əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlak norması ilə faktiki istehlakın müqayisəsi, tərəvəz və bostan məhsulları istisna olmaqla (9,4% az) digər məhsullarda faktiki istehlakın tibbi baxımdan əsaslandırılmış normanı üstələdiyini təsdiq edir. Belə ki, kartof məhsulu üzrə faktiki istehlak istehlak normasından 65,8%, meyvə və giləmeyvə üzrə 53,0%, ət və ət məhsulları üzrə 38,1%, süd və süd məhsulları üzrə 11,5%, yumurtada 24,3% çox olmuşdur [cədvəl 3]. Bu, əhalinin böyük qisminin alıcılıq qabiliyyətinin, zəruri ərzaq məhsulları alma imkanlarına malik olduğunu deməyə əsas verir.

Cədvəl 3

2023-cü ildə adambaşına əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlak norması və faktiki istehlak, kq [8]

Məhsullar	Orta hesabla bütün əhalinin hər nəfəri üçün illik istehlak norması, kq	Adambaşına əsas növ kənd təsərrüfatı məhsullarının istehlakı, kq	Faktiki istehlakın istehlak normasına nisbəti, %-lə
Kartof	50,6	83,9	165,8
Tərəvəz və bostan məhsulları	96,7	87,6	90,6
Meyvə və giləmeyvə	45,5	69,6	153,0
Ət və ət məhsulları	31,5	43,5	138,1
Süd və süd məhsulları (südə çevirməklə)	232,1	258,8	111,5
Yumurta, ədəd	152	189	124,3

Araşdırmalara əsaslanaraq əhalinin tələbatının bitki və heyvan mənşəli qida məhsullarının istehsalının artırılması üçün təşviqedicilərin rol oynadığını qeyd etmək olar. Son illərdə kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının dinamikasına nəzər saldıqda məlum olur ki, 2019-2023-cü illərdə həm bütövlükdə kənd təsərrüfatı, həm də onun bitkiçilik və heyvandarlıq sahələrində istehsalın həcmi dinamik olaraq artmışdır. Belə ki, kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2019-cu ildə əvvəlki illə müqayisədə 7,2%, 2020-ci ildə 2,0%, 2021 və 2022-ci illərdə 3,4%, 2023-cü ildə 3,0% artmışdır. Müvafiq illərdə bitkiçilikdə istehsalın fiziki həcmində 11,7%, 0,8%, 4,0%, 3,3% və 2,7%, heyvandarlıqda 3,5%, 3,1%, 2,8%, 3,4% və 3,2% artım qeydə alınmışdır [qrafik].

Qrafik. Kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının fiziki həcm indeksi, müqayisəli qiymətlərlə, əvvəlki ilə nisbətən, %-lə [9]

Təhlil göstərir ki, ərzaq məhsullarının yerli istehsalçıları inkişaf etmiş bazarlar üçün xarakterik olan məhsulun differensiaslaşdırılması və istehsalın şaxələndirilməsi məsələsinə xüsusi əhəmiyyət verir. Bu baxımdan bazara təklif olunan məhsulların artan çeşidi kifayət qədər inkişaf etmiş bazar mühitinin göstəriciləri kimi xarakterizə olur [7, s.490]. Məlumdur ki, ərzaq bazarının mühüm seqmenti kənd təsərrüfatı məhsulları bazarıdır. Kənd təsərrüfatı məhsulları bazarında iri istehsalçılar arasında rəqabətin mövcudluğu, xarici və daxili amillərin təsiri nəticəsində yerli istehsalçıların maraqlarını nəzərə almağı tələb edir. Bu, aqrar ərzaq təminatı sisteminin vəziyyətinə təsir göstərən amillərlə bağlı spesifik yanaşma tələb edir. Çünki müxtəlif növ kənd təsərrüfatı məhsulları üçün son istehlak əmtəə qrupları daxilində diferensiaslaşma dərəcəsi, bazar ölçüləri və məhsulların bir-birini əvəz etməsi baxımından müəyyən fərqlər yaradır.

Aqrar ərzaq bazarının rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsi onun institusional və funksional strukturunun, bazar tarazlığının və səmərəliliyinin təhlilini əhatə edir. Bununla da aqrar sahədə təsərrüfat strukturunun inkişaf səviyyəsini və onun təkmilləşdirilməsi üzrə tədbirləri müəyyən etmək olar. Bu baxımdan iqtisadi strukturun xüsusiyyətləri aqrar ərzaq məhsulları istehsalı üzrə ixtisaslaşmanın, əsas ərzaq məhsulları ilə özünütəminatmə səviyyəsinin, istehlakçı tələbatının bazar konyunkturuna təsirinin təhlilini tələb edir. Beləliklə, göstərilənlər aqrar ərzaq təminatı sisteminin inkişaf xüsusiyyətlərini ümumiləşdirməyin mümkünlüyünü, onun inkişafına təsir edən amillərin müəyyən edilməsinin vacibliyini, bu əsasda kənd təsərrüfatının istehsal imkanlarının istehlakçıların tibbi baxımdan əsaslandırılmış norma və standartlara uyğunlaşdırılmasını, ölkənin əsas ərzaq məhsulları tələbatının yerli istehsal hesabına təmin etmək potensialının artırılmasının zəruriliyini təsdiq edir.

Nəticə

Ölkənin etibarlı aqrar ərzaq təminatı sisteminin formalaşdırılması uzunmüddətli və sistemli həll yollarını, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəlmiş səmərəli inkişaf strategiyasının hazırlanmasını və həyata keçirilməsini tələb edir. Bu çərçivədə ölkənin tələbatının ərzaq məhsulları ilə etibarlı şəkildə təmin edilməsi vəzifəsi, əsasən kənd təsərrüfatının ayrı-ayrı sahələrinin üzərinə düşür. Qeyd etmək lazımdır ki, ölkənin ərzaq təminatı problemi yalnız kənd təsərrüfatının problemi deyil, eyni zamanda o, dövlətin dayanıqlı makroiqtisadi inkişafı, sosialyönümlü siyasətin həyata keçirilməsi imkanları, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, kənd təsərrüfatının beynəlxalq əmək bölgüsünün üstünlüklərindən istifadə etməsi ilə bilavasitə əlaqəlidir. Beləliklə, etibarlı aqrar ərzaq təminatı sisteminin formalaşdırılması məqsədilə aşağıdakı prioritetlərə xüsusi önəm verilməsinin vacibliyini vurğulamaq olar:

- kənd təsərrüfatının yüksək texnologiyalı iqtisadi fəaliyyət sahəsinə çevrilməsi məqsədilə aqrar siyasətin davamlı olaraq təkmilləşdirilməsi;
- əsas ərzaq məhsullarının idxalının yerli istehsalla əvəzlənməsi üçün stimullaşdırıcı dövlət proqramlarının hazırlanması;
- ölkənin yerli ərzaq məhsulları ilə təchizatını təhdid edən daxili və xarici iqtisadi risklərə qarşı makroiqtisadi tədbirlərin gücləndirilməsi;
- aqrar-ərzaq bazarında kənd təsərrüfatı subyektlərinin işgüzar fəallığının genişləndirilməsinin təmin edilməsi;
- ayrı-ayrı kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının yerləşdirilməsinin dövlət tənzimlənməsi, istehsalın şaxələndirilməsinin stimullaşdırılması;
- istehsalın həcmının tələbatla uyğunlaşdırılması məqsədilə təşviqedicilə tədbirlərin genişləndirilməsi;
- kənd təsərrüfatı istehsalına zəmanətli dövlət dəstəyinin səviyyəsinin artırılması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Ölkənin etibarlı aqrar ərzaq təminatı sisteminin formalaşdırılmasında kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının artırılması, istehsalla istehlak arasındakı əlaqənin təmin edilməsi, istehlakçıların ərzaq məhsullarına əlçatanlığının təmin edilməsi imkanlarının müəyyən edilməsi araşdırmanın elmi yeniliyini təşkil edir.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti, aqrar ərzaq təminatı sisteminin inkişaf xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla kənd təsərrüfatının istehsal imkanlarının istehlakçıların tibbi baxımdan əsaslandırılmış norma və standartlara uyğunlaşdırılmasında, ölkənin əsas ərzaq məhsulları tələbatının yerli istehsal hesabına təmin etmək potensialının müəyyən edilməsində özünü təsdiq edir.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi aqrar ərzaq məhsulları ilə özlü təminatın səviyyəsinin yaxşılaşdırılması, tələb və təklif tarazlığı, istehlakçıların ərzaq məhsullarına əlçatanlığı ilə bağlı zəruri tədbirlərin aşkara çıxarılmasında özünü göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 22 iyul 2022-ci il.
2. Allahverdiyev, E.Q. (2021) “Etibarlı ərzaq təminatında idxaləvəzləyici istehsalın artırılması”. Monoqrafiya. Bakı, “Kooperasiya” nəşriyyatı, 160 s.
3. Ананьев, М.А. (2017). Региональные системы продовольственного обеспечения. Федерализм.;(2):23-34.
4. Власов, В.А. (2018). Понятие и соотношение категорий «продовольственное обеспечение» и «продовольственная безопасность»: отечественный опыт // Социально-экономический и гуманитарный журнал. № 4 (10). С. 3-11.
5. Полянская, Н.М. (2021). Продовольственное обеспечение – основа продовольственной безопасности // Society and Security Insights. Т. 4. № 1. С. 101-110.
6. Allaoui, H., Guo, Y., Choudhary, A. and Bloemhof, J. (2018), “Sustainable agro-food supply chain design using two-stage hybrid multi-objective decision-making approach”, Computers and Operations Research, Vol. 89, pp. 369-384.
7. Allaoui, H., Guo, Y., Choudhary, A. and Bloemhof, J. (2018), “Sustainable agro-food supply chain design using two-stage hybrid multi-objective decision-making approach”, Computers and Operations Research, Vol. 89, pp. 369-384.
8. Allaoui, H., Guo, Y., Choudhary, A. and Bloemhof, J. (2018), “Sustainable agro-food supply chain design using two-stage hybrid multi-objective decision-making approach”, Computers and Operations Research, Vol. 89, pp. 369-384.
9. Chkanikova, O. (2016), “Sustainable purchasing in food retailing: inter-organizational relationship management to green product supply”, Business Strategy and the Environment, Vol. 25 No. 7, pp. 478-494.
10. https://www.stat.gov.az/source/food_balances/
11. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>

УДК 338

ОЦЕНКА ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ АГРАРНОГО ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТРАНЫ

Егана Вахид Гараева
Азербайджанский Технологический Университет

Резюме. Формирование системы продовольственного обеспечения страны является одним из приоритетных направлений достижения продовольственной безопасности государства. В этой связи особую важность приобретает высокая организованность деятельности сельскохозяйственных субъектов, занимающихся производством продуктов

питания, и реализация на этой основе предложения продукции, отвечающего спросу. Поэтому обоснование концептуальных подходов к системе аграрного продовольственного обеспечения является в настоящее время одной из наиболее актуальных проблем. Система продовольственного обеспечения, ее функциональная структура, формируется на основе принципа целостности. Потому что эта система, основанная на сочетании ряда факторов, влияющих на развитие экономических процессов, в разное время демонстрирует разное поведение и деятельность. В этом контексте важно определить роль аграрного сектора, являющегося одним из важнейших структурных звеньев системы продовольственного обеспечения, в обеспечении продовольственной безопасности страны.

Ключевые слова: система аграрно продовольственного обеспечения, производство, потребление, ресурс, стимулирование, самообеспечение.

UDC 338

ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF AGRICULTURAL FOOD SUPPLY OF THE COUNTRY

Yegana Vahid Garayeva
Azerbaijan Technological University

Summary. The formation of a national food supply system is one of the key priorities for achieving the state's food security. In this regard, the effective organization of agricultural enterprises engaged in food production, as well as ensuring the supply of products that meet consumer demand, is of particular importance. Therefore, the development of well-founded conceptual approaches to the agricultural food supply system has become one of the most pressing issues today. The food supply system and its functional structure are based on the principle of integrity. This system, which incorporates various factors influencing economic development processes, may exhibit different behaviors and performance at different times. In this context, it is crucial to determine the role of the agricultural sector—one of the main structural components of the food supply system—in ensuring national food security.

Keywords: agricultural food supply system, production, consumption, resources, stimulation, self-sufficiency.

Redaksiyaya daxilolma: 20.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

PLATFORM-DRIVEN AI TRADE MODELS AND REGIONAL COOPERATION OPPORTUNITIES IN CENTRAL ASIA: A CHINA–AZERBAIJAN PERSPECTIVE

Li Ting

Azerbaijan State University of Economics

grapeyee0809@gmail.com

Summary. This study examines how platform-driven artificial intelligence (AI) trade models are transforming regional economic cooperation between China and Central Asia, focusing on Azerbaijan. Using a triadic framework of data, algorithm, and institutional flows, it conceptualizes AI platforms as coordination systems linking technology, governance, and trade. Comparative analysis of China–Azerbaijan projects shows that AI platforms improve efficiency, transparency, and institutional alignment but face barriers in data governance and cybersecurity. The paper argues that sustainable digital regionalism requires balanced progress in infrastructure, algorithmic interoperability, and policy harmonization, and proposes measures such as joint AI innovation hubs, shared data frameworks, and broader SME participation to enhance China–Central Asia digital connectivity.

Keywords: Artificial Intelligence Trade; Digital Platforms; China–Azerbaijan Cooperation; Central Asia; Regional Digital Integration

Introduction. The accelerating integration of artificial intelligence (AI) into global trade structures has redefined how nations organize production, coordination, and value creation. Over the past decade, China has emerged as one of the leading actors in promoting *platform-driven* AI trade models—trade systems in which digital platforms, data infrastructures, and algorithmic coordination mechanisms jointly shape cross-border flows of goods, services, and information [1]. This transformation coincides with the rapid digitalization of Central Asia, where countries such as Kazakhstan, Uzbekistan, and Azerbaijan are actively exploring AI-enabled cooperation frameworks under initiatives like the *China–Central Asia Mechanism* and the *Digital Silk Road* [4][7]. Within this context, analyzing how AI-driven trade platforms can facilitate regional integration between China and Central Asia—especially Azerbaijan—offers both theoretical and policy relevance.

Background and Research Motivation. The emergence of platform-based trade ecosystems represents a paradigm shift from traditional cost-driven trade toward *data-driven* trade [1][9]. In China, e-commerce and AI integration have expanded far beyond domestic markets, influencing how regional partners engage with Chinese digital giants in logistics, supply chain management, and cross-border payments [1][6]. Simultaneously, Central Asian economies are pursuing structural modernization through national digital strategies and AI development plans [8]. Azerbaijan, for instance, has identified the digital economy as a strategic growth pillar, with government support for electronic trade platforms and AI adoption [2][3][10]. However, regional cooperation remains fragmented due to differences in digital infrastructure, governance standards, and human capital development [8].

This research therefore aims to bridge two perspectives: China's *platform-driven AI trade experience* and Central Asia's *emerging digital cooperation needs*. The China–Azerbaijan relationship is particularly instructive because it combines China's technological and institutional capacity with Azerbaijan's strategic connectivity across the Caspian region, functioning as a digital corridor linking East Asia to Europe [4][6].

Research Problem and Questions. Despite the proliferation of digital trade initiatives, several questions remain unresolved:

(1) How do platform-driven AI trade models operate across national and regional boundaries?

(2) What mechanisms enable these models to generate mutual benefits between China and Central Asian economies?

(3) What specific opportunities and challenges arise for China–Azerbaijan cooperation within this evolving digital landscape?

The study seeks to conceptualize platform-driven AI trade as a *multilayered coordination mechanism* combining data, algorithmic, and institutional flows. By situating the China–Azerbaijan case within the broader regional framework, the paper examines how AI-powered platforms enhance trade efficiency, transparency, and inclusiveness, while also assessing the policy adjustments needed to sustain such integration.

Conceptual and Regional Significance. From a theoretical standpoint, the concept of *platform-driven trade* reflects the convergence of three systemic trends: (1) the digitalization of production networks, (2) the algorithmic coordination of value chains, and (3) the institutionalization of cross-border data governance [1][5][9]. In China, the alignment between AI policy, industrial upgrading, and trade governance has established a policy model that integrates government guidance with market-based innovation [9]. This “AI-platform synergy” facilitates dynamic interaction between producers, consumers, and intermediaries, thus transforming the structure of global value chains (GVCs).

For Central Asian states, including Azerbaijan, the diffusion of such models introduces both opportunities and constraints. On the one hand, AI-enabled platforms can reduce transaction costs, improve export competitiveness, and strengthen participation in digital value chains [3][8][10]. On the other hand, the uneven development of data infrastructure, lack of unified regional standards, and shortage of AI-skilled professionals limit the potential for deep integration [2][8]. Therefore, an empirical and policy-oriented assessment of how China’s experience can inform Central Asia’s digital trade trajectory is urgently needed.

Platform-Driven AI Trade Models. The emergence of *platform-driven AI trade models* has transformed the architecture of global commerce by embedding artificial intelligence into every stage of value creation—from production design and logistics optimization to demand forecasting and after-sales analytics. Ouyang (2024) notes that the *digital economy in China* evolved through a synergy between state-led policy frameworks and platform innovation, establishing a robust ecosystem in which AI-driven algorithms coordinate multi-actor participation across borders [1]. These platforms—such as Alibaba, JD.com, and Tencent’s supply chain services—have become intermediaries of not only goods but also data and governance mechanisms.

According to the OECD’s *Digital Trade Policy Issues* (2024), this paradigm of algorithmic coordination introduces a new form of *institutional intermediation*, where platforms regulate standards, trust, and information asymmetry among diverse market participants [5]. The AI component amplifies these effects through predictive modeling, personalized pricing, and smart logistics, reshaping both efficiency and competitiveness dimensions. The Asian Banker (2025) further emphasizes that China’s AI ecosystem is characterized by *integration and policy alignment*, where industrial data, algorithmic governance, and state planning form a unified technological regime [9].

From a global perspective, the literature recognizes that platform-driven trade reduces coordination costs and enhances network resilience but also centralizes control within dominant digital actors. Consequently, developing countries often depend on the technological and regulatory architectures of leading economies [5]. This asymmetry raises strategic questions for Central Asia, where digital transformation is still in early stages and state capacity for AI governance remains limited [8].

AI and Regional Economic Cooperation. Recent studies highlight how AI-enabled trade platforms can foster *regional connectivity* through data-driven integration. The *China–Central Asia Mechanism* has been portrayed as a new institutional driver for Eurasian cooperation, emphasizing digital corridors, e-commerce, and technology transfer [4]. Through digital platforms, AI facilitates the

coordination of customs procedures, logistics monitoring, and financial settlements, effectively shortening transaction cycles and improving transparency [6].

At the policy level, ResearchGate (2025) underscores that AI collaboration between China and Central Asia is expanding beyond trade to include *joint research, capacity building, and smart infrastructure projects* [7]. These initiatives mirror the *Digital Silk Road* strategy, which positions AI and platformization as key enablers of connectivity. The interplay between AI policy and trade policy therefore becomes essential: while China provides technological templates and scalable platforms, Central Asian economies contribute resource potential and regional access points.

However, as noted by OECD (2024) and NewsCentralAsia (2025), the effectiveness of AI-enabled cooperation depends on regulatory harmonization and cybersecurity assurance [5][8]. The absence of unified data governance standards across Central Asia limits interoperability and trust, particularly in cross-border digital payments and logistics tracking. Furthermore, the concentration of AI innovation in a few metropolitan centers—Beijing, Shenzhen, Hangzhou—creates *geographical disparities* that are difficult to replicate in smaller economies [1][8]. Addressing these governance and capability gaps is thus central to building sustainable cooperation mechanisms.

Digital Economy Transformation in Central Asia and Azerbaijan. In recent years, Central Asian countries have placed *digital economy development* at the heart of their modernization agendas. Azerbaijan's strategy, in particular, exemplifies how an energy-based economy is attempting to diversify through AI and platform-enabled innovation [3][10]. According to the Institute of Economics (2024), Azerbaijan's digital transition is structured around four pillars: (1) e-government services, (2) electronic commerce, (3) AI-based industrial solutions, and (4) human capital development [3].

Aliyev (2023) identifies *electronic trade platforms* as the most dynamic segment of Azerbaijan's digital economy, serving as gateways for small and medium enterprises (SMEs) to access international markets [2]. Yet the study also highlights several persistent challenges: inadequate logistics infrastructure, weak data management capacity, and limited interoperability between national and regional systems. The *World Economic Forum* (2024) similarly concludes that while Azerbaijan's digital infrastructure has improved—especially in broadband access and fintech applications—the ecosystem still lacks robust AI integration and regulatory clarity [10].

At the regional scale, NewsCentralAsia (2025) documents a gradual diffusion of AI policies across Central Asia, noting that Kazakhstan and Uzbekistan have already launched national AI roadmaps, whereas Kyrgyzstan and Tajikistan remain in preliminary stages [8]. Despite diverse national conditions, all share a common goal of leveraging AI to enhance competitiveness and reduce dependency on raw material exports. These trajectories open new pathways for cooperation with China, whose AI platforms and experience in trade digitalization provide practical templates for adaptation .

Analytical Framework and Methodology. Conceptual Foundations. Building on the literature discussed above, this study views platform-driven AI trade as a multi-layered coordination mechanism in which data, algorithms, and institutions work together to create value and reduce friction in cross-border trade. Ouyang (2024) describes this as a “systemic digital ecosystem” that connects technological innovation with policy adaptation [1].

In this sense, digital trade platforms are not just intermediaries—they are governance systems that embed intelligence, data management, and regulatory interfaces within their operations. As the OECD (2024) observes, data governance and algorithmic control have become key determinants of trade competitiveness in the digital age [5]. To capture these dynamics, this paper proposes a framework built on three interconnected layers:

- (1). Data Flow (Foundation) – The digital infrastructure that enables information exchange, logistics tracking, and electronic payments;
- (2). Algorithm Flow (Operation) – AI-based systems that analyze data, predict demand, and optimize coordination;
- (3). Institutional Flow (Governance) – The rules, standards, and cooperative arrangements that ensure interoperability and trust.

Together, these layers show how AI-powered platforms shift trade from linear transactions toward networked ecosystems—a trend increasingly visible in China's cooperation with Central Asian economies [4][6][7].

Data Flow: Infrastructure and Connectivity. The data layer forms the backbone of digital trade. It includes data generation, sharing, storage, and security across borders. China's investments under the Digital Silk Road have built an extensive network of smart logistics centers, cloud computing facilities, and blockchain-based customs systems connecting Asia to Europe [4][9].

In Azerbaijan, major progress has also been made. The World Economic Forum (2024) notes improvements in broadband access, e-government systems, and blockchain applications for customs management [10]. The Institute of Economics (2024) adds that challenges persist—data accessibility remains uneven, cybersecurity protocols are fragmented, and regional integration is still incomplete [3]. Addressing these issues is key to forming a seamless data corridor between China and Central Asia. A reliable data infrastructure ensures two critical outcomes:

(1). Operational transparency—accurate and verifiable trade records reduce transaction costs and corruption risks [8];

(2). Algorithmic efficiency—quality data feeds predictive systems that guide logistics and decision-making.

Thus, the strength of the data layer determines how effectively the rest of the digital ecosystem can function.

3.3. Algorithm Flow: Coordination and Optimization

At the algorithmic layer, artificial intelligence turns raw data into real-time insights that improve trade coordination. This is the engine of platform-driven trade. As The Asian Banker (2025) highlights, China's AI platforms stand out for blending industrial data with predictive analytics to manage supply chains with remarkable precision [9]. Algorithms help businesses anticipate demand, optimize inventory, and adjust prices dynamically—enhancing both speed and flexibility.

For China and Azerbaijan, algorithmic coordination has practical value in logistics and market forecasting. AI-driven customs systems, digital finance solutions, and smart routing are being tested along trade routes linking western China to the Caspian region. According to ICCCK (2025), algorithm-based customs and finance tools have cut clearance times by up to 40% in similar China–Kazakhstan corridors [6]. Extending such technologies to Azerbaijan could strengthen its position as a Caspian digital hub, linking East and West more efficiently.

In short, algorithm flow is more than computation—it represents the coordination logic of modern trade, where trust and collaboration are as important as data and code.

3.4. Institutional Flow: Governance and Policy Alignment

The institutional layer provides the policy and governance foundation that determines whether AI-enabled trade can grow sustainably. As World Affairs (2024) observes, the China–Central Asia Mechanism demonstrates how digital cooperation becomes durable when policy frameworks evolve alongside technology [4].

In China, AI governance combines state strategy with flexible regulation. Policies such as the New Generation AI Development Plan (2017) and Digital Economy Strategy 2025 have set standards for ethical AI, cross-border data management, and trade facilitation [1][9]. These rules are deeply integrated into platform operations, linking technological innovation with policy guidance.

For Central Asia, including Azerbaijan, institutional adaptation remains a key challenge. ResearchGate (2025) notes that China's approach to merging AI governance and trade policy could serve as a transferable model for regional capacity building [7]. Azerbaijan has taken early steps toward this goal through its National Digital Transformation Strategy 2030[3][10]. However, the absence of regional standards on privacy, certification, and interoperability still hampers progress [8].

Thus, institutional flow represents more than regulation—it is the collective alignment of governance, legal frameworks, and mutual trust that allows AI-driven trade to operate across borders.

3.5. Integrated Model: The Data–Algorithm–Institution Triad

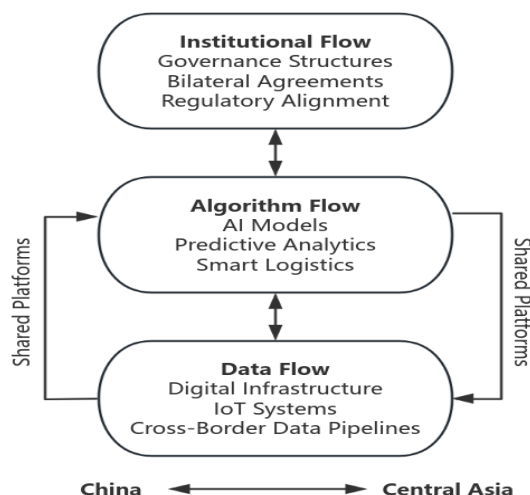

Figure 1 illustrates the proposed framework of platform-driven AI trade.

Vertical feedback loops connect these layers: data informs algorithms; algorithms generate insights for policy; and institutions regulate data and algorithmic behavior. Horizontally, this structure links China and Central Asia through shared platforms, turning national digital efforts into a cooperative regional system [4][6][7][9].

The triadic model emphasizes that platform-driven AI trade is a dynamic ecosystem—one that evolves through constant interaction between technology, policy, and trust.

Empirical Analysis and Discussion. Overview of Regional Digital Trade Dynamics (2020–2025). Between 2020 and 2025, trade between China and Central Asia experienced a structural transformation driven by digitalization and AI adoption. According to *World Affairs* (2024), the total trade volume between China and the five Central Asian countries increased by 35 %, while the share of *digital-platform-facilitated trade* grew at an average annual rate of 18 % [4]. These figures demonstrate the growing relevance of AI-enabled logistics, fintech, and e-commerce systems, which are key components of the *Digital Silk Road*.

At the same time, Central Asian governments have intensified efforts to build *national digital infrastructures*. Azerbaijan’s *Digital Economy Development Program 2024–2030* identifies AI and blockchain as core enablers of trade diversification and logistics transparency [3][10]. Kazakhstan launched its “Digital Kazakhstan 2.0” initiative focusing on industrial AI and smart customs, while Uzbekistan adopted its first *AI Strategy 2025* [8]. These concurrent policies created a regional environment favorable to AI-based cooperation with China.

However, the integration level varies significantly. The OECD (2024) notes that digital trade readiness across Central Asia remains uneven: Kazakhstan scores 0.74, Azerbaijan 0.63, and Kyrgyzstan 0.45 on the organization’s *Digital Trade Facilitation Index* [5]. This disparity implies differing capacities to absorb Chinese digital trade models and raises the need for customized cooperation pathways.

China–Azerbaijan Digital Trade Corridor

The China–Azerbaijan Digital Trade Corridor serves as a pilot platform linking logistics, customs, and financial data flows between western China and the Caspian Sea region. Supported by the *Azerbaijan Ministry of Digital Development and Transport* and Chinese e-commerce platforms, the project integrates blockchain verification and AI-based logistics monitoring [2][3][10].

Empirical data from ICCK (2025) show that the corridor reduced average customs clearance time from 72 hours to 28 hours and decreased documentation errors by 40 % [6]. The use of predictive algorithms for cargo routing improved logistics efficiency and optimized container allocation in the *Baku International Sea Port*. Moreover, local SMEs gained access to Chinese marketplaces through API-linked trade platforms, fostering inclusivity in export participation [2].

This experience validates the “data–algorithm–institution” triadic model proposed earlier: data flow via shared logistics databases; algorithmic coordination through AI-driven routing; and institutional flow through bilateral customs cooperation agreements [4][6][9].

Nevertheless, challenges persist. The World Economic Forum (2024) highlights the absence of a unified cybersecurity standard between the two sides [10]. Data protection gaps and varying encryption practices limit full-scale interoperability. Thus, future cooperation must institutionalize *cyber trust protocols* and joint certification systems to ensure scalability.

AI-Enabled E-Commerce Integration. The second case concerns AI-enabled e-commerce cooperation between Chinese platforms (e.g., Alibaba International Station) and Azerbaijani digital marketplaces (e.g., Azexport and B2B.AZ). According to Aliyev (2023), over 1 200 Azerbaijani SMEs joined international e-commerce networks through AI-assisted translation, automated product classification, and cross-currency settlement [2]. The system applies *natural-language-processing algorithms* to translate product descriptions into 12 languages, cutting localization costs by 60 %.

From China’s perspective, these collaborations expand platform ecosystems into frontier digital economies. The Asian Banker (2025) reports that Chinese AI-driven payment systems now process transactions in multiple currencies, enhancing liquidity across Eurasian routes [9]. However, the concentration of digital infrastructure ownership on Chinese platforms also raises dependency risks. To mitigate this, the OECD (2024) recommends introducing *open-source interoperability frameworks* that allow smaller partners to co-develop algorithmic modules [5].

Empirically, this case demonstrates that *platform-driven AI trade* acts as both an economic multiplier and a policy transmission channel. By embedding Chinese digital standards—such as API interfaces, smart-contract protocols, and data-format schemas—into Azerbaijani systems, institutional convergence occurs organically [1][7]. Yet, it must be balanced by local innovation and data sovereignty protection to avoid structural asymmetry.

4.4. Regional Cooperation Patterns and Policy Diffusion

Comparative evidence across Central Asia reveals three emerging cooperation patterns:

- (1). Bilateral Platform Alignment, exemplified by the China–Azerbaijan Digital Trade Corridor;
- (2). Multilateral Policy Convergence, embodied in the China–Central Asia Mechanism for Digital Economy Cooperation [4][7];
- (3). Hybrid Market-Innovation Hubs, such as cross-border AI innovation centers in Kazakhstan and Uzbekistan [8].

These modes collectively illustrate the gradual *institutional diffusion* of China’s platform-governance model. ResearchGate (2025) observes that Chinese digital firms often act as “policy entrepreneurs,” translating domestic regulatory practices into cooperative standards abroad [7]. This process, however, is not purely unilateral: Central Asian states negotiate adaptation clauses to reflect their own legal and cultural contexts. For instance, Azerbaijan’s *Data Protection Law 2023* integrates both EU GDPR principles and Chinese platform security protocols [3][8][10].

Hence, the empirical evidence supports a co-evolutionary interpretation of regional digital cooperation—one in which policy, technology, and trade co-develop through iterative learning rather than top-down diffusion. The “institutional flow” of the analytical model is thus validated empirically as a process of adaptive convergence.

Table 1

Summarizes selected quantitative indicators comparing China and Azerbaijan (2020–2024):

Indicator	China	Azerbaijan	Source
AI investment (% of GDP)	2.1 %	0.32 %	[1][3][10]
E-commerce share of total trade (%)	38 %	14 %	[2][10]
Broadband penetration (%)	97 %	81 %	[3][10]
Logistics digitalization index (1–10)	9.2	6.4	[6][9]
AI policy implementation index (1–5)	4.8	3.1	[7][8]

These figures confirm both progress and asymmetry. While China leads in technological maturity, Azerbaijan demonstrates strong upward trends in digital infrastructure and regulatory readiness. Importantly, the gap is narrowing: Azerbaijan's AI-policy index rose from 2.1 in 2020 to 3.1 in 2024 [3][8][10]. This indicates that targeted cooperation under the China–Central Asia framework can accelerate regional convergence.

Discussion: Lessons and Challenges

Empirical evidence highlights several critical insights:

- (1). AI-Platform Synergy Drives Efficiency — AI-enabled logistics and customs reduce costs and enhance transparency [6][9].
- (2). Institutional Alignment Is a Prerequisite — Without compatible regulatory frameworks, algorithmic and data interoperability cannot scale [4][5][8].
- (3). Inclusivity Determines Sustainability — Engaging SMEs and regional innovation hubs ensures broader social impact [2][3].
- (4). Cybersecurity and Data Governance Are Bottlenecks — Fragmented cyber regimes still impede trust [10].
- (5). Knowledge Transfer Mechanisms — Joint AI training centers and open-source collaboration could institutionalize learning [7].

The results also reveal a paradox: while China's integrated AI-trade system accelerates connectivity, it may create technological dependency if regional partners do not develop endogenous capacities. Thus, the next phase of cooperation should focus on dual capacity building—China providing technological support while Central Asian economies strengthen institutional and human-capital bases.

Conclusion and Policy Recommendations. This study has examined how platform-driven AI trade models are reshaping the landscape of regional cooperation between China and Central Asia, with a special focus on Azerbaijan. Using a three-layer analytical framework—data flow, algorithm flow, and institutional flow—the paper demonstrated that AI-enabled platforms operate not only as economic intermediaries but also as governance infrastructures that influence how nations integrate into global value chains.

Empirical evidence confirms three central findings:

First, data infrastructure is the foundation of digital regionalism. Investments in broadband networks, smart ports, and blockchain-based customs in Azerbaijan and neighboring countries have increased transparency and efficiency, validating the “data flow” dimension [3][4][10].

Second, algorithmic coordination—through predictive logistics, smart contracts, and multilingual e-commerce tools—has reduced transaction costs and expanded SME participation in cross-border trade [2][6][9].

Third, institutional alignment—via bilateral agreements and policy diffusion—emerges as the decisive factor sustaining digital cooperation [4][7][8].

The integration of these three layers substantiates the study's theoretical model: AI platforms transform regional trade not merely through technology adoption but through policy co-evolution and institutional learning.

5.2. Theoretical and Practical Contributions

Theoretically, this paper contributes to the growing literature on AI-enabled trade governance by bridging technological and institutional perspectives. While previous studies have examined China's domestic AI development [1][9] or the digital economy in Central Asia [3][8], few have analyzed how these systems interact bilaterally. The proposed “data–algorithm–institution” triad offers a holistic lens for understanding how AI creates structural linkages between economies at different stages of digital maturity.

Practically, the research clarifies the mechanisms of cooperation under the China–Central Asia framework. The China–Azerbaijan Digital Trade Corridor and AI-enabled e-commerce integration show that digital infrastructure, algorithmic interoperability, and policy harmonization can jointly

accelerate trade modernization. These insights provide a foundation for policymakers to design region-specific digital partnerships that balance innovation with sovereignty.

5.3. Policy Recommendations

Based on the analysis, five key policy recommendations are proposed:

1. Establish a China–Central Asia Digital Cooperation Council (CADCC).

To institutionalize collaboration, member states should create a multilateral body dedicated to harmonizing AI, data-sharing, and e-commerce standards. This aligns with the China–Central Asia Mechanism vision and would ensure that regional AI cooperation follows transparent and inclusive rules[7].

2. Develop Interoperable Data Governance Frameworks.

Cross-border data exchange remains constrained by incompatible cybersecurity and privacy regimes. Azerbaijan and its neighbors should adopt interoperable standards compatible with both Chinese and OECD digital-trade principles, emphasizing encryption, consent, and accountability[10].

3. Promote Joint AI Innovation Hubs and Talent Programs.

To avoid dependency on imported technologies, China could collaborate with Azerbaijan's universities and innovation parks to establish AI Training Centers and Regional Data Labs. Such initiatives would cultivate local human capital and foster applied research in logistics, fintech, and predictive analytics [2][3][9].

4. Support SME Digital Integration through Platform Partnerships.

Building on the success of the e-commerce pilot projects, governments should provide fiscal incentives and technical assistance for SME onboarding to AI-driven platforms. Simplified customs procedures and AI-based translation tools can further reduce entry barriers for small exporters [6].

5. Adopt a Dual-Track Strategy for Inclusive Digital Regionalism.

Effective cooperation requires balancing rapid technological alignment with institutional adaptation. Therefore, regional partners should pursue a “dual-track” approach—accelerating infrastructure and algorithmic integration while gradually harmonizing governance and legal systems [7][8].

Together, these policies would consolidate the gains of platform-driven trade and ensure that digital regionalism in Central Asia evolves on a sustainable, equitable foundation.

5.4. Limitations and Future Research

Despite its comprehensive scope, the study faces several limitations. Quantitative data on AI trade flows in Central Asia remain scarce, and cross-country comparability is hindered by differing statistical definitions. Future research should integrate econometric modeling—for instance, panel regression linking AI adoption indices to export diversification ratios—to quantify causal relationships. Moreover, exploring the social and ethical dimensions of AI trade, such as labor displacement and data ethics, would enrich the understanding of sustainable digital cooperation.

5.5. Final Remarks

The transition toward platform-driven trade marks a structural turning point in Eurasian economic integration. For China and Azerbaijan, the synergy of data, algorithm, and institutional innovation holds the potential to transform historical trade routes into *intelligent value networks*. By learning from each other's experiences—China's technological capacity and Azerbaijan's strategic connectivity—the two partners can co-create a resilient digital corridor linking Asia and Europe.

Ultimately, this study underscores that AI-enabled platforms are not merely technological tools but vehicles of policy transformation. Their success depends on how effectively countries align governance, trust, and shared vision within the evolving architecture of global digital trade.

REFERENCES

1. Ouyang R. (2024). Development of China's Digital Economy: Path, Advantages and Governance.
2. Aliyev A. G. (2023). Activity Characteristics and Perspective Development Directions of Electronic Trade Platforms in Azerbaijan.
3. Institute of Economics, Ministry of Science and Education (Azerbaijan) (2024). Main Areas of Development of the Digital Economy in the Republic of Azerbaijan.

4. World Affairs (2024). China–Central Asia Mechanism Construction: A New Driver for Eurasian Cooperation.
5. OECD (2024). Digital Trade Policy Issues.
6. ICCK (2025). Development of China–Central Asia Trade.
7. ResearchGate (2025). China’s Cooperation with Central Asia with an Emphasis on Artificial Intelligence.
8. NewsCentralAsia (2025). Artificial Intelligence in Central Asia: Strategies, Initiatives, Prospects.
9. The Asian Banker (2025). China’s AI Model Is Defined by Platforms, Integration and Policy Alignment.
10. World Economic Forum (2024). Investing in the Digital Economy of Azerbaijan.

UOT 333

**PLATFORMAYA ƏSASLANAN SÜNI INTELLEKT TİCARƏT MODELƏRİ VƏ
MƏRKƏZİ ASİYADA REGIONAL ƏMƏKDAŞLIQ IMKANLARI: ÇİN-AZƏRBAYCAN
PERSPEKTİVİ**

Li Ting

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

grapeyee0809@gmail.com

***Xülasə.** Bu tədqiqat platforma əsaslı süni intellekt (Sİ) ticarət modellərinin Çin və Mərkəzi Asiya, xüsusilə də Azərbaycan arasında regional iqtisadi əməkdaşlığı necə yenidən formalaşdırdığını araşdırır. Tədqiqat “məlumat axını – alqoritm axını – institusional axın”dan ibarət üçlü çərçivəyə əsaslanaraq, Sİ platformalarını texnologiya, idarəetmə və ticarəti birləşdirən koordinasiya sistemi kimi nəzərdən keçirir. Çin–Azərbaycan əməkdaşlıq layihələrinin müqayisəli təhlili göstərir ki, Sİ platformaları ticarətin səmərəliliyini, şəffaflığını və institusional uyğunluğunu artırır, lakin məlumatların idarə olunması və kibertəhlükəsizlik sahəsində çətinliklər qalmaqdadır. Tədqiqat vurğulayır ki, davamlı rəqəmsal regionalizm üçün infrastrukturun, alqoritmik qarşılıqlı fəaliyyətin və siyasətlərin uyğunlaşdırılmasının paralel inkişafı zəruridir. Məqalə həmçinin birgə Sİ innovasiya mərkəzlərinin yaradılması, məlumatların paylaşım çərçivələrinin formalaşdırılması və KOB-ların daha geniş iştirakının təşviqi kimi siyasət tövsiyələrini irəli sürür.*

***Açar sözlər:** Süni intellekt ticarəti; Rəqəmsal platformalar; Çin–Azərbaycan əməkdaşlığı; Mərkəzi Asiya; Regional rəqəmsal inteqrasiya*

УДК 333

**ПЛАТФОРМЕННЫЕ МОДЕЛИ ТОРГОВЛИ НА ОСНОВЕ ИИ И ВОЗМОЖНОСТИ
РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ: ВЗГЛЯД КИТАЯ И
АЗЕРБАЙДЖАНА**

Ли Тин

Азербайджанский Государственный Экономический Университет

grapeyee0809@gmail.com

***Резюме.** В исследовании рассматривается, как платформенно управляемые модели торговли на основе искусственного интеллекта (ИИ) трансформируют региональное экономическое сотрудничество между Китаем и Центральной Азией, с особым акцентом на Азербайджан. Используя триединую концептуальную схему — поток данных, поток алгоритмов и институциональный поток, автор рассматривает ИИ-платформы как координационную систему, объединяющую технологии, управление и торговлю. Сравнительный анализ китайско-азербайджанских проектов показывает, что ИИ-платформы повышают эффективность, прозрачность и институциональную согласованность торговли, однако сохраняются проблемы в области управления данными и кибербезопасности. Отмечается, что устойчивый цифровой регионализм требует параллельного развития инфраструктуры, алгоритмической совместимости*

и согласования политики. В заключение предложены рекомендации по созданию совместных центров инноваций в сфере ИИ, формированию общих рамок обмена данными и расширению участия малых и средних предприятий для укрепления цифровой связанности и модернизации торговли между Китаем и Центральной Азией.

Ключевые слова: Торговля на основе искусственного интеллекта; Цифровые платформы; Китайско-азербайджанское сотрудничество; Центральная Азия; Региональная цифровая интеграция

Redaksiyaya daxilolma: 11.10.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

RƏQƏMSAL BANKÇILIQ MÜHİTİNDƏ RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ AUDİT MEXANİZMLƏRİNİN İNKİŞAFI

Kənan Nüsrət oğlu Atayev

Bakı Biznes Universiteti

kenan.atayev.1998@mail.ru

Xülasə: Məqalədə rəqəmsal bankçılıq mühitində risklərin təsnifatı, onların idarə olunması metodları və audit mexanizmlərinin inkişaf istiqamətləri araşdırılmışdır. Ənənəvi bank riskləri (kredit, bazar, likvidlik, əməliyyat, strateji, nüfuz və layihə riskləri) ilə yanaşı, rəqəmsallaşma dövründə meydana çıxan yeni risklər – kibertəhlükə, texnoloji asılılıq, rəqəmsal reputasiya və hüquqi risklər sistemli şəkildə təhlil olunmuşdur. Bank sektorunda risklərin idarə edilməsində ənənəvi yanaşmalar (kapital adekvatlığı, diversifikasiya, sığorta və limitlər) ilə yanaşı, müasir texnologiyalardan – süni intellekt əsaslı monitoring sistemləri, RegTech həlləri və fasiləsiz audit mexanizmlərindən istifadənin əhəmiyyəti göstərilmişdir. Araşdırmada həmçinin IT auditi və kiber risklərin auditi istiqamətində beynəlxalq təcrübələr müqayisə edilmiş və Azərbaycan bank sektoru üçün tətbiq imkanları qiymətləndirilmişdir. Nəticələr göstərir ki, bankların dayanıqlı inkişafı və maliyyə sabitliyi üçün müasir risk idarəetmə yanaşmalarının tətbiqi, audit funksiyalarının gücləndirilməsi və kibertəhlükəsizlik tədbirlərinin genişləndirilməsi vacibdir.

Açar sözlər: rəqəmsal bankçılıq, risklərin idarə edilməsi, kibertəhlükəsizlik, audit mexanizmləri, informasiya texnologiyaları auditi.

Giriş. Risk anlayışı müxtəlif dillərdə zərər, təhlükə, istənilməyən nəticələr ilə üzləşmə ehtimalı mənasına gəlir. Risk – ehtimal olunan və ya gözlənilməz hadisələrin baş verməsi nəticəsində yaranan xərclərin (zərərin) bankın kapitalına mənfi təsir göstərməsi ehtimalıdır [5]. Banklar bəzən fəaliyyətləri ilə bağlı bir sıra qərarlar almazdan öncə mövcud olan qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq üçün müxtəlif versiyalar hazırlayırlar. Lakin bu versiyalar ilə gerçəklərin üstüstə düşməməsi risk amilini ortaya çıxarır [4]. Kommersiya bankları fəaliyyətləri boyunca çoxsaylı risklərlə üzləşməsinə baxmayaraq, etibarlılıq və təhlükəsizlik kimi xüsusiyyətləri qorunmalıdır. Bu səbəbdən risklərin səmərəli idarə olunması strateji bank menecmentinin əsas funksiyalarından birinə çevrilmişdir. Azərbaycanda bank sektorunda risk menecmenti məsələləri ümumdövlət əhəmiyyətli bir sahə kimi qiymətləndirilir. Bankların uzunmüddətli dayanıqlılığı, davamlı inkişafı, stabil gəlirliliyi və qanunvericiliyə uyğun fəaliyyət göstərməsi üçün korporativ risk idarəetmə sistemi vacibdir.

Son illərdə rəqəmsal texnologiyaların sürətli tətbiqi bankçılıq mühitində risk mənzərəsini əhəmiyyətli dərəcədə dəyişmişdir. Rəqəmsallaşma nəticəsində banklar ənənəvi risklərlə yanaşı, kiber təhlükəsizlik, texnoloji asılılıq, reputasiya kimi yeni risklərlə üzləşirlər. Bu isə risklərin idarə edilməsində müasir yanaşmaların tətbiqini və eyni zamanda informasiya texnologiyaları (İT) auditinin rolunun artmasını şərtləndirir.

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövrdə bank sektorunda rəqəmsallaşma prosesi sürətlə inkişaf edir və bu proses yeni risklərin meydana çıxmasına səbəb olur. Ənənəvi risklərlə yanaşı, kiber təhlükəsizlik, texnoloji asılılıq və rəqəmsal reputasiya kimi risklər artıq bankların fəaliyyətində prioritet mövqeyə çıxmışdır. Azərbaycan bank sektorunda da rəqəmsal transformasiya dövlətin maliyyə sabitliyi və dayanıqlı iqtisadi inkişaf strategiyasının mühüm tərkib hissəsi hesab olunur. Bu baxımdan, risklərin idarə olunması mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi və müasir audit yanaşmalarının tətbiqi bankların uzunmüddətli etibarlılığını təmin etmək baxımından xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Tədqiqatın məqsədi. Tədqiqatın əsas məqsədi rəqəmsal bankçılıq mühitində yaranan ənənəvi və müasir risklərin təsnifatını aparmaq, bu risklərin idarə olunması üçün tətbiq olunan metod və mexanizmləri təhlil etmək, həmçinin müasir dövrdə audit funksiyasının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir. Bununla yanaşı, Azərbaycan bank sektorunda risk menecmenti və audit sistemlərinin beynəlxalq təcrübə fonunda qiymətləndirilməsi və inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsi də məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur.

Tədqiqat obyekti. Tədqiqatın obyekti Azərbaycan Respublikasının kommersiya banklarının risk menecmenti və audit mexanizmləridir. Buraya bankların daxili risk idarəetmə strukturları, tətbiq olunan ənənəvi və müasir risklərin idarə olunması alətləri, daxili və xarici audit fəaliyyətləri, IT auditi, fasiləsiz audit və kiber risklərin auditi daxildir.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatda elmi-analitik, müqayisəli təhlil, sistemli yanaşma və statistik metodlardan istifadə olunmuşdur. Analitik metod vasitəsilə mövcud risklərin təsnifatı aparılmış, müqayisəli yanaşma əsasında ənənəvi və müasir risk idarəetmə mexanizmləri dəyərləndirilmişdir. Statistik məlumatların təhlili ilə Azərbaycan bank sektorunda risklərin dinamikası izlənilmiş, sistemli yanaşma ilə isə risklərin idarə olunması və audit funksiyalarının qarşılıqlı əlaqəsi öyrənilmişdir.

MATERIALLAR VƏ MÜZAKİRƏLƏR

Ənənəvi bank risklərinin təsnifatı və idarə olunması. Ənənəvi bank riskləri dedikdə kommersiya banklarının fəaliyyətində ən çox rast gəlinən maliyyə və qeyri-maliyyə riskləri nəzərdə tutulur. Bank riski, müəyyən maliyyə əməliyyatlarının həyata keçirilməsi nəticəsində bankın öz resurslarının bir hissəsini itirməsini, gəlirlərin əldə edilməməsini və ya əlavə xərclərin yaranması ehtimalını (təhlükəsini) özündə ehtiva edir [3, s.8]. Azərbaycan bank sektorunda qüvvədə olan tənzimləyici çərçivəyə əsasən banklar fəaliyyətləri zamanı qarşılaşdıqları 7 əsas risk növünü müəyyən edib idarə etməlidirlər. Bu risklər aşağıdakılardır:

Kredit riski. Borcalanın bank qarşısında kredit öhdəliklərini vaxtında və tam icra etməməsi səbəbindən bankın zərərə məruz qalması ehtimalıdır. Bu risk, həm real sektorda, həm də maliyyə sektorunda fəaliyyət göstərən subyektlərdə yer ala bilər. Kredit riski, real sektora aid olan müəssisələri tərəfindən müştərilərə məhsul və xidmətlərin əmtəə (kommersiya) krediti şərtlərinə uyğun olaraq təklif etməsi zamanı meydana gəlir. Bu riskin təzahür formaları satılan məhsullar üçün ödənişlərin vaxtında edilməməsi və ya da ümumiyyətlə həyata keçirilməməsi, eləcə də vaxtı ötmüş debitor borclarının inkassasiya olunmasına sərf edilən xərclərin artması kimi müşahidə oluna bilər [1, s.89-90].

Bazar riski. Faiz dərəcələri, valyuta məzənnələri, qiymətli kağızların dəyəri və əmtəə qiymətlərindəki əlverişsiz dəyişikliklər nəticəsində bankın maliyyə vəziyyətinə mənfi təsir göstərə biləcək itki riskidir. Bazar riski çərçivəsində faiz dərəcəsi riski, valyuta riski, kapital (qiymətli kağızlar) riski və əmtəə riski kimi alt kateqoriyalar mövcuddur.

Likvidlik riski. Bankın öz öhdəliklərini (o cümlədən, depozitlərin geri çəkilməsi tələblərini) vaxtında və effektiv şəkildə yerinə yetirə bilməməsi nəticəsində yaranan riskdir. Likvidlik riskləri dedikdə iki birinə tamamilə zidd, fərqli risk növləri başa düşülür: 1. Aktivlərin likvidlik riski mövcud maliyyə aktivinin satışı zamanı yaranmağa başlayır. Bu risk növü dəyərin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına gedilmədən, aktivin tez bir zamanda satışının mümkünsüzlüyü deməkdir. Likvidliyin əsas ölçüsü alış və satış qiyməti arasındakı bazar fərqi. 2. Fondlaşdırmanın (vəsaitlərin cəlb edilməsinin) likvidlik riski əlverişsiz şəraitdə şirkətin öhdəliklərini yerinə yetirmək, kontragentlərin tələblərini pul resursları ilə ödəmək qabiliyyətinin azalması ilə əlaqədardır, yəni bu risk növünü ödəmə qabiliyyəti riski də adlandırmaq olar [1, s.233-234].

Əməliyyat riski. Daxili proseslərin qeyri-kafi olması, işçilərin səhvləri, informasiya sistemlərinə nasazlıqlar və ya xarici hadisələr (məs., kənar fırıldaqçılıq, təbii fəlakətlər) ucbatından bankın zərərə uğrama ehtimalıdır. Əməliyyat riskinin tərkibinə IT riski (texnologiya infrastrukturunda problem riskləri), hüquqi risk, komplayens riski (qanunvericiliyə və tənzimləyici tələblərə uyğunluğun pozulması riski) və digər alt risklər daxildir.

Strateji risk. Bankın strateji hədəflərinin düzgün müəyyən edilməməsi və ya icrada yanlış qərarlar nəticəsində maliyyə itkiləri ilə üzləşmə riskidir.

Nüfuz riski. Banka qarşı ictimai etimadın azalması, mənfi rəy və imicin formalaşması səbəbilə müştərilərin və tərəfdaşların bankla işgüzar əlaqələrini məhdudlaşdırmasına yol açacaq riskdir. (Nüfuz riskinin reallaşması, məsələn, bank haqqında kütləvi informasiya vasitələrində və ya sosial şəbəkələrdə mənfi xəbərlərin yayılması nəticəsində mümkündür.)

Layihə riski. Bankın maliyyələşdirdiyi və ya həyata keçirdiyi layihələrin gedişində yol verilən səhvlər, düzgün planlaşdırmama və ya kənar maneələr səbəbilə həmin layihənin uğursuzluqla nəticələnməsi riskidir.

Bu ənənəvi risklərin hər birini effektiv idarə etmək üçün banklar müvafiq siyasət və prosedurlar tətbiq edirlər. Risklərin idarə edilməsi prosesi risklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, azaldılması (və ya transferi) və davamlı monitorinqi kimi mərhələləri əhatə edir. Bank daxilində risk menecment funksiyası adətən üç müdafiə xətti modeli üzrə qurulur: birinci xəttə biznes bölmələri risklərin gündəlik idarə olunmasına cavabdehdir, ikinci xəttə risk menecmenti və kompayens funksiyaları riskləri nəzarətdə saxlayır, üçüncü xəttə isə müstəqil daxili audit risk idarəetməsinin effektivliyinə nəzarət edir. Mərkəzi Bankın normativ sənədlərində də banklarda risklərin idarə edilməsi sisteminin əsas elementləri sıralanır: risklərin idarə edilməsi strategiyası və risk iştahası, risk idarəetmənin təşkilati strukturu, risk siyasəti (müdafiə xətləri prinsipinə əsasən), risk limitləri, yeni məhsul və xidmətlər üzrə risk qiymətləndirilməsi, konsolidə olunmuş məlumat bazası əsasında risk hesabatlığı və fəvqəladə hallara hazırlıq planı kimi komponentlər bu sistemin tərkib hissəsidir.

Rəqəmsal bankçılıq mühitində spesifik risklər. Son dövrlər bank xidmətlərinin rəqəmsallaşması və onlayn kanalların genişlənməsi nəticəsində risklərin xarakteri də dəyişmişdir. Əgər ənənəvi risklər (kredit, likvidlik və s.) uzun müddətdir məlumdursa, rəqəmsal bankçılıq mühitində bir sıra yeni, spesifik risklər meydana çıxır və ya ön plana keçir. Beynəlxalq araşdırmalar göstərir ki, bank rəhbərliyinin demək olar yarısı kibertəhlükəsizliyi artıq ən vacib təhdidlərdən biri kimi görür. Aşağıda rəqəmsal bankçılıq mühitində xüsusilə önəm daşıyan risklər şərh edilmişdir:

1. Kibertəhlükə riski. Bankın informasiya sistemlərinə, şəbəkələrinə və müştəri məlumatlarına yönəlmiş kiber hücumlar (məsələn, haker hücumları, viruslar, dağıdıcı proqramlar) nəticəsində maliyyə itkiləri və ya məlumat sızması baş vermə riskidir. Rəqəmsal dövrdə kibercinayətkarlıq artdığı üçün bu risk banklar üçün ən kritik təhdidlərdən birinə çevrilmişdir. Məsələn, bir sorğuda bank rəhbərliyinin 48%-i kibertəhlükəni ilk üç riskdən biri kimi dəyərləndirmişdir. Kiber risklərin gerçəkləşməsi nümunələrinə müştəri hesablarının onlayn oğurlanması, ödəniş sistemlərinin sındırılması və böyük həcmli müştəri məlumatlarının internetə sızması kimi hallar daxildir.

2. Texnoloji asılılıq riski. Bank infrastrukturunun və əməliyyatlarının texnologiyadan həddən artıq asılı olmasından irəli gələn riskdir. Müasir banklar core-banking sistemləri, onlayn ödəniş platformaları, bulud xidmətləri kimi texnoloji həllərə güvənirlər. Bu sistemlərdən hər hansı birinin nasazlığı və ya əlçatmaz olması (məsələn, serverlərin sıradan çıxması) nəticəsində bankın fəaliyyəti iflic ola bilər, müştərilərə xidmət dayanır və nəticədə maliyyə zərəri ilə yanaşı nüfuza da zərbə dəyir. Eyni zamanda, bankın kritik IT funksiyalarının kənar təchizatçılardan asılı olması (outsourcing) da asılılıq riskini artırır.

3. Rəqəmsal reputasiya riski. Rəqəmsal mühitdə bankın nüfuzuna xələl gəlməsi riski ənənəvi reputasiya riskinin daha sürətli və geniş miqyaslı formasıdır. İnternet və sosial media vasitəsilə müştərilərin mənfi rəyləri, kibertəhlükə insidentləri barədə xəbərlər və ya onlayn xidmətdə fasilələr sürətlə yayıla bilər. Nəticədə bankın imicinə ciddi ziyan dəyir və müştəri etimadı sarsılır. Rəqəmsal transformasiyaya adekvat yatırımlar etməyən və kibertəhlükələrə hazır olmayan təşkilatların məhz kiber və reputasiya risklərinə daha çox açıq olduğu qeyd edilir. Bu baxımdan, banklar reputasiya riskini azaltmaq üçün operativ kommunikasiya strategiyaları, müştəri məlumatlarının qorunması və fasiləsiz xidmət təminatı üzərində çalışmalıdırlar.

4. Hüquqi risklər. Rəqəmsal bankçılıq sahəsində hüquqi risklər əsasən bankın qanunvericiliyin yeni tələblərinə və tənzimləyici normalara uyğunlaşmaması ilə bağlıdır. Məsələn, müştəri məlumatlarının

qorunması haqqında qanunların (məsələn, məlumat məxfiliyi qanunları) pozulması, onlayn ödənişlərdə dələduzluq halları səbəbilə sanksiyalar və cərimələr, eləcə də transsərhəd elektron xidmətlər göstərərəkən müxtəlif ölkələrin tələblərinə əməl edilməməsi nəticəsində yarana bilən risklər bu kateqoriyaya aiddir. Banklar rəqəmsal sahədə hüquqi riskləri azaltmaq üçün RegTech həllərdən (tənzimləməyə uyğunluq texnologiyalarından) istifadə etməyə, daxili qaydaları mütəmadi yeniləməyə və hüquqşünasların, uyğunluq mütəxəssislərinin rəyini almağa çalışırlar.

Risklərin idarə olunması metod və mexanizmləri. Risklərin idarə edilməsi banklar üçün stratejik bir məsələdir. Güclü risk idarəçiliyinə malik olan banklar qarşılaşa biləcəkləri bazar, kredit, əməliyyat və digər riskləri ətraflı araşdırır, mümkün böhranlar zamanı ola biləcək itkilərini əvvəlcədən müəyyənləşdirir və bu itkiləri minimuma endirmək üçün tədbirlər görür, götürdüləri riskləri əldə edə biləcəkləri qazanc ilə müqayisə edir və bu riski almağa dəyib-dəymədiyini əvvəlcədən qiymətləndirir [2]. Bank risklərinin idarə edilməsində ənənəvi yanaşmalar uzun illərdir tətbiq olunaraq öz effektivliyini sübut etmiş alətlərdir. Bunların başında bankın kifayət qədər kapital ehtiyatının olmasını təmin edən kapital adekvatlığı normativləri dayanır. Bazel razılaşmalarına əsasən beynəlxalq banklar risklərlə örtülməsi üçün ən azı 8% kapital adekvatlığı əmsalını qorumağa borcludurlar. Azərbaycanda da tənzimləyici qurumlar banklara minimal kapital adekvatlığı tələbləri qoyur ki, bu da gözlənilməz zərər hallarında bankın dayanıqlığını təmin etməyə yönəlib. Ənənəvi risk idarəetməsinin digər vacib üsulu risklərin diversifikasiyasıdır. Diversifikasiya prinsipinə görə bank risklərini azaltmaq üçün aktivlərini və əməliyyatlarını müxtəlif istiqamətlər (müşəri qrupları, sektorlar, valyutalar və s.) üzrə yaymalıdır.

Məsələn, kredit portfelinin diversifikasiyası – kreditlərin müxtəlif sahələrə və müşəri kateqoriyalarına paylanması – bir borcalanın defoltunun bankı iflasa uğratmamasına şərait yaradır. Eynilə, investisiya portfelinin şaxələndirilməsi bazar riskini azaltmaq üçün istifadə edilir. Bunlarla yanaşı, ənənəvi alətlərdən ehtiyat (proviziya) yaradılması, sığortalanma (məsələn, kredit sığortası) və risk limitlərinin tətbiqi (müəyyən əməliyyatlara hədd qoyulması) da geniş yayılmışdır.

Rəqəmsal dövrün gətirdiyi yeni risklər qarşısında banklar müasir texnologiyalardan faydalanan innovativ risk idarəetmə metodlarına müraciət edirlər. Bu istiqamətdə ilk növbədə kiber təhlükəsizlik tədbirlərini qeyd etmək lazımdır. Banklar informasiya təhlükəsizliyi çərçivəsində gücləndirilmiş IT təhlükəsizlik infrastrukturunu qurur, şifrələmə, çoxmərhələli identifikasiya, firewall və antivirus sistemləri tətbiq edir, həmçinin 24/7 rejimində fəaliyyət göstərən Təhlükəsizlik Əməliyyat Mərkəzləri (SOC) vasitəsilə şübhəli fəaliyyətləri izləyirlər. Kibertəhlükəsizlik tədbirləri sayəsində banklar kiber hücumların qarşısını almağa və ya insident baş verdikdə zərərləri minimuma endirməyə çalışır.

Digər müasir yanaşma süni intellekt (Sİ) əsaslı monitoring sistemləridir. Süni intellekt və maşın öyrənməsi alqoritmləri böyük həcmli əməliyyat məlumatlarını real vaxtda təhlil edərək anormal halları (məsələn, dələduzluq tranzaksiyaları, şübhəli əməliyyatlar) aşkarlaya bilər. Məsələn, Risk İdarəetmə Assosiasiyasının 2023-cü il sorğusuna əsasən bankların 84%-i məhz fırıldaqçılığın aşkar edilməsində, 32%-i isə kredit riskinin qiymətləndirilməsində süni intellekt modellərindən istifadə edir. Bundan əlavə, süni intellekt bankların proaktiv risk monitoringi aparmasına, yəni potensial problemləri öncədən proqnozlaşdırıb tədbir görməsinə imkan verir. Məsələn, bəzi qabaqcıl banklar IT infrastrukturunda nasazlıqları öncədən xəbər verən və sistem fasilələrini minimuma endirən ağıllı monitoring alətlərini tətbiq edirlər. Nəhayət, son illərdə önə çıxan anlayışlardan biri də RegTech (Regulatory Technology) həlləridir. RegTech bankların tənzimləyici tələblərə uyğunluq proseslərini avtomatlaşdırmasına xidmət edən texnoloji vasitələrdir. Buraya məsələn real vaxt rejimində şübhəli əməliyyatların aşkarlanması üçün AML (antipul yuyulma) proqramları, müşərinə tanı (e-KYC) sistemləri, hesabatvermə platformaları və s. daxildir. RegTech tətbiqi sayəsində banklar həm uyğunluq risklərini azaldır, həm də compliance funksiyasının effektivliyini artırırırlar. Ümumilikdə, müasir risk idarəetmə yanaşmaları banklara sürətlə dəyişən risk mühitinə adaptasiya olub riskləri daha çevik və dəqiq şəkildə ölçməyə və idarə etməyə imkan verir.

Audit funksiyası: ənənəvi və müasir yanaşmalar. Banklarda audit funksiyası risklərin idarə olunması sisteminin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Audit fəaliyyətinin məqsədi bankın maliyyə

hesabatlarının düzgünlüyünü yoxlamaq, əməliyyatların daxili və xarici tələblərə uyğunluğunu qiymətləndirmək və risk idarəetməsinin effektivliyinə nəzarət etməkdən ibarətdir. Audit iki əsas formada həyata keçirilir: daxili audit (bankın öz nəzarət mexanizmi) və xarici audit (müstəqil auditorlar tərəfindən illik maliyyə auditləri). Ənənəvi yanaşmada daxili audit əsasən periodik, yəni müəyyən aralıqlarla (adətən illik) yoxlamalar aparırdı. Adətən audit planına uyğun olaraq bankın müxtəlif sahələrində yoxlamalar həyata keçirilirdi. Klassik audit daha çox mühasibat uçotu, kredit portfeli, əməliyyat uyğunluğu kimi sahələrə fokuslanırdı. Lakin rəqəmsal dövrdə audit funksiyasının da əhatə dairəsi və metodları əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməmişdir. Aşağıda auditə müasir yanaşmanın üç mühüm aspekti qeyd olunur:

İT audit. Banklarda informasiya texnologiyaları (İT) auditi daxili audit funksiyasının müasir istiqamətlərindən biridir. İT audit bankın informasiya sistemlərinin və texnoloji infrastrukturunun etibarlılığını, təhlükəsizliyini və effektivliyini qiymətləndirməyə yönəlir. İT auditorları bankdaxili müxtəlif sistemlər üzrə daxili nəzarət sistemlərinin adekvatlığını yoxlayır, İT sahəsində mövcud riskləri (məsələn, sistem boşluqları, məlumat təhlükəsizliyi açıqları) müəyyən edir və həllinə dair tövsiyələr verir. Məsələn, bir bankın İT audit şöbəsi core banking sisteminin fasiləsiz işləməsini, ehtiyat serverlərin mövcudluğunu, verilənlərin mütəmadi backup olunmasını və informasiya təhlükəsizliyi prosedurlarına əməl olunmasını yoxlaya bilər. İT audit nəticəsində aşkar edilmiş çatışmazlıqların aradan qaldırılması üçün rəhbərliyə hesabat təqdim olunur və bununla bankın texnoloji risklərinin azaldılmasına töhfə verilir.

Fasiləsiz (davamlı) audit. Ənənəvi daxili audit adətən müəyyən intervallarla (məsələn, illik) aparıldığı halda, müasir bankçılıqda fasiləsiz audit konsepsiyası yaranmışdır. Fasiləsiz audit – texnologiyaların köməyi ilə audit prosesinin real vaxt rejimində və ardıcıl şəkildə icra edilməsidir. Belə audit modelində daxili auditorlar bank əməliyyatlarını fasiləsiz monitoring edərək potensial uyğunsuzluq və riskləri anında müəyyən etməyə çalışırlar. Araşdırmalara görə, daxili auditin əsas vəzifəsi risklərin idarə edilməsinin məqbul çərçivədə həyata keçirilməsinə təminat verməkdirsə, fasiləsiz audit bu təminatı daha çevik və tam şəkildə həyata keçirməyə imkan verir. Fasiləsiz audit sistemi əhəmiyyətli risk göstəricilərini real vaxtda izləyən kompleks analitik mexanizmdir və daxili nəzarət sisteminin daimi təftişini həyata keçirir. Məsələn, fasiləsiz audit vasitəsilə gün ərzində minlərlə tranzaksiyanın avtomatik analizi aparılıb dərhal qaydalardan kənara çıxma halları barədə xəbərdarlıq yaradılır. Bu yanaşma sayəsində ənənəvi audit dövrünü gözləmədən riskli vəziyyətlər vaxtında aşkarlanır və operativ tədbir görülməlidir. Fasiləsiz auditin tətbiqi üçün banklar data analitikası alətlərindən, xüsusi audit proqram təminatından və hətta süni intellektin monitoring gücündən yararlanırlar.

Kiber risklərin audit. Rəqəmsallaşma dövründə banklarda kiber risklərin auditi ayrıca əhəmiyyət kəsb edir. Burada məqsəd bankın kibertəhlükəsizlik sahəsində qəbul etdiyi tədbirlərin və prosedurların effektivliyini müstəqil qiymətləndirməkdir. İT auditinin tərkib hissəsi kimi, kiber risk audit çərçivəsində bankın şəbəkə mühitinin zəiflik testləri (penetrasiya testləri) aparılır, informasiya təhlükəsizliyi üzrə siyasət və qaydaların tətbiqinə riayət olunub-olunmaması yoxlanılır, insident idarəetmə prosedurları gözdən keçirilir. Mərkəzi Bank və digər tənzimləyicilər də banklarda kibertəhlükəsizlik auditlərinin aparılmasını təşviq edir. Məsələn, bir çox banklara hər il xarici mütəxəssislər tərəfindən penetrasiya testləri keçirilməsi, ISO 27001 informasiya təhlükəsizliyi standartına uyğunluğun auditi və s. tövsiyə olunur. Kiber risklərin audit nəticəsində hazırlanmış hesabatlar bank rəhbərliyinə informasiya təhlükəsizliyinin vəziyyəti barədə obyektiv təsəvvür yaradır və boşluqların aradan qaldırılması üçün fəaliyyət planı tərtib etməyə imkan verir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Tədqiqatda rəqəmsal bankçılıq mühitində ənənəvi və müasir risklərin paralel şəkildə təsnifatı aparılmış, onların idarə edilməsində istifadə olunan mexanizmlər müqayisəli şəkildə təhlil edilmişdir. Elmi yenilik ondan ibarətdir ki, Azərbaycan bank sektoru kontekstində risklərin idarə edilməsi ilə audit funksiyalarının inteqrasiyası ilk dəfə sistemli yanaşma əsasında qiymətləndirilmişdir. Bununla yanaşı, İT audit, fasiləsiz audit və kiber risklərin auditi kimi müasir

anlayışların yerli bank praktikası üçün tətbiq imkanları araşdırılmış və beynəlxalq təcrübə fonunda onların uyğunlaşdırılması yolları müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticələri kommersiya bankları, tənzimləyici qurumlar və audit təşkilatları üçün praktik əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə təqdim olunan yanaşmalar bankların risk idarəetmə siyasətlərinin təkmilləşdirilməsinə, audit xidmətlərinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılmasına və kiber risklərin azaldılmasına dair konkret tövsiyələr verir. Həmçinin, RegTech və süni intellekt əsaslı monitorinq sistemlərinin tətbiqi ilə bağlı irəli sürülən təkliflər yerli bankların beynəlxalq maliyyə sisteminə integrasiyasını asanlaşdırmağa xidmət edə bilər.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Tədqiqatın nəticələri bank sektorunda risklərin daha effektiv idarə olunmasına və audit funksiyalarının gücləndirilməsinə imkan verərək maliyyə sabitliyinin möhkəmlənməsinə töhfə verir. Müasir risk idarəetmə və audit mexanizmlərinin tətbiqi nəticəsində potensial maliyyə itkilərinin qarşısı alınacaq, əməliyyat xərcləri azalacaq və bankların gəlirlilik səviyyəsi yüksələcəkdir. İqtisadi səmərənin digər mühüm tərəfi isə müştəri etimadının artması və rəqəmsal xidmətlərə daha geniş cəlbətmə imkanlarının yaranmasıdır ki, bu da bütövlükdə ölkənin maliyyə bazarının dayanıqlığını gücləndirəcəkdir.

Nəticə. Azərbaycan bank sektorunda risklərin idarə olunması sahəsi davamlı inkişaf etdirilməli olan önəmli bir istiqamətdir. Aparılan təhlil göstərir ki, ənənəvi risk növlərinin effektiv idarə edilməsi üçün ölkəmizdə möhkəm normativ baza mövcuddur və banklar kredit, bazar, likvidlik kimi riskləri idarə etməkdə müəyyən təcrübəyə malikdir. Lakin rəqəmsal bankçılığın sürətli inkişafı yeni risklərin meydana çıxmasına gətirib çıxarmışdır ki, bu risklərə qarşı mübarizədə mütləq şəkildə müasir yanaşmalar tətbiq olunmalıdır. Banklar kibertəhlükəsizlik imkanlarını gücləndirməli, informasiya sistemlərinə davamlı investisiya etməli və kiber insidentlərin qarşısının alınması üçün qabaqlayıcı tədbirlər görməlidir. Eyni zamanda, süni intellekt və data analitikası kimi alətlərdən istifadənin genişləndirilməsi risklərin daha tez aşkarlanması və qərarların məlumatlara əsaslanaraq verilməsinə töhfə verəcəkdir. Tənzimləyici orqanlar da RegTech həllərinin tətbiqini təşviq edərək banklara uyğunluq proseslərini avtomatlaşdırmaqda dəstək ola bilərlər.

Bundan əlavə, audit funksiyasının təkmilləşdirilməsi xüsusi diqqət tələb edir. Banklarda İT auditi sahəsində kadr potensialı artırılmalı, daxili auditorlar müasir İT riskləri barədə mütəmadi təlimlər almalıdırlar. Daxili audit xidmətləri fasiləsiz audit prinsiplərini mərhələli şəkildə öz fəaliyyətlərinə integrasiya etməlidirlər ki, hər hansı bir riskli proses dərhal nəzarətə götürülə bilsin. Kibertəhlükələrin auditində beynəlxalq standartlardan (məsələn, ISO 27001) və çərçivələrdən faydalanmaq, eləcə də müstəqil kibertəhlükəsizlik auditlərinin keçirilməsini təmin etmək vacibdir. Nəticə etibarilə, banklarda risk menecmenti və audit funksiyalarının gücləndirilməsi maliyyə sisteminin dayanıqlığını artıracaq, potensial itkilərin və böhran vəziyyətlərinin qarşısını alacaqdır. Bu istiqamətdə yerli təcrübənin zənginləşdirilməsi üçün həm beynəlxalq qabaqcıl təcrübələrdən yararlanmaq, həm də yerli tədqiqat və inkişaf fəaliyyətlərini stimullaşdırmaq tövsiyə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. Aşurbəyli N. "Maliyyə risklərinin idarə edilməsi". Bakı: (2024), səh: 89-234
2. Alicanoğlu C. "Banklarda risk yönetimi ve Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma". 2018
3. Məmmədov İ. "Banklarda risk menecmenti". Bakı: (2021), səh: 8
4. Məmmədov Z.F., İbrahimov Z.H. "Pul,kredit,banklar". Bakı: (2009)
5. Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalar: <https://www.cbar.az>

УДК 336.77.01

**УПРАВЛЕНИЕ РИСКАМИ И РАЗВИТИЕ МЕХАНИЗМОВ АУДИТА В СРЕДЕ
ЦИФРОВОГО БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ**

Кенан Нусрат оглы Атаев
Бакинский Бизнес Университет
Баку, Азербайджан
kenan.ataev.1998@mail.ru

Резюме: В статье рассматриваются классификация рисков в среде цифрового банкинга, методы управления ими и направления развития механизмов аудита. Наряду с традиционными банковскими рисками (кредитным, рыночным, риском ликвидности, операционным, стратегическим, репутационным и проектным) системно анализируются новые риски, возникшие в эпоху цифровизации: киберриск, технологическая зависимость, цифровая репутация и юридические риски. Наряду с традиционными подходами к управлению рисками в банковском секторе (достаточность капитала, диверсификация, страхование, лимиты) показана важность использования современных технологий – систем мониторинга на основе искусственного интеллекта, RegTech-решений и механизмов непрерывного аудита. В исследовании также сравниваются международные практики в области ИТ-аудита и аудита киберрисков, оцениваются возможности их применения в банковском секторе Азербайджана. Результаты показывают, что для устойчивого развития банков и финансовой стабильности важно применять современные подходы к управлению рисками, усиливать аудиторские функции и расширять меры кибербезопасности.

Ключевые слова: цифровой банкинг, управление рисками, кибербезопасность, механизмы аудита, аудит информационных технологий.

UDC 336.77.01

**RISK MANAGEMENT AND DEVELOPMENT OF AUDIT MECHANISMS IN THE DIGITAL
BANKING ENVIRONMENT**

Kenan Nusrat oglu Atayev
Baku Business University
kenan.atayev.1998@mail.ru

Summary: The article examines the classification of risks in the digital banking environment, methods for their management, and the development directions of audit mechanisms. Along with traditional banking risks (credit, market, liquidity, operational, strategic, reputation, and project risks), new risks that have emerged in the era of digitalization – cyber risk, technological dependence, digital reputation, and legal risks – are systematically analyzed. Along with traditional approaches to risk management in the banking sector (capital adequacy, diversification, insurance, and limits), the importance of using modern technologies – artificial intelligence-based monitoring systems, RegTech solutions, and continuous audit mechanisms – is shown. The study also compares international practices in IT audit and cyber risk audit and assesses their application possibilities for the Azerbaijani banking sector. The results show that for the sustainable development of banks and financial stability, it is important to apply modern risk management approaches, strengthen audit functions, and expand cybersecurity measures.

Keywords: digital banking, risk management, cybersecurity, audit mechanisms, information technology audit.

Redaksiyaya daxilolma: 02.08.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA ŞƏRAITINDƏ BANK XİDMƏTİ SİSTEMİNİN İNKİŞAF MEYLLƏRİ**Fərid Fuad oğlu Abdullayev****Gəncə Dövlət Universiteti****f.abdullayev@mail.ru**

Xülasə. Rəqəmsallaşma prosesi bankların transformasiyasına, daxili biznes proseslərinin, bank məhsulları və xidmətlərinin inkişaf etdirilməsinə, bütövlükdə biznes modeli ilə bağlı müxtəlif növ innovasiyaların tətbiqinə ehtiyac yaradır. Bu çərçivədə rəqəmsallaşma, banklar distant xidmət kanallarının daha çox yayılmasını, bankların bazarda rəqəbatlı mövqe tutması üçün yeniliklər tətbiq etməsini stimullaşdırır. Nəticədə müasir banklar müştəri xidmətlərinə daha çevik yanaşmalar təklif etməyə, daha sürətli yeniliklər tətbiqinə, müştərilərin ehtiyaclarını daim nəzarətdə saxlamağa çalışır.

Açar sözlər: rəqəmsallaşma, innovasiya, bank məhsulları, keyfiyyət, rəqəbat.

Giriş. Qloballaşmanın genişləndiyi müasir şəraitdə bank əməliyyatlarının rəqəmsallaşdırılması, bankların yeniliklər tətbiq etməsini onların inkişafının əsas şərtlərindən biri kimi önə çəkir. Bununla əlaqədar olaraq ənənəvi banklar, əlverişli şərtlər və xidmətlər təklif edən yeni bazar iştirakçıları arasında rəqəmsallaşmasının sürətləndirilməsi üçün daha təkmil modellərin tətbiqinə çalışır [5, s.82]. Qeyd etmək lazımdır ki, ənənəvi banklar müəyyən üstünlüklərə malikdir. Belə üstünlüklərdən biri çarpaz satış imkanlarını təmin edən geniş müştəri bazasının, həmçinin müştərilərin maliyyə əməliyyatları haqqında yetərli məlumatlara malik olması ilə bağlıdır. Digər üstünlük təklif olunan məhsulların və xidmətlərin geniş çeşidinin olmasıdır.

Ənənəvi bankların zəif tərəflərinə yeni məhsulların təklifini çətinləşdirən çevik olmayan və ya köhnəlmiş informasiya texnologiyaları sistemləri, müəyyən kapital və likvidlik səviyyəsinin saxlanması zərurəti daxildir. Bundan əlavə, banklar öz filialları şəbəkəsini saxlamaq üçün yüksək məbləğdə əməliyyat xərclərinə məruz qalırlar. Bu baxımdan rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi bank sisteminin inkişafında əsaslı rəqəbat malikidir.

Mövzunun aktuallığı. Müasir iqtisadi şəraitdə rəqəbatın güclənməsi bankları müştərilərlə işinin forma və üsullarının seçiminə daha obyektiv yanaşmağa məcbur edir. Bu, qarşılıqlı fəaliyyətdə daha səmərəli fəaliyyətin təşkilinə və bölgü kanallarının tapılmasına, məhsul və xidmətlərin hazırlanmasına yeni yanaşmaların tətbiqini nəzərdə tutur. Bu baxımdan rəqəmsal transformasiya həm bank xidmətlərinin çeşidinin genişləndirilməsi, həm də məlumatların şəffaflığının artırılması əsasında bankların xidmət keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqla daha səmərəli uzunmüddətli əlaqələr qurmasını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Bank sektoru müasir metodların tətbiqinə və rəqəmsal texnologiyaların öz əməliyyatlarına inteqrasiyasına çalışır. Bu mürəkkəb proses həm iqtisadi, həm də sosial baxımdan diqqətli yanaşma tələb edir. Çünki bank xidmətlərinin rəqəmsal transformasiyası fiziki şəxslərə xidmətlərin avtomatlaşdırılması və optimallaşdırılması məqsədilə müxtəlif maliyyə və texniki həllərin inteqrasiyası məqsədilə həyata keçirilən bank sektorunda dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Beləliklə, bank sisteminə rəqəmsal transformasiya əsasən onlayn xidmətlərə keçidə, həmçinin bu transformasiyanı dəstəkləmək üçün tələb olunan daxili dəyişikliklərə yönəlir.

MATERIALLAR VƏ MÜZAKIRƏLƏR

Bankların müştəri xidmətlərinin keyfiyyətini və müştəri məmnuniyyətini yüksəltmək istəyi, müştəri ehtiyaclarını əhatə edən ekosistemlərin və müvafiq platformaların inkişafına kömək edir. Bu

onunla bağlıdır ki, hazırda banklar ənənəvi xidmətlər göstərməklə kifayətlənmədiyindən, müştərilərlə qarşılıqlı əlaqəni daha əhatəli etməyə çalışırlar. Ekosistem isə daha yaxşı müştəri təcrübəsi yaratmaq üçün müxtəlif məhsul və xidmətlərin təchizatçıları ilə əməkdaşlığa əsaslanan və səmərəli əməliyyatları təmin edən bankın biznes modelinə aiddir. Təcrübədə daha müasir banklar sırasında fintech şirkətləri üstünlük təşkil edir. Onlar müştəri xidmətlərinə daha çevik yanaşmalar təklif edir, daha sürətli yeniliklər tətbiq edir, müştərilərin ehtiyaclarını daim nəzarətdə saxlayır. Bununla belə, fintech şirkətlərinin zəif tərəfləri də mövcuddur: ənənəvi iştirakçılar kimi əhəmiyyətli müştəri bazası mövcud deyil; maliyyə institutunun sabitliyini, təklif olunan məhsul və xidmətlərə inamı qiymətləndirən müştərilərin etibarının aşağı səviyyədə olması və s. Beləliklə, ənənəvi banklar və fintech şirkətləri arasında əməkdaşlıq bank sektorunun gələcək inkişaf istiqamətini müəyyən edən ən böyük potensiallardan hesab olunur. Bu baxımdan ənənəvi bankların fintech şirkətlərinin yeni texnologiyaları ilə birlikdə əldə etdiyi üstünlüklər qarşılıqlı faydalı tərəfdaşlığın inkişafına töhfə verməklə yanaşı, bank əməliyyatlarında istifadə olunan innovasiya proseslərini sürətləndirə bilər.

Banklar tərəfindən innovasiyaların hazırlanması və tətbiqinə bu sahədə dövlət siyasəti əhəmiyyətli dərəcədə təsir edir. Bununla bağlı Mərkəzi Bankın 2018-ci ildən Ani Ödəniş Sisteminin tətbiqini nəzərdə tutan “Azərbaycan Respublikasında nağdsız hesablaşmalar və pul köçürmələri haqqında təlimat”-ını [1], “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu [2], “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”-nı [3], “Ödəniş xidmətləri və ödəniş sistemləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununu [4] xüsusi qeyd etmək olar. Bununla əlaqədar olaraq Mərkəzi Bankın həyata keçirdiyi tədbirlər və müvafiq qanunvericilik bazası əsasında vətəndaşlara istənilən vaxt və istənilən bankda uzaqdan xidmətlər alması təmin edilmiş, alıcının və göndərəninin müxtəlif banklarda hesablarının olub-olmamasından asılı olmayaraq müvafiq identifikatordan istifadə edərək pul köçürməsinə imkan verən Ani Ödəniş Sistemi formalaşdırılmışdır. Sistem istifadəçilərə istənilən vaxt özlərinə və ya digər insanlara vəsait köçürməyə imkan verir. Bu prosesdə başlıca məqsəd maliyyə əlçatanlığını genişləndirməkdən, köçürmələrdə banklararası maneələri azaltmaqdan və ödəniş xidmətlərinin keyfiyyətini artırmaqdan ibarətdir [6, s.15].

Araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanda fəaliyyət göstərən 30 bankdan 27-də internet bankçılıq, 25-də mobil bankçılıq xidmətləri təklif edilir. Dövlət tərəfindən yaradılmış “myGov” layihəsi, “AsanFinans” layihəsi, “ASAN ödəniş sistemi” layihəsi bank sektorunda rəqəmsallaşma üzrə inkişafı daha da sürətləndirməkdədir [8]. Beləliklə, “ölkədə rəqəmsal ödəniş xidmətlərinin institusional və hüquqi bazasının gücləndirilməsi, infrastruktur imkanlarının artırılması yolu ilə həmin xidmətlərin çeşidinin, keyfiyyətinin və tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi” [3] mümkündür. Məhz belə tədbirlərin nəticəsidir ki, son 3 ildə internet bankçılıq üzrə müştərilərin sayında 14,5% azalma baş versə də əməliyyatların həcmində 35,1%, mobil bankçılıq üzrə müştərilərin sayında 5,2 dəfə, əməliyyatların həcmində 2,8 dəfə artım baş vermişdir [cədvəl].

Cədvəl

Müştərilərin elektron bankçılığının dinamika

Tarix	İnternet bankçılıq		Mobil bankçılıq	
	sayı, min əməliyyat	həcmi, mln manat	sayı, min əməliyyat	həcmi, mln manat
2022	24832	203369	121488	22688
2023	21208	227680	290799	46249
2024	21232	274744	627905	63906
2022-ci illə müqayisədə 2024-cü ildə, %-lə	85,5	135,1	5.2 dəfə	2,8 dəfə

Mənbə. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir [9]

Bank sistemində tənzimləmə standartlarını təkmilləşdirmək və qabaqcıl maliyyə texnologiyalarından istifadə üçün effektiv həllər hazırlamaq, habelə bütövlükdə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması üçün şərait yaratmaq hazırda ən mühüm məsələlər kimi qəbul edilir. Bu çərçivədə innovasiyaların inkişafını stimullaşdıran amillər arasında bank müştərilərinin strukturunda baş verən dəyişikliyi, müştərilər arasında gənc nəslin xüsusi çəkisinin artırılmasını qeyd etmək yerinə düşər ki, bu da bankları distant xidmət kanallarını inkişaf etdirməyə və xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltməyə sövq edir.

Bundan əlavə, müasir şəraitdə müştərilər asanlıqla bir kredit təşkilatını digərinə dəyişə bilirlər, ona görə də müştərinin banka loyallığının səviyyəsi böyük rol oynayır. Müasir dünyada müştərilər tərəfindən bankların təqdim etdiyi xidmətlər və təklif etdiyi şərtlər haqqında lazım olan məlumatı tapmaqda çətinlik çəkdiyi hallarda, əməliyyatları digər banklara keçirə bilirlər. Bu səbəbdən banklar üçün nəinki müştəri məlumatlarını saxlamaq və emal etmək, həm də real vaxt rejimində müştəri yönümlü xidmət təklif etmək get-getə daha da vacib xarakter alır. Müştərilərin bankla qarşılıqlı əlaqəni asanlaşdırmaq üçün virtual köməkçiləri inkişaf etdirmək və onun elementlərini tətbiq etmək, bu sahədə mobil proqramlardan istifadəni genişləndirmək banklar üçün prioritetlər sırasındadır. Eyni zamanda motivasiya və həvəsləndirmə sistemi olan elementlərin tətbiqi ilə müştərinin maliyyə institutu ilə daha tez-tez qarşılıqlı əlaqədə olmasına şərait yaradılır.

Qeyd etmək lazımdır ki, rəqəmsal texnologiyaların həyata keçirilməsinə yanaşmalar investisiyaların həcmindən və kredit təşkilatlarının ölçüsündən bilavasitə asılıdır. Bütün bankların böyük innovativ layihələrə pul xərcləməyə imkanı yoxdur, ona görə də ilk olaraq tammiqyaslı transformasiya yolunu tutan iri banklar bu yolla rəqibləri qabaqlamağa və öz mövqelərini möhkəmləndirməyə imkan əldə edir [7, s.89]. Orta və kiçik banklar üçün iri miqyaslı investisiyalar kifayət qədər risklidir və bankın maliyyə sabitliyinə ciddi təsir göstərə bilər. Bu strategiyanın üstünlüyü ondan ibarətdir ki, orta və kiçik banklar öz müştəriləri üçün spesifik xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq daha məqsədyönlü təkliflər yarada bilirlər. Böyük banklarla müqayisədə daha kiçik müştəri bazası onlara müştəri yönümlü yanaşmanı həyata keçirməyə imkan verir. Belə banklar həmçinin müəyyən texnologiyaların inkişafına diqqət yetirə və ya müəyyən funksiyaları həyata keçirmək üçün başqa insanların platformalarından istifadə edə bilirlər.

Nəticə

İnnovativ proseslər bank işinin bütün sahələrinə təsir göstərməklə yeni məhsullar və mobil proqramlar yaradılmasını təmin edir, biznes proseslərini optimallaşdırmağa şərait yaradır və süni intellektin tətbiqini təşviq edir. Bir çox banklar tərəfindən istifadə edilən böyük məlumat analitikası daha çox məlumat yaratmağa imkan verir. Maliyyə yeniliklərini həyata keçirərkən müştəri mərkəzli yanaşmanın vacibliyini də qeyd etmək olar. Əksər banklar onlayn bank xidmətləri təklif etsə də, funksionallığın özü çox vaxt düzgün təşkil olunmur. Belə ki, müəyyən hallarda müştəri onlayn forma vasitəsilə kredit üçün müraciət edə bilər, lakin bütün sonrakı prosedurlar əl ilə həyata keçirilir və bank filialında şəxsi iştirak tələb olunur. Yəni, bütün prosesin strukturlaşdırılmasına və optimallaşdırılmasına ehtiyac var.

Nəticə etibarilə, xidmətlərin keyfiyyəti bankın xidmətlərindən və texnologiyalarından yalnız bankın özü tərəfindən deyil, müştərilər tərəfindən istifadəsinin asanlıqla ilə xarakterizə olunur. Bank hesabının açılması və ya kredit müqaviləsinin bağlanması prosedurları müxtəlif tərəfdaşların iştirak etdiyi bir çox bank proseslərindən ibarət olur, ona görə də müştəri üçün müxtəlif iştirakçılar arasında qarşılıqlı əlaqənin bütün bu mərhələləri başa düşülən proses kimi qəbul edilməlidir. Beləliklə, rəqəmsallaşma proseslərini həm banklar, həm də müştərilər üçün vacib proses kimi qiymətləndirmək olar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Rəqəmsal transformasiya prosesi ilə əlaqədar olaraq bank xidmətlərinin çeşidinin genişləndirilməsi əsasında məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması və daha səmərəli uzunmüddətli əlaqələrin qurulması imkanlarının müəyyən edilməsi, araşdırmanın elmi yeniliyini təşkil edir.

Tədqiqat işinin tətbiqi əhəmiyyəti. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqinin bank işinin bütün sahələrinə təsir göstərməklə yeni məhsullar və mobil proqramlar yaradılmasını təmin etməsi, biznes proseslərini optimallaşdırmağa şərait yaratması və süni intellektin tətbiqini təşviq etməsi ilə xarakterizə olunur. Bunun nəticəsində banklar tərəfindən istifadə edilən böyük məlumat analitikası daha çox məlumat yaratmağa imkan verir.

Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi. Tədqiqat işinin iqtisadi səmərəsi mobil və internet bankçılıqda sistemində qabaqcıl maliyyə texnologiyalarından istifadə üçün effektiv həllər hazırlamaqla, bütövlükdə iqtisadiyyatın rəqəmsallaşması üçün şərait yaratmaqla, bu çərçivədə innovasiyaların inkişafını stimullaşdıran amillər arasında bank müştərilərinin strukturunda baş verən dəyişikliklərlə, bankları distant xidmət kanallarını inkişaf etdirməyə və xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltməyə sövq etməklə xarakterizə olunur.

ƏDƏBİYYAT

1. “Azərbaycan Respublikasında nağdsız hesablaşmalar və pul köçürmələri haqqında təlimat”. Azərbaycan Respublikası Milli Bankı İdarə Heyətinin “19” sentyabr 2002-ci il tarixli qərarı.
2. “Nağdsız hesablaşmalar haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 16 dekabr 2016-cı il.
3. “2018-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında rəqəmsal ödənişlərin genişləndirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”.
4. “Ödəniş xidmətləri və ödəniş sistemləri haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. 14 iyul 2023-cü il.
5. Аббасов А.М., Мамедов З.Ф., Алиев С.А. Цифровизация банковского сектора: новые вызовы и перспективы // Экономика и управление. 2019. № 6 (164). С. 81-89.
6. Зайцев В. Б. О безналичном обороте и генезисе платежной системы // Банковские услуги. 2019. № 12. С. 13-18.
7. Мартышова, Г. Р. Развитие банковской системы в условиях цифровизации / Г. Р. Мартышова, Р. А. Беспалов // Социально-экономическое развитие России и регионов в эпоху цифровизации: Материалы X Межвузовской студенческой научно-практической конференции, Брянск, 10 ноября 2021 года. – Брянск: Брянский государственный университет имени академика И.Г. Петровского, 2022. – С. 87-92.
8. <https://vergiler.az/news/economy/2284.html>
9. <https://www.cbar.az/page-45/payment-system-indicators#page-2>

УДК 336.74

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ СИСТЕМА БАНКОВСКОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Фарид Фуад оглы Абдуллаев
Гянджинский Государственный Университет
f.abdullayev@mail.ru

Резюме. Процесс цифровизации обуславливает необходимость трансформации банков, развития внутренних бизнес-процессов, банковских продуктов и услуг, а также внедрения различного рода инноваций, касающихся бизнес-модели в целом. В этом контексте цифровизация стимулирует более широкое распространение дистанционных каналов обслуживания и внедрение банками инноваций для сохранения конкурентоспособных позиций на рынке. В результате современные банки стремятся предлагать более гибкие подходы к обслуживанию клиентов, быстрее внедрять инновации и постоянно отслеживать потребности клиентов.

Ключевые слова: цифровизация, инновации, банковские продукты, качество, конкуренция.

UDC 336.74

**TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE BANKING SERVICE SYSTEM IN THE
CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION**

Farid Fuad Oglu Abdullayev
Ganja State University
f.abdullayev@mail.ru

Summary. *The digitalization process necessitates the transformation of banks, the development of internal business processes, banking products and services, as well as the introduction of various types of innovations related to the business model as a whole. In this context, digitalization stimulates a wider distribution of remote service channels and the introduction of innovations by banks to maintain competitive positions in the market. As a result, modern banks strive to offer more flexible approaches to customer service, implement innovations faster and constantly monitor customer needs.*

Keywords: *digitalization, innovations, banking products, quality, competition.*

Redaksiyaya daxilolma: 13.10.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

UOT 336.74

DOI 10.30546/JIECM.2025.2.2062

AI AS THE BACKBONE OF INNOVATION IN BANKING SECTOR

Sadig Sarvan oglu Isayev

Baku Business University
Baku, Azerbaijansadigisayev13@gmail.com

Summary. This article examines the transformative impact of artificial intelligence on the modern banking sector, emphasizing its expanding role across customer services, risk management, lending, operational workflows, and regulatory compliance. The findings show that AI enhances personalization, strengthens fraud detection, improves decision accuracy, and accelerates internal processes, thereby reshaping banks into more efficient and customer-centric institutions. The study also highlights emerging trends such as predictive banking, autonomous digital branches, blockchain-AI convergence, and the evolution of open banking ecosystems. Despite these opportunities, significant challenges remain, including data privacy risks, algorithmic bias, legacy system constraints, regulatory ambiguity, and concerns surrounding transparency and public trust. Furthermore, the analysis underscores the growing importance of human capital, particularly the need for AI literacy, data governance expertise, and ethical oversight. The article concludes that the future of AI in banking will depend on harmonizing technological advancements with responsible governance, ensuring that innovation aligns with regulatory expectations and societal values while supporting a more resilient, inclusive, and adaptive financial system.

Key words: Artificial intelligence, Digital transformation, Banking, Finance, Risk management

Introduction: The rapid digitalization of the financial sector has fundamentally reshaped how banking services are designed, delivered, and governed. As traditional, branch-centered models give way to mobile platforms, automated processes, and real-time data ecosystems, artificial intelligence (AI) has become a central driver of this transformation. The growing scale, complexity, and speed of financial transactions make AI not merely an optional enhancement but a strategic necessity for improving accuracy, security, and efficiency.

Relevance of the topic. The relevance of studying AI in the banking sector stems from its accelerating adoption worldwide and its profound impact on risk assessment, operational workflows, customer interaction, and regulatory compliance. As banks increasingly shift toward algorithmic decision-making and predictive systems, understanding the opportunities and challenges associated with AI becomes essential for ensuring responsible and sustainable financial development.

Purpose of the Research. The primary purpose of this research is to analyze the prospects of using artificial intelligence in the banking sector, assessing how AI enhances performance, strengthens risk management, expands financial inclusion, and transforms strategic decision-making. The study also aims to identify the constraints and ethical risks that accompany large-scale AI deployment.

Research object. The object of the study is the process of integrating artificial intelligence technologies into modern banking systems, including customer service, credit evaluation, operational management, and regulatory frameworks.

Research methods. The research relies on comparative analysis, systematic review of academic and industry literature, and logical-conceptual evaluation of current AI applications in banking. Descriptive and analytical methods are used to examine technological trends, identify their implications, and determine the potential directions for future development.

MATERIALS AND DISCUSSIONS

The banking sector plays a central role in every modern economy by ensuring the circulation of capital, facilitating payments, and allocating financial resources to households and businesses. A stable banking system strengthens economic growth, supports investment activity, and reduces market uncertainty. For this reason, global financial institutions increasingly prioritize digital transformation, seeing technology as a way to maintain efficiency, transparency, and competitiveness in a rapidly changing environment.

Banking has undergone a long and significant evolution—from physical branches relying on paper-based records to online portals, mobile applications, and now fully digital financial ecosystems. The shift accelerated after 2015 as customers increasingly demanded faster, remote, and highly personalized financial services. Today, the majority of routine interactions occur through digital channels, fundamentally reshaping operational structures and compelling banks to adopt data-driven tools and intelligent technologies. This transformation has also expanded the competency requirements within the sector, making skills such as AI literacy, data analysis, and algorithm management essential for employees who must operate effectively in technologically advanced banking environments.

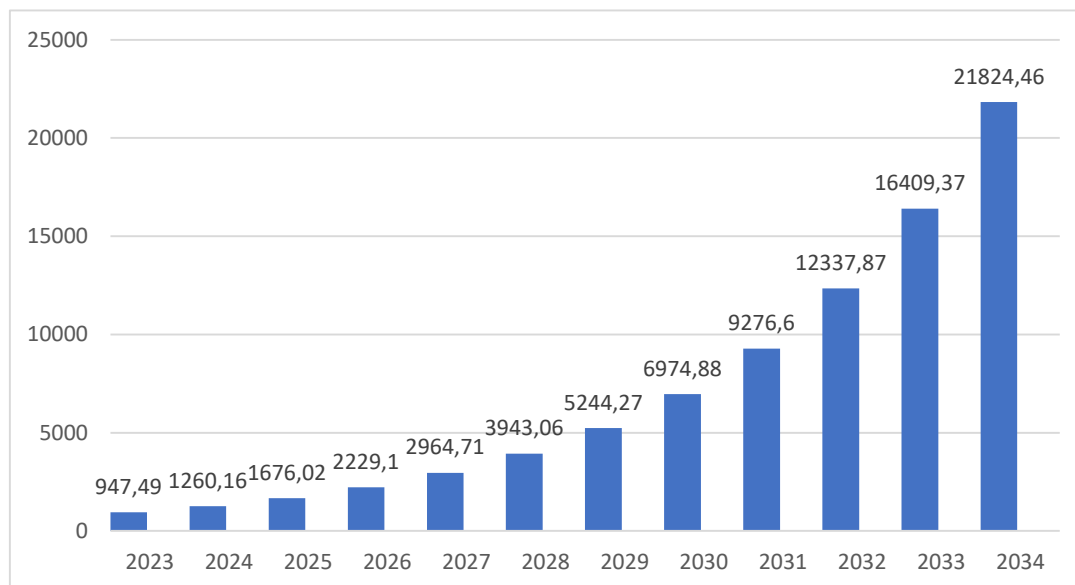
Artificial intelligence stands at the core of this digital transformation. Machine learning and deep learning models help banks recognize patterns in large datasets, enabling more accurate credit scoring, fraud detection, and risk forecasting. Natural language processing supports chatbots, customer service platforms, and document analysis systems, allowing banks to reduce response times and improve the quality of client interactions. Robotic process automation handles repetitive tasks—such as form processing or account updates—reducing manual workload and operational errors. Predictive analytics allows banks to anticipate customer needs, forecast loan defaults, and optimize liquidity management, while computer vision technologies are increasingly used for biometric authentication and identity verification in mobile banking.

As digital banking ecosystems expand, AI becomes the engine behind many of their core functions. The rapid rise of AI adoption is also reflected in global market projections. According to the chart “Generative AI in Banking and Finance Market Size 2023–2034” conducted by Precedence Research, the market is expected to grow from USD 947.49 million in 2023 to USD 21.82 billion by 2034—a more than twentyfold increase. This trend illustrates not only rising investment but also the deepening structural reliance of the financial sector on generative AI technologies. The steady year-by-year growth shown in the diagram suggests that banks are moving from experimental AI use cases toward full-scale integration, especially in automation, analytics, and customer-centric services.

Mobile banking applications rely on algorithmic recommendation systems, fraud analytics platforms operate on real-time ML models, and risk departments use AI tools to assess market volatility and borrower behavior. Similarly, anti-money laundering (AML) and Know Your Customer (KYC) processes are progressively automated through AI-driven anomaly detection and biometric identification, improving compliance accuracy and reducing false positives.

AI is integrated across multiple layers of the banking infrastructure. At the core banking level, algorithms are embedded into transaction monitoring systems, credit engines, and internal audit modules. On the customer-facing side, AI operates within mobile interfaces, digital onboarding tools, and customer databases. It also plays a growing role in regulatory reporting, where banks increasingly rely on automated data-extraction and validation systems to meet supervisory requirements. The effective integration of these technologies, however, depends on organizational readiness—especially in terms of digital skills, data governance, and staff training—highlighting once again that technological development must go hand in hand with human capacity-building. [15. p.18]

Figure 1.
Generative AI in Banking and Finance, estimated market size (2023 – 2034), USD million

Source: Precedence Research

The growing integration of AI into banking has moved from exploratory experimentation to concrete, large-scale applications that shape everyday financial interactions. Building on the broader technological foundations discussed in the previous section, banks now employ AI not as an add-on but as a central component of service delivery, risk controls, and operational management.

A visible transformation occurs in customer service, where virtual assistants handle routine inquiries, guide users through mobile interfaces, and provide basic financial suggestions. The deployment of “Erica” by Bank of America illustrates how advanced NLP systems can support millions of customers by helping them track spending, schedule payments, or receive alerts about unusual activity. [1, p.55] Although these tools do not replace human expertise, they reduce waiting times and free staff to focus on complex cases. This shift also aligns with the broader trend of using AI-driven personalization in banking apps, where recommendation engines offer tailored budget insights or saving strategies based on real-time behavior patterns. Yet the growing reliance on automated advisors raises questions about transparency in algorithmic decision-making, especially when customers may not understand how suggestions are generated.

AI is equally reshaping risk management processes. Real-time transaction monitoring powered by machine learning models helps institutions detect unusual behavior that may indicate fraud. A global analysis shows that ML-based fraud systems reduce false positives by up to 50%, enabling smoother customer experience while strengthening security [10, p.19]. Identity verification and AML analytics have also become more sophisticated, combining biometric authentication with anomaly-detection algorithms that screen transactions against regulatory lists. These systems, however, require continuous retraining because criminals quickly adapt to detection patterns, demonstrating that AI-driven security must evolve dynamically rather than rely on static rule-based systems.

Another major application lies in credit scoring and loan processing. Instead of relying solely on traditional financial histories, banks increasingly incorporate alternative data—such as spending consistency, digital footprints, and transactional behavior—to assess creditworthiness. Real-world evidence supports this shift. A World Bank Group report shows that alternative-data-driven credit models can reduce underwriting and loan processing time by 50–70%, significantly accelerating credit decisions for both retail and SME borrowers. [9] Faster approvals benefit both lenders and clients, yet the expanding use of non-traditional data raises concerns about fairness, transparency, and the possibility of embedding biases into predictive models. This tension underscores the importance of strong ethical data governance as banks continue to scale AI-supported credit systems.

Operational efficiency has also improved through automation of back-office processes. RPA tools now perform document sorting, compliance checks, and internal reporting tasks that previously required significant human labor. A well-documented industry survey shows that financial institutions adopting intelligent automation achieved 20–25% reductions in operational costs, particularly in reconciliation, documentation, and claims processing activities.[5] Predictive maintenance systems further strengthen internal operations by identifying potential IT failures before they occur, helping banks avoid costly service interruptions. While these gains enhance resilience, they also demand new technical competencies from employees who must work collaboratively with automated systems.

In investment and wealth management, AI has enabled the rise of robo-advisors and data-driven trading strategies. These platforms allocate portfolios, rebalance investments, and conduct risk profiling through automated algorithms that operate continuously and with high precision. Research shows that the adoption of robo-advisory services has grown steadily in recent years, driven by lower fees, improved accessibility, and rising trust in algorithmic forecasting. [8. p.4] At the same time, hedge funds increasingly rely on AI-supported models to identify market patterns and execute trades far faster than human traders. Yet the growing prevalence of algorithmic trading introduces systemic vulnerabilities, particularly when many models respond simultaneously to market movements and amplify volatility. These dynamics highlight the need for stronger oversight and robust risk controls to ensure the stability of automated financial markets. Collectively, these developments show how financial institutions are blending automation with human judgement to achieve more adaptive and efficient wealth management practices.

As AI applications become more deeply embedded in banking operations, the sector begins to experience a set of strategic advantages that extend beyond simple automation. A key benefit lies in the growing ability to personalize financial services. Banks increasingly use behavioral analytics to design tailored recommendations, adjust spending alerts, or propose individualized credit products. Evidence shows that institutions using advanced analytics report significant improvements in customer satisfaction and loyalty, largely because clients perceive these services as more relevant to their financial goals. This personalization is not merely a marketing strategy; it reflects a shift toward customer-centric banking, where data-driven insights replace broad, undifferentiated product offerings.

Efficiency gains represent another major opportunity. By integrating AI into internal workflows, banks reduce processing times, streamline document handling, and minimize manual verification tasks. These improvements are particularly visible in high-volume areas such as reconciliation, claims handling, and routine compliance checks, where automation significantly lowers the operational burden. Although such changes may appear purely technical, their strategic implications are substantial: by reducing dependence on manual labor, banks are able to reallocate staff to higher-value activities such as financial advising, product design, and analytical oversight. This not only enhances institutional productivity but also strengthens the competitive position of banks operating in increasingly digital and customer-centric markets.

Security also benefits from AI integration. Fraud detection systems analyze patterns across millions of transactions, identifying anomalies within seconds. Industry analysis indicates that behavioral biometrics and ML-driven monitoring can prevent up to 40% of previously undetected fraud attempts [7]. Although these systems create a more resilient security environment, their effectiveness depends on constant updating, as fraudsters quickly adapt to new detection mechanisms—highlighting the ongoing need for iterative learning models rather than static security tools.

Decision-making processes have likewise been improved. AI-based analytics now support credit scoring, portfolio assessment, and risk forecasting by drawing on richer data sources and complex patterns that traditional models cannot detect. Evidence from global practice shows that machine-learning-driven credit evaluation improves predictive accuracy and enables lenders to distinguish more effectively between high- and low-risk borrowers, helping reduce default rates while increasing approval accuracy for eligible applicants. [9] Still, these benefits must be balanced against the risks of

overreliance on opaque algorithms, which can obscure the rationale behind financial decisions if explainability mechanisms and proper validation procedures are not implemented.

Finally, AI offers meaningful opportunities for financial inclusion. Scoring algorithms that incorporate nontraditional data—such as payment habits, financial behavior, or even mobile usage—allow lenders to evaluate individuals without formal credit histories. The World Bank's Global Findex Database 2021 highlights that AI-based underwriting has helped expand access to credit in several emerging markets by offering alternative pathways to evaluate risk [14. p.63]. While promising, these systems must be carefully audited to prevent reinforcing socioeconomic biases under the guise of technological neutrality.

All these benefits suggest that AI is not only making banking more efficient and secure, but also broadening access and enabling more precise financial decisions. However, the same technological foundations that create these opportunities also generate complex challenges, which the next section explores.

Despite its transformative potential, AI in banking introduces a series of structural, ethical, and regulatory challenges such as algorithmic bias, legacy system, regulatory ambiguity, ethical concerns and public trust, etc. that complicate large-scale adoption.

Table 1.

Challenges that are seen while using AI in Banking sector

Challenges	Their impacts
Data privacy	AI models rely on vast amounts of customer information, but increasing data dependence heightens vulnerabilities to breaches.
Algorithmic bias	When training datasets reflect historical inequalities, AI-based scoring and risk assessments may unintentionally replicate discriminatory outcomes
Legacy system	Legacy system integration poses substantial operational barriers. Many banks still rely on decades-old core infrastructure that lacks the flexibility required for seamless AI deployment.
Regulatory ambiguity	Without clear rules on liability, explainability, and consumer rights, banks risk facing legal disputes over algorithm-driven decisions
Ethical concerns and public trust	Customers may distrust systems that make opaque decisions, particularly when outcomes relate to sensitive areas such as loan approval or fraud investigation.

Source: Made by the author as a result of the research

Looking ahead, the role of artificial intelligence in banking is expected to deepen as institutions move beyond basic automation toward systems capable of anticipating customer needs and coordinating decisions across interconnected financial platforms. One of the most significant developments is the expansion of hyper-personalized banking. With the rise of real-time behavioral analytics, institutions now experiment with models that adjust financial recommendations dynamically, based on spending patterns, income flows, and contextual information. Research on digital personalization shows that real-time analytics can increase customer engagement substantially when embedded into mobile channels, mainly because clients perceive the interface as adaptive rather than static. These capabilities suggest that personalization will evolve from periodic product suggestions into continuous, data-driven financial guidance.

Another emerging frontier is the creation of fully autonomous digital branches. Banks are exploring combinations of biometric authentication, conversational AI, and predictive systems to

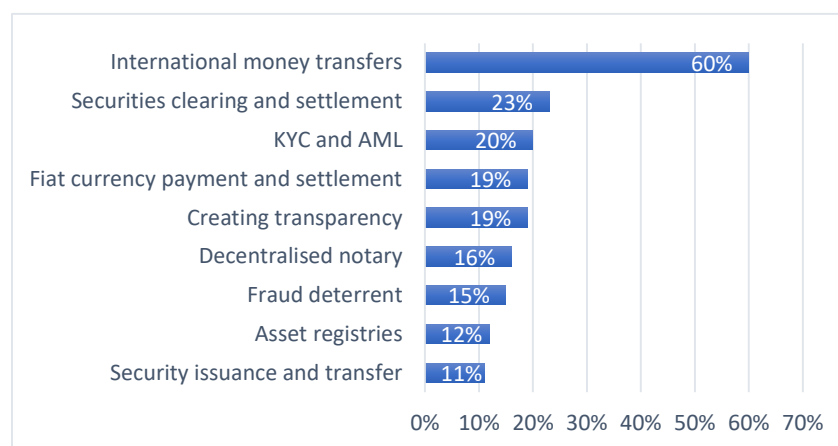
deliver human-like service without physical staff. Case studies from Asia's leading digital banks indicate that such branches can handle onboarding, loan applications, and identity verification entirely through AI-driven modules. [10. p.22] these models reduce operational burdens, they also require robust safeguards to ensure that automation does not compromise service quality or accessibility for digitally inexperienced customers.

A related trend is the rise of predictive banking, where systems anticipate financial needs before customers explicitly express them. Experiments with predictive cash-flow models, for example, show that early warnings about potential liquidity gaps can significantly reduce missed payments for retail clients [13]. While these tools strengthen financial planning, they raise questions about how much foresight banks should exercise and whether predictive alerts risk shaping customer behavior too aggressively.

The convergence of AI and blockchain also holds considerable promise. Blockchain's immutability provides a secure foundation for transparent, tamper-resistant transaction records, while AI models can analyze these distributed datasets to detect anomalies, identify suspicious patterns, and streamline verification processes. Peer-reviewed research on emerging financial technologies notes that combining AI with blockchain can enable more intelligent smart-contract execution, automated compliance checks, and faster settlement procedures by integrating predictive analytics into decentralized systems [4. p.14]. Yet realizing these benefits requires the alignment of technological standards, interoperability protocols, and regulatory frameworks—areas that continue to evolve unevenly across jurisdictions. As a result, the full potential of AI-blockchain integration in banking depends not only on technical innovation but also on coordinated governance and oversight.

Figure 2.

Initial use cases of top banks for Blockchain

Source: EFMA and Deloitte

The preceding analysis demonstrates that artificial intelligence has transformative potential across key banking functions—fraud detection, risk management, compliance, customer service, and strategic decision-making. Blockchain technology can further enhance these applications by ensuring data integrity, transparency, and trust. However, the realization of this potential is constrained by structural, regulatory, financial, and ethical barriers. Addressing these challenges requires deliberate policy and strategic interventions that stimulate AI adoption across the sector. Regulatory clarity is a key mechanism for stimulating AI adoption: it lowers the perceived risk for institutions and encourages investment in AI systems that are both innovative and compliant. Combined with blockchain-enabled transparency, these frameworks can assure regulators and customers that AI decisions are auditable, fair, and secure.

In parallel, AI is transforming regulatory technology (RegTech). Modern compliance increasingly relies on automated monitoring systems capable of tracking transactions, flagging inconsistencies, and generating regulatory reports in real time. Evidence suggests that AI-driven

compliance tools reduce both reporting errors and supervisory penalties when appropriately calibrated. [6. p.24] Nonetheless, these systems must remain transparent and auditable, as regulators continue to emphasize the accountability of automated decision-making.

Finally, the future banking landscape is expected to be heavily shaped by the expansion of open banking ecosystems. As APIs (Application Programming Interface) enable seamless data exchange between banks and fintech firms, AI becomes indispensable for aggregating, interpreting, and securing the rapidly increasing volume of financial information. Advanced analytics allow institutions to transform fragmented, multi-provider data into unified insights, offering customers clearer visibility over their accounts, spending patterns, and credit obligations. This capacity to consolidate information across platforms signals a broader transition toward interconnected financial environments in which collaboration on data infrastructure becomes more valuable than isolated competition. In such an ecosystem, banks that effectively leverage AI to manage shared data flows will be better positioned to deliver integrated, customer-centric services while maintaining robust security and governance standards.

Considering the given facts above, these developments signal that the future of AI in banking will be defined not only by new technological capabilities but also by the sector's ability to harmonize innovation with governance, transparency, and human-centered design. The next section will explore how the human element remains essential in this evolving landscape, despite increasing automation.

As banks deepen their use of artificial intelligence across operations, the human dimension of banking is undergoing a profound shift—one that transforms roles, skills, and oversight responsibilities. Having explored AI's applications and the opportunities and limits in previous sections, it now becomes essential to examine how human actors must adapt and re-position themselves in this evolving ecosystem.

First and foremost, the growing reliance on AI technologies in decisions and operations demands enhanced AI literacy, data science competency, and digital risk management skills from banking professionals. A recent McKinsey report emphasises that organisations must build “capabilities to interpret, validate and govern AI outputs” rather than simply deploy models [12]. In other words, the human workforce must move from being users of pre-packaged systems to becoming active collaborators in algorithm-driven processes. Without this, banks risk what the study calls “talent-capability gaps” that slow the scaling of AI solutions.

Parallel to this shift is the emergence of new roles within banking institutions. Data governance leaders, algorithmic risk managers, and AI auditors now appear alongside traditional credit analysts and branch managers. These roles reflect the growing need for structured oversight of complex AI systems—ensuring data integrity, fairness, transparency, and regulatory compliance. The importance of a “human-in-the-loop” auditing framework has been underscored in several authoritative studies. For instance, the Bank of England highlights that rigorous human validation is indispensable when AI systems influence high-stakes decisions, since human reviewers are uniquely positioned to assess model explainability, evaluate fairness, and intervene when algorithmic outputs diverge from institutional standards. [3. p.12] While some may view this as adding layers of bureaucracy, the counter-argument is clear: strong human oversight reduces the risk that AI decisions become opaque or uncontrollable.

Another dynamic is human-AI collaboration in which employees shift away from routine operational tasks to more analytical, supervisory, and strategic roles. Rather than replacing humans, AI takes over repetitive or high-volume workflows, allowing staff to focus on exception handling, judgment-based decisions, and relationship-driven work. A governance-oriented discussion by the Bank for International Settlements stressed that banks must “incorporate human judgment as part of the AI governance framework” and not delegate the full weight of decisions to machines. [2. p.6] This collaborative model enables banks to harness AI's speed and scale while retaining the human insight critical for nuanced decision-making.

The importance of ethical oversight and human judgement remains paramount in an era of algorithmic support. The deployment of AI in banking does not eliminate the need for human values, fairness assessments, and accountability. In fact, as AI models become more complex, so too does the challenge of explaining their decisions and ensuring they align with institutional ethics and customer trust. A recent academic study of AI in financial services argues that “while AI excels in large-scale pattern recognition, it struggles with contexts requiring empathy, nuance, and moral judgement”. [11. p.15] This underlines that humans remain indispensable—not simply as operators, but as ethicists, stewards and strategic decision-makers.

Conclusion. The analysis demonstrates that artificial intelligence is no longer an auxiliary tool but a core strategic asset shaping the future of banking. Its integration across customer service, risk analytics, compliance, lending, and investment management signals a transition toward data-driven, automated, and predictive financial ecosystems. The benefits—greater personalization, operational efficiency, improved security, and enhanced financial inclusion—highlight AI’s capacity to transform both institutional performance and customer experience. At the same time, the challenges identified throughout the article, including algorithmic bias, cybersecurity vulnerabilities, legacy infrastructure, regulatory uncertainty, and ethical concerns, underscore that technological progress must be coupled with robust governance frameworks. Moreover, the evolving human dimension—marked by the rise of new AI-related roles and competencies—shows that human judgement remains essential in ensuring transparency and trust. Ultimately, sustainable AI deployment in banking will depend on balancing innovation with responsible oversight, aligning technological capabilities with institutional values, and investing in the digital skills needed to support a resilient, inclusive, and future-ready financial system.

REFERENCES:

1. Bank of America. (2022). Bank of America annual report 2022. Bank of America Corporation. p.226
2. Bank for International Settlements. (2025). Governance of AI adoption in central banks. BIS Publications, p 49.
3. Bracke, P., Datta, A., Jung, C., & Katona, Z. (2019). Machine learning explainability in finance: A practical approach (Bank of England Staff Working Paper No. 816). Bank of England, p 44
4. Casino, F., Dasaklis, T. K., & Patsakis, C. (2019). “A systematic literature review of blockchain-based applications: Current status, classification and open issues.”, ResearchGate, p.28
5. Deloitte, Global Intelligent Automation Survey, 2021
6. European Banking Authority. (2021). EBA analysis of RegTech in The EU financial sector, p.81
7. Javelin Research. (2021). Identity fraud study: shifting angles. Javelin Research & Strategy.
8. Jung, D., Glaser, F., & V.Dorner. (2018) Robo-Advisory: Digitalization and Automation of Financial Advisory, p. 6
9. IFC, Alternative Data Transforming SME Finance, 2021
10. KPMG. (2022). The future of digital banking 2022. KPMG International. p.27
11. Loaiza, N., & Rigobon, R. (2025). The limits of artificial intelligence in financial services. SSRN, p. 1–25.
12. McKinsey & Company. (2024). Extracting value from AI in banking: Scaling capabilities for the future. McKinsey Global Institute.
13. PwC. (2023). AI in financial services: navigating the risk, 2023. PricewaterhouseCoopers.
14. World Bank. (2021). Global Findex database 2021. World Bank Publications, p. 225
15. World Economic Forum. (2023). Future of jobs and AI readiness report 2023. World Economic Forum, p. 296.

UOT

SÜNI INTELLEKT BANK SEKTORUNDA INNOVASIYANIN ƏSAS SÜTUNU KİMİ

Sadiq Sarvan oğlu İsayev
Bakı Biznes Universiteti
sadigisayev13@gmail.com

Xülasə: Məqalədə süni intellektin müasir bank sektoruna təsiri hərtərəfli təhlil edilir və onun müştəri xidməti, risklərin idarə edilməsi, kreditləşmə, əməliyyat prosesləri və tənzimləyici uyğunluq kimi əsas istiqamətlərdə genişlənən rolu vurğulanır. Tədqiqat göstərir ki, SI texnologiyaları xidmətlərin fərdiləşdirilməsini gücləndirir, fırıldaqçılığın aşkarlanmasını dəqiqləşdirir, qərarların doğruluğunu artırır və daxili prosesləri sürətləndirərək bankları daha çevik və müştəriyönümlü sistemlərə çevirir. Eyni zamanda, prediktiv bankçılıq, tam avtomatlaşdırılmış rəqəmsal filiallar, blokçeyn–SI integrasiyası və açıq bankçılıq ekosistemlərinin genişlənməsi kimi gələcək tendensiyalar da araşdırılır. Bununla yanaşı, məlumat məxfiliyi riskləri, alqoritmik qərəz, köhnəlmiş infrastruktur, normativ qeyri-müəyyənlik və şəffaflıqla bağlı narahatlıqlar kimi problemlər də qeyd edilir. İnsan kapitalının artan əhəmiyyəti — SI savadlılığı, məlumat idarəetməsi və etik nəzarət bacarıqlarının vacibliyi xüsusi vurğulanır. Nəticə olaraq, bank sektorunda SI-nin davamlı tətbiqi yalnız innovasiyanın məsuliyyətli idarəçiliklə uzlaşdırılması və texnoloji inkişafın sosial dəyərlərlə uyğunlaşdırılması sayəsində mümkün ola bilər.

Açar sözlər: Süni intellekt, Rəqəmsal transformasiya, Bankçılıq, Maliyyə, Risklərin idarə edilməsi

УДК

III КАК ОСНОВА ИННОВАЦИЙ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ

Садыг Сарван оглы Исайев
Бакинский Бизнес Университет
sadigisayev13@gmail.com

Резюме. В статье анализируется трансформационное влияние искусственного интеллекта на современный банковский сектор и его расширяющуюся роль в обслуживании клиентов, управлении рисками, кредитовании, внутренних операциях и регуляторном контроле. Показано, что ИИ способствует персонализации услуг, повышает точность выявления мошенничества, улучшает качество решений и ускоряет операционные процессы, формируя более эффективную и ориентированную на клиента банковскую систему. Рассматриваются перспективные направления развития, включая предиктивный банкинг, полностью автономные цифровые отделения, интеграцию ИИ и блокчейна, а также расширение экосистем открытого банкинга. Наряду с преимуществами выделяются и серьезные вызовы: риски конфиденциальности данных, алгоритмическая предвзятость, устаревшая инфраструктура, нормативная неопределенность и вопросы прозрачности. Особое внимание уделяется человеческому фактору — необходимости развития цифровых навыков, компетенций в области управления данными и этического надзора. Делается вывод, что устойчивое внедрение ИИ в банковской сфере возможно лишь при сочетании технологических инноваций с ответственным управлением и соблюдением общественных ценностей.

Ключевые слова: Искусственный интеллект, Цифровая трансформация, Банковское дело, Финансы, Управление рисками

Redaksiyaya daxilolma: 10.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

MÜASİR RƏQƏMSAL TRANSFORMASIYA DÖVRÜNDƏ VR LAYİHƏLƏRİN PLANLAŞDIRILMASI

Nihat Ruslan oğlu Səfərov

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

***Xülasə.** Məqalədə layihələrin idarə edilməsində virtual reallıq texnologiyalarının tətbiqi istiqamətlərinə toxunulmuşdur. Aparılmış təhlil onu göstərir ki, layihələrin idarə edilməsi proseslərinin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Məqalədə mövcud problemlər və onların aradan qaldırılması istiqamətləri müəyyən edilmişdir.*

***Açar sözlər:** milli iqtisadiyyat, layihə, inkişaf, metod, idarəetmə, struktur*

Giriş. Konseptual-metodoloji planda dövlət layihələri müvafiq problemlərin həllinə proqram-məqsədli yanaşmanın dolğun reallaşdırılması tələblərinə uyğun hazırlanmalıdır. Bu tələblər özünü məqsədli proqramların məzmunu və strukturunun müəyyən edilməsində, onları hazırlanmasının prinsipləri, metodları və mexanizmlərində öz ifadəsini tapmalıdır.

Proqram-məqsədli idarəetmənin tətbiqinin səmərə verməsinin əsas şərtlərindən biri Dövlət Proqramı çərçivəsində sahənin əsaslandırılmış məqsəd və vəzifələrinin, istiqamətlərin və tədbirlər sisteminin müəyyən edilməsidir. Bunun təmin edilməsinin vacib şərtləri sırasında layihənin hazırlanması üçün zəmin rolunu oynayan proqnozların əsaslandırılması və düzgün müəyyən edilmə amili mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın gələcək inkişafında elmi öncəgörmə funksiyasını yerinə yetirməklə proqnozlaşdırma eyni zamanda qeyri-müəyyənlik və idarəolunmazlıq amillərinin dövlət proqramının hazırlanması üçün imkan yaratmadığı hallarda müəyyən dərəcədə həmin proqramların əvəzləyicisi kimi də çıxış edə bilər.

Digər sahələrdə olduğu kimi, idarəetmə sahəsində də yeni texnologiyaların və metodların tətbiqi onun səmərəliliyini artırmaqla yanaşı, keyfiyyətli və uğurlu nəticənin əldə olunmasına zəmanət verir. Bu baxımdan yeni texnologiyaların sürətlə inkişafı idarəetmə sahəsinin də dəyişdirilməsinə səbəb oldu. Bu sahələrdən biri də layihələrin və proqramların idarə olunmasıdır.

Layihələrin idarəedilməsinin əsas xüsusiyyəti

Layihənin, ilk növbədə, məqsəd və missiyası müəyyənləşdirilir və daha son- ra məqsədə çatmaq üçün müəyyən vəsait tələb olunur. Maliyyə problemi həll olunduqdan sonra məqsədə çatmaq üçün vaxt və layihə iştirakçıları təyin olu- nur, yəni layihə komandası formalaşır. İcraçı bəzi riskləri nəzərə almaqla, məq- sədə çatmaq istiqamətində müəyyən olunmuş tapşırıqları icra edir. İşlər müəy- yənləşdirilən keyfiyyət standartlarından aşağı olmamalıdır. Layihə tələb edilən resurslarla təmin olunur, mal və materiallar alınır, insan resursları və onların vəzifələri aydınlaşdırılır, onlar arasında kommunikasiya və məsuliyyət bölgüsü aparılır. Daha sonra tərəfdaşlar arasında danışıqlar həyata keçirilir, müqavilələr imzalanır və işlərin icrasına nəzarət edilir.

Əksər hallarda biz adi məişətdə bütün bunları intuitiv olaraq yerinə yetiririk, lakin bu işlər toplusu və onların icra prosedurları layihələrin yerinə yetirilməsi və onların idarə olunmasından xəbər verir [1,s.25].

Böyük layihələrin, xüsusən də infrastruktur layihələrinin həyata keçirilməsi üçün çoxlu sayda podratçı cəlb olunur. Çox vaxt onlar digər layihə iştirakçıları ilə əlaqələndirmədən öz iş qrafiklərinə uyğun işləyirlər. Bəzən bu, aradan qaldırılması üçün böyük miqdarda vaxt və pul tələb edən ciddi problemlərə gətirib çıxarır. Topconun İnşaat Proqramı bölməsi virtual 3D modelə baxmaq və şərh

etmək üçün veb-əsaslı rəqəmsal platforma və AR texnologiyasından istifadə etmişdir. Bu həll layihə iştirakçılarına bütün lazımi məlumatları təqdim edir və onlara bir ümumi modeldə hərəkətləri əlaqələndirməyə imkan verir. Bundan əlavə, bu, layihə sahiblərinə mümkün problem sahələrini aydın şəkildə görməyə və problemləri əsl problemə çevrilməzdən əvvəl həll etməyə çalışmaq imkanı verir. Bundan əlavə, layihənin virtual təcəssümünün yaradılması lazımi resursları daha səmərəli planlaşdırmağa və materiallara əvvəlcədən sifariş verməyə imkan verir [2,s.58].

İqtisadi sahələrdə VR və AR virtual texnologiyaları fəal şəkildə tətbiq olunur və bu proses getdikcə daha da artacaq.

VR/AR texnologiyalarının və alt-texnologiyalarının inkişafının təsirləri (texnoloji liderlik, iqtisadi inkişaf, sosial tərəqqi) VR/AR texnologiyalarının inkişafını və xüsusilə sənaye segmentlərində ölkənin texnoloji liderliyini təmin edəcəkdir. VR/AR texnologiyalarının inkişafı, həmçinin tikinti sektoru ilə yanaşı səhiyyə, təhsil və sənaye üçün integrasiya olunmuş həllərin yaradılması, müvafiq sənayelərin rəqəmsal transformasiyasını da təmin edə bilər. Odur ki, yerinə yetirilən tədqiqat işi üçün seçilmiş mövzu aktualıq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Layihə menecerləri və ekspertlər bu faktorlara əsaslanaraq layihəni qiymətləndirməyi bacarmalı, xüsusən, layihənin güclü, zəif və təhlükəli tərəflərini qiymətləndirməli, onun müsbət təsir qüvvələrini daha da gücləndirmək və ya neytrallaşdırmaq, ən son anda isə mənfi faktorların gücünü daha da azaltmaq üçün tədbirlər görməlidirlər [4,s.67].

Layihələrin idarə edilməsi prosesinin təşkili. Layihələrin idarə edilməsi bizi daima düşündürmüşdür və hətta kosmosu fəth etməyimizdən asılı olmayaraq bu sual qarşısında susuruq: “Bəşəriyyətin bu möcüzələri necə ərsəyə gəlmişdir?”. Bu suala peşəkar mütəxəssislər belə cavab verirlər: “Bu işləri əsaslı və peşəkar yanaşma olmadan, düzgün və detallı planlama işləri olmadan, resursların düzgün paylanması və mənimsənilməsi olmadan, işlərin və tapşırıqların icrasına çox ciddi nəzarət etmədən təsəvvür etmək mümkün deyildir!”. Belədən yeni bir sual ortaya çıxır: “Bəs o zaman hansı metod və üsullardan, alət və texnologiyalardan istifadə edilmişdir?”. Təbii ki, bu sual hələ də alimlərin araşdırma obyektı olaraq qalmaqdadır.

Bizi heyretə gətirən və nəticələri ilə təəccübləndirən keçmişin möcüzələri sadəcə yolla ərsəyə gəlməmişdir: ilk növbədə, bu layihələrin hər birinin fəlsəfəsi və ideoloqları vardır. Bu kimi möcüzələrin həyata keçirilməsində bizə məlum olmayan planlaşdırma və idarəetmə modelləri və alətlərindən istifadə olunub. Lakin bu gün biz həmin abidələrə layihə, onların həyata gətirilməsi prosesinə isə layihələrin idarə edilməsi kimi baxırıq. Son zamanlara qədər layihələrin idarə edilməsi təbii istedad, ağıl, iradə, həyatı təcrübə və ağır zəhmətlə başa gələn biliyin vəhdətini tələb edən ixtisas sayılırdı. Belə bir tələblərə yalnız ayrıca dahi şəxsiyyətlər cavab verə bilərdi. Beləliklə, əsrlərdən bəri bu günə qədər böyük ideyaları həyata keçirə və idarə edə bilən insanlar xüsusi istedadla malik şəxsiyyətlər olublar [5,s.77].

Ancaq texnologiyanın və idarəetmə mədəniyyətinin sürətlə inkişaf etməsi və elmi-texniki tərəqqinin xüsusən, XX əsrin sonlarında inkişaf yeni ixtisasın – layihələrin idarə edilməsi üzrə mütəxəssisin, yəni layihə meneceri ixtisasının ön plana çıxmasını tələb etdi. Məhz son 50 il ərzində tarixi və ictimai zərurət sayəsində layihələrin idarə edilməsi sahəsi müstəqil peşə kimi meydana çıxdı.

Layihələrin idarə edilməsinin müasir konsepsiyası 50-ci illərin ortalarında ABŞ-da meydana gəlmiş və artıq 60-cı illərdə Qərbi Avropa ölkələrində böyük intişar mövqə tapmışdır. Lakin layihələrin idarə edilməsinin Qərbi Avropa və SSRİ modelləri bir-birindən kəskin fərqlənmiş və onların istifadəsi bir-birindən təcrid edilmiş şəkildə müxtəlif yollarla cərəyan etmişdir. SSRİ-dən fərqli olaraq Qərbi Avropada layihələrin idarə edilməsi peşəkar səviyyədə inkişaf etmiş və peşə ixtisası kimi formalaşmışdır. Layihələrin idarə edilməsi mədəniyyəti elmi istiqamətə və xüsusi bir metodologiyaya çevrilmiş və ümumi idarəetmə mədəniyyəti çərçivəsində sahibkarlığın, özəl müəssisələrin və bəşəri mədəniyyətin tərkib hissəsini təşkil etmişdir. Buna baxmayaraq Şərqi Avropa, Orta Asiya, Şərq və xüsusən keçmiş sovetlər birliyinə daxil olan ölkələrdə bu layihələrin idarə olunması fərqli və özünəməxsus bir standartlar əsasında formalaşmışdır. Qeyd olunan modellər son zamanlara qədər mövcud siyasi, sosial və iqtisadi mühitin yeni çağırışlarına cavab vermirdi. Bundan başqa, Qərbi

Avropada layihələrin idarə edilməsinin müsbət tendensiyalı inkişafı və onun ölkə iqtisadiyyatına təsiri və digər tərəfdən, ayrı-ayrı alim və mütəxəssislərin bu istiqamətdə apardığı tədqiqat və araşdırmaları böyük nəticələrə səbəb olmuşdur. Bunun nəticəsi olaraq indiyə qədər öz əhəmiyyətini itirməyən müəyyən nəzəri nəticələr əsasında dünyada layihələrin idarə edilməsi uğurla həyata keçirilir [6.s.57].

Lakin, buna baxmayaraq bəzi ölkələrdə layihələrin idarə edilməsi üzrə qaza- nılmış uğur və nəticələrdən geniş istifadə olunmurdu və əksinə, onun imkanları daha da məhdudlaşdırılmışdı. Bir çox hallarda bu, totalitar və avtoritar rejimli ölkələrdə idarəetmə sisteminin iqtisadiyyatın dövlət mülkiyyətinin inhisar siyasəti altında olması ilə izah edilirdi. Bu səbəbdən bu sahə dövlət orqanlarının səlahiyyətlərindən çıxarılaraq qeyri-hökumət və ictimai sektorların ixtiyarına verilmiş, ayrı-ayrı mütəxəssislərin həvəskar əməyi nəticəsində inkişaf etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, layihələrin idarə edilməsi sahəsi bizim ölkədə də geniş vüsət alıb və Avropa modeli əsasında inkişaf etməkdədir.

Layihələrin idarə edilməsi prosesində yeni texnologiyaların tətbiqi xüsusiyyətləri

Layihənin idarə edilməsi aşağıdakı hipotezə əsaslanır: Mütəşəkkil və sistemli şəkildə yerinə yetirilən layihələrdə məqsədə çatmaq ehtimalı xaoslu təşkil edilən layihələrdən çoxdur.

Bu tipli təşkilatlarda əsasən aşağıdakı komponentlərə diqqət yetirilir:

- işlərin qrafikə uyğun olaraq yerinə yetirilməsi;
- işlərin yerinə yetirilmə vaxtları;
- işlər arasında əlaqələr və onların yerinə yetirilmə ardıcılığı. Layihələrin idarə edilməsi prosesində planlaşdırılmış işlərlə (tapşırıqlarla) bağlı müvafiq hərəkətlər və məqsədlər müəyyən edilir.

Layihələrin həyata keçirilməsi zamanı məqsədlər dəyişilə bilər. Bu prosesdə buraxılan səhvlər qeydə alınaraq onların qarşısı dərhal alınmalıdır. Sistemli olaraq dəyişikliklər düzgün idarə edərək vaxta və xərclərə müəyyən təsir göstərmək olar. Layihənin ilk anlarından bitənədək sifarişçinin və bazarın tələblərinə uyğun olaraq keyfiyyət idarə olunur. Kontraktların idarə edilməsi sifarişçi və icraçı arasında münasibətləri tənzimləyir. Layihə məqsədinə çatmaq üçün işlərin ierarxik strukturu formalaşdırılan- dan sonra əlavə işlərin və proseslərin ardıcılığını müəyyən etmək lazımdır. Proseslər struktur modellərinin köməyi ilə zamana görə müvafiq fazalara (mərhələlərə) bölünür. Hər fazanın sonunda layihənin dayandırılması haqqında qərar qəbul edilir və ya layihə yeni fazaya müvafiq strukturda və konfigurasiyada daxil olur. [7,s.68] İşlərin və onların icra müddətlərinin dəqiq planlaşdırılması üçün bir növ struktur modeli kifayət etmir. Layihələrin daha da geniş strukturda verilməsi, xüsusən idarəetmə strukturunda proseslərin bir-birindən asılılığı, onların başlanğıc və bitmə müddətləri, vaxt resursları və s. digər parametrlər müəyyən edilir. Məlumdur ki, hər bir işin yerinə yetirilməsi üçün müəyyən vəsait tələb olunur. Beləliklə, layihənin hər hansı bir zaman kəsiyində tələb olunan vəsaitləri və onlara çəkilən xərcləri müəyyənləşdirmək mümkündür. İşlər kompleks və onlara çəkilən xərclərin qiymətləndirilməsi, ölçüsü və zamana görə onların paylaşdırılması xərclərin planlaşdırılması adlanır.

Layihədəki işləri, vaxtı, resursları və qiymətləri planlaşdırmaq üçün müəssisə dövründə kompüter sistemlərindən və xüsusi proqram təminatlarından geniş istifadə edilir.

Layihə üzrə yerinə yetirilən işlərin nəzərdə tutulmuş işlər ilə müqayisəsi zamanı normadan kənara çıxma halları qeydə alınır və tənzimlənir. Bu, layihənin operativ idarə edilməsi adlanır. Burada layihə iştirakçılarının və marağı olan tərəflərin vaxtaşırı məlumatlandırılması əsas vəzifələrdən biri hesab edilir. Layihələrin idarə edilməsi prosesinə yalnız normadan kənara çıxma hallarının qeydə alınması deyil, burada vaxt, xərc və məqsəd arasında mürəkkəb münasibətlərin tənzimlənməsi işləri də daxildir.

Əgər layihə təşkilatdaxili yerinə yetirilərsə, onda müəssisənin rəhbəri layihənin məqsədinin və məsuliyyət bölgüsünün tənzimlənməsini təmin etməlidir. Rəhbər layihənin planlaşdırılması, işlərə nəzarət və idarəetmədən başqa, onların müxtəlif sahələrdə tətbiq edilməsini və iqtisadi səmərəliliyini araşdırmalıdır.

Virtual reallıq (VR) və Artırılmış reallıq (AR) əlaqəli, lakin eyni zamanda çox fərqli iki texnologiyadır. Hər ikisi immersiv təcrübələr yaratmaq üçün istifadə olunur, lakin onlar işləmə üsulları və təmin edə biləcəkləri təcrübə növləri baxımından əhəmiyyətli fərqlərə malikdirlər.

AR və VR arasındakı əsas fərq ondan ibarətdir ki, birincisi real dünyaya virtual elementlər əlavə edir, ikincisi isə tamamilə yeni virtual dünya yaradır ki, bu da istifadəçilərin içinə girib araşdırma edə bilər.

Başqa sözlə, virtual reallıq tamamilə immersiv və süni təcrübə yaradır, artırılmış reallıq isə mövcud fiziki təcrübəyə rəqəmsal məlumat əlavə edir.

Artırılmış reallıq, istifadəçilərə real mühitdə virtual elementlərlə qarşılıqlı əlaqə yaratmağa imkan verən, cihaz tərəfindən yaradılan şəkillər və məlumatları real dünyada üst-üstə qoyan texnologiyadır.

Digər tərəfdən virtual reallıq, istifadəçiləri tam simulyasiya edilmiş virtual mühitə salmaq üçün ekran və hərəkət izləmə cihazlarından istifadə edən bir texnologiyadır. İstifadəçilər virtual obyektlərlə əlaqə saxlaya və real dünyada mövcud olmayan mühitləri araşdırmağa bilərlər. VR tez-tez video oyunlar və filmlər kimi əyləncə proqramlarında, həmçinin təlim və simulyasiya proqramlarında istifadə olunur.

Virtual reallıq texnologiyası (VR) xüsusi cihazlardan (virtual reallıq dəbilqələri) istifadə edərək insanı immersiv virtual dünyaya varmağa imkan verən mürəkkəb texnologiyadır. Virtual reallıq istifadəçini əhatə edən və onun hərəkətlərinə təbii şəkildə cavab verən kompüter mühitinə tam dalmığı təmin edir. Virtual reallıq insana hiss orqanları: görmə, eşitmə, toxunma və başqaları ilə ötürülən yeni süni dünya qurur. İnsan üçölçülü, kompüterləşdirilmiş mühitlə qarşılıqlı əlaqədə ola bilər, həmçinin obyektləri manipulyasiya edə və ya konkret tapşırıqları yerinə yetirə bilər. Ən sadə formada virtual reallıq 360 dərəcə şəkillər və ya videoları əhatə edir. İstifadəçinin vizualizasiyanı real mühitdən ayıra bilməyəcəyi səviyyəyə qədər virtual reallığa tam varma effektinə nail olmaq texnologiyanın inkişafı üçün problemdir.

Artırılmış reallıq (AR) texnologiyası mətn, kompüter qrafikası, audio və digər təsvirlər şəklində real dünya obyektləri ilə məlumatı real vaxtda inteqrasiya etməyə imkan verən texnologiyadır. Məlumat istifadəçiyə baş üstü displey, artırılmış reallıq eynəkləri və ya dəbilqələri (HMD) və ya insan qrafik proyeksiyasının digər formalarından (məsələn, smartfon və ya video proyeksiya xəritəsi) istifadə etməklə təqdim olunur. Artırılmış reallıq texnologiyası istifadəçinin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsini gücləndirməyə imkan verir.

VR/AR texnologiyalarının və alt-texnologiyalarının inkişafının təsirləri (texnoloji liderlik, iqtisadi inkişaf, sosial tərəqqi) VR/AR texnologiyalarının inkişafı, xüsusilə sənaye seqmentlərində ölkənin texnoloji liderliyini təmin edəcək. Səhiyyə, təhsil və sənaye üçün inteqrasiya olunmuş həllərin yaradılması müvafiq sənayelərin rəqəmsal transformasiyasını təmin edə bilər.

VR/AR-ın təhsil seqmentində tətbiqi istifadəçilər üçün əlçatan alətlər təqdim edəcək və bütün tədris materiallarının 30%-dək interaktiv vizual VR/AR tərtibatı ilə təlim proqramlarını əlavə edəcək (çoxaldıla bilməyən mövzu sahələrinə üstünlük verilməklə ənənəvi formatlar). Bu, aşağıdakı təsirlərə səbəb ola bilər: onlayn öyrənmənin səmərəliliyinin artırılması; fasiləsiz peşə təhsilinin təmin edilməsi; regionlarda keyfiyyətli təhsilin əlçatanlığının təmin edilməsi. Təhsil layihələri bazarının inkişafı ilə ölkə şirkətlərinin global VR təhsil bazarının 15%-ni qazanması mümkündür.

Korporativ sferada VR/AR texnologiyalarından istifadə effektiv korporativ təlim sisteminin yaradılmasını təmin edə bilər. Məsələn, avadanlıqlarla işləmək (o cümlədən mürəkkəb qurğulara texniki xidmət və nəzarət) bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün VR texnologiyaları ilə taktiki simulyatorların tətbiqi, əməyin mühafizəsi və təhlükəsizliyi üzrə təcrübə vərdisləri.

Səhiyyə sektorunda VR/AR texnologiyalarının tətbiqi üçün əhəmiyyətli texnoloji zəmin mövcuddur. Ölkəmiz dayaq-hərəkət sistemi zədələnmiş xəstələrin reabilitasiyası, insultdan sonra sağalma, fobiylarla mübarizə və göz xəstəliklərinin yüksək dəqiqliklə diaqnostikası üçün sıçrayış sistemləri ilə beynəlxalq gündəmə daxil ola bilər. Eyni zamanda, VR-də reabilitasiya ilə əmək qabiliyyətli əhali arasında əlillərin sayının 7% azalmasına nail olmaq mümkündür. Həkimlərin ixtisaslaşdırılmış hazırlığı, davamlı tibbi təhsilin təmin edilməsi və həkimin, məsələn, cərrahın

əməliyyat zamanı uzaqdan iştirakı sistemi VR/AR texnologiyalarından istifadə etməklə təlim keçənlər üçün tibbi səhvlərin sayını 50-80% azaldacaq. Belə ki, VR/AR texnologiyalarının tətbiqi tibbi xidmətin keyfiyyətinin, o cümlədən ölkənin ucqar rayonlarında yaxşılaşdırılmasına və əhalinin maksimum səmərəliliyinin təmin edilməsinə kömək edəcək.

VR/AR texnologiyalarının əsas fərqli xüsusiyyətləri

Dünyada minlərlə şirkət VR texnologiyalarından istifadə edərək işçilərini öyrətməyə başlayıb və menecerlər özləri işçilərlə, müştərilərlə qarşılıqlı əlaqə qurmağı, danışıqlar və çıxışlar aparmağı, yumşaq bacarıqlarını inkişaf etdirməyi öyrənirlər. Texnologiyanın geniş yayılması, istifadəsi və onun istifadəsinin genişləndirilməsi geniş üstünlüklərə malik olduğu kimi bir sıra, o cümlədən də onların tətbiq olunmasını məhdudlaşdıran çatışmazlıqlara da malikdir.

Virtual texnologiyaların üstün cəhətlərinə öyrənmə prosesini tam daxil etmək olar. O cümlədən, "mövcudluq effekti", hisslərin aydınlığı və parlaqlığı, interaktivlik, qavrayışın başa düşülməsi və sadələşdirilməsi, vizual və eşitmə kanallarının istifadəsi, qavrayış, vestibulyar aparatın istifadəsi, artan konsentrasiya, diqqəti yayındırmaq, yan fəaliyyətlərlə məşğul olmaq və ünsiyyətdən yayınmaq qabiliyyətini azaltmaq, mürəkkəb obyektlərin sadələşdirilmiş qavrayış imkanı, mürəkkəb elementləri ölçmək, obyektləri döndərmək, yığmaq və sökmək, qrup işi və qarşılıqlı əlaqə qurmaq imkanının olması, təhsilin oyunlaşdırılması, məlumatları bir neçə dəfə təkrarlamaq və tam assimilyasiya üçün tərtibatlar hazırlamaq bacarığı, məzmunu miqyaslandırma qabiliyyəti və s. Virtual texnologiyaların tətbiqini məhdudlaşdıran amillərə isə aşağıdakıları aid etmək olar

1. Proqram təminatından lisenziyalı şəkildə istifadə olunması;
2. Virtual reallıq dəbilqələrinin qiymətinin nisbətən baha olması;
3. Virtual reallıqda hazır tərtibatların sayının az olması;
4. Virtual reallıqda tərtibatlar yaratmaq üçün proqramlaşdırma bacarıqlarının tələb olunması;
5. Tərtibatların fərdi qaydada hazırlanmasının qiymətinin baha olması;
6. Göz yorğunluğuna və vestibulyar aparata təsirin olması;
7. Tərtibat hazırlamaq və ondan istifadə etmək bacarığına malik ixtisaslı mütəxəssislərin olmaması və s.

Bilirik ki, istehsal prosesləri daim dəyişir. Kağız təsvirlər, eskizlər və dizayn planları öz yerini dronlara, 3D modellərə və artırılmış reallıq adlı yeni interaktiv təcrübəyə verir.

Rəqəmsal və fiziki görünüşləri birləşdirərək, artırılmış reallıq tikinti qruplarına layihələrində səmərəliliyi, dəqiqliyi və ümumi etibarını artırmağa kömək edir. Qlobal artırılmış reallıq bazarının 2024-cü ilə qədər 300 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Sahədə işçiləri əvəz etmək əvəzinə, artırılmış reallıq insanların və rəqəmsal maşınların birlikdə işləmə üsulunu xeyli yaxşılaşdıracaq.

Texnologiya inkişaf etməyə və mənimsənilməyə davam etdikcə, istehsalda genişlənmiş reallıq əvəzolunmaz alətə çevriləcək və hətta məhsulun inkişafına gələcək yanaşmaları belə dəyişə bilər.

Layihələrin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi məsələləri

Texnologiya (böyük verilənlər bazası, əşyaların interneti, avtonom nəqliyyat, telematika, virtual və artırılmış reallıq) həyatımızın bir hissəsinə çevrilib. Bu yaxınlarda fantastik görünən bir şey artıq gündəlik və adi hala çevrilir.

Əvvəlcə şərtləri anlayaq. VR virtual reallıqdır. Bunların vasitəsilə müxtəlif vəziyyətləri simulyasiya edə və obyekti tikinti və ya yaradılış başa çatdıqdan sonra olduğu kimi nümayiş etdirə bilən tamamilə süni mühit yaradırlar.

Gəlin baxaq, virtual reallıq texnologiyalarından hansı məqsədlər üçün istifadə olunur? Onun imkanları nədən ibarətdir və VR və AR texnologiyalarının tətbiqi müəssisələrə hansı faydaları verə bilər? Şirkətlər artıq bir neçə ildir ki, işçiləri öyrətmək üçün VR-dan istifadə edirlər. Simulyatorlar uzun müddətdir ki, praktiki məşq üçün məşhur əvəzedicidir. Onların geniş istifadəsinə əsas maneə qiymətdir. Hətta bəzi iri şirkətlər hər şöbəyə simulyator quraşdırmağa, təlim mərkəzləri qurmağa və işçiləri ora təlimə göndərməyə imkan vermirlər. Bununla belə, çoxları ümid edir ki, HMD modullarının yaranması ilə vəziyyət dəyişəcək [8,s.54].

Getdikcə daha çox şirkət müştəri personalına xüsusi avadanlıqları təhlükəsiz və səmərəli şəkildə idarə etmək üçün təlim vermək məqsədilə virtual reallıq texnologiyasından istifadə edir. Bu, demək olar ki, bütün əsas beynəlxalq sərgilərdə oxşar həllərin təqdim olunduğu yüksək hündürlükdə işləyən platformalar seqmentində xüsusilə nəzərə çarpır

Nəticə

VR/AR texnologiyalarının və alt-texnologiyalarının inkişafının təsirləri, o cümlədən texnoloji liderlik, iqtisadi inkişaf, sosial tərəqqi, VR/AR texnologiyalarının inkişafı, xüsusilə sənaye seqmentlərində ölkənin texnoloji liderliyini təmin edilməsi üçün çox vacibdir. Səhiyyə, təhsil və sənaye üçün integrasiya olunmuş həllərin yaradılması yaxın gələcəkdə müvafiq sənayelərin rəqəmsal transformasiyasını təmin edə bilər. VR/AR texnologiyaları inkişaf etməyə və mənimsənilməyə davam etdikcə, istehsalda genişlənmiş reallıq əvəzolunmaz alətə çevriləcək və hətta məhsulun inkişafına gələcək yanaşmaları belə dəyişə bilər. VR/AR operator və maşın arasında məlumat ötürülməsində gecikməni azaldacaq, belə maşınların istismarı üçün məqbul təhlükəsizlik səviyyəsini təmin edəcəkdir. [8,s.66]. VR və AR texnologiyaları inşaatçılara tikinti başlamazdan əvvəl yekun nəticəni nümayiş etdirmək üçün rəqəmsal BIM modelləşdirməsindən istifadə etməyə imkan verir. Bu, hazırlıq mərhələsində layihəyə düzəlişlər və ya dəyişikliklər etməyə imkan verir ki, bu da riskləri və əlavə xərcləri azaldır, həmçinin müştərinin istəklərini, qanunvericilik normalarının və digərlər normativ tələblərini nəzərə alaraq yekun layihənin daha tez təsdiqlənməsinə imkan verir. Bundan əlavə, AR və VR-dən istifadə, çertyoj və diaqramlardan istifadə etməkdənsə, potensial çətinlikləri müəyyən etməyi xeyli asan və sürətli edir. Buna görə də ekspertlər bu texnologiyaların sürətli artımını gözləyirlər. Xüsusən də aparat və proqramların hazırlanması xərclərinin azalması fonunda. Onların gələcəkdə layihələrin planlaşdırma mərhələsində üzləşdiyi bir çox problemlərin aradan qaldırılmasına kömək etmək üçün istifadə olunacağı ehtimal edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Babayev İ.A. - Layihə menecerinin yol xəritəsi – Bakı ş., Elm nəşr. 2016, 192 s.
2. Babayev - Layihələrin idarə edilməsi: Peşəkar biliklərin əsasları. Milli kompetensiyanın əsasları. Milli sertifikatlaşdırma sistemi. - Bakı ş. Elm nəşr. 2002, – 130 s.
3. Алабьев, В. Р. Управление проектами в техносфере : учебное пособие / В. Р. Алабьев, С. Ю. Ксандопуло, С. Д. Бурлака. – Москва ; Вологда : Инфра-Инженерия, 2023. – 184 с.
4. Алексанов, Д. С. Управление проектами в АПК : учебник для вузов / Д. С. Алексанов, В. М. Кошелев, Н. В. Чекмарева. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 193 с.
5. Бедердинова, О. И. Автоматизированное управление IT-проектами : учебное пособие / О.И. Бедердинова, Ю.А. Водовозова. – Москва : ИНФРА-М, 2021. – 92 с,
6. Борщевский, Г. А. Управление государственными программами и проектами : учебник для вузов / Г. А. Борщевский. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 299 с
7. Воронцовский, А. В. Управление рисками : учебник и практикум для вузов / А. В. Воронцовский. – 2-е изд. – Москва : Издательство Юрайт, 2024. – 485 с.
8. Дроздов, И. Н. Управление персоналом проекта : учебное пособие / И. Н. Дроздов. – Москва : Первое экономическое издательство, 2021. – 220 с.

УДК 336

ПЛАНИРОВАНИЕ VR-ПРОЕКТОВ В ЭПОХУ СОВРЕМЕННОЙ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ

Нихат Руслан Сафаров

Азербайджанский Университет Архитектуры и Строительства

Резюме. В статье рассматривается применение технологий виртуальной реальности в управлении проектами. Проведенный анализ показывает, что процессы управления проектами

№ 2/2025

səh.136-142

нуждаются в совершенствовании. В статье показаны существующие проблемы и направления их устранения.

Ключевые слова: национальная экономика, проект, развитие, метод, управление, структура

UDC 336

PLANNING VR PROJECTS IN THE ERA OF MODERN DIGITAL TRANSFORMATION**Nihat Ruslan Safarov****Azerbaijan University of Architecture and Construction**

Summary. The article discusses the application of virtual reality technologies in project management. The analysis shows that project management processes need to be improved. The article identifies existing problems and directions for their elimination.

Keywords: national economy, project, development, method, management, structure

Redaksiyaya daxilolma: 10.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

C13-C15 ALT-SEKTORLAR ÜÇÜN AYRI-AYRILIQDA “MAKRO SƏVİYYƏLİ İSTEHSALIN TƏŞKİLİ” MODELİNİN QURULMASI**Şəhla Rauf qızı Abbasova****Azərbaycan Texnologiya Universiteti**
Gəncə ş.AZ2011.Şah İsmayıl Xətai pr.103sehla.abbasova.2018@mail.ru

Xülasə. Yüngül sənaye (toxuculuq, geyim, dəri və ayaqqabı) qeyri-neft iqtisadiyyatında ixracın şaxələndirilməsi və məşğulluğun genişləndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyət kəsb edir. Sektor istehsal strukturuna görə yüksək əmək tutumluluğu, enerji və su resurslarına intensiv tələbatı, həmçinin sürətli moda tendensiyalarının diktə etdiyi qısa məhsul həyat dövrü ilə xarakterizə olunur. Məhsuldarlığın yüksəldilməsi kapital intensivliyinin artırılmasını, texnoloji modernizasiyanı və rəqəmsallaşma proseslərinin dərinləşdirilməsini tələb edir. Empirik nəticələr göstərir ki, C13, C14 və C15 alt-sektorlarında uzunmüddətli artım əsasən işçi qüvvəsindən səmərəli istifadə ilə müəyyən olunur, qısamüddətli dinamikalar isə daha çox kapitalın təsiri altında formalaşır. Makroiqtisadi şoklar (COVID-19 pandemiyası və devalvasiya epizodları) istehsal həcmələrində müvəqqəti dalğalanmalara səbəb olsa da, ECM koeffisientləri sektorların tarazlıq trayektoriyasına nisbətən sürətlə geri qayıtma meylinə malik olduğunu göstərir. Nəticə etibarilə, əməyin təşkilinin təkmilləşdirilməsi və kapitalın səmərəli idarə olunması Azərbaycanın yüngül sənaye sektorunun davamlı inkişafının əsas determinantları, inkişaf amilləri hesab olunur.

Açar sözlər: Yüngül sənaye, istehsalın təşkili, ARDL modeli, kapital dərinləşməsi, əmək səmərəliliyi, rəqəmsallaşma, klaster infrastrukturunu, enerji səmərəliliyi, qeyri-neft sektoru.

Giriş. Qlobal iqtisadi inteqrasiyanın dərinləşdiyi və rəqabətin artdığı müasir dövrdə yüngül sənaye sektorunun inkişafı ölkələrin qeyri-neft iqtisadiyyatının şaxələnməsində mühüm rol oynayır. Toxuculuq, geyim, dəri və ayaqqabı istehsalı kimi sahələr həm məşğulluğun artırılması, həm də ixracın şaxələndirilməsi baxımından strateji əhəmiyyətə malikdir. Azərbaycanın iqtisadiyyatında bu sektorun gücləndirilməsi enerji asılılığının azaldılmasına, regionların inkişafının stimullaşdırılması və qadın məşğulluğunun artırılması üçün vacib istiqamət hesab olunur. Lakin məzənnə dalğalanmaları, enerji tarifləri, təchizat zənciri pozuntuları və texnoloji gerilik kimi amillər istehsalın səmərəliliyinə olduqca mənfi təsir göstərir. Buna görə də istehsalın təşkilinin təkmilləşdirilməsi, resurslardan daha səmərəli istifadə, rəqəmsal transformasiya və klaster əsaslı infrastrukturun inkişafını zərurətə çevrilmişdir. Yüngül sənaye sektorunda istehsalın təşkilini makro səviyyədə qiymətləndirmək məhsuldarlığın, rəqabət qabiliyyətinin və dayanıqlı inkişafın artırılmasına yönəlmiş elmi əsasları formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Tədqiqatın obyekti və metodikası. Azərbaycanda yüngül sənaye son illərdə qeyri-neft sektorunun prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Dövlət tərəfindən qəbul edilən sənaye strategiyaları və regional inkişaf proqramları nəticəsində bir sıra tekstil, geyim və dəri məmulatları istehsalı müəssisələri fəaliyyətə başlamış, sənaye parkları və klasterlər yaradılmışdır. Bununla belə, sektorun ümumi istehsal həcmi və ixrac potensialı hələ də ölkənin iqtisadi imkanlarına nisbətən aşağı səviyyədə qalır. Əmək məhsuldarlığı, texnoloji yenilənmə, enerji səmərəliliyi və rəqəmsal idarəetmə baxımından müəssisələr arasında fərqlər mövcuddur. İdxaldan asılılıq, xammal və avadanlıq təminatında çətinliklər, eləcə də ixtisaslı kadr çatışmazlığı sektorun inkişafını məhdudlaşdıran əsas amillərdəndir. Bununla yanaşı, yerli bazarda istehlak tələbinin artması, regional ixrac imkanlarının genişlənməsi və

№ 2/2025

səh.143-150

yaşıl texnologiyalara keçid yüngül sənayenin inkişafı üçün yeni perspektivlər yaradır.

Tədqiqatın obyekti Azərbaycanın yüngül sənaye sektorunun C13, C14 və C15 alt-sektorlarında istehsalın təşkili prosesinə təsir edən makroiqtisadi amillərin müəyyən edilməsidir[5]. Araşdırma 2005–2024-cü illəri əhatə edən illik zaman sırası məlumatları (istehsal həcmi, məşğulluq, kapital yığımı və məzənnə) əsasında aparılmışdır. Məlumatlar Dövlət Statistika Komitəsi və Mərkəzi Bankın statistik bazasından alınmış, nominal göstəricilər deflyator və PPI indeksləri ilə real qiymətlərə gətirilmiş, dəyişənlərin təbii loqarifmi hesablanmışdır.

Metodoloji olaraq tədqiqat ekonometrik zaman sırası yanaşmasına əsaslanır: dəyişənlərin stasionarlığı ADF testləri ilə qiymətləndirilmiş, integrasiya dərəcələrinin $I(0)$ və $I(1)$ olması nəzərə alınaraq hər alt-sektor üçün AIC meyarı əsasında optimal ARDL modelləri seçilmişdir. Kointegrasiya əlaqələri Pesaran Bounds testi ilə yoxlanılmış, uzunmüddətli əlaqə təsdiqlənən hallarda ECM modeli qurulmuş və qısamüddətli–uzunmüddətli təsirlər qiymətləndirilmişdir. Modellərin etibarlılığı BG LM, Breusch–Pagan–Godfrey, Ramsey RESET, CUSUM və CUSUMSQ testləri ilə yoxlanılmış, struktur qırılmalar COVID-19 pandemiyası və 2015-ci il devalvasiyasını əks etdirən dummy dəyişənlərlə nəzərə alınmışdır.

Cədvəl 1

Azərbaycanın yüngül sənayesinin C13-C15 alt-sektorları üzrə bəzi makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası

	C14-nom	C15-nom	c13-emp	c14-emp	c15-emp	C13-K-yığım	C14-K-yığım	C15-K-yığım	ER-məzənnə
2005	16,300	4,500	8043,143	4294,496	1000,000	13,451	4,745	3,471	0,946
2006	19,100	6,900	10679,677	4280,378	1364,086	15,583	8,615	3,416	0,893
2007	23,300	16,200	5572,755	2353,007	1561,446	22,970	8,012	3,177	0,858
2008	26,100	17,000	4793,912	1769,892	1196,481	22,418	7,451	3,402	0,822
2009	26,400	17,100	2609,030	1650,000	975,749	21,601	7,280	3,665	0,804
2010	34,700	20,900	1974,038	1429,421	792,918	24,403	12,758	3,893	0,803
2011	38,500	20,000	3104,472	1865,310	834,492	22,766	16,811	4,185	0,790
2012	36,800	29,600	3761,408	1469,649	846,520	23,130	15,635	3,892	0,786
2013	73,300	21,800	3063,629	2428,224	564,645	25,069	14,540	3,620	0,785
2014	67,800	19,600	2737,307	1995,683	511,972	36,768	16,643	3,367	0,784
2015	75,200	12,200	1729,091	2125,628	291,633	38,072	19,432	6,477	1,026
2016	86,700	13,600	3346,066	2349,228	432,733	35,407	21,555	6,024	1,596
2017	104,000	18,000	4963,041	2572,828	573,833	34,613	24,413	5,630	1,721
2018	103,600	26,100	6580,016	2796,428	714,933	43,104	28,733	5,720	1,700
2019	111,700	21,800	8197,000	3020,000	856,000	62,600	31,821	5,498	1,700
2020	112,800	25,800	8958,000	3149,000	792,000	62,462	36,898	5,113	1,700
2021	130,000	22,300	8640,000	3298,000	879,000	63,825	40,413	4,800	1,700
2022	162,300	25,300	8522,000	3383,000	851,000	63,205	41,795	4,547	1,700
2023	125,200	24,800	8064,000	3449,000	631,000	63,516	39,015	4,247	1,700
2024	156,900	44,300	8446,000	4517,000	663,000	62,117	36,875	5,741	1,700

Qeyd: ARDSK-nin məlumatları əsasında tərtib edilib.

Modelə daxil edilən göstəricilərin təsviri statistikasi

	EXCH	LOGC13	LOGC14	LOGC15	LOGEMP13	LOGEMP14	LOGEMP15	LOGK13	LOGK14	LOGK15
Mean	1.225630	17.03332	16.56798	16.73086	8.508734	7.846480	6.636706	17.33140	16.70322	15.29307
Median	0.986000	17.05332	16.40733	16.83325	8.567709	7.823838	6.701272	17.37108	16.71001	15.25439
Maximum	1.721100	17.89740	17.26705	17.60650	9.276098	8.415603	7.353367	17.97166	17.54828	15.68375
Minimum	0.784400	16.20343	16.09499	15.31959	7.455351	7.265025	5.675498	16.41460	15.37267	14.97150
Std. Dev.	0.436159	0.542270	0.392833	0.501591	0.564165	0.351975	0.390070	0.506068	0.666244	0.229244
Skewness	0.160693	0.188245	0.381147	-1.255307	-0.360860	-0.017232	-0.449823	0.047020	0.376951	0.225106
Kurtosis	1.089072	1.684580	1.703348	4.925318	1.798480	1.975156	3.416308	1.803532	2.006706	1.611086
Jarque-Bera	3.129112	1.560062	1.885333	8.341695	1.637109	0.876245	0.818897	1.200316	1.295835	1.776477
Probability	0.209181	0.458392	0.389588	0.015439	0.441069	0.645247	0.664016	0.548725	0.523134	0.411380
Sum	24.51260	340.6664	331.3597	334.6171	170.1747	156.9296	132.7341	346.6280	334.0643	305.8614
Sum Sq. Dev.	3.614455	5.587084	2.932035	4.780270	6.047355	2.353839	2.890939	4.865989	8.433740	0.998501

Qeyd: müəllif tərəfindən Eviews-12 proqramı vasitəsilə hesablanmışdır

Yüngül sənayenin C13-15 alt-sektorları üzrə bəzi makroiqtisadi göstəricilərin zaman sıralarının stasionarlığı

	I(0)		I(1)	
	Kəsişmə	Kəsişmə və trend	Kəsişmə	Kəsişmə və trend
logC13	-1.260197	-1.708458	-4.186194***	-4.102108**
logemp13	-1.311185	-3.204756	-3.531172**	-3.993240**
logK13	-1.449851	-3.690300**	-3.637929**	-3.621016*
Exch	-1.164852	-2.581855	-2.424611	-2.424611
logC14	-1.754449	-1.470596	-4.066006***	-4.106355**
logemp14	-1.437659	-2.543697	-4.230366***	-5.695799***
logK14	-1.791519	-2.994663	-4.277751***	-4.644846***
logC15	-2.922723*	-3.162422	-3.103430**	-2.712984
logemp15	-1.471102	-1.507428	-3.784456**	-3.755332**
logK15	-1.702021	-2.514849	-4.445027***	-4.275067**

Qeyd: müəllif tərəfindən Eviews-12 proqramı vasitəsilə hesablanmışdır

Qeyd: *, **, ***, uyğun olaraq, 10%-lik, 5%-lik, 1%-lik intervalda əhəmiyyətliyi ifadə edir.

Ekonometrik modelin qurulması üçün 1-ci cədvəldəki göstəricilərdən Y (istehsal həcmi) və Kapital-yığımlı, uyğun olaraq, baza ili 2000-ci il olmaqla PPI və Deflyator vasitəsilə, real vəziyyətə gətirilmişdir. Daha sonra bu göstəricilərin loqarifmlərinin təsviri statistikasi aparılmışdır (cədvəl 1.2). Təsviri statistikanın nəticələrinə əsasən, bütün göstəricilər (yalnız logC15 istisna olmaqla) normal paylanıb. C13 və C15 daha oynaq, C14 daha sabitdir. Bu göstəricilərin skewness statistikasi kiçikdir. LOGC15-də sol asimmetriya var. Ona görə də modeldə qırılma dummy-lərinin daxil edilməsi faydalı ola bilər. Normalıq riski olduğundan, həmçinin LOGEMP15-in leptokurtik olması səbəbindən ($p < 0.05$) robust standart xətlər (HAC/Newey–West), ehtiyac olarsa winsorization və ya “dummy” göstəricilərdən istifadə oluna bilər. [4]

Bu göstəricilərin stasionarlıq nəticələrinə əsasən (cədvəl 1.1) C13-C15 alt-sektorlara aid logC13, logC14, logC15 I(1) səviyyədə stasionardıqlar. Exch (AZN/USD) 2005–2014-də sabit, 2015

devalvasiya qırılması, 2018-dən sonra 1.70 ətrafında “sabit rejim” olub. Standard ADF qırılmanı nəzərə almadığı üçün həтта birinci fərqdə də stasionarlığı göstərə bilmir. Bu, struktur qırılma dummy-si və ya qırılma testləri, məsələn, Zivot–Andrews testi ilə yoxlanıla bilər. “Exch” nə $I(0)$, nə də $I(1)$ səviyyədə stasionar olmadığından ondan modeldə istifadə etməyəcəyik.[1]

Dəyişənlər qarışıq dərəcədə olmasa da, yəni hamısı $I(1)$ səviyyədə stasionar olsa da kiçik T (2005–2024) üçün ARDL modeli daha uyğundur. Uzunmüddət kointeqrasiya varsa ECM ilə sürət əmsalı şərh oluna bilər. C13-C15 alt-sektorları xaraktercə bir-birindən fərqləndiyindən “istehsalın təşkili modeli” hər bir alt-selktor üçün ayrı-ayrılıqda qurulacaq. [5]

Əvvəlcə C13 alt-sektoru üçün ARDL modelini quraq. C13 alt-sektoru üçün qurduğumuz ARDL(1,1,0,0,0) modelinin nəticələri 2.-cü cədvəldə verilmişdir. Modelin seçilmiş spesifikasiya AIC meyarına əsasən ARDL(1,1,0,0,0) olur. $R^2=0.924$ və standart xəta 0,187 olur. DW=2,01 olduğundan modeldə avtokorrelyasiyanın olmadığını iddia etmək olar. Buna baxmayaraq, LM testinin aparılmasına da ehtiyac var.

Cədvəl 1.4

C13 alt-sektoru üçün qısamüddətli ARDL tənliyinin nəticələri

Dəyişən	Əmsal	T	P
LOGC13(-1)	0.6333	4.93	0.0003
LOGEMP13	0.6875	6.74	0.0000
LOGEMP13(-1)	-0.5316	-3.36	0.0056
LOGK13	-0.1907	-1.30	0.218
DUMMY_1_STEP (2015 qırılması)	0.3538	2.36	0.036
DUMMY_COVID	-0.0874	-0.71	0.492
C	8.0784	2.78	0.0166

Qeyd: müəllif tərəfindən Eviews-12 proqramı vasitəsilə hesablanmışdır.

ARDL modelinin qısa müddətli dövr üçün nəticələrinə əsasən qısamüddətdə **əmək** (LOGEMP13) artımı çıxışa müsbət və güclü təsir edir (≈ 0.69 elastiklik). Bir dövr gecikmə mənfi işarə ilə “qaytarıcı” dinamikasını göstərir. Kapitalın (LOGK13) qısamüddətli təsiri statistik deyil. 2015 devalvasiyası üçün müsbət səviyyə effekti var. COVID-19 pandemiyasının təsiri də statistik deyil.

ARDL modelinin uzunmüddətli dövr üçün nəticələrinə, həmçinin Pesaran Bounds testinə görə (cədvəl 1.3) səviyyələr arasında kointeqrasiya sübutu tapılmaz (kiçik nümunə $k=4$ üçün $F=1.69 < 2.947$). Deməli, uzunmüddətli elastikliklər yalnız istiqamətverici kimi təqdim olunmalı, əsas nəticə qısamüddət təsirlər üzərindən verilməlidir.

C13 (tekstil) alt-sektoru üzrə alınmış ARDL modelinin nəticələrini əsas götürərək bu sektorda “Makro səviyyəli istehsalın təşkili” modelini (və ya konsepsiyasını) qurmaq olar. Belə model üçün qısa mesaj ondan ibarətdir ki, tekstil sənayesində qısamüddətdə məhsul istehsalı həcmində drayver əməkdir. Bu alt-sektorda kapitalın təsiri lagsız zəifdir, 2015 qırılması səviyyə effekti yaradır, lakin uzunmüddətli dövrdə kointeqrasiya zəifdir.

“Makro səviyyəli istehsalın təşkili” modelinin məqsədi C13 alt-sektorunda istehsal həcmi (logC13) qısamüddətli dəyişməsinə istehsalın təşkilinə aid idarəedilə bilən amillərlə, o cümlədən əmək, kapital və şok dummy-lərlə izah etməkdən və siyasət ssenarilərini qiymətləndirməkdən ibarətdir. Bu model üçün empirik bünövrə ARDL modeli ilə qurulmuşdur. Belə ki, $\Delta \log EMP$ –nin $\Delta \log C13$ göstəricisinə təsiri güclü və müsbətdir. Elastiklik təqribən 0.65–0.70 arası dəyişir. $\Delta \log K$ göstəricisinin qısamüddətdə təsiri zəif və əhəmiyyətsizdir. Adətən kapitalın təsiri daha çox uzunmüddət kanalda üzə çıxır. 2015-ci il devalvasiyası səviyyə effekti yaradır. ARDL modeli göstərir ki, kointeqrasiya testi sərt təsdiq edilmir. [4]

C13 alt-sektorla üçün aparılan empirik hesablamaları C15 alt-sektoru üzrə apararaq, bu sektor üçün “Makro səviyyəli istehsalın təşkili” modelini qurmağa çalışaq. C15 alt-sektoru üzrə ARDL modeli AİC meyarına əsasən ARDL(2,2,1,2,1) kimi seçiləcək. Bu ARDL modelinin qısamüddətli dövr

üçün nəticələri 1.5-ci cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 1.5

C15 alt-sektoru üçün ARDL modelinin qısamüddətli dövrdə nəticələri

Qısa-müddət təsiri	Əmsal	P	Şərh
ΔLOGK15	+2.098	0.0013	Kapital artımı qısamüddətdə güclü və müsbət təsir göstərir.
$\Delta \text{LOGEMP15}(-1)$	+1.443	0.0018	Məşğulluğun keçən dövr artımı müsbət və böyük təsirlidir (davam effekti).
$\Delta \text{LOGC15}(-1)$	-0.739	0.0046	Qısa yaddaşlı tənzimləmə, yəni artımın bir hissəsi növbəti ildə “sönür”.
ΔPULSE (DUMMY_1_PULSE)	-2.320	0.0005	Qısa dövrdə “pulse” tədbiri səviyyə düzəlişi yaradır.
$\Delta \text{PULSE}(-1)$	+0.454	0.0255	Növbəti dövrdə müsbət tənzimləmə yaranır
ΔCOVID	-0.092	0.350	Qısamüddətdə statistik deyil.
$\text{ECM}(-1)$	-0.472	0.0002	Düzəliş sürəti: sapmaların təqribən 47%-i bir il ərzində bağlanır.

Qeyd: müəllif tərəfindən Eviews-12 proqramı vasitəsilə hesablanmışdır.

ARDL modelinin nəticələrinə əsasən C15 alt-sektorunda kapitalın qısamüddət artımı dərhal və güclü təsir edir. Məşğulluq isə bir dövr gecikmə ilə mühüm müsbət təsir göstərir. 2015-ci il devalvasiyasına aid “Pulse” tipli tədbirlər diferensialda dərhal mənfi, sonrakı dövrdə isə müsbət düzəliş yaradır. Düzəliş termini mənfi və əhəmiyyətli, yəni sistem uzunmüddətli tarazlığa nisbətən sürətlə yaxınlaşır.

Qeyd edək ki, ARDL modelinin R^2 və Adj. R^2 göstəriciləri, uyğun olaraq, 0.909 və 0.689 olur. DW əmsalı 2.26 olduğundan avtokorrelyasiyanın olmadığını iddia edə bilərik. Buna baxmayaraq, LM testinin aparılması da nəzərdə tutulur. [2]

C15 alt-sektoru üzrə ARDL modelinin nəticələrinə əsasən Bounds testində $F = 7.12$ qiyməti $n \approx 35$ üçün 5% -lik yuxarı həddi, yəni 4.088 qiymətini aşır. Bu uzunmüddətli dövr üçün kointeqrasiyanın olduğunu sübut edir. Uzunmüddətli dövr üçün səviyyə bərabərliyində dəyişənlərin əmsalları statistik cəhətdən zəifdir, lakin kointeqrasiyanın mövcudluğu ECM yanaşmasının əsaslandırıldığını göstərir.

C15 alt-sektoru üzrə ARDL modelinin diaqnostikasının nəticələrinə əsasən modelin qalıqları normal paylanıb. BG LM testi $laq=1$ halında avtokorrelyasiyanın olmadığını sübut edir. Belə ki, LM testinin nəticələrinə əsasən $F-p=0,388$ və $\chi^2-p=0,065$ olur. Lakin $laq=2$ halında avtokorrelyasiya ilə bağlı müəyyən şübhələr olsa ($\chi^2-p=0.0068$) da $F-p=0,298$ olduğuna əsaslanaraq, avtokorrelyasiyanın olmadığı qənaətinə gələ bilərik. BPG-heteriskedastiklik testinə əsasən $F-p=0.067$ və $\chi^2-p=0.177$ olduğundan güclü heteriskedastikliyin olmadığını qəbul edə bilərik. CUSUM və CUSUM-SQ testləri parametrlərin sabit olduğunu sübut edir.

Beləliklə, C15 alt-sektoru üzrə yerinə yetirilən ARDL modelinin nəticələrinə əsaslanaraq, iqtisadi siyasət və sektorun makro səviyyədə idarədilməsi üçün əsas nəticələri 1.6-cı cədvəldəki kimi qruplaşdırıla bilərik.

C15 alt-sektoru üzrə ARDL modelinin idarəetmə üçün əsas nəticələri

Kanal	Nəticə	İdarəetmə mesajı
Kapital (ΔLOGK15)	Qısamüddətdə güclü müsbət təsir	Kapital qoyuluşları və istismar səmərəliliyi qısamüddət məhsul istehsalını yüksəldir.
Əmək (ΔLOGEMP15(-1))	Müsbət, gecikmiş təsir	İşçi heyətinin inkişafının təsiri növbəti ildə daha çox görünür. Ona görə də ixtisasartırma əmək bölgüsünün optimallaşdırılması önəmlidir.
Pulse tədbiri	qısa – , sonra +	Kampaniyaların vaxt planı kritikdir: qısa “turbulensiya”-nı nəzərə alıb sonrakı müsbət düzəliş hədəflənməlidir.
COVID	zəif/qeyri-əhəmiyyətli	Dayanıqlıq planları saxlanılmalıdır. Lakin qısamüddət effekt məhduddur.
ECM sürəti	–0.47 (əhəmiyyətli)	Siyasət impulsu tez tarazlığa yaxınlaşır və ssenarilər qısa müddətdə nəticə verir.

Qeyd: müəllif tərəfindən Eviews-12 proqramı vasitəsilə hesablanmışdır.

Beləliklə, C15 üçün qısamüddətdə kapital artımı ən güclü təsir kanalını yaradır. Əmək təsiri isə daha çox gecikmə ilə özünü göstərir. Model kointeqrasiyanın mövcudluğunu göstərir və ECM sürəti yüksəkdir. Bu isə qərarların təsirinin tez görünə biləcəyini bildirir. ARDL modelində kiçik nümunə səbəbindən LM(2) signalına baxmayaraq, əsas diaqnostikalar qənaətbəxşdir. Bu nəticələri nəzərə alaraq, C15 (dəri-ayaqqabı) alt-sektoru üzrə “Makro səviyyəli istehsalın təşkili” modelini qurmaq olar. Bu modeldə qısa mesaj ondan ibarətdir ki, qısamüddətdə kapital artımı C15 alt-sektörünə ən güclü təsir kanalını yaradır. Məşğulluğun müsbət təsiri əsasən gecikmə ilə görünür. İmpuls tipli tədbirlər, məsələn, devalvasiya və Covid-19 qısa müddətdə dalğalanma yaratsa da, sonra müsbət düzəlişə gətirir. [2]

C15 (dəri-ayaqqabı) alt-sektoru üzrə “Makro səviyyəli istehsalın təşkili” modelinin əsas məqsədi C15 istehsal səviyyəsinin (lnC15) qısamüddətli və uzunmüddətli davranışını təşkilatı qərar qollarına bağlamaqdan ibarətdir. Bu zaman kapitalın idarə edilməsi (K), əmək təşkilatı (EMP), impuls/şok tədbirləri (PULSE, COVID) bir-birini tamamlayaraq, C15 alt-sektorda məhsul istehsalı həcmnin artmasını stimullaşdırır. Bu zaman alt-sektorun idarəedilməsi blokları Kapitalın idarə edilməsindən, Əməyin optimal bölgüsündən və impuls tədbirlərin və şokların idarəedilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın nəticələrinin müzakirəsi və təhlili. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, yüngül sənaye alt-sektorlarında istehsalın təşkili fərqli iqtisadi amillərin təsiri altında formalaşır və sektoral heterogenlik kifayət qədər yüksəkdir. ARDL modellərinin qiymətləndirilməsi C13 sektorunda uzunmüddətli kointeqrasiyanın mövcud olmadığını, istehsalın əsasən qısamüddətli əməyin təşkilinə reaksiyaya əsaslandığını nümayiş etdirmişdir. Kapital dəyişəninə statistik əhəmiyyətsizliyi tekstil istehsalında investisiya dərinliyinin zəif olduğunu göstərir. COVID dövrünə aid dummy-nin müsbət təsiri pandemiya zamanı sektorda yaranmış əlavə tələbatın istehsal həcmələrinə əks olduğunu təsdiqləyir.

Bu nəticələr əsasında C13 sektoru üçün “Makro səviyyəli istehsalın təşkili” konsepsiyası formalaşdırıla bilər. Konsepsiyanın məqsədi logC13 göstəricisinin qısamüddətli dəyişməsinə istehsalın təşkili baxımından idarəoluna bilən amillərlə – əmək, kapital və struktur şok dummy-ləri ilə – izah etmək və müxtəlif siyasət ssenarilərini qiymətləndirməkdir. ARDL modelinin qısamüddətli nəticələri bu konsepsiyanın empirik bünövrəsini təşkil edir və göstərir ki, tekstil sektorunda istehsalın qısa dövrdə sabit saxlanılması üçün prioritet təşkilatı amil əməkdir; kapitalın təsiri məhduddur, makroiqtisadi şokların təsiri isə əsasən səviyyə dəyişikliyini şəkildə ortaya çıxır.[5]

Eyni metodoloji yanaşma C15 (dəri və ayaqqabı) alt-sektoru üzrə də tətbiq edilmiş və bu sektor üçün ARDL modeli AİC meyarına əsasən ARDL(2,2,1,2,1) kimi müəyyən edilmişdir. Modelin qısamüddətli dövr üzrə nəticələri (cədvəl 1.5) göstərir ki, C15-də istehsalın təşkili tekstil sektorundan fərqli olaraq əsasən kapital amilindən asılıdır. $\Delta \log K$ dəyişəninə təsiri bu sektorda daha güclü və statistik əhəmiyyətli; bu isə dəri və ayaqqabı istehsalının texnoloji strukturu ilə – dəri emalı, avadanlıq-intensiv istehsal prosesləri və kapitalın dövriyyə səmərəliliyindən yüksək asılılıqla – uzlaşır. Məşğulluğun təsiri zəif və gecikmələrlə özünü göstərir ki, bu da sektorda əməyin daha çox yardımçı və tamamlayıcı rol oynadığını göstərir. Şok dummy-ləri (2020 COVID və 2015 devalvasiyası) C15-də də əhəmiyyətli təsir göstərmiş və bu sektorun həm idxaldan asılılıq, həm də xarici tələb dəyişkənliyi baxımından daha həssas olduğunu ortaya qoymuşdur.[5]

Beləliklə, C15 sektoru üzrə “Makro səviyyəli istehsalın təşkili” modelinin əsasında kapitalın qısamüddətli təsiri dayanır; sektorun istehsal həcminin qısa dövrdə idarə olunması üçün ən kritik mexanizm kapital intensivliyinin, avadanlıqların yüklənmə səviyyəsinin və xammal tədarükünün düzgün təşkili ilə bağlıdır. Bu, C13-dən fərqli olaraq tədbirlərin daha çox texnoloji və investisiya yönümlü olmasını tələb edir.

Ümumilikdə nəticələr göstərir ki, yüngül sənayenin alt-sektorları istehsalın təşkili baxımından ciddi heterogenlik nümayiş etdirir: istehsalın təşkili amillərinin sektoral çəkisi dəyişir: C13 və C14 əsasən əmək amilinə söykənərkən, C15-də kapitalın rolu üstünlük təşkil edir. Bu fərqlilik “Makro səviyyəli istehsalın təşkili” mexanizmlərinin sektorlar üzrə fərqli struktura malik olduğunu və diferensial yanaşmanın zəruriliyini göstərir.

ƏDƏBİYYAT

1. Douglas Koszerek, Karel Havik, Kieran Mc Morrow, Werner Röger and Frank Schönborn, (2007). An overview of the EU KLEMS Growth and Productivity Accounts. Electron resource: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication9467_en.pdf?utm_source=chatgpt.com
2. <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2021.100180>.
3. Lies Maria Hamzah, (2021). Efficiency and Productivity of Textile Industry Sub-sector with Total Factor Productivity Approaches. International journal of economics and statistics, volume 9. DOI:10.46300/9103.2021.9.7
4. Basak, T., Rahman, A., Sadekin, M.N. *et al.* (2025). Evaluating the effects of exchange rate volatility on knitwear export performance to assess economic growth in Bangladesh. *Discov Sustain* 6, 556 (2025). <https://doi.org/10.1007/s43621-025-01385-5>
5. ARDSK, 2025. İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə kompüterlərdən istifadə etmiş müəssisələrin fəaliyyət göstərən bütün müəssisələrin ümumi sayında xüsusi çəkisi, faizlə. Elektron resurs: https://stat.gov.az/source/digital_development/

УДК 631.5:631.8

ПОСТРОЕНИЕ МОДЕЛИ “ОРГАНИЗАЦИЯ ПРОИЗВОДСТВА НА МАКРОУРОВНЕ” ДЛЯ ПОДСЕКТОРОВ C13–C15 ПО ОТДЕЛЬНОСТИ

Шахла Рауф Аббасова

Азербайджанский Технологический Университет
sehla.abbasova.2018@mail.ru

Резюме. Лёгкая промышленность (текстиль, одежда, кожа и обувь) имеет стратегическое значение для диверсификации экспорта и повышения занятости в ненефтяном

секторе экономики. Отрасль является трудоёмкой, энерго- и водозатратной, характеризуется быстрой модой и коротким жизненным циклом продукции. Для повышения производительности важную роль играют углубление капитала, технологическое обновление и цифровизация. В подсекторах C13 C14 и C15 долгосрочный рост в основном зависит от эффективного использования рабочей силы, а краткосрочный — от капитала. Шоки (COVID-19, девальвация) вызывают временные колебания, однако показатели ЕСМ показывают, что секторы быстро возвращаются к равновесию. Организация труда и эффективное управление капиталом являются ключевыми факторами развития промышленности Азербайджана.

Ключевые слова: лёгкая промышленность, организация производства, модель ARDL, углубление капитала, производительность труда, цифровизация, кластерная инфраструктура, энергоэффективность, нефтегазовый сектор.

UDC 631.5:631.8

DEVELOPMENT OF A “MACRO-LEVEL PRODUCTION ORGANIZATION” MODEL SEPARATELY FOR SUB-SECTORS

Shahla Rauf Abbasova
Azerbaijan Technological University
sehla.abbasova.2018@mail.ru

Summary. The light industry (textiles, apparel, leather, and footwear) plays a strategic role in diversifying exports and increasing employment within the non-oil economy. The sector is labor-intensive, energy- and water-demanding, and characterized by fast fashion and short product life cycles. Enhancing productivity requires capital deepening, technological modernization, and digitalization. In sub-sectors C13, C14 and C15, long-term growth mainly depends on efficient labor utilization, while short-term dynamics are driven by capital. Shocks such as COVID-19 and currency devaluation cause temporary fluctuations, but ECM indicators show that the sectors quickly return to equilibrium. Efficient labor organization and capital management are key drivers of industrial development in Azerbaijan.

Keywords: light industry, production organization, ARDL model, capital deepening, labor productivity, digitalization, cluster infrastructure, energy efficiency, non-oil sector.

Redaksiyaya daxilolma: 10.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

POST-MÜNAQIŞƏ REGIONLARINDA İNVESTİSIYA MÜHİTİNİN FORMALAŞMASINDA DÖVLƏT-ÖZƏL TƏRƏFDAŞLIĞININ ROLU

¹Xəyyam Natiq oğlu Cavadzadə, ²Paşa Allahverdi oğlu Mahmudov

¹Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
Zaqatala filiali

²Azərbaycan Kooperasiya Universiteti

[¹xayyam1984@mail.ru](mailto:xayyam1984@mail.ru), [²pasha.mahmudov.98@mail.ru](mailto:pasha.mahmudov.98@mail.ru)

Xülasə. *Tədqiqatın məqsədi* post-münaqişə regionlarında investisiya mühitinin formalaşmasında dövlət-özəl tərəfdaşlığının rolunu nəzəri və praktiki kontekstdə qiymətləndirməkdir.

İşin metodologiyası. *Araşdırmada* global təcrübənin müqayisəli təhlili, rəsmi dövlət sənədlərinin kontent analizi və post-münaqişə iqtisadiyyatına dair empirik məlumatların sistemləşdirilməsi metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti. *Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə* dövlət-özəl tərəfdaşlığı mexanizmlərinin optimallaşdırılması və investisiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi üçün praktiki tövsiyələr təqdim edir.

Tədqiqatın nəticələri. *Aparılan təhlillər göstərir ki, DÖT modeli* post-münaqişə ərazilərdə infrastrukturun bərpasını sürətləndirir, özəl kapitalın cəlb olunmasını artırır və dayanıqlı iqtisadi inkişaf üçün institusional baza yaradır.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi. *İşin elmi yeniliyi* ondan ibarətdir ki, post-münaqişə şəraitində dövlət-özəl tərəfdaşlığının tətbiqinə dair regional spesifiklik əsaslandırılır və Azərbaycan nümunəsi əsasında yeni konseptual çərçivə təklif olunur.

Açar sözlər: *Dövlət-özəl tərəfdaşlığı, xarici və yerli özəl investisiyalar, texniki biliklər, idarəetmə üsulları*

Giriş. Dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) – dövlət xidmətlərinin göstərilməsinə və həmin xidmətlər üçün infrastrukturun yaradılmasına dair dövlət tərəfdaşı ilə özəl tərəfdaş arasında müqaviləyə əsaslanan birgə fəaliyyətdir. Bu modeldə layihənin texniki-iqtisadi əsaslandırılması hazırlanır, sonra açıq tender və ya birbaşa danışıqlar yolu ilə özəl sektor tərəfdaş seçilir. Azərbaycan DÖT haqqında 9 dekabr 2022-ci ildə qanun qəbul edərək bu sahəyə hüquqi zəmin yaradıb. Qanuna görə, DÖT prinsipləri qanunun aliliyi, azad rəqabətin qorunması, şəffaflıq və iqtisadi səmərəlilik, iddiaçıların bərabərliyi, tərəflərin maraq və risklərinin balanslaşdırılmasıdır.

Azərbaycanın dövlət siyasətində DÖT xidmətlərinin modernləşdirilməsi, dövlət xərclərinin effektiv istifadəsi və sosial-iqtisadi infrastrukturun inkişafı kimi əsas məqsədləri daşıyır. Məsələn, qanunda qeyd olunur ki, DÖT vasitəsilə dövlət xərclərinin səmərəliliyi artırılmalı, xidmətlərin keyfiyyəti yüksəldilməli və yeni investisiyalar cəlb edilməlidir. Dövlət ayrıca xarici və yerli özəl investisiyaları artırmaq, bölgələrarası balanslı inkişaf və yeni iş yerlərinin yaradılmasını da DÖT siyasətinin hədəfləri sırasına daxil edib. Ümumi götürdükdə, DÖT dövlət və özəl sektorun resurslarını, texniki biliklərini və idarəetmə üsullarını birləşdirərək infrastruktur layihələrinin icrasını sürətləndirmək məqsədini güdür [2].

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə investisiya mühiti: mövcud vəziyyət və imkanlar

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin investisiya mühiti həm böyük potensial, həm də ciddi çağırışlar daşıyır. Hazırda regionların infrastruktur bazası demək olar ki, sıfırdan qurulur. Yolların, elektrik

şəbəkəsinin, içməli su xətlərinin yenidən tikintisi başa çatdırılır, amma minlərlə hektar ərazi minalardan təmizlənməyib və ilkin infrastruktur hələ tam tamamlanmayıb. Buna baxmayaraq, dövlət investisiyaları və biznes təşəbbüsləri sürətlə artır. Məsələn, Ticarət və Sənaye Palatasının göstəricilərinə görə, 2024-cü ilin əvvəlinə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə sahibkarlıq fəaliyyəti üçün 1550-dən çox müraciət daxil olub – bunların təxminən 1050-si yerli, 500-ü isə 37 ölkədən xarici şəxs və müəssisələr tərəfindən təqdim edilib.

Sahələrin əhəmiyyəti nəzərə alınaraq bölgədə kənd təsərrüfatı böyük perspektiv vəd edir. AzərTAC xəbər verir ki, Şərqi Zəngəzurdə hazırda 535 min hektardan çox əkinəyararlı torpaq var və müvafiq olaraq intensiv aqrar istehsal üçün geniş imkanlar mövcuddur. Artıq Azərbaycan hökuməti həmin ərazilərdə irihəcmli aqroparkların yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edib – məsələn, 200 hektarlıq şüşəqurğu üzümliklərdən ibarət aqropark və 2 000 hektarlıq bağ təsərrüfatı kompleksi inşa planlaşdırılır. Eyni zamanda, regionun sərvətinə mis, qızıl, gümüş, dəmir filizləri və digər minerallar daxildir ki, bu da kənd təsərrüfatı ilə yanaşı sənayenin də inkişafına şərait yaradır [4, s.53].

Ölkə statistika komitəsinin məlumatlarına əsasən, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna yatırılan investisiyaların həcmi 2023-cü ildə 4,011.125 mln. manat olub ki, bu da 2022-ci illə müqayisədə 80,7% artım deməkdir. Bu artımda xüsusilə Laçın və Kəlbəcər rayonlarının payı böyükdür. Dövlətin, həmçinin beynəlxalq investorların diqqəti nəticəsində kommunikasiyaların bərpası və sənaye layihələri üçün böyük potensial ortaya çıxıb. Qısacası, investisiya mühiti sürətlə inkişaf edir: dövlət güzəştləri, aqropark və sənaye parklarının təşviqi (məsələn, birinci iqtisadi zonaların yaradılması) özəl sektor üçün yeni imkanlar yaradır.

Azərbaycanda DÖT layihələrinin həyata keçirilməsi hüquqi cəhətdən 2022-ci ildə qəbul edilən “Dövlət-özəl tərəfdaşlığı haqqında” qanunla tənzimlənir. Qanuna əsasən, DÖT çərçivəsində layihələr dövlət və özəl tərəfdaş arasında bağlanan müqavilə ilə icra olunur və müqavilə müddəti layihənin təyinatına görə 49 ilə qədər müəyyən edilə bilər. DÖT layihələrinin texniki-iqtisadi əsaslandırılması dörd mərhələdən ibarətdir: strateji, iqtisadi, maliyyə və kommersiya analizləri tələb olunur. Qanun həmçinin nəzərdə tutur ki, DÖT layihəsinə cəlb olunmuş fondlar Azərbaycan qanunvericiliyinə uyğun olan istənilən mənbədən (büdcə, investisiyalar, kreditlər, qrantlar və s.) təmin oluna bilər.

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələrində tender yolu ilə açıq müsabiqə keçirilir, lazım gəldikdə isə ən əlverişli təklif verən iştirakçı birbaşa danışıqlar yolu ilə müəyyən edilə bilər. Məsələn, ilk pilot layihə kimi Sumqayıt şəhərində illik 100 mln. kubmetr həcmində içməli su hasil edəcək su duzdan təmizləmə zavodunun DÖT üsulu ilə inşası nəzərdə tutulub. DÖT müqavilələrində tərəflərin üzərinə düşən risklər də dəqiqləşdirilib: məsələn, qanunvericilikdə tərəflərə vəsait qoyuluşunun həcmi, qaytarılma müddəti və şərtləri açıq göstərməlidir. Həmçinin, qanunun 27-ci maddəsinə görə, müqavilə qüvvəyə mindikdən sonra qanunvericilikdə baş verən dəyişikliklər nəticəsində layihə xərcləri artarsa və ya gəlirlər azalarsa, dövlət özəl tərəfdaşın həmin fərqini kompensasiya edir.

Azərbaycan hökuməti 2024-cü ildə Nazirlər Kabineti tərəfindən “Dövlət-özəl tərəfdaşlığı Qaydaları”nı təsdiq edib və bu qaydalar DÖT layihələrinin seçim prosedurları, tender şərtləri, qiymətləndirmə, maliyyə təminatı və şikayət mexanizmlərini konkretləşdirir. Qanunvericilikdə özəl tərəfdaş üçün stimulyet kimi vergi və gömrük güzəştləri, subsidiyalar və digər təşviq tədbirləri nəzərdə tutulub. Məsələn, 10 dekabr 2021-ci il prezident sərəncamı ilə işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişafının sürətləndirilməsi məqsədilə həmin ərazilərdə yeni investisiya təşəbbüslərini cəlb etmək üçün vergidən, sosial sığorta ödənişlərindən və gömrük tariflərindən güzəştlər verilib. Belə tədbirlər DÖT layihələrinin reallaşdırılması üçün əlverişli şərait yaradır [6].

Təbiiqi nümunələr: infrastruktur, kənd təsərrüfatı, yaşıl enerji layihələri və s.

Post-münaqişə bölgələrində reallaşdırılan bir sıra böyük layihələrdə dövlət-özəl tərəfdaşlığı elementləri mövcuddur. Məsələn, inzibati mərkəz kimi Ağdam şəhərində ilk məhəllə kompleksləri özəl şirkətlərin inhisarı ilə tikilir – “PMD Group” şirkəti bu ərazidə “Ağdam Rezidens” yaşayış kompleksini inşa edir. Regionda infrastrukturun bərpasında yol və körpülər dörd tərəfli saziş və ya dövlət sifariş vasitəsilə olsa da, gələcəkdə onlara istifadəyə verilmə ödənişləri, yaşayış sahələrinin kirayə və satışı DÖT layihələri çərçivəsində həyata keçirilə bilər.

Kənd təsərrüfatı sahəsində agropark və innovativ fermalar ciddi nümunədir. Məsələn, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi azad olunmuş torpaqlarda 200 ha-lıq yeni şüşəqurğu (istixana) aqroparkın yaradılması və daha böyük 2 000 ha-lıq bağ təsərrüfatının qurulmasını planlaşdırır. Belə layihələrdə dövlət infrastruktur (suvarma, yollar, enerji) təmin edir, özəl tərəfdaş isə tikinti-xidməti və istismar prosesində iştirak edir. Bundan başqa, dövlət-tərəfdaşlıq modeli çərçivəsində rəhbər tutularaq regionun yerli resurslarından – məsələn, torpaq, günəş və külək enerjisindən – istifadə edərək “yaşıl” enerji zonası yaratmaq nəzərdə tutulur. Hazırda Qarabağ və Şərqi Zəngəzurdə 32 yeni elektrik stansiyasının inşası davam edir ki, onların cəmi gücü 270 meqavatdır. Bu stansiyalar əsasən bərpaolunan enerji mənbələrinə (günəş, külək, kiçik hidro) əsaslanacaq. Məsələn, dövlət qurumları təsdiq ediblər ki, Füzuli və Zəngilan aeroportları ilə yanaşı, Şuşa və Laçın rayonlarında da yenilənə bilən enerji layihələri prioritetdir. Belə “yaşıl energetika” layihələri işlənib hazırlanıb və həyata keçirilir. Nəticədə, kommunal infrastruktur (su, enerji, nəqliyyat) ilə yanaşı, kənd təsərrüfatı və ekoloji layihələrin icrası da özəl və dövlət tərəfdaşlığının nümunələri kimi səciyyəlidir [8].

Cədvəl.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonlarında Post-Münaqişə Dövründə Yenidənqurma və İnvestisiya Siyasətinin Əsas İndikatorları

Məzmun	Təsvir
Əhatə olunan İqtisadi Rayonlar	Qarabağ iqtisadi rayonu (bənövşəyi), Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (açıq yaşıl)
Azad Olunma Zamanı	2020 və 2023-cü illər müharibələri nəticəsində işğaldan azad olunmuş ərazilər
Strateji Dövlət Sənədi	“Böyük Qayıdış” Dövlət Proqramı (2022–2026)
Strateji İnkişaf Sahələri	Tikinti, aqrar sektor, enerji, mədən sənayesi, turizm
İnfrastrukturun Mövcud Vəziyyəti	Sosial infrastruktur demək olar ki, tamamilə məhv edilib; 162 234 obyektin 95%-i dağıdılıb
Yenidənqurma və İnvestisiya Fondu	Qarabağ Dirçəliş Fondu
Dövlət Büdcəsindən Ayrılan Vəsaitlər	2021 – 2,2 mlrd. AZN 2022 – 2,7 mlrd. AZN 2023 – 3,0 mlrd. AZN
İnvestisiya Siyasəti	Yerli və xarici investorlar üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması prioritet elan edilib
Gözlənilən Effekt	İnvestisiya axınının və dövlət dəstəyinin hesabına bölgələrin bərpası və dayanıqlı iqtisadi inkişafının təmin olunması məqsəd götürülüb

Mənbə: Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (2022). Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı (2022–2026).

Cədvəldə Azərbaycanın 2021-ci ildən tətbiq olunan yeni iqtisadi rayonları göstərilir: Qarabağ iqtisadi rayonu (bənövşəyi) və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu (açıq yaşıl). Bu iqtisadi zonalar 2020 və 2023-cü il müharibələri nəticəsində işğaldan azad olunmuş əraziləri əhatə edir. 2020-ci ildən sonra Azərbaycanda “Böyük Qayıdış” dövlət proqramı (2022–2026) təsdiqlənərək Qarabağ və Şərqi Zəngəzur regionlarının yenidənqurulması prioritet məsələ elan olunub. Prezident İlham Əliyev qeyd edib ki, bu zonalarda tikinti, aqrar, enerji, mədən və turizm kimi sahələr strateji üstün potensiala malikdir və bu ərazilərdə iqtisadi canlanmanı təmin etmək üçün Qarabağ Dirçəliş Fondunun yaradılması mühüm rol oynayır. Dövlət sərmayələrinin cəlb edilməsi post-münaqişə bölgələrinin yenidən bərpası və dayanıqlı inkişafı baxımından həyati əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, işğaldan azad olunan rayonlarda sosial infrastruktur demək olar ki, məhv edilib, minlərlə yaşayış obyekti

dağıdılmışdır. Məsələn, hökumətin məlumatına görə, işğal edilmiş ərazilərdə 162 234 obyektin təxminən 95%-i tamamilə dağıdılmışdı.

Azərbaycan hökuməti həmin ərazilərə xüsusi diqqət ayıraraq 2021–2023-cü illər büdcəsində Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpası üçün nəzərdə tutulan vəsaitləri kəskin artırıb: 2021-ci ildə 2,2 mlrd. manat, 2022-ci ildə 2,7 mlrd. manat, 2023-ci ildə 3,0 mlrd. manat ayrılıb. Eyni zamanda, həmin illərdə «Böyük Qayıdış» proqramı çərçivəsində işğaldan azad olunmuş ərazilərə yerli və xarici investisiyaların cəlb edilməsi üçün əlverişli biznes mühitinin yaradılması prioritet elan edilib. Bütün bu tədbirlər investisiya axınının bərpa işlərinə böyük töhfə verəcəyinə ümid yaradır [3].

Mövcud çətinliklər və perspektivlər

Post-münaqişə bölgələrində investisiya mühitinin formalaşmasına bir sıra çətinliklər mane olur. Ən vacib problemlərdən biri geniş miqyasda minalanmış ərazilərin mövcudluğudur. Prezident İlham Əliyev də 2023-cü ilin noyabrında bildirib ki, tərk edilmiş torpaqlarda “nəhəng miqrasiya miqyasında minalanma” hələ də əsas əngəldir. Bu səbəbdən beş illik plana uyğun olaraq 2022–2026-cı illərdə təxminən 280 min hektarın minalardan təmizlənməsi nəzərdə tutulub. İnfrastrukturun ümumilikdə məhv edilməsi də ciddi problem olaraq qalır – PİSM ekspertləri yazır ki, azərbaycanlılara məxsus 162 min binanın təxminən 95%-i tamamilə dağıdılmışdı və ərazilərin infrastrukturunu demək olar ki, sıfırdan qurmaq lazımdır. Həmçinin, regionun əhalisinin artıq böyük əksəriyyəti məcburi köçkünə çevrilib, geri qayıtmağa başlayanların sayı məhduddur. Bütün bu amillər investorlar üçün risk hesab edilir.

Eyni zamanda, investisiyaların gələcəyi baxımından müsbət perspektivlər də müşahidə olunur. Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun təbii resursları zəngindir: sadalanan mineralların mövcudluğu və münbit torpaq sahələri regionun uzunmüddətli iqtisadi potensialını vurğulayır. Məsələn, PİSM-in təhlilinə görə, sadəcə Şərqi Zəngəzur iqtisadi zonasının Azərbaycan ÜDM-nə təqribən 4%-dən çox töhfə verməsi gözlənilir. Enerji sektorunda da güclü artım planları var – mövcud reaktor gücü 270 MW-dan gələcəkdə 500 MW-a çatdırılması hədəflənib. İnvestisiya axını artır: 2023-cü ildə Şərqi Zəngəzura yönəldilən investisiyalar 2022-ci illə müqayisədə 80,7% artaraq 4,011 mln. manata çatıb. Eyni zamanda, Azərbaycan 2024-cü ildə bərpa işlərinə 2,4 mlrd. dollar sərf edib, 2021–2030-cu illərdə isə bu rəqəmin 17,6 mlrd. dollara çatdırılması planlaşdırılır ki, bu məbləğin mənbələri sırasında dövlət büdcəsi, Xəzər Fondunun vəsaiti, “Böyük Qayıdış” Fondu, Aqrar Kredit və İnkişaf Agentliyi, eləcə də ictimai-özəl təşəbbüslər qeyd olunur [5].

Beləliklə, gələcəkdə Dövlət-özəl tərəfdaşlığı bu regionlarda dövlət investisiyalarını tamamlayan əsas mexanizmlərdən biri kimi çıxış edə bilər. Bununla belə, investorlar üçün risklər tam aradan qaldırılmayıb. Məsələn, beynəlxalq təhlillər göstərir ki, Qərb ölkələrinin regionun bərpasına maliyyə cəlb etməyə marağı məhduddur, ona görə də əsas investorlar qeyri-demokratik ölkələr və bölgədə qaz müqavilələrində maraqlı tərəflər ola bilər. Bu baxımdan, Azərbaycanın DÖT qanunvericiliyində nəzərdə tutulan riskə qarşı təminatlar (xərclərin artması halında dövlət dəstəyinin verilməsi) və dünya bankı kimi beynəlxalq maliyyə qurumlarının zamanət mexanizmləri PPP layihələrinin cəlbediciliyini artırmaq üçün əhəmiyyət daşıyır. Ümumilikdə, investisiya mühitinin yenidən qurulması dövlətin siyasi iradəsi və qanunvericiliyi ilə zəncirlənib, lakin tam potensiala çatmaq üçün şəffaflığın artırılması, hüquqi sabitliyin təmin edilməsi və yerli icmaların layihələrə aktiv cəlb olunması kimi addımların görülməsi tövsiyə olunur.

Post-münaqişə regionlarında dövlət-özəl tərəfdaşlığının institusional təminatı və idarəetmə mexanizmləri

Post-münaqişə regionlarında investisiya mühitinin dayanıqlı formalaşdırılması üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığının (DÖT) institusional təminatı əsas şərtlərdən biridir. Müharibədən yeni çıxmış ərazilərdə əsas infrastrukturun dağıdılması, kommunikasiya xətlərinin sıradan çıxması, mina təhlükəsi və məcburi köçkünlərin geri qaytarılması kimi amillər investisiya risklərini xeyli artırır. Buna görə də təkcə kapital axınının cəlb edilməsi deyil, investisiyaların idarə olunmasının effektiv mexanizmlərlə təmin edilməsi mühüm əhəmiyyət daşıyır. DÖT modeli məhz bu şəraitdə dövlətin strateji

yönləndirməsi ilə özəl sektorun səmərəliliyini birləşdirməklə daha sürətli və riskə davamlı iqtisadi bərpa imkanı yaradır.

Institusional təminatın əsas komponentlərindən biri normativ-hüquqi çərçivənin gücləndirilməsidir. Post-münaqişə regionlarında fəaliyyət göstərən investorlar üçün şəffaf hüquqi baza, aydın məsuliyyət bölgüsü və layihələrin uzunmüddətli davamlılığını təmin edən müqavilə mexanizmləri tələb olunur. Azərbaycanda işğaldan azad olunmuş ərazilərdə xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, investisiya təşviqi mexanizmlərinin tətbiqi, eləcə də DÖT üzrə prosedurların sadələşdirilməsi bölgələrə yeni kapital axını üçün əlverişli şərait yaradır. DÖT-in hüquqi əsaslarının gücləndirilməsi həm yerli sahibkarlar, həm də xarici investorlar üçün risklərin doğru qiymətləndirilməsini və daha stabil əməkdaşlıq modelinin formalaşmasını təmin edir [7].

Digər mühüm istiqamət institusional koordinasiyanın gücləndirilməsidir. Post-münaqişə regionlarında layihələrin icrası adətən bir neçə dövlət qurumunun səlahiyyətlərinə aid olur və bu, koordinasiya çatışmazlığı yarada bilər. Buna görə də müasir DÖT modelləri layihələrin idarəedilməsi üçün xüsusi icra qurumlarının yaradılmasını nəzərdə tutur. Azərbaycanda Qarabağ və Şərqi Zəngəzur üzrə yaradılmış Koordinasiya Qərargahı, Qarabağ Dirçəliş Fondu və müvafiq nazirliklərarası işçi qruplarının fəaliyyəti bu baxımdan institusional sinxronluğu təmin edən mühüm mexanizmlərdir. Belə qurumlar yalnız maliyyələşmə funksiyasını deyil, həm də layihələrin monitorinqi, icra proseslərinin optimallaşdırılması və investisiya risklərinin idarə edilməsini həyata keçirir.

Institusional təminatın digər vacib elementi şəffaflıq və hesabatlılıq mexanizmləridir. Post-münaqişə bölgələrinin bərpası üçün ayrılan vəsaitlərin çoxluğu fonunda layihələr üzrə açıq məlumat bazalarının yaradılması, investorlara real vaxt rejimində icra mərhələləri haqqında məlumatın təqdim edilməsi, tender proseslərinin rəqabətliliyinin artırılması investisiya mədəniyyətinin gücləndirilməsinə şərait yaradır. Bu, həm də beynəlxalq maliyyə institutlarının regionlara daha aktiv investisiya marağının formalaşmasına müsbət təsir edir [3].

Nəticə etibarilə, DÖT-in institusional təminatı post-münaqişə regionlarında iqtisadi canlanmanın təməl daşlarından biridir. Güclü normativ baza, effektiv idarəetmə strukturları, şəffaf proseslər və koordinasiya mexanizmləri olmadan nə yerli, nə də xarici investorların bu ərazilərdə uzunmüddətli iştirakı mümkün deyil. Bu səbəbdən institusional çərçivənin qurulması və davamlı təkmilləşdirilməsi bərpa prosesinin mühüm strateji istiqamətlərindən biri kimi çıxış edir.

Nəticə

Beləliklə, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpasında Dövlət-özəl tərəfdaşlığı mühüm rol oynayır. DÖT modelləri dövlət kapitalını özəl sektorlardakı bilik və təcrübə ilə tamamlayaraq infrastruktur və sosial obyektlərin tikintisini sürətləndirir, dövlət büdcəsinə yükü azalda, eyni zamanda innovasiyaların tətbiqinə imkan yarada bilər. Regionda mövcud qanunvericilik DÖT layihələrinin keçirilməsinə hüquqi zəmin formalaşdırıb və ilkin pilot layihələr icra olunur. Lakin investisiya mühitinin real potensialı üçün əlavə tədbirlər vacibdir: torpaqların minalardan təmizlənməsi və təhlükəsizlik təminatı sürətləndirilməli, mülkiyyət hüquqları tam qorunmalı, korrupsiya riskləri aradan qaldırılmalı, hüquqi çərçivə daha da sadələşdirilməlidir. Bundan əlavə, Türkiyə, Qazaxıstan və Dubay kimi ölkələrlə intensiv əməkdaşlıq davam etdirilməli, hətta Qərb investisiyalarının cəlb edilməsi üçün şəffaf maliyyə instrumentləri və zamanətlər tətbiq olunmalıdır. Nəhayət, strateji sektor və regionlar üzrə xüsusi stimullaşdırıcı məkanlar (məsələn, xüsusi iqtisadi zonalar və toxunulmaz investisiya layihələri) yaradıla bilər. Bütün bu tədbirlər nəticəsində post-münaqişə bölgələrdə sabit və əlverişli investisiya mühiti formalaşdırmaq mümkün olacaq, bu isə öz növbəsində iqtisadi dirçəlişi və regionların yenidən inkişafını təmin edəcəkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi (2022). Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı (2022–2026). Bakı: Rəsmi nəşr.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası (2021). Azərbaycan Respublikasının yeni iqtisadi rayonlarının təsnifatı haqqında Fərman. Bakı: Prezident Kitabxanası.

3. Asian Development Bank (2019). Public–Private Partnership Operational Plan 2019–2024. Manila: ADB.
4. Kurtuluş, B. & Alagöz, M. (2020). “Post-Conflict Reconstruction and Investment Environment: PPP as a Catalyst for Regional Development.” Journal of Regional Policy Studies, 12(3), 45–62.
5. OECD (2020). Strengthening Private Sector Investment in Fragile and Conflict-Affected Regions. Paris: OECD Publishing.
6. UNDP (2021). Post-Conflict Economic Recovery: Enabling Local Investment and Reconstruction. New York: United Nations Development Programme.
7. World Bank (2017). Public-Private Partnerships: Reference Guide (Version 3.0). Washington, DC: International Bank for Reconstruction and Development.
8. Yescombe, E. R. (2017). Public-Private Partnerships in Infrastructure: Principles and Practice. London: Routledge.

УДК 330

**РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА В ФОРМИРОВАНИИ
ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ В ПОСТКОНФЛИКТНЫХ РЕГИОНАХ**

¹Хайям Натиг оглы Джавадзаде, ²Паша Аллахверди оглы Махмудов

Закатальский филиал
Азербайджанского государственного
экономического университета

¹xayyam1984@mail.ru, ²pasha.mahmudov.98@mail.ru

Резюме.Цель исследования - оценить роль государственно-частного партнерства в формировании инвестиционного климата в постконфликтных регионах в теоретическом и практическом контексте.

Методология работы. В исследовании использованы методы сравнительного анализа мирового опыта, контент-анализа официальных государственных документов и систематизации эмпирических данных о постконфликтной экономике.

Прикладная значимость исследования. Представлены практические рекомендации по оптимизации механизмов государственно-частного партнерства и совершенствованию инвестиционной политики в Карабахе и Восточном Зангезуре.

Результаты исследования. Проведенный анализ показывает, что модель ГЧП ускоряет восстановление инфраструктуры в постконфликтных регионах, повышает привлечение частного капитала и создает институциональную основу для устойчивого экономического развития.

Оригинальность и научная новизна исследования. Научная новизна работы заключается в обосновании региональной специфики применения государственно-частного партнерства в постконфликтных условиях и предложении новой концептуальной основы на примере Азербайджана.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, иностранные и местные частные инвестиции, технические знания, методы управления.

UDC 330

THE ROLE OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN FORMING THE INVESTMENT ENVIRONMENT IN POST-CONFLICT REGIONS¹Khayyam Natig oglu Javadzade, ²Pasha Allahverdi Mahmudov¹Zagatala branch of Azerbaijan State University of Economics²Azerbaijan Cooperation University¹xayyam1984@mail.ru, ²pasha.mahmudov.98@mail.ru

Summary. *The purpose of the study* is to assess the role of public-private partnership in the formation of the investment climate in post-conflict regions in a theoretical and practical context.

The methodology of the work. *The study used methods of comparative analysis of global experience, content analysis of official state documents and systematization of empirical data on the post-conflict economy.*

The applied importance of the research. *Provides practical recommendations for optimizing public-private partnership mechanisms and improving investment policy in Karabakh and East Zangezur.*

The results of the research. *The conducted analyses show that the PPP model accelerates the restoration of infrastructure in post-conflict areas, increases the attraction of private capital and creates an institutional basis for sustainable economic development.*

The originality and scientific novelty of the research. *The scientific novelty of the work is that the regional specificity of the application of public-private partnership in post-conflict conditions is substantiated and a new conceptual framework is proposed based on the example of Azerbaijan.*

Keywords: *Public-private partnership, foreign and local private investments, technical knowledge, management techniques*

Redaksiyaya daxilolma: 10.09.2025

Çapa qəbul olunma: 15.11.2025

